

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
2021 YL-046

HERODOTOS VE TARİHÇİLİĞİNDE ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE SİYASİ TARİH YAKLAŞIMLARI

HAZIRLAYAN
Süleyman CANBOLAT

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Taner BULUT

AYDIN- 2021

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

05/05/2021

Süleyman CANBOLAT

ÖZET

HERODOTOS VE TARİHÇİLİĞİNDE ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE SİYASİ TARİH YAKLAŞIMLARI

Süleyman CANBOLAT

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Taner BULUT

2021, XII + 222 sayfa

Dilimize *Tarih* olarak çevrilen *The Histories* isimli eserin yazarı, Klasik Antik Çağ tarihçisi Halikarnaslı Herodotos, yaklaşık 2500 yıldır kimi zaman “yalanların babası” olarak ağır şekilde eleştirilmiş, kimi zaman ise “tarihin babası” sıfatına layık görülerek büyük övgüler toplamıştır. Onun tarihçiliğinin ne kadar güvenilir olduğu ve tarih biliminin zaman içerisindeki evriminde eserin hangi konuma yerleştirileceği soruları, Herodotos’a ilişkin yaklaşımların tutarsızlığının nedeni olmuştur. Dünyada uzun yıllardır tartışılan, adına kürsüler kurulan ve birçok bilim dalının (tarih, antropoloji, coğrafya, etnografya vb.) özel inceleme alanı olan *Tarih*’e ülkemizde aynı ilgi gösterilmemiş, geçerliliği uzun yıllar önce yitirilmiş bilgilerin kullanımına devam edilmiştir.

Bu çalışmanın birinci amacı, Herodotos’un tarihçiliğini, tarihçiliğe getirdiği yenilik ve yaklaşımları, yüzlerce yıl süren etkisini ve siyasi tarihçilikteki konumunun gösterilmeye çalışılması olmuştur. Bu amaca ulaşabilmek için tarihçiliğin geçirdiği tarihsel süreç ele alınarak Herodotos’un bu zaman çizelgesindeki konumu saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci amacı olarak, uluslararası ilişkilerin belirli inceleme alanlarının (teoriler, kavramlar, siyaset ve toplum) ve siyasi tarihçiliğin *Tarih* içerisindeki izleri takip edilmiş ve Herodotos’un okuyucusuna vermek istediği mesajlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma ile Herodotos’un hayatı, tarihçiliği ve eser incelemesi konularında literatüre katkıda bulunularak, önemli bir boşluk doldurulmuştur. Thukydides’in *Peloponez Savaşları* isimli eserinden önce yazılmış olan *Tarih*, uluslararası ilişkiler tarihi ve siyasi tarihçiliğin ilk eserlerinden biri olarak kabul görmelidir. Disiplinlerarası bir eser olan *Tarih*, disiplinlerarası bir alan olan uluslararası ilişkiler için önemli ve değerli bir kaynak eser olarak kabul edilmelidir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Herodotos, *Tarih*, Uluslararası İlişkiler, Siyasi Tarihçilik

ABSTRACT

INTERNATIONAL RELATIONS AND POLITICAL HISTORY APPROACHES WITHIN HERODOTUS AND HERODOTUS'S HISTORIOGRAPHY

Süleyman CANBOLAT

MSc Thesis at International Relations

Supervisor: Dr. Taner BULUT

2021, XII + 222 pages

A historian of Classical Antiquity and the author of *The Histories*, which is translated into Turkish as *Tarih*, Herodotus of Halicarnassus has received an ambivalent reception in the literature over the 2500 years; he has been either criticized damagingly as the "father of lies" or has received lavish praise to the extent of the title of the "father of history." The root causes for the inconsistency of approaches to Herodotus's scholarship are the question concerning the reliability of Herodotusian historiography and the question of locating his scholarship in the discipline of history that has been evolving over time. That being said, while Herodotus's *The Histories* has been long integral to the scholarly debates and the establishment of professorial chairs as a special investigation topic of many other social sciences disciplines in the world (e.g., history, anthropology, geography, ethnography, and etc.), it has been largely overlooked in the Turkish academia and, instead, the body of works of dubitable validity have still been in use.

The first objective of this study is to show the Herodotus historiography with an emphasis on the innovations and approaches Herodotus brought into the discipline of history along with its centuries-long scholarly impact and its unique position within the Political Historiography (PH) field. To attain this objective, the author attempts to determine the position of Herodotus in the discipline over the arc of history by examining the historical processes of the discipline of historiography. The second objective of this thesis is to detect the traces of certain core areas of the International Relations (IR) discipline (i.e., IR theories, concepts, politics, and society) and of PH in Herodotus's *The Histories* and to unravel the scholarly messages that Herodotus would like to convey to his readers.

By contributing to the literature on Herodotus's life, his peculiar approach to historiography, and the analysis of his scholarly works, this study intends to fulfill a significant gap in the discipline. It is suggested that the *Histories*, which had been extant

before Thucydides' History of the Peloponnesian Wars, should be acknowledged as one of the first seminal works of the history of IR and PH. As an interdisciplinary study, the Histories should be recognized as a critical and valuable source material of IR, which has been long hallmarked as an interdisciplinary field of study.

KEY WORDS: Herodotus, *The Histories*, International Relations, Political History

ÖNSÖZ

Dünyada Herodotos çalışmaları akademik anlamda 1800’lü yıllardan sonra büyük bir ivme kazanmış, *Tarih*’in özellikle antropolojik ve etnografik içeriği büyük ilgi görmüştür. 1900’lü yıllarda sosyal bilimlerde yaşanan gelişmelerle *Tarih* antropoloji ve etnografya çalışmalarının yanı sıra birçok sosyal bilim dalının da ilgi alanı haline girmiş, siyaset bilimi de bu alanlardan biri olmuştur. Soy çalışmaları, kral listeleri, keşfedilmemiş antik şehirler ve mekanlar, gelenek, görenek, din, kültür, bayramlar, giyim kuşam, antik dönem tıp çalışmaları, antik dönem mimarisi, antik dönem ekonomisi, stratejik yollar ve bu yolların kullanımı, iklim, siyaset, toplum, dil ve daha nice farklı konuda önemli bilgiler ve detaylardan bahseden Herodotos, eserinin tamamının günümüze ulaşmasıyla büyük bir ilgi ve popülerlik kazanmıştır. Son 30 yıllık süreçte, tarih biliminin kapsam anlamında yaşadığı genişleme ile Herodotos bir kez daha gündeme gelmiştir. Oxford, Cambridge, California, Princeton, Manchester, Toronto, Notre Dame gibi köklü üniversitelerde güncel Herodotos inceleme eserleri basılmış ancak Türkiye’de bu çalışmalara gereken önem verilmemiştir. Bu çalışmanın en önemli amacı, bu alanda literatürümüzdeki büyük boşluğa dikkat çekmek ve sosyal bilimlerde yaşanan gelişmeler ışığında Herodotos’un elde ettiği yeni konumun belirlenebilmesine katkıda bulunmaktır.

Bu noktada, tezimi yazabilmem için beni cesaretlendiren, ilgisini hiç eksik etmeden her konuda akıl hocalığımı yapan, danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Taner BULUT’a lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca destekleri için teşekkürü borç bilirim. Bu süreçte yanımda olan arkadaşlarıma, lisans ve yüksek lisans eğitimimde yol gösteren hocalarıma ve her zaman yanımda olup beni destekleyen Sevcan DÖNMEZ’e teşekkür ederim. Çalışmamı, yüksek lisans eğitimim konusunda beni cesaretlendiren ve bu çalışmayı tamamlayabilmem için hiçbir desteği esirgemeyen, her zaman yanımda olan ve bu tezi yazabilmemi sağlayabilen annem Zerin CANBOLAT’a ve babam Özden CANBOLAT’a ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM.....	1
1. TARİH VE TARİHÇİLİK.....	7
1.1. Tarih Nedir?	7
1.1.1. Tarih ve Pozitif Bilimler.....	7
1.1.2. Tarih Nasıl İlerler?	9
1.1.3. Tarih Biliminin Amacı Nedir?	11
1.2. Tarihçiliğin Doğuşu: Mezopotamya ve Mısır’da Tarih Yazıcılığı	13
1.2.1. Tarih Yazımının İlk Örnekleri: Erken Mezopotamya Dönemi	13
1.2.2. Yazının İcadından Sonra Mezopotamya’da Tarih Yazıcılığı.....	15
1.2.3. Antik Mısır’da Tarih Yazımı.....	16
1.3. İlk Tarihçilerin Doğuşu: Antik Yunan’da Tarih Yazıcılığı	20
1.3.1. Antik Yunan’da İlk Tarih Yazımı Örnekleri.....	20
1.3.2. Antik Yunan’da Tarih Yazımının Gelişimi: Homeros ve Logographoslar ...	21
1.3.2.1. Homeros.....	22
1.3.2.2. Logographoslar	23
1.4. Antik Çağ’dan Orta Çağ’a (Konfüçyüs’ten Bede’ye) Tarihçilik.....	25
1.5. Rönesans Döneminden Aydınlanma Dönemine Tarih Yazıcılığı.....	35
1.6. Aydınlanma Döneminde Tarih Yazıcılığı.....	39
1.7. Tarihçiliğin, Modern Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkışı.....	46

1.8. Tarih, Siyasi Tarih ve Türkiye’de Siyasi Tarih Kavramı.....	53
2. BÖLÜM.....	59
2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNİN İNCELENMESİ: TARİHÇE, KAVRAMLAR, TEORİLER.....	59
2.1. Uluslararası İlişkiler Disiplini; Ortaya Çıkışı, Kapsamı, İçeriği ve Aktörleri	59
2.1.1. Uluslararası İlişkiler Disiplini Nasıl Ortaya Çıkmıştır?	59
2.1.2. Uluslararası İlişkiler Disiplininin İçeriği.....	63
2.1.3. Uluslararası İlişkiler Disiplininin Aktörleri	64
2.2. Uluslararası İlişkiler ve Yönetim Kavramları.....	67
2.3. Uluslararası İlişkiler Teorileri.....	74
2.3.1. Realizm.....	75
2.3.2. Liberalizm	79
2.3.3. İngiliz Okulu.....	81
2.3.4. Eleştirel Teori ve Postmodernizm	82
3. BÖLÜM.....	84
3. HERODOTOS: HAYATI, ESERİ ve TARİHÇİLİĞİ	84
3.1. Herodotos’un Hayatı	84
3.1.1. <i>Suda Sözlüğü</i> ’nde Herodotos.....	85
3.1.2. Herodotos ve Ailesi	86
3.1.3. Doğduğu Yer ve Çocukluğu.....	88
3.1.4. Herodotos’un Mesleği	90
3.1.5. Herodotos ve Olimpiyat Festivali.....	91
3.1.6. Samos, Thuri, Atina Yolculukları ve Ölüm Tarihi.....	93
3.2. Tarih’in İçeriği	96
3.3. Herodotos’un Tarihçiliği.....	108
3.3.1. <i>Tarih</i> ’in Kategorizasyonu, Teması ve Anlatım Teknikleri	109

3.3.2. Herodotos'un Başvurduğu Kaynaklar ve Etkilendiği Yazarlar.....	117
3.3.3. Herodotos Tarihçiliğinin Etkisi	123
3.3.4. Herodotos ve Siyasi Tarihçilik	130
4. BÖLÜM.....	138
4. HERODOTUS, <i>TARİH</i> VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER.....	138
4.1. Herodotos'un Eserinde Uluslararası İlişkiler Kavramları.....	138
4.1.1. <i>Tarih</i> 'in Realist Teori Açısından Değerlendirilmesi.....	138
4.1.2. <i>Tarih</i> 'te Emperyalizm	146
4.1.3. <i>Tarih</i> 'te Hegemonya.....	151
4.2. Herodotos'un Eserinde Siyaset ve Toplum.....	157
4.2.1. <i>Tarih</i> 'te Eşitlik ve Yasalar	157
4.2.2. <i>Tarih</i> 'te Özgürlük ve Kölelik	165
4.2.3. <i>Tarih</i> 'te Yönetim Biçimleri.....	174
4.2.3.1. <i>Tarih</i> 'te Tiranlık ve Monarşi Kavramları	174
4.2.3.2. <i>Tarih</i> 'te Demokrasi ve Sivil Güç Kavramları	182
5. TARTIŞMA VE SONUÇ	189
6. KAYNAKLAR.....	196
7. EKLER	214
ÖZGEÇMİŞ.....	222

KISALTMALAR DİZİNİ

A.D.	: Anno Domini (Milattan Sonra)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Alm.	: Almanca
B.C.	: Before Christ (Milattan Önce)
BM	: Birleşmiş Milletler
Çev.	: Çevirmen
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
Ed.	: Editör
Fr.	: Fransızca
Gen.	: General
Hdt.	: Herodotos
IGOS	: Intergovernmental Organizations (Hükümetler arası örgütler)
İmp.	: İmparator
İt.	: İtalyanca
Lat.	: Latince
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MC	: Milletler Cemiyeti
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NGOS	: Non-governmental Organizations (Hükümet dışı örgütler)
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler)
TY.	: Tarih Yok
WTO	: World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)
Yun.	: Yunanca
yy.	: Yüzyıl

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 3.1. 1. Kitap Klio'nun 3 Aşaması ve Pers İmparatorluğu Sınırları	99
Harita 3.2. Pers İmparatorluğu'nun Yeni Sınırları	100
Harita 3.3. Dareios'un İskit Seferinin Yol Haritası	101
Harita 3.4. İyon Ayaklanması.....	102
Harita 3.5. Tarih'in VII. VIII. IX. Kitaplarının Kapsamı	105
Harita 3.6. Tarih'in VII. VIII. IX. Kitaplarının Kapsamı	106

EKLER DİZİNİ

Ek-1. Antik Karia Yerleşimi.....	214
Ek-2. Herodotos Büstü.	215
Ek-3. Herodotos'un Dünya Haritası.	216
Ek-4. Herodotos Portresi.	217
Ek-5. Herodotos'un Eseri <i>Tarih</i> 'in Fragmanı.	218
Ek-6. <i>Tarih</i> 'in 1449 Yılından Önce Basıldığı Düşünülen, Britanya Kütüphanesi'nde Yer Alan Yunanca Kopyası.	219
Ek-7. <i>Tarih</i> 'in yayınlanmış ilk Fransızca çevirisi (1510).	220
Ek-8. <i>Tarih</i> 'in Lorenzo Valla tarafından Latinceye çevrilmesinin ardından basılan ilk kopyası (1474).....	221

GİRİŞ

M.Ö. 484 yılında doğduğu düşünölen Herodotos, dokuz kitaptan oluşın eseri *Tarih* (*Historia*) ile binlerce yıldır sosyal ve fen bilimlerinin Antik Çağ kaynaklarından biri olmuştur. Herodotos'un eserinin bilimsel çalışmalarda kullanılmasının temel nedenlerinden biri, eserin günümüze kadar eksiksiz biçimde gelmiş olması ve bu duruma Antik Çağ eserlerinde oldukça az rastlanmasıdır. *Tarih*'i değerli kılan bir diğer özellik, eserin kapsamının oldukça geniş olmasıdır. Herodotos'un gelecek kuşaklara aktarılması gerektiğini düşündüğü bilgileri ana konudan uzaklaşmasına rağmen ele alması ve değindiğı konuların birçok bilim dalının kapsamına girerek, bu bilim dallarının Antik Çağ'daki durumu hakkında bilgi vermesi eserin disiplinlerarası bir konuma erişmesini sağlamıştır. Siyasi tarih, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler gibi disiplinler de son dönemlerde değışen ve genişleyen kapsamlarıyla Herodotos'un eserini son 100 yılda ve daha özelde son 30 yılda yeniden değerlendirme sürecine almışlardır. Bu süreçte, tarih, siyasi tarih, diplomasi tarihi, politika tarihi, uluslararası ilişkiler disiplinlerinin modern anlamlarında yaşanan kapsam değışikliği ve genişlemeleri doğrultusunda Oxford, Cambridge, California, Princeton, Manchester, Toronto, Notre Dame gibi köklü üniversiteler yeni Herodotos inceleme eserleri yayınlamışlardır.

Yakın dönemde, Antik Çağ siyasetine dair yeni yaklaşımların en temel soruları, siyasetin ve dolayısıyla siyasi tarihin konusunun ne olması gerektiğı olmuştur. Tarihe ve siyasete yeni bir bakış açısı getiren modern akademisyenler, siyaseti çeşitli devletlerin askeri tarihi ve anayasal gelişimlerinden oluşın bir yapı olarak görmek yerine, sosyal pratikler ve normların bütünlüğünün bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. Bu yaklaşımdan yola çıkılarak, cinsiyet çalışmaları, kadınlara yönelik tutumlar, dini inançlar, törenler, toplum dinamikleri ve sosyal yaşamın diğer alanları artık tarihi ve siyaseti anlamının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Tarihe ve siyasete ilişkin bu yeni ve daha geniş yaklaşımlarla beraber Herodotos'un Yunan ve Yunan olmayan toplulukların gelenek görenekleri, inançları, mimarisi, giyim kuşamı, coğrafya ve jeostratejik önemleri, ekonomileri, kadınların sosyal hayattaki durumları, askeri güçleri, soy çalışmaları ve çok daha fazla alt konuyu incelediğı eseri büyük bir önem kazanmıştır. Bu noktada François Hartog'un *Herodotos'un Aynası* isimli çalışması *Tarih*'e bakış açısının değışmesinde dönüm noktası olmuş, yeni ve farklı yaklaşımları kapsayan çalışmaların yayınlanması önünü açmıştır. Uzun yıllar gördüklerini

anlatan sade bir yazar olarak politik bir mesaj vermediği düşünölen, hatta eseri tarihin değil edebiyatın bir parçası olarak yorumlanması gerektiği iddia edilen Herodotos, bahsi geçen gelişmeler doğrultusunda disiplinlerarası bir değer kazanmıştır. Elbette disiplinlerarası bir alan olan uluslararası ilişkiler ve uluslararası ilişkilerin ayrılmaz bir parçası olan siyasi tarih de *Tarih*'in yeniden yorumlanmasından etkilenmiştir.

Bu etkinin siyasi tarih odağı, Antik Çağ siyasi tarih incelemelerinin genişleyen kapsamında Herodotos'un konumunun yeniden belirlenmesi ve Thukydides'in *Peloponez Savaşları* isimli kitabının ilk siyasi tarih inceleme eseri olarak yorumlanmasının doğruluğunun tartışılması olmuştur. Bazı akademisyenler, Thukydides'in eserinin spesifik bir konu hakkında detaylı bir inceleme yaptığı ve Herodotos'un inceleme alanının çok geniş olması, konular arası bütönlüğün tam anlamıyla sağlanamaması nedenlerinden dolayı *Peloponez Savaşları*'nın ilk siyasi tarih inceleme eseri olarak kalmaya devam etmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık kimi akademisyenler de Herodotos'un dağınık görönen anlatımının aslında bir bütöen oluşturuğu, *Tarih*'te başvuruilan kaynakların *Peloponez Savaşları*'nda başvuruilan kaynaklardan çok daha çeşitli ve zengin olması, Thukydides'in kimi yanlış bilgilerde ısrarcı olması gibi sebeplerden yola çıkarak aksi bir iddiada bulunmuşlardır. Bu alışmanın “Tarih, Siyasi Tarih ve Türkiye’de Siyasi Tarih Kavramı” ve “Herodotos ve Siyasi Tarihçilik” isimli başlıklarında bu tartışmalara yer verilmiş ve neden Herodotos'un eseri *Tarih*'in ilk siyasi tarih inceleme eseri olarak kabul edilmesi gerektiği açıklanmıştır.

Bahsi geçen etkinin uluslararası ilişkiler açısından odak noktası, Herodotos'un yalnızca olayları anlattığı, siyasete ilişkin çıkarımlar ve yorumlarda bulunmadığı algısının değişmesiyle olmuştur. *Tarih*'in Pers-Yunan savaşlarını ele alan bir siyasi tarih eseri olarak yorumlanmasının altında yatan bir diğer sebep bu algı değişikliği olmuştur. Esere yönelik algının değişmesinin ardından devlet, yönetim, yasalar, savaş, barış, diplomasi, demokrasi, tiranlık, oligarşı, emperyalizm, jeostrateji, eşitlik, kölelik, özgürlük, hegemonya gibi kavramların Herodotos'un eserinde dikkatle işlendiği, bu kavramlar işlenirken Herodotos'un üstü kapalı bir ideal yönetim şablonu çizdiği ve Herodotos'un bu kavramlar üzerinden çıkarımlarına dayanarak eleştirilerde bulunduğu görölmüşür. Siyaset bilimi, politika tarihi, diplomasi tarihi ve uluslararası ilişkiler bilimlerinin ayrılmaz parçaları olan bu kavramların, Herodotos tarafından nasıl işlendiği ve bu kavramlar üzerinden Yunan toplumuna ne gibi mesajlar vermek istediği 4. bölümde tartışılmış, bu alanda yazılmış önemli eserlerin

yazarlarının düşüncelerine yer verilmiştir.

Ülkemizde Herodotos çalışmaları oldukça kısıtlıdır. Belirli alanlarda yazılan makale ve kitapların büyük çoğunluğunda “Tarihin Babası Herodotos” söyleminin ötesine geçilememiş ve bu çalışmalar Herodotos’un tarihin babası sıfatına layık görülmesinin sebeplerinden yoksun kalmıştır. Herodotos’tan önce tarih, epik/destansı bir anlatımla işlenir, ele alınan olayların nedeni tanrılar arası çekişmelerde şiirsel bir anlatım ile açıklanırdı. Herodotos epik, destansı ve şiirsel anlatımdan uzak, metotlu anlatıma bağlı, kategorize edilmiş, birden çok kaynağa başvurulmuş, tarihsel nedenselliğe sahip, birden çok anlatım metodu kullanılan ve ele aldığı çatışmaların ardında yatan sebepleri mitolojiden uzak şekilde açıklamaya çalışan bir anlatım türü seçmiştir. Bahsi geçen anlatım türü bugün ‘tarihsel anlatım tekniği’ olarak adlandırılmaktadır. Bu sebeple M.Ö. 2. yüzyılda Marcus Tullius Cicero tarafından “Tarih Yazarlarının Babası” sıfatına layık görülen Herodotos, bu sıfatını bugün hala korumaya devam etmektedir. Herodotos’a ilişkin yetersiz bilgiler yalnızca onun tarihçiliğiyle kısıtlı değildir. Literatürümüzde Herodotos biyografisine ilişkin güncel çalışmalara da yer verilmemiş, onun hayatına ilişkin geçersiz ve yanlış bazı bilgiler kimi bilimsel çalışmalarda yer almıştır. Bu noktada, Herodotos’un hayatına ilişkin temel kaynaklardan biri olan *Suda Sözlüğü*’nde yer alan bilgilerin tamamının doğru kabul edilmesi bahsi geçen geçersiz bilgilerin yayılmasına sebep olmuştur. Oysaki, başta W. W. How ve J. Wells’in *A Commentary on Herodotus* isimli eseri olmak üzere birçok akademik çalışmada Suidas’ın aktardığı bazı bilgilerin kesinlikle yanlış olduğu kanıtlanmıştır. Bu çalışmanın 3. bölümünde Herodotos’un hayatı ve tarihçiliği detaylı olarak ele alınarak bahsi geçen konularda literatürdeki boşluğa katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

Çalışmada, (1) Herodotos’un eseri ve tarihçiliği hakkında literatürdeki boşluğa katkıda bulunmak, (2) Herodotos’un hayatına ilişkin eksik ve hatalı bilgileri gidermek, (3) tarihçilik mesleğinin tarihinde Herodotos’un konumunun anlaşılmasını sağlamak, (4) siyasi tarihçiliğin ilk temsilcisinin Herodotos olduğunun ispatlamak, (5) uluslararası ilişkiler disiplininin kökenlerinin araştırılması ve anlaşılabilmesi için Herodotos’un eserinin olmazsa olmaz eserlerden biri olduğunun ispat etmek hedeflerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, Herodotos incelemelerinin önemli eserlerine doğrudan ulaşılmaya çalışılmış ve bu literatüre yön veren isimlerin çalışmalarından bahsedilmiştir. Türkçe literatürün eksikliği, 1800,1900 ve 2000’li yılları kapsayan süreçte yazılmış eserlerde yer alan bilgilerin sosyal bilimlerde yaşanan gelişmeler doğrultusunda birbirleriyle çakışması, Yunanca, Fransızca ve

Almanca dillerinde yazılmış değerli kaynakların İngilizce çevirilerinin yapılmamış olması veya çevirisi yapılmış bazı kaynaklara ulaşamaması, 1800 ve 1900'lü yılların ortalarına kadar yazılmış eserlerin bir bölümlerinin elektronik ortama geçirilmemiş olması bu çalışma yapılırken karşılaşılan en büyük zorluklar olmuştur. Çalışma Herodotos'un eseri *Tarih* ile sınırlandırılmış, bu eserde araştırma konusu olabilecek ancak yeterli derinlik ve delillerin bulunmadığı yukarıda bahsi geçen konulara değinilmemiş ve bazı değerli kaynaklara ulaşamamıştır.

Çalışmanın 1. bölümünde tarihin tanımı ve kapsamı açıklandıktan sonra, yazının icadıyla başlayan ilk kayıt örneklerinden, 19. yüzyılda tarihçiliğin modern bir bilim olarak ortaya çıktığı Leopold Von Ranke dönemine kadarki süreçte tarihçiliğin yaşadığı gelişmeler, tarih algısının geçirdiği evrimler ve bu gelişme ve evrimlerin mimarları olan tarihçilerden bahsedilmiştir. Çalışmanın bu bölümü, Herodotos öncesi tarihçilik faaliyetlerinin Herodotos'un tarihçiliğini nasıl etkilediği ve Herodotos sonrası dönemdeki tarihçilik faaliyetlerinin Herodotos'tan nasıl etkilendiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda birinci hedefe ulaşmak için, Herodotos'tan önce, ilk defa Mezopotamya ve Mısır'da ortaya çıkan kayıt alma işlemlerine yer verilmiş, Antik Yunan'da Homeros ile başlayan ilk destansı anlatım örnekleri paylaşılmış, yabancı şehirler hakkında bilgiler veren yerel tarihçilerin, tarihçiliğin gelişime katkılarından bahsedilmiş ve ilk düzyazı kayıt örneklerinin ortaya çıkış süreçleri aktarılmıştır. 1. bölümün ilk dört başlığında yer alan bu bilgilerin 3. bölümle karşılaştırılmasıyla, Herodotos'tan önce tarihçiliğin hangi konumda olduğunu, Herodotos'un kendisinden önceki yazarlardan ne gibi benzerlikler ne gibi farklılıklar gösterdiğini ve Herodotos'un tarihçilik mesleğini taşıdığı yeni noktanın anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. 1. bölümün ikinci amacına ulaşabilmek için, Herodotos döneminden Leopold von Ranke dönemine kadar yaşamış önemli tarihçilere yer verilmiştir. Bu bilgiler ışığında, Herodotos'un kendisinden sonraki yazarları nasıl ve ne ölçüde etkilediği, Herodotos'un tarihçiliğin hangi döneminde etkisini kaybettiği ve tüm bu zaman çizelgesi içerisinde Herodotos'un tarihçiliğinin ne derece önemli bir konumda yer aldığı sorularının cevaplarına ulaşmaya çalışılmıştır. 1. bölümde yer alan tarihçilerden hangilerinin Herodotos'u etkilediği ve hangi yazarların Herodotos'tan etkilendiği bilgileri 3. bölümde tartışılmıştır.

2. bölümde uluslararası ilişkiler disiplininin ortaya çıkışı, gelişimi, kapsamı, aktörleri, kuramları ve son olarak bu disiplini ilgilendiren bazı kavramların açıklamaları yapılmıştır. Bu

bölümün amacı, 4. bölümde ele alınan kavramlar ve incelemeler hakkında ön bilgiler vermek ve ilgili konularda teorik ve tarihsel arka planı ele almaktır. Bu doğrultuda, 1. bölümde tarih ve tarihçilik ile ilgili verilen bilgiler gibi uluslararası ilişkiler disiplini ile ilgili bilgiler de verilmiştir. Thukydides'in realist teorisinin ilk izlerini taşıdığı iddialarına, "Tarih'in Realist Teori Açısından Değerlendirilmesi" isimli başlıkta karşılık verilmiş ve başta J. A. Schlosser'ın *Herodotean Realism* isimli makalesinden faydalanılarak, R. G. Collingwood ve R. Geuss görüşlerine de yer verilerek ve bu görüşlere bazı eklemeler yapılarak realizmin ilk izlerinin Herodotos'un eserinde rastlanıp rastlanmayacağı iddiası tartışılmıştır. Burada bahsi geçen antik realist görüş, tam anlamıyla uluslararası ilişkiler veya uluslararası siyaseti okuma üzerine kurgulanmamıştır. Bahsi geçen, tarihçiliğin realist düşüncesidir. Bu doğrultuda Herodotos'un konuları ele alış biçimi, yalınlığı, okuyucunu yönlendirmeme gayreti ve kaynaklara başvurma konularında Thukydides'ten daha başarılı olduğu iddialarında bulunulmuştur. "Uluslararası İlişkiler Kavramları" isimli başlıkta, uluslararası ilişkilerin doğrudan veya dolaylı olarak kapsamına giren bazı kavramlar ele alınmıştır. Bu başlık doğrudan 4. bölümde ele alınan kavramların hazırlığı niteliğindedir. 4. bölümde tartışılan ve ele alınan Herodotos'un eserinde yer alan uluslararası ilişkiler kavramlarının modern ve Antik Çağ anlamları "Uluslararası İlişkiler Kavramları (2.3.)" başlığı altında aktarılmış ve 4. bölümün hazırlığı yapılmıştır. 4. bölümde yer alan bazı bilgilerin tekrarlanmaması için bu bölümde yer alan bazı bilgiler kısa tutulmuş ve detaylıca işleneceği başlığa referans yapılmıştır.

Çalışmanın 3. Bölümünde öncelikle Herodotos'un ailesi, çocukluğu, mesleği, seyahatleri, ölüm tarihi ele alınmış, literatürümüzdeki Herodotos'un hayatına ilişkin bilgi eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde aynı zamanda ele alınan her başlığın onun tarihçiliğini ve politik görüşünü nasıl etkilemiş olacağına dair yorumlamalarda bulunulmuştur. Çalışmanın bu bölümü aynı zamanda Herodotos literatürünün en tartışmalı alanıdır. Özellikle Herodotos'un ölüm tarihi ve *Suda Sözlüğü*'nde yer alan doğruluğu tartışmalı bilgilerin tespit edilmesi noktalarında farklı yazarların görüşlerine yer verilerek çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır. Herodotos'un tarihçiliğini ve politik görüşünü anlayabilmek için öncelikle bu bilgilerin öğrenilmesi gerekliliğinden yola çıkılarak, ele alınan konuların başlıca referans kitaplarına atıfta bulunulmuştur. "Tarih'in İçeriği" isimli başlıkta, öncelikle *Tarih*'in içeriğine dair detaylı bir inceleme yapılmış, bu incelemeye yardımcı olacak bazı haritalar dilimize çevrilerek eklenmiş ve eserin bütününde verilmek istenen bilgiler

işlenmiştir. Bu başlık Herodotos'un tarihçiliğinin ve eserinde yer alan uluslararası ilişkiler kavramlarının nasıl işlendiğinin anlaşılması için de önemlidir. Bu bölümün sonunda ise Herodotos'un tarihçiliği (kategorizasyonu, teması, anlatım teknikleri, kullandığı kaynaklar, etkilediği ve etkilendiği tarihçiler, siyasi tarihçiliği) ele alınmış yine bu alanda literatürde yer alan boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde uluslararası ilişkiler disiplininin antik kökenlerini anlayabilmek için *Tarih*'in önemli ve değerli bir kaynak olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde realizm, emperyalizm, hegemonya, eşitlik, yasalar, özgürlük, kölelik, sivil güç, demokrasi, monarşi, tiranlık konularının Herodotos tarafından nasıl işlendiği, Herodotos'un bu kavramları nasıl algıladığı ve bu kavramlar üzerinden Yunan toplumuna ne gibi mesajlar vermek istediği tartışılmıştır. Herodotos'un devlet ve diplomasi hakkındaki görüşleri ve aktardıkları diğer başlıklar altında yer aldığı için tekrara düşmemek adına ayrı başlıklar açılmamıştır. Bunun yanı sıra, jeostrateji, öteki gibi kavramlar da eserde yeterli derinliğe sahip olmadığı için ele alınmamıştır.

1. BÖLÜM

1. TARİH VE TARİHÇİLİK

1.1. Tarih Nedir?

Dilimize, Arapça “yareah / yerah” fiilinden türeyerek geçen “tarih (te’rîh)”, köken olarak Akkad, Habeş ve İbrani dillerinde “kamer, zaman veya Ay’ı görmek” anlamlarındaki “erreha / verraha” kelimesinden gelmektedir (Fayda, 2011: 30).¹ Batı dillerinde tarih sözcüğü², “haber alma yoluyla bilgi edinme” anlamındaki Grekçe “istoria, istorein” sözcüğünden türemiştir. Özellikle doğa olayları ile ilgili olarak gözlenen ve tanık olunan durumları tanımlamak için kullanılan “istoria” kelimesi, doğa olaylarının dışında, insan topluluklarının başından geçen olayları kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamında ilk defa Herodotos tarafından kullanılmıştır. Herodotos’un eserine “tanık olunan ve haber alınan şeylerin anlatılması” anlamına gelen “*Ístorias Apodesis*” ismini verdiği düşünülmektedir (Özlem, 2012: 25).

Tarih sözcüğü, geçmişten günümüze çift anlam taşıyarak kullanılagelmıştır; bunlar, varlık olarak tarih ve bilim olarak tarihtir. Varlık olarak tarih (*res gestae*), zaman içindeki gelişmelerin tümünü, geçmişi, gerçekleşmiş olan insan faaliyetlerini açıklamak için kullanılır. Bilim olarak tarih (*historia rerum gestarum*) ise, geçmişi inceleyen, bilim ve bilgi birikimi olarak tarih bilimi anlamına gelmektedir (Akarsu, 1975: 159). Tarihin bu çift anlamı, Latince *res gestae* ve *historia rerum gestarum* terimleri ile birbirinden ayrılırken, filozoflar tarafından tarihin her iki anlamı için de “Historia” terimi kullanılmaktadır (Özlem, 2012: 17).

1.1.1. Tarih ve Pozitif Bilimler

Tarih nedir? Tarih bir bilim midir? Deney ve gözleme dayanmayan, laboratuvar ortamında incelenemeyen bir uğraş bilim olabilir mi? Genel olarak sosyal bilimlerin tamamına yöneltilecek ve uzun süre tartışılan bu soruya yüzlerce farklı cevap verilmiştir. Bu sorunun tarih bilimine de yöneltilmiş olmasının temel sebeplerinden biri, bazı tarihçilerin

¹ Tarih kelimesinin anlamının, uydumuz olan Ay’dan gelmesinin sebebi, Sami halklarının takvimlerini Ay’a göre şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır.

² Lat. (Latince) historia, İt. (İtalyanca) storia, Fr. (Fransızca) historie, İng. (İngilizce) history, Alm. (Almanca) Historie.

eserlerini metodolojik ve bilim ile tutarlı bir şekilde yazarken, bazılarının ise eserlerini daha coşkulu ve övgülü bir tutumla yazmalarıdır. İkinci tip tarihçiler, edebi metin, mitoloji ve propaganda benzeri teknikleri tarihle harmanladıkları için tarihi bulanıklaştırmak ve tarihin bilimselliğine gölge düşürmekle suçlanmaktadır. Collingwood’a göre (2005: 83) “Tarih bir bilim midir?” sorusunun ortaya çıkışının diğer bir nedeni film denilince sinema, galeri deyince resim galerisi, bilim deyince doğa bilimlerinin ilk akla gelen olmasına sebep olan “*kaba kullanım*” şeklidir. Collingwood, bilimin “sistematize edilmiş bilgi öbeği (corpus)” olarak tanımlanmasından hareketle, Bury’nin “*tarih bir bilimdir, ne eksik ne fazla*” sözünün doğruluğunu vurgular. Eğer bilim sistematize edilmiş bilgi öbeği ise tarih kuşkusuz olarak bir bilimdir ancak ‘yalnızca’ bir bilim değildir. Tarih özel türden bir bilimdir. Çünkü olayların denetlenmesine dayanan bilimler ve varsayımda bulunarak bu varsayıma en yakın sonucu bulmaya çalışan bilimler olmak üzere iki tür bilim vardır. Ancak tarih bu bilimlerden her ikisi de değildir (Collingwood, 2005: 83). Tarih bilimi sadece bilgileri sistematize etmez, sadece kronolojik olarak sınırlamaz; tarih bilimini yapmak özel bir yorumlama yapmaktır ve bu özelliği onu diğer bilim dallarından ayırmaktadır. Collingwood (2005: 83-86), tarih ve pozitif bilimleri şu özellikler bakımından birbirinden ayırır:

- Tarih, laboratuvar koşullarında incelenemez.
- Tarih gözlemlenemez.
- Tarih sürekli ve tekrarlanan sonuçlar elde edemez.
- Tarih, olayların sonuçlarından çıkan sonuçları genelleyemez.
- Pozitif bilimlerin varsayımları (Örneğin, ABC bir üçgen ve $A=B$) tarih için varsayım değil olgudur.
- Pozitif bilimlerin aksine tarih bir şeyleri icat edemez, bir şeyleri keşfeder.
- Pozitif bilimlerde öncelik sırası mantık ile, tarih biliminde öncelik sıralaması kronoloji ile yapılır.

1.1.2. Tarih Nasıl İlerler?

Tarih bilimi, insanların varlıklarını anlamlandırma çabalarını, nereden geldiklerini ve nereye gideceklerini düşüncelerine yardımcı bir araç olarak bu sorulara cevap aramaya çalışır. Bu sorulara cevap arayan kişinin kişisel, toplumsal veyahut dinsel faktörlerle şekillenmiş olan “... yıldır var olan insanlık tarihi” düşüncesi, akıllarda bir zaman çizelgesi oluşturmaktadır. Bu çizelgeye “tarihsel süreç düşüncesi” diyebiliriz. Tarihsel süreç düşüncesini oluşturmaya çalışan filozoflar, din adamları ve tarihçiler birbirinden farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bu noktada (Aysevener, 1992: 81): “*Kimi düşünürler tarihin ilerlemekte olan bir süreç olduğu inancını taşırlar; kimileri onun ilerlemediği, tam tersine, geriye, bir çöküşe doğru gittiği inancındadırlar, kimileri ise tarihin döngüsel bir süreç olduğu düşüncesini paylaşırlar.*” Bu düşüncelerden ilki olan tarihin ilerlemeci olarak devam ettiği düşüncesi, tarihsel süreç boyunca, her tarihi olayın bir defa gerçekleştiği ve bu olayların çizgisel olarak ileriye doğru sürekli ve ardı ardına gerçekleştiğini savunmaktadır (Aysevener, 2001: 172). Tarihin ilerlemeci olduğu düşüncesinin temelinde, Hristiyanlık, onun da temelinde Yahudi gizemciliği yatmakta ve insanın her kazanımının Tanrı’nın nihai planı ile ilgili olarak çizgisel süreçte yaşandığı ve bu sürecin bir sonu olduğu düşüncesi yatmaktadır. İlk defa St. Augustinus tarafından işlenen ve geliştirilen bu model, (1) Altın Çağ, (2) İnsanın Düşüşü, (3) Ahlaksal Bozulma Dönemi, (4) Altın Çağa Geri Dönüş aşamaları ile ilerlemektedir (Aysevener, 2001: 173). İlerlemeci düşünce, Rönesans döneminin ardından, Tanrı merkezli olmaktan çıkarak insan merkezli olmuştur. İlerleme süreci artık tanrının planları üzerine kurulu değil, insan zekâsı üzerine ve insan zekasının ürünleri ile ilerleyen medeniyetler üzerine kurulmuştur. Rönesans’ın ardından bir kez daha revize edilen ilerlemeci tarih düşüncesi, insanın bilgi ve becerilerinin sonraki kuşağa geçmesi ve bu bilgi ve becerileri işlenmiş olarak alan yeni kuşağın, elde ettiği bilgi ve becerileri sonraki kuşağa daha yetkin bir biçimde aktarmasını savunmaktadır (Aysevener, 2001: 174-184).³

Tarihin ilerlemediğini, aksine geriye doğru çöküş dönemine gittiğini savunan bir diğer görüş, 18 ve 19. yy.da (yüzyıl) öngörülen ilerlemenin aksine 20. yy.da yaşanan yıkımlar, felaketler ve savaşların etkisi ile tarihin çöküş dönemine gittiği savunmaktadır. İnsanlığın ileriye doğru gideceği düşüncesinin büyük bir hayal kırıklığına dönmesi ve bu hayal kırıklığının ilerlemeye olan inancın tersine dönerek insanlığın sorunlarından ve

³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Aysevener, K. (2001). Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41, 171-186.

medeniyetlerin gerilemesinin ve hatta çöküşünden bahsedilmeye başlanmasına sebep olmuştur (Işık, 2018: 26). Bu görüş 20. yy. tarih tasarımlarında kendisini göstermiş, savaşılar tanık olmuş olan Toynbee ve Spengler gibi yazarlar birbirlerine benzer düşüncelerle organizmaların/devletlerin doğum-gençlik-ölüm, yükselme-gelişme-çöküş süreçlerini yaşadıklarını ve yaşayacaklarını öne sürmüşlerdir (Işık, 2018: 26-27).

Tarihin nasıl ilerlediğine dair ileriye sürülen düşüncelerin sonuncusu olan döngüsel tarih modeli, tarihin belli dönemlerinde yaşanan olayların kendini sürekli olarak tekrarlaması ile bir döngünün ortaya çıktığı düşüncesini savunmaktadır (Aysevener, 1992: 81). Doğada tekrarı gözlemlenen olayların, sosyal yaşama uyarlanmış örneğini temsil eden döngüsel tarih modelinin köklerini, Antik Çağ'da, mitolojide ve yaratılış öykülerinde bulmak mümkündür. Aysevener (1992: 81) tarihte döngüsellik kavramını (1) sonsuz döngü, (2) bir kezlik döngü, (3) kültür döngüsü başlıkları altında sınıflandırmıştır. Sonsuz döngü, güneşin günlük hareketlerinin döngüsellliğini model alan ve bu modeli bütün düşünsel olgulara uygulayan düşüncedir. Birçok kültürde rastlanan sonsuz döngü düşüncesinin kaynağının Babil olabileceği düşünülmekte ve bu düşünce modeline Hindistan, İran, Çin ve Yunan mitolojilerinde de rastlanmaktadır (Aysevener, 1992: 81-84). Bir kezlik döngü, Hristiyanlık ile birlikte gelişmiş olan, sonsuz döngünün aksine tanrının planları ile işleyen bir sonun olduğuna dolayısı ile döngünün bir defa yaşanacağına inanılan tarih modelidir. İlerlemeci tarih modelinin de temeline dayandırılan bu model St. Augustinus tarafından ileriye sürülmüş ve geliştirilmiştir (Aysevener, 1992:84). Döngüsel modellerin sonuncusu olan kültür döngüsü, uygarlık ya da kültürlerin de canlı organizmalar gibi doğup, büyüyüp, ölen varlıklar olarak ele alındığı modeldir. Kültürleri bir organizmaya benzeten ilk kişi İbni Haldun'dur. İlkel ve kent kültürleri arasındaki bağlantıyı ele alan İbni Haldun, devletleri de yerleşme, yönetenin tekel oluşturması, yükselme, çözülmenin başladığı bolluk dönemi ve devletin yok olduğu son dönem olarak beş aşamada ele almıştır. İbni Haldun'un haricinde G. Vico, Spengler ve Toynbee'de Haldun'un düşüncelerine benzer tarih tasarımları ileri sürmüşlerdir (Aysevener, 1992: 86-89).

İlber Ortaylı'ya göre tarih, bir tarihçinin icadı ile doğan ve gelişerek bugünkü formunu alan bir bilim dalı değildir. Böyle bir zaman çizelgesi yoktur. Her tarihçinin kendi üslubu ve bu üsluptan doğan zayıflıkları vardır. Dolayısıyla her tarihçi kendi üslup ve tekniği açısından büyük tarihçidir. Bu düşünceden yola çıkan Ortaylı (2011: 15) tarihin tanımını şu şekilde yapmıştır: *“bütün zamanların ötesinde, tarihçilerin eşitlik içinde kendi üslupları ve sanatçı*

beceriklilikleriyle devam ettirdikleri bir bilgi ve yazım dalıdır.” Ortaylı’nın bu tanımı şu argüman ile desteklenebilir; Herodotos’un ilk tarihçi sayılmasının en önemli nedeni, tarihi mitostan (mitolojiden) ayırma girişimidir. Herodotos’tan önceki tüm metinler ve sonraki bazı metinler “teokratik tarih anlayışı” olarak açıklanabilecek bir bakış açısı ile yazılmıştır. Herodotos’tan önce yazılan eserlerin kahramanları her zaman Tanrılar olmuştur. Ancak Tanrı merkezli tarih yazımına sadece Herodotos öncesi dönemde rastlanmaz, günümüzde de insan eylemlerinin tanrısal bir iradeden geldiğini savunan tarih yazımı örnekleri görülebilmektedir (Koç, 2016: 2-4). Bunun yanı sıra döngüsel tarih modelinin kökenleri de Antik Döneme dayanıyor olsa da bugün bu görüşü farklı formlarda kabul eden tarihçiler vardır. Bu örnekler üzerinden, Ortaylı’nın tarihin belli bir gelişim zaman çizelgesine sahip olmadığı düşüncesi desteklenebilir.

1.1.3. Tarih Biliminin Amacı Nedir?

Tarih biliminin amacının ne olduğu sorusu tarih felsefesinin araştırma alanlarından biridir. Tarih felsefesinin bu soruya cevabını ele almadan önce “felsefe yapmak ne anlam ifade etmektedir?” sorusuna cevap vermekte fayda vardır. Bir alanda felsefe yapmak, o alanın *“temel kabullerini, yargılarını, inançsal veya bilimsel ön kabullerini ve yöntemini tartışabilecek cesarete ve yetkinliğe sahip olmak”* demektir (Çevik, 2014: 2). Doktora diplomasının karşılığı olan PHD (Doctor of Philosophy veya Philosophical Degree) felsefe doktoru anlamına gelmekte ve bu unvana sahip kişilerin felsefe yapabilecek yetkinlikte oldukları anlamına gelmektedir. Collingwood felsefeyi *“ikinci dereceden düşünce, düşünce hakkında düşünce”* olarak, felsefeciyi zihni tıpkı biyoloji gibi inceleyen kişi, tarih felsefesinin amacını ise temel düzeyde insana insanı anlatmak olarak tanımlamıştır (Collingwood, 1996: 31-32).

Batı medeniyetinde, Bacon ile (17. yy.) tarihin, Voltaire ile (18. yy.) tarih felsefesinin ne ifade ettiği üzerine düşünölmeye başlanmış, aynı düşünceler Doğu medeniyetinde 14. yy.da İbni Haldun’un tarih etkinliğinin ne olduğu sorgulamasıyla kendini göstermiştir (Aysevener, 2009: 3). Voltaire, tarihçinin eski kitaplarda bulduğu öyküleri yinelemesinin sadece bir hikâye etkinliği olduğunu, yapılması gerekenin tarihi bilimsel ve eleştirel düzeylerde incelemek olduğunu aktarmıştır (Macit ve İplikçi, 2017: 9). Voltaire’in bu düşüncesi 19. yy. fikir dünyasını büyük ölçüde etkilemiş, tarih felsefesine dünya tarihini anlamak olarak bakılmıştır. 19. yy. Pozitivistleri ise tarih felsefesini tarihi olayların akışının

anlamlandıran genel yasaları keşfetme olarak tanımlamışlardır (Macit ve İplikçi, 2017: 9). Önemli tarihçilerin tarih tanımlarında, olay, zaman, mekân, hafıza, değişim, geçmiş, gelecek kavramlarını sıkça kullandıkları görülmektedir.⁴ Bu kavramlardan yola çıkan Macit ve İplikçi'ye (2017: 2-3) göre tarih:

- İnsan başarıları ve kahramanlıklarını merkeze alan, insanı araştıran,
- Özünde zaman kavramı yatan ve insanın zaman içindeki gelişimini anlatan,
- Zaman içinde yaşanan olaylar kadar, bu olayların gerçekleştiği mekanlar ve çevreleri de önemlidir bu sebeple bir diğer önemli kavramı mekân olan,
- Zamanın kendisi bir değişim süreci ise, tarih de bu değişimi incelemek ve belirtme görevine sahip olan,
- Geçmiş ve gelecek arasındaki diyalog olan tarih, geçmişin önemli olaylarını inceleyen ve yeni amaçlar çerçevesinde yeniden değerlendiren,
- İnsan bilincinin bireysel ve kolektif büyüme hikayesinin araştırıldığı bir disiplin olarak tanımlanabilir.

Tarih biliminin amacını, tarih felsefesi üzerine yazan hemen her tarihçi kendi tanımları ile açıklamaya çalışmışlardır. Collingwood tarihin amacının, “insanın ne olduğunu anlamak?”; “insanın ne olduğunu?” anlamının, “insanın ne yapabileceğini bilmek?”; “ne yapabileceğini?” bilmenin yolu ise “tarihte neler yaptığina bakmak?” sorularının cevabı olarak tanımlamıştır (Collingwood, 2005: 37) Paul Newal tarih biliminin amaçlarını ve tarihi öğrenmenin kazançlarını şu şekilde sıralamıştır: “*insanın kendi iyiliği için, geçmişle ilgili gerçeği bulmak amacıyla, nereden geldiğimizi anlamaya çalışmak için, belirli bir olayın neden yaşandığını anlamaya çalışmak için, tarihi yasaları bulmak ve keşfetmek için, günümüzdeki eylemleri haklı kılmaya çalışmak için* (Macit ve İplikçi, 2017: 11)”.

⁴ Macit ve İplikçi, bazı önemli tarihçilerin tarih tanımlarını şu şekilde sıralamışlardır (Macit ve İplikçi, 2017: 1-2): “Burkhart, tarihi, bir çağın not etmeye layık bulunduğu şeylerin kaydı olarak; H. G. Wells, tarihin özünde bir fikirler tarihi olduğunu; Bloch, tarihi zaman içindeki insan bilimi olarak; Meyerhod, tarihi toplumun hafızası ve toplumsal önem taşıyan insan faaliyetlerinin bir hesabı olarak; Carr, tarihi geçmiş ve gelecek arasında bitmeyen bir diyalog olarak; Marwick, kendi hafızası ve bilgisi olamayan toplumu serseri bir toplum olarak; Strauss, şimdiki zamanın geçmiş üzerine kurulu olduğunu aktararak ve Cicero ise tarihi bilmemenin sonsuza kadar çocuk olduğu anlamına geldiği, tanımlamalarını yaparak, kendi tarih tasavvurlarını ve tarihin ne ifade ettiğini açıklamışlardır.”

1.2.Tarihçiliğin Doğuşu: Mezopotamya ve Mısır'da Tarih Yazıcılığı

1.2.1 Tarih Yazımının İlk Örnekleri: Erken Mezopotamya Dönemi

Yunanca mesos=ara/orta ve potamos=ırmak kelimelerinin birleşimiyle ortaya çıkan ve “iki ırmak arası” anlamına gelen Mezopotamya, coğrafi bir terimdir. “*Bu ad kuzeyde Toros Dağları ’ndan güneyde Basra Körfezi ’ne, doğuda Zagros Dağları ’ndan batıda Suriye Çölü ’ne kadar uzanan alan için kullanılmaktadır.* (Sivas vd., 2013: 5)” Alfabetik Yazı, M.Ö. 3200 yılında Mezopotamya ve Mısır topraklarında birbirlerinden bağımsız olarak birbirlerine yakın zamanlarda icat edilmiş ve bilginin muhafazası için yeni bir iletişim yolu olarak geliştirilmiştir. En eski yazı örnekleri M.Ö. 3200 yılında Mezopotamya’da Uruk şehrine ait beş bin adet kil tablet örnekleridir. Muhasebe amacı ile yazılmış olan bu tabletlerin yalnızca %15’lik bölümü kelimelerden oluşmaktadır. Tabletlerde yer alan kelimeler, tabletlerin hangi amaç için yazıldığını sonraki jenerasyonlara öğretmek amacı ile yazılmıştır (Michalowski, 2011: 6).

Yazının icadının ardından geçen 500 yıllık dönemde⁵, yazının kullanımı çevre şehir-devletlere yayılmış ve çoğunlukla kralların, bazı soyluların ve çok nadir olarak hizmetkârların isimleri insan yapımı hemen her şeyin üzerine yazılmaya başlanmıştır. M.Ö. 2600’lü yıllarda ise Suriye çevresinde kil tabletlere yazılı ilk edebi eserler ortaya çıkmıştır (Michalowski, 2011: 6). S. N. Kramer’e göre (1999: 60-61), Sümer devletlerinin hiçbirinde, Sümer’in kültürel veya politik tarihini yazmaya yönelik bilinçli bir çaba yoktur ancak mit, ağıt, destan, atasözü, deneme, ilahi, örnekleri veren Sümerler, bilhassa destan ve ağıtlarda sınırlı da olsa tarihsel verilerden faydalanmışlar ve bu bilgileri aktarmışlardır. Kramer’in “*en erken tarihçilerimiz*” olarak adlandırdığı Sümerlilerin, M.Ö. 2400’lü yıllarda, Ur-Nanşe tarafından kurulan Lagaş kentinin politik tarihini, kurucusundan Urukagina adlı bir başka krala kadar anlatan tapınak ve saray arşivcileri olduğu düşünülmektedir. Bu belgeler içerisinde özellikle bir tanesi, yalın anlatımı, yazılma amacıyla ilgili tarihsel arka plan vermesi ve içeriğindeki ayrıntılı bilgileriyle öne çıkmaktadır (Kramer, 1999: 61-62).⁶ Bu bilgiler ışığında, bilinen ilk tarih belgelerinin veya bilinen ilk tarih yazım örneklerinin, Mezopotamya topraklarında,

⁵ Erken Hanedanlar Dönemi (Early Dynastic Period) olarak adlandırılan bu dönem M.Ö. 2700-2350 yıllarını kapsamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Köroğlu, K. (2012). *Eski Mezopotamya Tarihi* (Yedinci Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 59-68.

⁶ Sümer tarihçiliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Hardy, G. ve Feldherr, A. (2011). *The Oxford History of Historical Writing: Volume 1: Beginnings to AD 600*, (1. Baskı). Oxford University Press; Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer’de Başlar*, (Çev. Hamide Koyukan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Sümer dilinde, M.Ö. 2400’lü yıllarda yazılmış ölen ve devrilen kral listelerinin ve öykülerinin yer aldığı dikilitaşlar olarak kabul edilmektedir (Vann, 2020).

Sümerler ile hemen hemen aynı dönemde, Akad Krallığı hakkında benzer bilgiler veren, Sümer ve Akad dillerinde yazılmış, yaklaşık olarak 8000 adet idari, ekonomik, askeri, edebi, tarihi, dini vb. çiviyazılı metinleri tespit edilmiştir (Kıymet, 2019: 4). Collingwood (1996: 46) Akad Krallığı hakkında elde edilen belgelere ve bu belgelere benzer diğer tüm bulguları “teokratik tarih” olarak adlandırmayı önermiş ve teokratik tarihi: “*bu olguları (yalnızca bu tarihi yazanların bildiği olguları) bilmeyen, ama söz konusu Tanrıya tapan kişilere, Tanrının kendini açığa vurduğu işleri bilmesi gereken kişilere bilgi vermeye yönelik bir ifade*” olarak tanımlamıştır. Collingwood, bahsi geçen belgeleri, tarihi belgeler olarak değil, “*yarı tarihi belgeler*” olarak nitelendirmiş ve bunun sebebini “*bu ifadelerin sorulara verilmiş yanıtlar, araştırma meyvaları olmayıp yazarın önceden bildiği şeylere ilişkin savlar olması bakımından, ikincileyin, kaydedilen işlerin insan eylemleri olmayıp her şeyden önce tanrısal eylemler olması*” olarak açıklamıştır (1996: 45). Sümerlerin tarih yazma girişimleri ise Kramer (2002: 53) tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “*Sümer yazın adamı ancak tarihten değil, arşivci; tarihsel gerçeklerin yorumlayıcısı ve sergileyicisi değil, kayıtçı ve çözümlemeci olabilirdi.*”

Tarih belgelerinin ilk örneklerinin yazıldığı Erken Mezopotamya Dönemi kronolojik olarak şu şekilde sıralanmaktadır (Michalowski, 2011: 26): Erken Hanedanlık Dönemi (2700–2350), Sargon İmparatorluğu Dönemi (2334–2113), Üçüncü Ur Hanedanlığı Dönemi (2112–2004) ve Eski Babil Dönemi (2003–1595). Son tahlilde, her ne kadar bu belgeler Collingwood tarafından “tarihi belgeler” olarak tanımlanmamış da üzerinde ciddi bir uğraş olduğu görülmektedir. Bu uğraşa örnek olarak, Sümerlilerin genel tarih yazımı için gereken “köken” meselesi konusunda birçok farklı yaratılış hikayesini taş tabletlere kaydetmeleri gösterilebilir (Bıçak, 2013: 39). Ancak yine de bu dönemlerde ortaya çıkan tarih kayıtlarının hemen hepsi aynı biçimde yazılmış, doğrudan anlatımdan uzak, teokratik dünya görüşü çevresinde biçimlenmiş, insan ve tanrıların başarılarına odaklanmış ve bütünsel bir tarih okuması ancak binlerce kil tabletten parça parça alınan bilgilerle oluşturulabilen kayıtlardır. Mezopotamya topraklarında yazılmış, tarih yazma bilincinden uzak ancak tarihi olguların kayıtlarının yer aldığı bu belgeleri Collingwood’un ifadesiyle “yarı tarihi belgeler” olarak adlandırabiliriz.

1.2.2. Yazının İcadından Sonra Mezopotamya’da Tarih Yazıcılığı

Sümerler ve daha sonra Sümerler ile birlikte Akadlar, Mezopotamya’da Ur Hanedanlığı dönemine kadar hüküm sürmüşler ve Ur Hanedanlığı’nın ardından dağılma dönemine girmişlerdir. Dağılma dönemini bitiren ve Mezopotamya şehirlerini yeniden bir araya getiren uygarlık ise Babil İmparatorluğu olmuş, bu dönemlerde Hititler de tarih sahnesinde yer almaya başlamıştır (Tanilli, 1994: 34). O dönemde Mezopotamya’nın merkezleri sayılan Babil ve Hititlerde, “tarih” anlamına gelen bir kelimenin olmadığı bilinmektedir. Ancak bu kelimenin yoksunluğu, bu toplumların tarih üzerine düşünmedikleri anlamına gelmemektedir. Elbette bahsi geçen dönemlerde tarih entelektüel bir uğraş olarak, geçmiş öğrenmek için ortaya çıkmamıştır, ancak elde edilen metin tipolojileri ile tarihin özellikle din ve siyaset alanları ile doğrudan bağlantılı olduğu, hatta sosyal iletişimin merkezinde yer aldığı görülmektedir (Liverani, 2011: 29). Bu dönemde ortaya çıkan kayıtlar, yazının ilk icadında ortaya çıkan kayıtlardan biraz daha farklıdır. İlk dönemde eşyalara ve mezarlara sahiplerinin isimler yazılırken, bu dönemde politik başarılar, mal, mülk, yiğitlikler vb. bilgiler yazılmıştır. İlk dönem kaydedilen bilgilerin yazılış amacında politik fayda beklentisinden bahsetmek oldukça güçtür, ancak ikinci dönemde kayıt örneklerinde yöneticilerin kendileri için bir politik fayda beklentisinden söz etmek mümkündür.

Yazının icadının ardından geçen 1500 yıllık süreçte, “edebi” olarak sınıflandırılabilir çivi yazısı örnekleri kısıtlıdır ancak kral listeleri, sözlük benzeri tabletler, kurban listeleri, cenaze sahibine yapılan yardımlar, yol haritaları, ders kitapları benzeri listeler vb. kayıt örnekleri ulaşılmak istenen bilgileri sağlamak için yeterli olmuştur (Goody, 2011: 118-128). Ulaşılmak istenen bilgiler edebi eserlerde değil, idari metinlerde yer almaktadır ve idari olayların kaydedilmesi konusunda Mezopotamya uygarlıkları oldukça cömerttir. Günümüze ulaşan çivi yazılarının yaklaşık 150.000 örneği idari (evlatlık belgesi, evlilik, vasiyetname, hesap defterleri, günlükler, nüfus sayımları) ve ekonomik (alım-satım, kira, ödünç verme, vergi gelirleri) belgelerdir ve bu sayı tüm çivi yazılarının yaklaşık dörtte üçünün bu gruba girdiği anlamına gelmektedir (Goody, 2011: 117-118). Yazının icadından sonraki dönemde bilginin bu şekilde muhafaza edilmesi, insanların bilgileri uzun vadede kendi belleklerinde depolamak yerine kestirme ve faydalı bir yol kullandıklarını göstermektedir.

Bu dönem (M.Ö. 18-13. yy.) kayıt örnekleri ve tarihçiliği Collingwood’un “teokratik tarih” olarak tanımladığı, Tanrı merkezli anlatılar çevresinde gelişen ve yarı tarihi belgelerin

ötesine geçemeyen sınırlılıklara sahiptir. Krallar isimlerini ve kendilerine Tanrı tarafından verilen yönetme haklarını simgeleştirmek için, kral yazıtları aracılığıyla başarılarını taş tabletlere, stellere ve anıtlara yazdırmışlar ve halklar üzerinde hakimiyet kurmak amacıyla ilkel bir tarih yazımı yöntemine başvurmuşlardır (Kağnıcı, 2013: 311). Hükümdarlar, ülkelerini yönetmek için yönetme haklarının kendilerine Tanrılar tarafından bahşedildiğini ısrarla belirterek, iktidarlarını meşru ve sağlam kılmaya çalışmışlardır. Collingwood, bu dönemlere ilişkin elde edilen bulguları, bilimden, yöntemden ve tarihsellikten yoksun, yazarın sadece bildiği olguları kaydettiği tarihsel kanıtlar olarak yorumlamıştır (Collingwood, 1996: 42). Bu dönemlerde kaydedilen bilgiler, doğruluğu kesin olan tarihi belgeler değillerdir. Ancak ilk defa politikaya, ekonomiye, savaşımlara ve insan başarılarına dair bilgilerin kaydedilmesini amaçlayan bu yeni kayıt yöntemi, modern tarih anlayışından önceki tarih formunun iskeletini oluşturmuştur.

1.2.3. Antik Mısır'da Tarih Yazımı

Mezopotamya'da ortaya çıkan bilginin yeni kayıt yöntemi olan yazının icadı, yakın bir dönemde ve benzer süreçlerle Mısır'da da ortaya çıkmıştır. Mısır'da yazının icadının, Mezopotamya'ya oldukça yakın bir dönemde ve Mezopotamya'dan bağımsız olarak gerçekleştiği düşünülmektedir. Mısır'da ilk tarih kaydı benzeri örnekler, Erken Hanedanlık Dönemi'nde (2700-2350)⁷, kraliyet ve soylu sınıfı mensubu kişilerin yarı resimsel ve belli yılları kapsayan bilgiler veren yazıların bulunduğu mezarlarda keşfedilmiştir (Baines, 2011: 58). Mısır'ın 3. Hanedanlık Dönemine denk gelen bu mezarlarda, ölen kişilerin biyografileri mal, mülk ve başarıları ile sınırlandırılarak yazılmıştır. Sonraki yüzyıllarda ise (ilk örneği 6. Hanedanlık Dönemi) bazı mezar yazılarında, ayrıntılı bilgiler ve ayrıntılı öyküler yer almaktadır.⁸

Eski Mısır belgeleri temelde iki tip olarak gruplanmıştır, bunlardan ilki geçmişine içine alan yazılar, ikincisi ise belirli bir geçmiş dönemi açıklayan belgelerdir. Geçmişini anlatan belgelerin örnekleri daha nadir bulunmakta ve önemli bilgiler vermektedir. Kral tabloları veya

⁷ Mısır'ın hanedanlık dönemine dair genel bilgiler için bkz; İplikçioğlu, B., (1990). *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları I*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 107-115.

⁸ Bahsi geçen mezar yazılarının içeriklerine dair örnekler: “VI. hanedanın ilk üç firavununa hizmet eden, Asyalı göçebelere karşı ilk seferi yapan, güneyi yöneten ve Nil üzerinde güneydeki taş ocaklarına ve Habeşistan'a kadar yapılan seferleri yöneten Prens Ouini'nin biyografisi bir örnektir buna”, “... III. Thutmes'e hizmet eden Rekmir ve İnietef'in biyografilerini analiz. Rekmir'in biyografisi, özellikle Yeni imparatorlukta vezirin görevleri, hakları ve yöntemleri üstüne pek güzel bir açıklamayı içermektedir” (Tanilli, 1994: 115).

ölen kral listelerinin dahil edildiği bu kategoriye, Sakkara Listesi, Amon Mabedi ve Abidos Listesi örnek olarak verilebilir (İnan, 1987: 21-22). Eski Mısır'da geçmişi anlatan belgelerden en önemlilerinden biri de Palermo Taşı'dır.⁹ Palermo Taşı'nda, Eski Mısır krallarından kimin ölüp, kimin taç giydiği yazılmış, bunun yanında Nil Nehri'nin taşma seviyelerine de yer verilmiştir. Bu sayede kronolojik olarak Eski Mısır krallarının isimleri sıralanmış, ölen kralların ölüm tarihleri, taç giyenlerin ise tahta çıkış tarihleri hesaplanabilmiştir (İnan, 1987: 22). M.Ö. 3000 tarihinde yazıldığı düşünülen Palermo Taşı, kral listeleri konusunda sağladığı bilgilerin yanı sıra, Eski Mısır'ın aşağı ve yukarı olarak iki farklı krallıktan oluştuğunu, Menes isimli kralın bu iki krallığı tek çatı altında topladığını yazmakta ve bu bilgiden yola çıkarak, Mısır tarihinin ilk kralı, Kral Menes kabul edilmektedir (Childe, 1971: 5-6).¹⁰

Mısır'da ilkel tarih yazımı, kral listeleri ve tapınaklara yazılmış olan geçmiş başarıların kayıtlarında gözlemlenmiştir. Kral listelerin en eskisi Abidos'da ortaya çıkarılan ve Akrep Kral Ka'dan (Qa) sonra tahta geçen Kral Narmer'i anlatan Abidos Kral Listesi'dir (Abydos King List). Kral listeleri, antik yıllıklar (anallar) benzeri bir gelenek oluşturmuşlardır. Yazılma amaçlarının, kral mezarlarını korumak maksadı ile mezarda yatan kişinin kim olduğunu tanıtmak olabileceği veya bir ölüm seremonisi olarak gelişmiş olabileceği düşünülmektedir (Baines, 2011: 59). Antik Mısır tarihi, bu kral yazıtının yazıldığı dönem olan M.Ö. 3000 yılında başlar ve Büyük İskender'in M.Ö. 332-323 yıllarında Mısır'ı ele geçirdiği dönemde son bulur.

Kral listeleri içerisinde “edebi” nitelik taşıyan tek örnek, bugün Torino Eski Mısır Müzesi'nde sergilenen, Torino Kral Listesi'dir (Torino Papirüsü, Turin King List). 20 metre uzunluğundaki bu listesinin tek seferde yazılmadığı ve Mısır'ın çeşitli bölgelerinin ve sınıflarının dinsel düşüncelerini aktaran tanrı bilimciler tarafından oluşturulmuş kayıt örneği olduğu düşünülmektedir (Champdor, 1984: 35). Yapılan kazılar sonucunda, Hanedanlık Dönemine ilişkin olarak, parçalar halinde de olsa, korunan ve tamamı günümüze ulaşan tek kral listesi Torino Papirüsü'dür (Barnes, 1963: 14). Torino Papirüsü'nün diğer kral

⁹ “İki yüzü de yazılı olan bu vesikanın, ilk bulunan parçası Palermo'ya götürüldüğü için bu isimle anılmaktadır. Sonradan dört parça daha bulunmuş ve Kahire müzesine nakledilmiştir. Üçü palermo taşının kısımlarıdır, fakat diğeri başka bir metine aittir” (İnan, 1987: 22).

¹⁰ Kral Menes'in Mısır'ı birleştirip birleştirmedeği, hatta gerçekten yaşayıp yaşamadığı konusunda kesin kanıtlar bulunmamaktadır, buna karşın ülkenin birleşmesinden önceki döneme ait elde edilen bulgulara, Kral Narmer adlı kralın hem Kuzey hem de Güney Mısır'ın tacını giymiş olarak resmedildiği görülmüştür, bu bulgu Narmer'in Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirerek, Mısır'ın ilk kralı olabileceği yönündeki fikirleri güçlendirmiştir (Sivas vd., 2013: 16).

listelerinden içerik olarak farkı, kutsal ruhların ve tanrıların Erken Hanedanlık Dönemi'ne dahil edildiği, periyodik dönemlerin tamamının uzun bir liste şeklinde kaydedildiği, bazı olayların gerçekleşmesine dair ay ve gün bilgilerinin ayrıntılı bir şekilde aktarıldığı bir liste olmasıdır. Torino Papirüsü iki ana bölümden oluşur: ilki Kral Teti'den (M.Ö. 2350) Kral Qakare İbi'ye (M.Ö. 2170) kadar devam eden 181 yıllık dönemi kapsar, ikincisi ise Mısır'ın kurucusu sayılan Menes ile başlar ve Menes'ten Qakare İbi'ye kadar süren 955 yıllık dönemi kapsar (Baines, 2011: 60-61).

Bahsi geçen kral listeleri Mısır tarih kayıtları örnekleri bakımından oldukça önemlidir ancak içeriğinde kronolojik olarak kesin hatalar barındırır ve mevcut tüm kral listeleri kendi aralarında tutarsız kronolojik bilgiler aktarmaktadır. Kral listelerinin haricinde, soylu olmayan kimselerin mezarlarında yıllara göre daha uzun şekilde yazılmaya başlanan biyografiler, Antik Dönem'in, Collingwood'un ifadesiyle "yarı-tarihi" belgelerinden bir diğeridir. Kraliyet için yapılan hizmetler, Mısır dışına yapılan ticari ziyaretler, askeri seferler vb. bilgiler barındıran mezar taşları, ölen kişi ile ilgili yerel kaynaklardan edinilen bilgiler aracılığıyla o kişinin ruhunu yüceltmek amacı ile yazılmış olabileceği düşünülmektedir (Baines, 2011: 61). Bu gelenek Mısır'da Roma İmparatorluğu'nun hakimiyet sağladığı döneme (M.Ö. 30) kadar devam etmiştir. Bazı mezar taşlarında yazılanların okunamaz durumda olmasından yola çıkılarak, bu işin yalnızca belli bir grup tarafından yapılmadığı, aynı zamanda halkın da mezar taşı yazımı ile uğraştığı düşünülmektedir. Kronolojik hatalar barındıran kral listelerinin yanı sıra, özellikle mezar taşlarında yazan bilgilerin gerçekliği oldukça şüpheli durumdadır.

Mısır'da tarihsellik özelliğine en yakın eserler soylu anıt mezarları ve tarihsel yazıtlardır. Bu eserler, kronolojik olarak, biyografi benzeri bilgilerin yer aldığı mezarlardan ve kral listelerinden daha sonra ortaya çıkmıştır. Mısır'ın 19. ve 20. hanedanlık dönemlerinde, savaş tasvirleri ile ilgili çok fazla örnekler görünmektedir. Bu konuda, Hitit ve Mısır arasında gerçekleşen Kadeş Savaşı önemli bir örnektir. Bu savaşa Mısır hanedanı olarak katılan II. Ramses'e adanan tapınaklarda, askeri operasyonların resmedildiği çokça kabartma örnekleri günümüze ulaşmıştır (Baines, 2011: 66). M.Ö. 1259 yılında Kadeş Antlaşması ile son bulan Hitit ve Mısır arasındaki Kadeş Savaşı¹¹, her iki medeniyetin de ülkelerini savaşın galibi

¹¹ Kadeş Savaşı ve Kadeş Barış Antlaşması'nın tarihleri ile ilgili muhtelif yaklaşımlar mevcuttur. Savaş ile barış antlaşması arasında 15 yıl fark olduğu kabul edilse de, bu olayların tam olarak hangi tarihte gerçekleşmiş olduğu konusunda fikir birliği oluşturulamamıştır.

olarak gördükleri anlaşılmıştır. Kadeş Savaşı'nın ardından imzalanan Kadeş Barış Antlaşması tarihteki ilk barış antlaşması olarak kabul edilmektedir.¹² Kadeş Savaşı aynı zamanda savaş ve barış konularında o döneme kadar elde edilmiş en kapsamlı bilgilerin yer aldığı kayıt örneği olmuştur (Mark, 2012). Bu savaşa katılan Mısır kralı II. Ramses'in mezarına, Kadeş Savaşı, Libya akınları ve “deniz insanları” ile mücadeleleri de dahil edilerek tüm askeri operasyonları resmedilmiştir (Baines, 2011: 67).

Sonuç olarak Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır topraklarında da tarih bilimini ilgilendiren çok sayıda belge günümüze ulaşmıştır. Ancak bu belgeler Mezopotamya merkezli kayıt örneklerinde olduğu gibi bilimsellikten ve entelektüel bir uğraş olarak tarih yazımında çok uzaktır. Mısır'da özellikle kral mezarlarında tasvir edilen tarihi olaylar, Tanrı olarak görünen firavunların propagandaları olarak yorumlanmıştır. Kral listeleri ve mezarlara yazılan biyografilerden daha çok tarihsellik içeren firavun mezarları, aktardıkları tarihi olayların, bu olayların diğer ülkede nasıl işlendiği ele alınarak doğrulanmaktadır. Örneğin II. Ramses'in mezar anıtlarında Kadeş Savaşı'nın tasviri, Hitit yazıtlarında bu savaşla ilgili olarak yazılmış bilgilerle karşılaştırılarak, her iki metinde de yer alan bilgilerin tespit edilip, belli bir olay akış çizelgesi oluşturulmasını sağlamıştır. Coğrafi olarak yakın topraklarda yaşamış olan bu medeniyetler, birbirlerine benzer şekilde; kronoloji sıralı bilgileri aktarmayı amaçlayan, tarihi kişiliklerle ilgili bilgi aktarım geleneklerini benimsemişlerdir. Ancak her iki coğrafi alanda da “tarihsel belge” niteliğinde herhangi bir kanıt henüz elde edilememiştir. Bu medeniyetlerin kaydettikleri bilgiler için, Collingwood'un “yarı-tarihi, teokratik tarih belgeleri” ifadesini bir kez daha kullanmak yerinde olacaktır.

Erken-Geç Mezopotamya ve Erken Mısır Dönemlerinde yarı-tarihi olarak nitelendirilebilecek bu belgelerde, mitoloji öğeleri, tanrı-kral bakış açısı ile yazılmış bilgiler ve propaganda niteliğinde bilgiler sıkça görülmektedir. Sadece bu özellikler bile bir belgenin tarihsellik özelliğini şüpheli durumuna düşürürken, aynı zamanda bu belgelerin tarihi kaydetme amacıyla yazılmadıklarının bilinmesi de önemlidir. Bahsi geçen dönemlere ait elde edilen belgeler, bir tarih yazma beklentisi veyahut entelektüel bir uğraştan çok uzak amaçlarla yazılmıştır. Daha çok ölen kral, soylu veya kahramanlık niteliğinde işler başarmış halktan

¹² M.Ö. 2250 yılında Mezopotamya'da Umma ve Lagash kentleri arasında, Mesilim Barış Antlaşması imzalanmıştır, ancak bu antlaşmada taraflar bu kentlerin yöneticileri değil, Umma ve Lagash tanrılarıdır. Antlaşmayı temsil eden taraflardan ötürü, tarihçiler, daha erken bir dönemde yazılmasına rağmen Mesilim Antlaşması'nı değil, Kadeş Barış Antlaşması'nı tarihteki ilk barış antlaşması olarak kabul etmektedirler (Mark, 2012).

kişileri yüceltmek ve ölümden sonraki hayatı için rehberlik edileceğine inanılan bu yazıtlar tarihsel metinler değildir. Ancak yine de Antik Dönem tarihini anlayabilmemiz için kılavuz niteliğinde olan bu belgeler çok değerlidir.

1.3. İlk Tarihçilerin Doğuşu: Antik Yunan’da Tarih Yazıcılığı

1.3.1. Antik Yunan’da İlk Tarih Yazımı Örnekleri

Antik Yunan’da ilk tarih yazımı örnekleri, yazıtlar, listeler ve kararnamelerde görölmektedir. Papirüsün, Milattan önceki üçüncü milenyum döneminde icat edildiği ve kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir ancak Yunan topraklarında papirüs kullanımına ancak M.Ö. 4. yüzyılda rastlanmaktadır. Birçok uzman, Yunanlıların papirüsü M.Ö. 8. yy.da hece işaretli alfabe sistemini (Linear B) geliştirdikleri dönemde kullanmaya başladıklarını düşünülmektedir ancak bu materyaller günümüze ulaşmamış, bu tarihten önceki buluntuların tamamı kitabeler üzerine yazılmış ya da boyanmış olarak gelmiştir (Osborne, 2011: 97-98).

Antik Yunan tarih yazıcılığını iki bölümde inceleyebiliriz. Bu doğrultuda öncelikle sert yüzeyler üzerine yazılmış Antik Dönem örnekleri ele alınabilir. Antik Yunan’da sert yüzeylere yazılmış en eski buluntular çok kısa ve basit cümlelerden oluşmaktadır. Bu cümleler eşyaların sahibi (ben Korax’ın kupasıyım), eşyaları üreten kişi (beni Istokres yaptı), cinsel ilişkilerin yaşandığı yerler (Krimon, Amotion ile burada ilişkiye girdi), eşyaların üzerine yazılan uyarılar (ben Tataie’nin yağ testisiyim, her kim beni çalarsa kör olacaktır) gibi bilgileri aktarmaktadır (Osborne, 2011: 98). Yazıtların öteki türü ise kamusal alanlarda bulunan, belli bir süreyi kapsayan yasa örnekleridir. Örneğin Mora Yarımadası’nda M.Ö. 8. yy.ın sonlarında, bronz bir plak üzerine yazılı dini yasa örneğinde şu ifadeler yer alır (Osborne, 2011: 102): “Eğer bir kadın hayvan derisinden yapılmış bir kıyafet giyiyorsa, onu Demeter’e adanmış olan Thesmophoros tapınağına bağışlamalıdır. Eğer bunu yapmazsa, dini kurallara hakaret ettiği için kötü şekilde can verebilir. Bu durumda olan kişi, tapınağı 30 drahmi de bağışlayabilir.” Bu yasa, Antik Döneme ait kadın giyimi veya değerli eşyaları ile ilgili olarak elde edilen en eski yasalardan biridir.

Tapınaklar sadece yasaların yazıldığı yerler değil, aynı zamanda listelerin de bulunduğu mekanlardır. Antik Yunan’da M.Ö. 5. yy.dan sonra tapınaklara yapılan adakların yazılmış olduğu listeler günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu listeler, tapınağın bulunduğu toplumların dinlerine adanmışlığını ve ölen görevli kişilerin yerine geçen kişilerin, önceki

görevli döneminde yapılmış olan adakları öğrenmeleri amacıyla yazılmıştır (Osborne, 2011: 103). En önemli tapınak listeleri, Atina İmparatorluğu'nun haraç (kota) listeleridir (Tribute-Quota List). Bu listelerde Atina İmparatorluğu'nun müttefiklerinin, imparatorluğa yaptıkları haraç ödemelerinin 1/6'sı yer almaktadır. Bilinen en eski haraç listesi Akropolis'te devasa bir taş üzerine yazılmıştır. Bir diğer önemli kayıt örneği ise, kölelerin özgür kalmalarını simgeleyen çanaklardır (Osborne, 2011: 102-103). Bunların haricinde, festivallerin kazananlarının listesi, kutsal mabetleri yönetenlerin listeleri, savaşlarda ölenlerin isimlerinin yer aldığı listeler, ölen süvari ve generallerin doğum, ölüm yılları ve kaç yaşlarında nerede öldükleri gibi farklı türden yazıt örneklerine rastlanmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda Antik Yunan'da elde edilen yazıtların büyük çoğunluğunun kahramanlıkları aktaran yazıtlar ve finansal bilgileri aktaran belgelerden oluştuğu söylenebilir.

1.3.2. Antik Yunan'da Tarih Yazımının Gelişimi: Homeros ve Logographoslar

Antik Yunan tarih yazımının gelişimini incelemeye önce “logos” ve “logographos” kavramlarını açıklamak gerekmektedir. Helenlerde kolonizasyon hareketlerinin başlaması ile uzak diyarlara giden ve bu diyarlarda edindikleri bilgileri halka açık alanlarda yurttaşlara aktaran kişilere logographos¹³, verdikleri bilgi verici konuşmalara ise logos denilirdi (Sina, 2007a: 113).¹⁴ M.Ö. 6. yy.da nesir türünün gelişimini hızlandıran gelişmeler mitolojiye karşı eleştirel yaklaşımların başlaması ve yerleşik geleneklere ilginin artması olmuştur. Kolonizasyon hareketinin de etkisi ile çeşitli seyahatlere çıkan veya yeni yurt arayışında olan gezginlerin, gezip gördükleri ülkelerin tarihini, kavimlerini, etimolojisini, coğrafyasını gözlemleyerek, bu bilgileri yurttaşlarına kamuya açık alanlarda anlatmalarıyla gelişen bu yeni kültür Helenlerde tarih yazımının temellerini oluşturmuştur (Sina, 2007: 114).

¹³ Tekin (2008: 321), logographos kavramının tanımını şu şekilde yapmıştır: “*Kent tarihi, kahramanlıklar, mitoloji gibi insanların ilgisini çeken konulan rhapsodos'lar gibi şiir diliyle değil, düz yazı (nesir) şeklinde yazan kişi.*”

¹⁴ Cevizci'nin tanımına göre logos (1999: 552): “*Antik Yunan düşüncesinde, söz, konuşma, düşünce, akıl, anlam, açıklama; bir şeyin her ne ise o olmasını sağlayan nedenler; belli bir disiplinde, fenomenleri açıklamak amacıyla kullanılan yöntem ve ilkeler, bir şeyi bizim için anlaşılır kılan temel, dayanak anlamına gelen sözcük. Yunan dininde, bir Tanrı ya da Tanrıların, insanlara tinsel esin, bilgelik ve yol göstericilik sağlayan sözleri. Logos kavramı felsefi bir çerçeve içinde ilk kez ünlü doğa filozofu Herakleitos'ta ortaya çıkmıştır. Düşüncesi, Miletli filozofların maddeciliğine karşı mistik bir tepkiyi temsil eden Herakleitos'a göre, gözle görülen dünya, gerçekliği kısmen açığa vurur, kısmen de gizler. Gerçeklik dünyanın, büyük bir yaşamı sonsuz bir doğum ve ölüm, oluş ve yenilenme çarkında sergilenen, tanrısal ruhudur. Herakleitos, işte bu tanrısal ruha, akla logos adını verir.*”

1.3.2.1. Homeros

Yunan medeniyetinin tarih yazım aşamasındaki ilk belgesi resmi, dini yazıtlardan başka bir yazım türüne aittir: Edebi yazım. Yunan edebi anlatımlarının ve türlerinin tamamının kökeni M.Ö. 750’li yıllarda Homeros tarafından yazılmış *İlyada* ve *Odyseia* adlı epik-şiir türünde sunulmuş bu eserlere dayanmaktadır (Demir, 2017: 1). Homeros’un *İlyada* isimli eseri, epik unsurları oldukça fazla barındıran ve hikayelerin merkezinde Tanrılar ile mucizelerin yer aldığı bir eserdir. Homeros’un destansı anlatımlar ile süslediği eserlerinin önemi, kendisinden sonraki yazarları (bu yazarlardan biri de Herodotos’tur) etkilemiş olması ve bu yazın türünün devamlılığının sağlanmış olmasında yatmaktadır. Homeros’un eseri, kendisinden sonraki dönemlerde epik unsurların eserlerden çıkarılarak, insan odaklı ve insan faaliyetlerini aktaran eserlerin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. *İlyada* ve *Odyseia*, Truva Savaşı gibi önemli bir tarihi olayı aktarmalarına rağmen, Tanrıların rollerini, ilahi güçleri ve mucizeleri anlatının merkezine aldığı için tarihsellik anlamında oldukça yetersizdir. Eserin epik ve destansı yanına yönelik eleştiriler, ortaya çıkışından kısa bir süre sonra, M.Ö. 6. yy.da, Miletoslu Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Ephesoslu Herakleitos, Kolophonlu Ksenophanes gibi felsefeciler tarafından yapılmaya başlanmış, eserin ve eserde yer alan tanrılarının gerçekliği sorgulanmaya başlanmıştır (Demir, 2017: 2). M.Ö. 750 civarlarında yaşadığı düşünülen Homeros’un eseri uzun bir süre kulaktan kulağa aktarılmış, M.Ö. 6. yüzyılda ise Arkhon¹⁵ Solon ve Tiran Peisistratos zamanında yazılı hale getirilmiştir. İskenderiye Dönemi’nde ise 24 kitap haline getirilen *İlyada* ve *Odyseia*, Truva Savaşı’ndan 1000 yıl sonra dahi Roma İmparatorluğu’nda etkisini sürdürmüştür (Tekin, 2008: 23). Homeros’un eseri, Truva Savaşı’nın küçük bir bölümünü ele alır ve bu savaşla ilgili aktarılmayan bilgilerin dinleyici tarafından bilindiği varsayılarak devam eder. Collingwood (1996: 49) Homeros’un eserini şu şekilde yorumlamıştır: “araştırma değil, efsanedir; büyük ölçüde de teokratik efsane.” Elbette Homeros’un eseri tarihsellik anlamında öne çıkmasa da kendisinden sonra yaşamış logographos ve tarihçilerin üzerinde devasa bir etki bırakmış ve bu anlamda büyük bir dönüm noktası olmuştur.

¹⁵ Antik Yunanistan’da oligarşik kökenli yöneticilere Arkhon denilirdi.

1.3.2.2. Logographoslar

Antik Yunan’da tarihsellik anlamında ilk adımlar logographoslar tarafından atılmıştır. Roma Dönemi’nin ünlü tarihçisi Halikarnassoslu Dionysios, *Romaika Arkhaiologia* isimli yalın ve doğru anlatımının ön plana çıktığı 20 kitaplık eserinde, logographosları, onların eserlerini (genellikle kentlerin kuruluşları, tanrılar ve kahramanlardan bahsedilmektedir) ve Attikalı yazar ve hatipleri anlatmaktadır. Bu nedenle Halikarnassoslu Dionysios logographoslar hakkında bilgi toplanılan en önemli kaynaklardan biridir (Sina, 2007a: 114). Logographosların tarihsellik anlamında en belirgin özellikleri kentlerin kuruluşlarını ve tarihini, kahramanları ve kahramanlıklarını, aristokrat ailelerin soylarını vb. konulara değindikleri eserlerinde arşiv malzemelerine başvurmaları ve elde ettikleri bilgileri nesir türünde aktarmalarıdır (Tekin, 2008: 25). Adlarını en çok duyuran ve kendilerinden sonraki yazarların bahsetmeye değer bulduğu logographoslardan bazılarının isimleri şu şekilde sıralanabilir: Miletoslu Kadmos, Lydialı Ksanthos, Lesboslu Hellanikos, Karyandalı Skylaks Dionysios, Hekataios, Lampsakoslu Kharon, Syrakusaili Antiokhos ve Miletoslu Hekataios.

Lampsakoslu Kharon hakkında elimizdeki bilgiler oldukça sınırlıdır. Halikarnassoslu Dionysios’un eserinde Peloponez Savaşları’ndan önce yaşamış olduğu, Strabon’un eserinde Lampsakos’da doğduğu, Plutarkhos’un eserinde M.Ö. 464 yılından sonraki bir tarihte eserini yazdığı, Suidas’ın eserinde ise yazmış olduğu kitaplar ve bu kitapların içeriği hakkında bilgiler yer almaktadır (Sina, 2007a: 115-116). Eser sayısı tam olarak bilinmeyen Kharon’u, diğer yazarlardan ayıran en önemli özelliği anlatımının farklılığıdır. Seyahat ettiği yerler hakkında bilgiler aktaran yazarın tam olarak hangi şehirlere gittiği bilinmemekte ve bu konuda ancak kendisinden sonra gelen yazarların Kharon’a yaptığı atıflarla tahminlerde bulunmaktadır. Kharon’un eserlerinde yalın bir dil kullandığı, bazı eserlerinde Herodotos, bazı eserlerinde Hekataios ile benzerliklerinin bulunduğu ve “yerel yıllıklar” türünün ilk örneklerinden birini verdiği bilinmektedir (Sina, 2007a: 118-120). Kharon’un yazdığı düşünülen en önemli eserlerden biri *Persika* adını taşımaktadır. Bu kitapta Kharon’un kendine özgü tarzı ile Yunan ve Pers tarihi üzerine genel bilgiler verdiği düşünülmektedir. Kharon’un eserlerinin öneminin yerel tarih alanında olduğunu ve eserlerinin İlk Çağ tarihçiliğinin ilk adımları olduğunu aktaran Sina (2007a: 128), Kharon’un tarih perspektifi ile ilgili şu yorumu aktarır: “Yazarın o tarihi dönüşümü tam anlamıyla kendi bünyesinde hissetmesi, ancak evrensel bir konu olarak değerlendirememesi onun olayları yalnızca yerel tarih açısından görebildiğine işaret eder.”

Lydialı Ksanthos, Herodotos'un çağdaşı bir logographostur. Dört kitaplık *Lydiaka* adlı eserin yazarı olan Ksanthos hakkında elde edilen bilgiler Suidas, Halikarnassoslu Dionysios, Hellanikos, Khioslu Ksenomedes ve Laertioslu Diogenes'in eserlerine dayanmaktadır (Sina, 2007b: 156). Eserlerinde Lidya tarihi, Empodokles'in yaşamı ve Helen tarihini yazdığı düşünülen Ksanthos, coğrafi kurgulara yer vermesi ve seyahat ettiği yerlerin halk masallarına değinmesiyle İlk Çağ tarihçiliğinin öncü isimlerinden biri olmuştur. Sina, (2007b: 175) Ksanthos'un eserlerinin değerlendirmesini şu şekilde yapmıştır: “günümüze kalan fragmanlarda mitos, anekdot ve çok ölçülü, gösterişsiz bir tarihsel anlatımı içeren, okunabilir ve ilginç bir biçimi ustalıkla birleştirdiği görülmektedir. Diğer logographoslardan herhangi biri için bunları söylemek zordur.” Ksanthos'un eseri günümüze ulaşmamış, tıpkı Lampsakoslu Kharon gibi onun eserleri de kendisinden sonra gelen yazarların yaptığı atıflarla ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ksanthos'un, Herodotos'u etkilediği ve Herodotos tarafından eserlerinden faydalandığı konusunda güçlü bulgular vardır ancak Herodotos'un eserinde Ksanthos'un adına yapılmış hiçbir atıf bulunmamaktadır (Sina, 2007b).

Logographoslar içerisinde en bilinen isim olan tarihçi ve coğrafyacı Hekataios, *Soyağaçları* isimli eserine şöyle başlar: “Kendi adıma, gerçeğe uygun olan şeyleri yazıyorum” (Hartog, 1997: 263). Pers İmparatorluğu'nun Küçük Asya'yı hükmü altına almasının ardından başlayan İyonya İsyanı'nda halkı bu isyandan vazgeçirmeye çalışan Hekataios, M.Ö. 494 yılında isyancılar ve satraplık arasında yapılan görüşmede satraplık tarafında yer almıştır (Britannica, 2014). Suidas'a göre Hekataios 65. Olimpiyat Dönemi'nde (M.Ö. 520-516) ünlenmiştir. Hekataios'un ünü, günümüze 335 fragmanı ulaşan *Periegesis* (Yeryüzünün Tasviri) ve 35'e yakın fragmanı ulaşan *Genealogia* (Soyağaçları) isimli eserlerinden gelmektedir. *Periegesis* isimli eser, sade bir anlatımla, düzyazı biçiminde, “gezi yazısı” türünde yazılmıştır (Sina, 2008: 128). Hekataios düzyazı türünün öncüllerinden kabul edilir ve eserinde kullandığı biçimin Herodotos'u etkilediği düşünülmektedir. Hem antik hem de modern tarihçiler, Herodotos'un, tarihçi Hekataios'un M.Ö. 6. yy. Mısır dönemini anlattığı ve günümüze ulaşmayan *Yeryüzünün Tasviri* isimli eserinden intihal yaptığını düşünmektedirler (Evans J. S., 1999: 349). Herodotos'un Hekataios'un eserlerinden intihal yaptığı kabul görmektedir ancak yine de *Tarih*'te Hekataios'un ismi beş defa geçmektedir (Hdt. II. 143- V. 36,125,126- VI. 137). Hekataios, Herodotos'un üzerinde iz bırakan bir tarihçi olmanın ötesinde, bir soy bilimi yazarı, bir gezgin ve bir araştırmacıdır. Onun, farklı toplumları karşılaştırmasıyla başlayan eleştirel düşünceleri, içinde bulunduğu toplumu da

eleştirmesine ve gerçekleri aramak için araştırmalarına başlamasına öncülük etmiştir. Hekataios'un bu arayışı ülkeleri ve halkları araştırmaya, mitoloji eleştirileri yapmasına ve *Soyağaçları* isimli eserini yazmasını sağlamıştır (Sina, 2008: 162). Hekataios'un eseri o dönem için büyük bir yenilik ve açılmıdır. Bu açılım kendisinden önceki tarih yazıcılığının aksine, gerçekleri araştırmak için yola çıkılan ve bugünkü tarih kavramının en ilkel formunu oluşturabilecek düzeyde büyüktür. Şüphesiz, kendisinden sonra gelen tarihçiler Hekataios'un yazım biçimi, konuları ve en önemlisi “gerçekleri araştırma düşüncesinin cazibesinden” etkilenmiştir. Herodotos, eserini Hekataios ile benzer biçimde, bilinen yanlışları düzeltmek ve diğer kültürler hakkında bilgi toplayıcılığı biçiminde yazarken, Thukydides eserini bir mekân ve olay ile sınırlayarak yazmayı tercih edecektir.

Kronolojik olarak, logographosların ardından Herodotos'un tarihçiliğini aktarmak gerekmektedir. Ancak Herodotos'un tarihçiliğinin daha iyi anlaşılması için öncelikle modern tarih anlayışına kadar süren tarihçiliğin tarihini ele almak uygun olacaktır.

1.4. Antik Çağ'dan Orta Çağ'a (Konfüçyüs'ten Bede'ye) Tarihçilik¹⁶

Konfüçyüs (M.Ö. 551-479): M.Ö. 551 yılında, bugünkü konumu Çin'in Lu eyaletinin Tsou şehrinde dünyaya gelmiştir. Latince, üstat veya Filozof Kung anlamına gelen Konfüçyüs (K'ung Fu-tzu) ismi ile bilinmektedir. Eskilerin hikmetli sözlerini gelecek nesillere aktararak, barış ve iyi idare yöntemlerini öğretmeyi hedefleyen Konfüçyüs, aynı zamanda iyi bir eğitimcidir ve Çin'de yaşayan gençleri politik görevlere hazırlama misyonunu da kendisine görev edinerek bu amaca uygun öğrenciler yetiştirmiştir (Güç, 2001: 44-45). 13 yıl boyunca derebeyliklerini gezdiği düşünülen Konfüçyüs, bu gezilerinden elde ettiği bilgi ve deneyimleri onu toplum önünde “taçsız kral” konumuna getirmiştir (Konfüçyüs, 2011: 10-11). Kendini Erken Zhou Hanedanlığı'nın değerlerini yeniden inşa etmeye ve yaygınlaştırmaya adanmış Konfüçyüs, bu idealini gerçekleştirmede başarısız olmuştur (Wyatt, 1999: 655-656). Konfüçyüs, Çin geleneksel öğretilerini ortaya çıkarmak ve bunu yeniden inşa etmek için uğraşmış olsa da öğretisini anlatan yazılı bir eser bırakmamıştır. Bugün, Konfüçyüs öğretisi olarak bildiğimiz tüm yazılı bilgiler, “Lunyu” olarak isimlendirilen, bu

¹⁶ Bu başlık altında ele alınacak 11 tarihçi arasında ülke, bölge, kültür, dönem benzerlikleri açısından net bir bağlantı bulunmaması ve kategorizasyon için kullanılacak alt başlıkların karmaşaya sebep olmaması için, bu tarihçiler hakkındaki bilgiler bu başlık altında kronolojik sıralamaya göre verilecektir.

disiplin içerisinde yer almış iki jenerasyon öğrencinin aktardıklarıdır (Wyatt, 1999: 656). Konfüçyüs'ün yazılı bir eserin bulunmamasına rağmen, hakkında yazılmış neredeyse tüm kaynaklar yazıtları incelediği, yıllar süren seyahatler yaparak gözleme dayalı bilgiler topladığı ve Çin geleneklerine dair bilgiler elde etmek için büyük araştırmalar yaptığını, kısaca tarihten faydalandığını göstermektedir. Bu özellikler Konfüçyüs'ü doğru yönetimi yaygınlaştırmanın yolu olarak gördüğü geleneksel Çin öğretilerini yayma idealini gerçekleştirmek için araştırmalar yapan, tarihi inceleyen, yorumlayan ve çıkarımlarını öğretmeye çalışan bir araştırmacı konumuna getirmektedir.

Thukydides (M.Ö. 460/455-399): Thukydides M.Ö. 460-455 yıllarında, Atinalı Oloros'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Klasik Antik Dönemin en önemli tarihçiler arasında yer alan Thukydides, kendisinin bir isim vermediği ancak *Peloponez Savaşları* olarak ün yapan eserinde Atina ve müttefiklerinin, Sparta ve Peloponez Birliği ile karşı karşıya geldiği ve M.Ö. 431 yılında başlayıp 20 yıl süren Peloponez Savaşı'nı yaşayarak ve gözlemleyerek kaleme almıştır. Atina devlet arşivlerinden aldığı bilgileri ve tanık olduğu olayları kendi tarzı ile okuyucularına sunan Thukydides'in bir tarihçi olarak edindiği ün, eserinin yazımındaki nesnelliğinden gelmektedir (Friedell, 1999: 246). Thukydides M.Ö. 431 yılında Peloponez Savaşı başladığı zaman Atina'da Büyük Veba olarak bilinen hastalık ile mücadele etmiş ve bir süre sonra bu hastalığı atlattır. M.Ö. 424 yılında yapılan seçim ile o yılın on Atinalı generallerinden biri olarak seçilmiş ve muhtemelen Trakya ile olan bağlantısı sebebiyle kendisine Kuzey Ege'de bulunan filonun sorumluluğu verilmiştir (Grant, 2005: 6). Peloponez Savaşı M.Ö. 404 yılına kadar sürmüş olsa da Thukydides'in savaş anlatısı M.Ö. 411 yılında aniden kesilmiştir. Bunun sebebi M.Ö. 424 yılında aldığı askeri görevdeki başarısızlığı sonucu sürgün edilmiş olmasıdır. Thukydides bu tarihten sonra araştırmasını derinleştirmek için Yunan şehirlerine seyahatlere başlamıştır (Bowden, 1999: 1193). Bahsi geçen nedenlerden dolayı Thukydides'in eseri savaşın tamamını içermemekte ve savaşın sonucunu ele almamaktadır. M.Ö. 424 yılında, yirmi yıllığına sürgün edildiği düşünülen Thukydides'in, M.Ö. 404 yılında Atina'ya dönebildiği ve bu tarihten dört veya beş sene sonrasında M.Ö. 400-399 yıllarında öldüğü düşünülmektedir. Thukydides, eserinin ön sözünde, savaş başlar başlamaz bu savaş ile ilgili bir eser yazma fikrini tasarladığını aktarmaktadır. Thukydides eserinde Herodotos'un ismini hiçbir zaman anmaz, ancak buna rağmen Herodotos'un eserini okuduğu ve bu eserden büyük ölçüde etkilendiği bilinmektedir. Bunun nedeni, Thukydides'in isim vermeden Herodotos'un eserinde yazan bilgileri eleştirmesi ve Yunan tarihini aktarmaya

tam olarak Herodotos'un bıraktığı yerden devam etmesinden anlaşılmaktadır. Onun yaptığı eleştiriler Herodotos'un aktardığı bilgileri tamamen reddetmekten ziyade, o dönemin bir kültürü olan, aynı meseleler hakkında farklı argümanlar öne süren iki karakterin bulunduğu oyunlara benzemekte ve Herodotos'un savlarına üstü kapalı olarak göndermeler içermektedir (Bowden, 1999: 1193).

Thukydides'in bir tarihçi olarak en çok öne çıkan özelliği, adına destanlar yazılan savaşları realist bir biçimde yorumlamasıdır. Truva Savaşı'nın büyük bir savaş olmadığını, küçük kayıklar kullanıldığını, savaşının uzamasının sebebinin yağma ve açlık olduğunu belirten Thukydides, Peloponez Savaşı'nı da epik öğeler kullanmadan, somut bir şekilde aktarmaya çalışmıştır (Ortaylı, 2011: 12-13). Her ne kadar Herodotos'un adını eserinde zikretmemiş olsa da Thukydides'in eserinde kullandığı bu nesnelliği de Herodotos'a borçlu olduğu bilinmektedir. Bu çıkarımın sebebi, Thukydides'in Herodotos'un eserini okuduğunu bilmemiz ve kendi eserinde kullandığı anlatım türünü daha önce Herodotos'tan başka kimsenin kullanmamış olmasıdır. Collingwood, Thukydides'in eserinin önsözünü Herodotos'a bakarak yazdığının "*besbelli*" olduğunu aktarır (Collingwood, 1996: 50). Thukydides'in Herodotos'tan etkilenmiş olsa da onun yazım tekniğini geliştirerek daha ileriye taşıdığı bilinmektedir. Thukydides, tarihin insani amacı ve kendini açığa vurma işlevi üzerinde durarak, kendisinin logograf ya da efsaneleri yineleyen biri değil, sorular soran bir bilimsel araştırmacı olduğunu göstermeye çalışır (Collingwood, 1996: 50-51). Thukydides, geçmişte olan olayların "*saphos men eurein adynata en*" yani "açıkça bilinemeyeceğini" düşünür ve eserinin konusunu yaşadığı dönemde gözlemleyebileceği ve kanıtlar sunabileceği bir savaşla sınırlar. Thukydides elde edebildiği kaynaklara eserinde yer verir ve sadece bu kanıtları aktarmakla kalmayıp onları, "kanıtlar ışığında yorumladığımda" cümlesiyle yorumlar (Collingwood, 1996: 51). Hayden White, Thukydides'in çalışmasının Herodotos'tan her anlamda daha sistemli olduğunun söylenemeyeceğinin, ancak Herodotos'tan farklı olarak, olayları hikayelerin içine yedirmekle kalmayıp, bu olayları incelediği olayların sebep sonuç ilişkileri ile de bağdaştırması ile "bilimsel" tarihçilik anlamında Herodotos'un önüne geçtiğini aktarır (White, 2013: 74-75). Collingwood (1996: 61-63) ise bu durumun tam tersi bir sav ileri sürer, ona göre Thukydides, Herodotos'un tarihsel izleyicisi değil, tarih dışı güdülerle kuşatıp boğduğu kişidir. Herodotos'un eserindeki anlatım, yumuşak içten ve inandırıcıyken, Thukydides'in anlatımı sert, yapay ve iticidir. Collingwood (1996: 61), Thukydides'i okurken "*insanla derdi ne ki böyle yazıyor?*"

düşüncesine kapıldığını ve Thukydides'in “*tarihi tarih olmayan bir şeye çevirerek tarih yazmasını haklı göstermeye çalış[tığını]*” iddia eder. Collingwood'a göre Thukydides psikolojik tarihin babasıdır, psikolojik tarih ise tarih değildir. Herodotos olayların kendisi ile ilgilenirken, Thukydides olayların yasaları ile ilgilenir. Thukydides'in amacı olay ya da olaylar karmaşası değil, olaylar arasındaki ilişkileri yöneten değişmez kurallardır (Collingwood, 1996: 61).

Thukydides diploması tarihinden de bahsetmesine rağmen, eserindeki tarihçilik türünün savaş tarihi olduğu konusunda fikir birliği vardır. Ve Thukydides eserinde bu tür dışına çıktığı noktalarda güçlü metinler aktaramamıştır (Friedell, 1999: 246-247). Thukydides'in tamamlayamadığı eseri, Ksenofon'un da dahil olduğu bir grup yazarca devam ettirilmiştir. Onun çalışması yüzlerce yıl okunmaya devam etmiş ancak Roma İmparatorluğu döneminde Herodotos ve Ksenofon kadar ünlü olamamıştır. Sonraki yüzyıllarda ise *Peloponez Savaşları*, geçmişi anlamaktan ziyade, Thukydides'in güçlü yazım tekniklerinin anlaşılması için okunmuştur. Araştırmacılar son dönemlerde, onun yazım tekniğinin gücünün farkına varırken, bir yandan da eserinin doğruluğu konusunda sorular sormaya başlamışlardır (Bowden, 1999: 1193).

Ksenofon (M.Ö. 428-354): M.Ö. 428 yılında, Atina'da varlıklı bir ailede Gryllus'un oğlu olarak doğan Ksenofon filozof, yazar, asker ve tarihçidir. Sokrates'in öğrencisi olan Ksenofon, tıpkı Sokrates'in diğer öğrencileri gibi demokrasi taraftarı değildi ve Pers satrapı Kiros'un, abisi II. Artakserkses'e karşı çıkardığı isyana katılan on bin kişilik Helen ordusuna katılarak Atina'yı terk etmiştir (Evans J., 1999: 1343). Genç Kiros İsyanı'nın, Kiros'un öldürülmesiyle sonlanmasının ardından, orduda general olarak görev yapan Ksenofon, büyük bir hayal kırıklığı ile bugünkü İstanbul topraklarına dönmüştür (Tuplin, 2020). Sparta sempatisini olduğu gerekçesi ile Atina'dan sürgün edildikten sonra Sparta'nın hegemonyası çökene kadar orada yaşamaya başlayan Ksenofon, bu tarihten sonra sürgün edildiği süre bitmesine rağmen Atina'ya dönmemiş ve Corinth'e giderek yaşamının kalanını orada geçirmiştir (Evans J., 1999: 1343). Ksenofon'un birçok çalışma alanı vardır ve tüm eserleri günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁷ Ksenofon'un 7 kitaptan oluşan en ünlü eseri *Anabasis*, Genç

¹⁷ Ksenophon'un en bilinen eseri *Anabasis*'dir. Bu eserin haricinde, *Kiros'un Eğitimi*, *Sokrates'in Savunması*, *Sokrates'ten Anılar*, *Gelirler Hakkında*, *Lakedaimonluların Devleti*, *Binicilik Üzerine*, *Avcılık Üzerine*, *Şölen*, *Hellen Tarihi* isimli diğer eserleri de bilinmektedir. *Anabasis*'ten sonra en dikkat çeken eseri olan *Hellen Tarihi*'nde (*Hellenika*), M.Ö. 411-362 yılları arasında Yunan dünyasındaki Sparta hakimiyeti anlatılmaktadır.

Kiros İsyanı'ndan döndükten sonra, Sparta'da yazdığı düşünülmektedir. Birinci kitapta Kiros'un düzenlediği seferi ele alan Ksenofon, diğer altı kitapta, yenilginin ardından birliğin generalisi olarak Pers topraklarından geri dönüş maceralarını anlatmıştır. Ksenophon'un *On Binlerin Dönüşü* olarak da bilinen eseri *Anabasis*, Anadolu halkları, coğrafyası, gelenek ve göreneklere hakkında önemli bilgiler vermektedir (Tekin, 2008: 28). Birçok yazar *Anabasis*'in, Helenleri Perslere karşı birleştirme hedefiyle yazıldığını düşünmüş ve Ksenofon'un eserinde bu hedefi destekleyen söylemleri işaret etmişlerdir (Yarlıgaş, 2008: 23-24). Halikarnaslı Dionysios (M.Ö. 60- M.S. 7) Ksenofon'un konu, dil ve kullanılan malzemeler bakımından Herodotos'a benzemeye çalıştığını, onu taklit ettiğini ancak bunu başaramadığını aktarmıştır (Hornblower, 2007: 334). Modern yazarlar ise, Ksenofon'un daha çok Thukydides tarzını kullandığını düşünmektedirler. Ksenofon *Hellenika* isimli eserinde, Thukydides'in *Peloponez Savaşı'nı* bıraktığı yerden (M.Ö. 411) aktarmaya devam etmek istemiş ancak daha sonra Sparta'nın M.Ö. 362'de Mantinea yenilgisini konu almıştır. Ksenofon *Hellenika*'yı Thukydides tarzında yazmaya çalışsa da bu eser ona ne eski ne de modern dönemde tarihçi unvanı kazandırmaya yetmemiştir. (Evans J., 1999: 1343).

Polybius (M.Ö. 200-118): M.Ö. 200 yılında Yunanistan'ın Arkadya topraklarında doğan, Yunan devlet adamı ve tarihçi Polybius, Roma'nın yükselişini yazdığı eserleri ile bilinmektedir. Zengin bir ailede devlet adamı olan Lycortas'ın oğlu olarak doğan Polybius, bulunduğu konuma uygun bir şekilde büyümüştür. Polybius, gençlik döneminde yazdığı ve günümüze ulaşmayan *Taktikler* isimli kitabında, Arkadyalı General Philopoemen'in biyografisini yazarak ona olan hayranlığını ve askeri konulara olan merakını göstermiştir (Walbank, 2020). Yunan topraklarında Roma etkisine karşı çıkan Polybius, İskenderiye elçiliği gibi önemli siyasi görevlendirmeler almıştır. M.Ö. 168 yılında Roma'nın galibiyeti ile sonuçlanan Pidna Muharebesi'nin ardından esir alınarak Roma'ya götürülen Polybius, Roma'da yaşadığı dönemde taraf değiştirerek Kartaca'ya boyun eğdirmek isteyen Roma'ya yardımcı olmuş ve bu görevin ardından Cebelitarık Boğazı'nın ötesine geçip Afrika'yı keşfetmesi için kendisine verilen mürettebat ile keşiflere çıkmıştır (Polybius, 2020). Polybius, askeri ve siyasi tarih alanlarında Herodotos'tan sonra gelen üç önemli tarihçiden biri olarak görülmektedir. Bilindiği kadarıyla eserlerinde Herodotos'un adını kullanmamıştır ancak Polybius'un eserlerinin büyük çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır (Hornblower, 2007: 314). Polybius'un önemli bir tarihçi olarak anılmasının en önemli nedenleri, tarihi olayları kendisinden önceki tarihçilerden daha açık anlatması ve tarihe bakışının daha gelişmiş

olmasıdır. Örneğin, XII. kitabında tarihçinin önyargılardan uzak olması gerektiğini vurgulamıştır (Lloyd, 2012).

Diodoros Siculus (Sicilyalı Diodoros) (M.Ö. 104- M.Ö. 20): Sicilyalı Diodoros, antik tarih yazımında önemli bir isimdir. Diodoros'un önemi, Antik Dönem'de insanlık kültür tarihinin başlangıcından, yaşadığı döneme kadar ki süreci yazmayı deneyen ilk tarihçi olmasıdır. Diodoros M.Ö. 30 yılında *Bibliothēke Historikē* (Tarih Kitaplığı) isimli 40 kitaplık evrensel tarih eserini tamamlamıştır. İlk beş kitabın tamamı ve altıncı kitaptan yirminci kitaba kadarki kitapların belli parçaları günümüze kadar ulaşmıştır. Mısır, Mezopotamya, Hindistan, Eski Hellas ve Roma tarihinin anlatıldığı bu eserler, bahsi geçen kültürler hakkında bilgiler veren farklı tarihçilerin (bu tarihçilerin biri de Herodotos'tur) kitaplarının bir derlemesi niteliğindedir (Diakov ve Kovalev, 2015: 13). 19. yy.a kadar etkisini sürdüren ve güvenilir tarihçilerden biri olarak görülen Diodoros, bu tarihten sonra eserine yöneltilen eleştirilerle kaynaklarının güvenilirliği ve tarihsel muhakemesinin sağlamlığı konularında yetersiz görülmüştür (Bromley, 1999: 311). Diodoros'un eserinde yer alan, M.Ö. 5. yy.dan, M.Ö. 302 yılına kadar ortaya koyulmuş eserleri kronolojik olarak sıraladığı parçalar ve Antik Dönem yazarlarının eserlerinden alıntılar yaptığı bölümler hala oldukça değerlidir (The Columbia Encyclopedia, 2020).

Halikarnassoslu Dionysios (M.Ö. 60- M.Ö. 7): Halikarnassoslu Dionysios'un hayatına ilişkin bilgiler oldukça kısıtlıdır. Roma'da iç savaşın bitmesinin ardından, Halikarnas'ı terk ederek, entelektüel başkent Roma'ya yerleştiği bilinmektedir (Tozan, 2011: 551-552). Livy ile birlikte Erken Roma Dönemi'nin en önemli iki tarihçisinden biri olan Dionysios, aynı zamanda retorik ustası olarak da bilinmektedir. *Rhōmaïke Arkhaiologia* (Eski Roma Tarihi) isimli eseri ile tanınan Dionysios, bu eserinde Roma'nın kuruluşundan, 1. Pön Savaşı'na kadar ki süreci ele almıştır (Encyclopaedia Britannica, 2008). Grekçe dilinde, retorik sanatının değerli örneklerini barındıran *Eski Roma Tarihi* yirmi kitaptan oluşmaktadır ve bu kitapların on birinin tamamı, dokuzunun ise özeti gününüze kadar ulaşmıştır (Diakov ve Kovalev, 2015: 13). *Eski Roma Tarihi*'nin önemi, Dionysios'un Roma ve Yunan kültürleri arasında köprü kurma girişimidir. Eserde, barbarlar tarafından işgal edildiklerine inanan Yunan halkına, Romalıların Tanrıların onaylarını aldıklarını ispat etmeye çalışan Dionysios, Roma halkıysa, kökenlerinin Yunanlılara dayandığını ispat etmeye çalışmıştır (Eckerman, 1999: 312). Dionysios *Eski Roma Tarihi*'nin yanı sıra, edebi eserlerin nasıl değerlendirilmeleri ve çözümlenmeleri gerektiğini aktardığı *Peri Syntheseos Onomaton*

(*Sözcüklerin Düzeni Üzerine*), Klasik Dönem retorikçileri ve eserleri hakkında bilgiler verdiği *Peri Ton Arkhaion Rhetoron* (*Eski Retorikçiler Üzerine*), bir edebi eserin kendisinden önceki yazarları taklit ederek nasıl gelişebileceği konusunda bilgiler verdiği *Peri Mimeseos* (*Taklit Üzerine*), Ammaios'a gönderdiği mektup olan *Epistole Pros Ammaion Prote* (*Ammaios'a Birinci Mektup*), Aristoteles'in retorik eserinin ne zaman yazıldığı konusunda edebiyat tarihçiliği yaptığı eser olan *Epistole Pros Ammaion Deutera* (*Ammaios'a İkinci Mektup*) ve "en büyük tarihçi" olarak tanımladığı Thukydides'in eseri hakkında incelemelerde bulunduğu *Peri Tou Thukydidou* (*Thukydides Üzerine*) isimli değerli eserlerin de sahibidir (Tozan, 2011: 552-555).

Titus Livius (M.Ö. 59- M.S. 17): Livius Roma'nın en önemli Latin tarihçilerinden biridir ve onun seviyesine yalnızca Sallust ve Tacitus yaklaşabilmiştir. Roma tarihini kuruluşundan (M.Ö. 9. yy.), Augustus dönemine kadar (M.S. 19) 142 kitap halinde yazan Livius'un *Ab Urbe Condita* (şehrin kuruluşundan itibaren anlamına gelen Roma tarihi kitabı) isimli eseri, 300 sayfalık 25 kitaba eşdeğerdir ve Livius'un eseri tamamlamak için her yıl 900 sayfa yazdığı düşünülmektedir (Eckerman, 1999: 730). Aslen bir tarihçi değil, söz bilimci olan ve tarihi araştırmak için en eski tarihçiler yerine kendisinden önce yaşamış tarihçileri incelemiştir. Livius'un eserinin ilk 10 kitabının tamamı, 21. kitaptan 45. kitaba kadarki bölümlerin tamamı, kalan kitapların bazı parçaları ve bazı bölümlerin özetleri günümüze kadar ulaşabilmiştir (Diakov ve Kovalev, 2015: 13-14). Tarihi araştırmaktan ziyade, araştırmalar elde edilen bilgileri toplamayı ve onları düzenli ve sürekli bir anlatı haline getiren Livius, bu denli büyük çapta bir tarih yazımını ilk deneyen kişidir. Yapıtında bilimsellik, özgünlük iddialarında bulunmayan Livius, eserini kendi ahlaki bakış merkezi ile yazmış, Tanrı merkezli tarihçilikten uzak, insan merkezli bir tutum ile sürdürmüştür (Collingwood, 1996: 69-70). Eserinin amacı Roma'nın kökenlerini anlatarak, yaşadığı dönemdeki bozulmalara dikkat çekmektir (Cooley, 2011: 246). Collingwood'a göre (1996: 71-73), "*Tacitus ile birlikte Roma tarihsel düşüncesinin kısırlığının iki büyük anıtı olarak yan yana duran [Livius'un]*" önemi, kendisinden sonra yaşamış hiçbir Romalı tarihçinin Livius'un yaptığı işi üstlenememesi, yalnızca onu taklit etmeyi denemeleri veya anlatılarını kısa tarihlerle sınırlamış olmalarında yatmaktadır. Ancak tüm bu övgülere rağmen, Livius bir tarihçi olarak tam anlamıyla başarılı olamamış, eseri elindeki malzemelere göre fazla yalın kalmış ve masalcı öğelere fazlaca yer vermiştir (Collingwood, 1996: 73). Livius'un eseri, henüz Livius ölmeden değer görmeye başlamış ve yüzlerce yıl adından söz ettirmiştir.

Modern tarih anlayışından uzak bir eser sunan Livius, tarihçi olarak ününü hala koruduğunu söylemek mümkün değildir. Modern eleştirmenler orduda görev almadığı, keşiş olmadığı, hatta seyahatlere bile çıkmadığı düşünülen Livius'un, bu deneyimleri yaşamadığı için Roma kurumlarını yapısal olarak bilmediğini ve dolayısıyla anlatısının Roma'nın yapısal anlamında eksikliklerini işaret etmektedirler. Livius, kimi tarihçilere göre tarih yazıcısından ziyade derleyiciyken, kimi tarihçilere göre tarihçiden ziyade romancıdır (Eckerman, 1999: 730-731). Ancak Livius'a yöneltilen tüm bu eleştirilere rağmen, o Roma tarihi ve evrensel tarih yazımı konularında büyük bir isim olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, Livius bir Romalı tarihçinin Roma'yı değerlendirdiği tek yazar unvanına sahiptir.

Plutarkhos (M.S. 46- 120): M.S. 46 yılında Boiotia'da doğan Plutarkhos, varlıklı ve kültürlü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, Atina'da Ammoios'un öğrencisi olarak iyi bir eğitim almış ve yetenekleri ile dikkat çekmesinin ardından kendi kentinin temsilcisi olarak görev almıştır (Sina, 2010: 137). Plutarkhos'un eserlerinden 78 deneme ve ömrünün son otuz yılında yazdığı düşünülen 50 biyografi günümüze ulaşmıştır (Mutlu, 2011: 36-37). Plutarkhos'un en önemli eserlerinden biri olan ve Klasik Dönemin 50 büyük ismini kaleme aldığı *Paralel Yaşamlar* isimli eserinde, kişileri ve olayları realist bir bakış açısı ile anlatır. Onun tarihçiliği, pragmatiktir ve o tarihi vatandaşların ders çıkarmaları için kullanmıştır (Ortaylı, 2011: 33). M.Ö. 4. yüzyıla ait Yunan biyografi geleneğinin varisi olan ve aynı zamanda retorik ve felsefe alanlarında da eserler yazan Plutarkhos, Yunanlı ve Romalı önemli isimler arasında benzerlikler kurarak yazdığı eserinde, temel hedefini tarihsel gerçeklik üzerine değil, bilgi verdiği kişilerin bireysel özellikleri üzerine kurmuştur (Evans J., 1999: 927). Plutarkhos'un ele aldığı felsefe, tarih, müzik, fizik, matematik, botanik, zooloji, gramer, hitabet, astronomi, din, ahlak, siyaset, sosyal psikoloji, erdem, şans gibi farklı konular, *Ethika* ve *Paralleloi Bioi* başlıkları altında toplanmıştır. *Ethika* başlığı altında ahlak, din, edebiyat, doğa bilimleri ve politika konuları yer almaktadır (Sina, 2010: 137-138). Plutarkhos'un eserleri sadece yaşadığı dönemde değil, Roma ve Bizans dönemlerinde de uzun süre büyük ilgi görmüş, bu eserler 15. yy.da Avrupa dillerine çevrilerek Plutarkhos'un ününün Avrupa'da yeniden artmasına neden olmuştur. Plutarkhos, Shakespeare'e ilham vermiş, Montaigne için model olmuş, bazı eserleri J. J. Rousseau tarafından 8 yaşında ezberlenmiş, fikir ve düşünceleriyle Fransız Devrimi'ne etki etmiş ve Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'da siyasal filozof olarak tepeye yerleşmiştir (Evans J., 1999: 927). Plutarkhos'un bu denli büyük bir etkiye sahip olmasının en büyük nedeni çok yönlü üretkenliğidir. Onlarca farklı alanda

onlarca farklı eser üretmiş olan ve insana, topluma, devlete bakış anlamında yenilikçi fikirler üreten Plutarkhos, kendisine farklı yüzyıllarda binlerce farklı okuyucu kazandırmayı başarmıştır.¹⁸

Tacitus (M.S. 56-118): Roma'nın Gümüş Çağı'nın Sallust ve Livius kadar ünlü ve en önemli tarihçilerinden biri olan Tacitus, aynı zamanda yazım stili açısından da en önde gelen isimlerden biridir. Tarihçi olarak ününü uzun süre koruyan ancak daha sonradan kaybeden Tacitus'un yazım tarzı kısa, akıcı ve dolaysızdır (Eckerman, 1999: 1169). Praetorluk¹⁹, Konsüllük²⁰ ve Asya valiliği görevleri ile Roma'ya hizmet etmiş olan Tacitus, *Historiae* (Araştırmalar) ve *Annales* (Yıllık) isimli iki önemli eserin sahibidir. Ayrıca Tacitus, Britanya valisini kaleme aldığı biyografi eseri *De vita Iulii Agricolae*, Germanlar ve Germania'yı anlattığı eseri *De Origine et situ Germanorum* ve hitabet sanatına yönelik eleştirileri incelediği *Dialogus de Oratoribus* isimli eserlerin de yazarıdır. *Historiae* isimli kitabında M.S. 69-96 yılları arasındaki Vitellius ve Domitianus dönemlerini inceleyen Tacitus, *Annales* isimli eserinde M.S. 14-68 yılları arasındaki Tiberius ile Nero dönemlerini kaleme almıştır (Tekin, 2008: 180). Diakov ve Kovalev (2015: 18), Tacitus'u en büyük Romalı tarihçi olarak nitelendirirler: Her ne kadar bazı eserlerinde öznelcilik, abartı ve ahlakçılık görülse de Tacitus, “*Romalıların yaşam biçimlerinin, sarayın şatafatlı ve sefih hayatının, aşarcıların ve vurguncu iş adamlarının gücünün, uzak sınırlarda terk edilmiş askerlerin zor yaşam koşullarının ve isyanlarının, sokaklarda, tiyatrodada ve sirkte (arenada) görülen hurpanı Romalı plebin, 64 yılı korkunç Roma yangınının, vb., geniş tablosunu çizer.*”

Ammianus Marcellinus (330-395): Grek kökenli Roma tarihçisi Ammianus Marcellinus, yaşadığı dönemde yüksek rütbeli bir subay olarak katıldığı savaşlarda gözlemlediği olayları aktarmıştır. Gallia Seferi ve Pers Savaşlarına katılarak, gözlemlerini aktaran Marcellinus, İmp. Julianus'un yaşlanıp sefere çıkamadığı dönemde onun hayatını kaleme almıştır (Ahmetbeyoğlu, 2003: 1). En ünlü eseri Latince, 31 kitaptan oluşan *Roma Tarihi (Res Gestae)* isimli eserdir. Tacitus'un eserinin devamı niteliğinde olan ve M.S. 98-378 arası dönemde yaşanan gelişmelerin konu edindiği bu eserin ancak 18 kitabı (M.S. 353 sonrası) günümüze kadar ulaşabilmiştir. Eserini, Tacitus, Herodotos, Strabon, Ksenofon gibi

¹⁸ Herodotos'un Plutarkhos üzerinde etkisi Herodotos Tarihçiliğinin Etkisi (3.3.3.) başlığında detaylıca ele alınacaktır.

¹⁹ Eski Roma'da vatandaşlar arasındaki uyuşmazlıkları çözen yargıç ve yönetici konumunda bulunan yetkililere verilen unvan.

²⁰ Halk meclisi tarafından seçilen, en üst düzey yönetici unvanı.

yazarlardan ve resmî belgelerden yararlanarak yazan ve kendi gözlemlerini de ekleyen Marcellinus, Tacitus'a erişmeye çalışmış, eserinin içeriğindeki bilgiler açısından ise Herodotos etkisi altında kalmış, bu sebeple Antik Dönem tarih yazıcılığının son temsilcisi olarak görülmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2003: 1-2). Marcellinus'un tarihçiliğinin en ayırt edici özelliği kişisel perspektifini tarih yazımına dahil etmiş olmasıdır. Marcellinus, katıldığı tarihi anları tutkulu bir anlatımla, canlı detayları ile aktarmıştır (Potter, 2011: 339). Deist bir dini görüş benimsediği düşünülen Marcellinus, diğer dinlere karşı hoşgörü ile yaklaşmış, kendi döneminde Roma İmparatorluğu'nun yaşadığı büyük krizlere rağmen, imparatorluğun geleceğine umutla bakmıştır. Marcellinus'un eseri kendi döneminde okutulmuş, ancak Orta Çağ'da önemini yitirmiş, son 30 yılda yapılan çalışmalarla yeniden önem kazanmıştır (Behr, 1999: 33). Diakov ve Kovalev'e göre (2015: 21) Roma'nın son büyük tarihçisi olan Marcellinus, tarafsız ve doğrucu olmaya çalışır ve *"bilinçli olarak olayları görmezlikten gelen tarihçi, olmamış olayları uyduran tarihçiden daha az yanılmaz"* sözü ile doğruculuğunu okuyucularına gösterir, ona göre tarihin amacı olayları sadece sıralamak değil, aynı zamanda büyük olayların çerçevesinde gruplandırmaktır.

Bede (672-735): İngiliz rahip, tarihçi ve bilgin Bede, kendi döneminde "saygıdeğer, kutsal" anlamlarına gelen "Venerable Bede" olarak anılmıştır (Fiorentino, 2017). Orta Çağ tarih yazımını, kendinden önce gelen yazarların mirasları ile harmanlayıp geliştiren Bede, yaşadığı dönemin düşünsel gelişmelerine yeni bakış açıları kazandırmıştır (Durgun, 2017: 37-40). Üretken bir yazar olan ve eserlerinin çoğu günümüze kadar ulaşan Bede, tarihçi kimliği ile ön plana çıksa da aslında onun ana yazınsal alanı İncil tefsirleri ve öğretim metinleri olmuştur (Collins, 1999: 86). En ünlü eseri *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* (İngiliz Halkının Kilise Tarihi) yüzyıllar boyunca İngiliz tarih araştırmalarının temel eserlerden biri olmuş, bu sebeple kimi yazarlarca "İngiliz Tarihinin Babası" unvanına layık görülmüştür (Fiorentino, 2017). Bede'nin tarih bilimine katkılarının biri, İsa'dan önce/sonra (BC/AD) sistemini icat etmiş olmasıdır. Bede, 8. yy.da yazdığı *De Temporum Ratione* adlı eserinde İsa'dan sonraki dönemi altıya bölmüş ve bu sistem kendisinden sonraki yazarlarca büyük oranda aynı şekilde kopyalanmıştır (Barnes, 1963: 48). Bede, eserlerini yazdığı dönemde kraliyet manastırında bulunmuş, krallara yakın olduğu bir mekânda, eserlerini kraliyet bakış açısı ile yazmıştır (Lifshitz, 2012: 380). Tarih alanındaki eserlerinin yanı sıra, azizlerin yaşamları hakkında verdiği bilgilerle de uzun süre taklit edilmiştir. Bede'nin *İngiliz Halkının Kilise Tarihi* isimli eseri beş kitaptan oluşmaktadır. Anglo ve Sakson'ların Britanya'ya

yerleşim tarihlerini, Hristiyanlığa geçişlerini ve kendi dönemine kadar İngiltere topraklarında yaşanan siyasi ve dini gelişmeleri farklı perspektiflerde aktaran Bede, sadece Anglosakson'lar için değil aynı zamanda Pict²¹ ve İngiliz tarihi için de önemli bir kaynak olmuştur (Collins, 1999: 87). Hristiyan tarih yazım geleneği ile seçilen başlıklar, esere eklenen orijinal belgeler, materyalleri organize etme, sıralama yeteneği ve eserinde görünen eleştirel sezgiler göz önüne alındığı zaman, Orta Çağ'ın Batı dünyasındaki en büyük tarihçinin Bede olarak görülmesi şaşırtıcı olmamıştır (Collins, 1999: 87).

1.5. Rönesans Döneminden Aydınlanma Dönemine Tarih Yazıcılığı

1304-1374 yılları arasında yaşamış Francesco Petrarca ile başlayıp, 1527'de Roma'nın Protestan bir ordu ile yağmalanması ile son bulan Rönesans Hareketi, Orta Çağ Döneminde her alanda hâkim olan din merkezli bakış açısını değiştirip, merkeze insan aklının yerleştirildiği bir dönem olmuştur (Genç, 2017: 75). Rönesans ve Reform Dönemlerinde tanrı fikrinin ve kutsal kitap merkezli dünya görüşü düşüncelerinin hakimiyetini kaybetmesiyle tarih düşüncesi yeniden şekillenmeye başlamış, Rönesans'ın devamı olarak nitelendirilebilecek Aydınlanma Dönemi'nde, doğa bilimlerinde yaşanan gelişmeler ve ulaşılan “kesin bilgi” iddiası hem o döneme hem de modern tarih düşüncesinin şekillendiği sonraki dönemlere büyük etkisi olmuştur (Alkan, 2019: 9-10). 14-17. yy.lar arasında yaşanan gelişmelerden etkilenen tarih yazımı, bu dönemler arasında iki yeni kültür kazanmıştır: “Protestan tarih yazımı” ve “Hümanist tarih yazımı”. Kiliselerin sosyal, kültürel, entelektüel hayatın neredeyse tamamında kurmuş olduğu hakimiyete karşı başlayan isyanlarla öncelikle Protestan tarih yazımının doğuşu gerçekleşmiştir. Kilise ve İncil merkezli tarih yazımını önce eleştiren ardından ise tamamen dışlamaya başlayan Protestan tarih yazımı kültürü, Rönesans ve Reform dönemlerinin ardından yaşanan sosyal, kültürel, entelektüel değişimler ile birlikte tarih yazımındaki hakimiyetini Hümanist tarih yazıcılığına bırakmıştır. Hümanist tarih yazımı ise Aydınlanma Dönemi'nde bir sosyal bilim olarak kimlik kazanan tarih yazımının temellerini atmıştır. Hümanist tarih yazıcılığı ile birlikte ilk defa tarih yazımının nasıl olmasına dair yaklaşımlar öne sürülmüş, tarihsel bilginin doğru kaynağının neresi olması gerektiği tartışılmış ve tarihin dönemlendirilmesinde yeni fikirler ortaya atılmıştır.

²¹ Pictler, Roma döneminde İskoçya'da, (özellikle doğu ve kuzey İskoçya'da) yaşayan eski topluluklardan biridir.

İbn-i Haldun (1332-1406): Modern tarih yazıcılığının, sosyolojinin ve iktisadın öncülerinden kabul edilen tarihçi, düşünür ve devlet adamı İbn-i Haldun, 1332 yılında Tunus'ta doğmuştur. İbn-i Haldun'u bir tarihçi olarak dönemin Doğu ve Batı yazarlarından ayırt eden özelliği, tarihi kaydedilmiş öyküler olarak görmeyi reddetmesi, kronolojik sıralamaya uygun, doğrusal ilerleyen tarih geleneklerinin dışına çıkarak döngüsel tarih tasarısını benimsemesidir. Toplumların ve devletlerin ömürlerini insan yaşamına benzetmesi, onun organizmacı yaklaşım ile de ilişkilendirilen döngüsel tarih anlayışının bir göstergesidir (Yavuz, 2013: 320). İslam Dünyası'nın düşünsel ürünlerinin azaldığı bir dönemde, toplumsal ve siyasi sorunlara özgün bir bakış açısı getirmiş olan İbn-i Haldun'un önemi ve değeri, Batı Dünyası'nda geç de olsa karşılığını bulmuş, İslam Dünyası'nda Farabi ve İbn-i Sina tarafından karşılık bulan Aristotelesçi gelenekten kopuş onunla başlamış ve İbn-i Haldun Rönesans ile başlayan yeni düşünce biçiminin öncülerinden biri olarak kabul edilmiştir (Yıldız, 2010: 26). Haldun'un (Haldun, 2007: 165) ifadeleriyle: *“tarih ilmi, gayesi şerefli, faydaları pek çok ve usulü gayet önemli olan bir disiplindir. Zira bu ilim, geçmişteki kavimlerin ahlakı, nebilerin gidişatı, hükümdarların devletleri ve siyasetleri ile ilgili hallere bizi vakıf kılar.”* Toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri meselelerinin var olan ilimlerin kapsamına giremeyeceğini bilen İbn-i Haldun, ‘Ümran İlmi’ adında yeni bir bilim kurma gereği duymuş ve bahsi geçen meseleleri bu yeni bilim içerisinde ele almayı uygun görmüştür. Tarihsel olayların ele alındığı bu yeni bilim dalı, ilk defa Haldun tarafından ortaya atılmış ve bu bilim ile sosyal ve siyasal olgular, tarihsel açıdan akılcı ve eleştirel bir zemine oturturulmuştur (Yıldız, 2010: 52). İbn-i Haldun'un temel ilgi alanı siyaset ve daha özelde devletlerin doğuşu ve yıkılışı olmuş, bu konuda beş aşamalı bir tasarı ileri sürmüştür: Yerleşme, iktidarın tekelleşmesi, lüks dönemi, tatmin dönemi ve yıkılma. Buna göre (Stowasser, 1984: 176-189); (1) Yerleşme aşamasında, aile ve din bağlarına dayanan grup dayanışması devletin korunmasını zorunlu kılarak ortaya çıkmaktadır. (2) Hükümdarın iktidarı tekeline aldığı ve mutlak efendi olduğu aşamada, grup dayanışmasına dayanan egemenliğin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak iktidarın tekelleştiği görülmektedir. (3) Lüks ve gösteriş aşamasında, hükümdar otoritesini, kişisel isteklerini gerçekleştirmek üzere kullanmakta, bu dönemde herkes ekonomik refahtan faydalanmaktadır. (4) Lüks ve refahın sürdüğü doyum, tatmin döneminde çözülme ve yıkılma başlamış olsa da, refahın sonsuza kadar süreceğini düşünen iktidar bu durumun farkına varmadan hakimiyetini sürdürmektedir. (5) Yıkılma döneminde, başlangıçta din ve dayanışmanın sağladığı sadakat ve özveriye dayanan doğal bir güç olan yaşamsal güç, tahrip ve suiistimal edilerek yerini özveriden

yoksun ve yapay bir oluşuma dönüşmektedir. Bu süreçte, devlet kadrolarındaki grupların desteğini sürdürmek ve lüks yaşantısına devam etmek isteyen iktidar, vergi artırımına gitmek zorunda kalır. Bunun sonucunda, gelir kaynaklarında sürekli küçülme ve azalma görülmektedir. İlkel yaşamın başlangıcındaki sertliğini yitirmiş olan toplum zamanla gelir kaynaklarındaki azalmaya bağlı olarak çözülmeye başlar. Nihayetinde, bölünmeler ve entrikalar devlete hâkim olmaya başlayınca, dışarıdan gelen bir istila ile devlet yaşamı sona ermektedir.

Batı literatüründe, Rönesans Dönemi'nin ilk büyük tarihçisi olarak kabul edilen **Johannes Sleidan** (1506-1566), Latince kroniklerin çevirilerini ve yorumlamasını yaptığı 24 kitaplık eserinde, Reform Dönemi'ni tanrının işi olarak yorumlamış ve dini yöneticilerden çok, imparatorluğun siyasi yöneticilerine odaklanmıştır. Ancak Sleidan'ın eseri hem reformistlerden hem de dini çevrelerden tepkiler alarak beklenen etkiyi yaratamamıştır. **Oswald Myconius** ise Reformun Dönemi'nin tarihini yazmış ve 1715 yılında yayımladığı eserinde Papalığın Hristiyanlığın karşıtı olduğunu, Papalık müessesinin iki yüzlü ve ahlaksız olduğunu yazmıştır (Levi, 1999: 984). Sleidan ve Myconius ile başlayan Protestan tarihçilik zaman geçtikçe daha çok fanatizm kazanarak Papalığa karşı çok daha fazla propaganda yapar hale gelmiştir.

Rönesans ve Reform dönemlerinde, tarih yazımı türlerinden biri olan kişisel kayıt, hatıra (Ricordi) olmuştur. Floransa'dan gelişen bu tarih yazımı genellikle önemli ailelerin, kişilerin yaşadıklarını günlük tutarak aktarmaları ile gelişmiş ve hem kendi dönemleri hem de kendilerinden sonraki kuşaklar için bir tarihsel mirasa dönüşmüştür (Genç, 2017: 76-77). Rönesans Dönemi'nde, insan hafızasının kırılgan olduğu ve kaynaklara başvururken daha dikkatli ve titiz olunması yaklaşımı doğmuştur. Hümanizm fikrinin doğduğu bu dönemde hümanist tarihçiler, tarih yazımına yeni ve ilerici yaklaşımlar kazandırmışlardır. Hümanist tarih anlayışına göre, tarih iki gruba ayrılmıştır: Bunlardan ilki Sallust, Livy gibi tarihçilerin örnek alındığı dürüst tarihçilik, ikincisi ise kronik ve yıllıklar gibi detaylı kaynaklara başvuru tarihçiliğidir (Genç, 2017: 77-78). Machiavelli (1469-1527), Flavio Biondo (1392-1463), Leonardo Aretino Bruni (1370-1444), Lorenzo Valla (1407-1457), Poggio Bracciolini (1380-1549) gibi hümanist isimler, Rönesans Dönemi'nde tarihe katkıda bulunmuşlardır.

Barnes'in (1963: 102-130), Humanist tarihçiliğin Herodotos'u olarak tanımladığı **Bruni**, tarihsel yazımın konusunun çağdaş kültürden ziyade, klasik dönemin olması

gerektiğini belirtmiş, Pagan ve Hristiyan efsane ve mucizelerinin tarih yazımının merkezinden kalkması gerektiğini ve asıl ilginin politik olay ve aksiyonların uygulamalı analizine yönlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. **Poggio Bracciolini**, Bruni'den daha iyi bir gözlemci olarak görülmüş ve Bruni'ye kıyasla daha iyi tasarlanmış eserler yazmıştır ancak retorikğin ağır etkisi altında kalan eserleri onun tarihçiliğine gölge düşürmüştür. **Flavio Biondo**, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını yazdığı *Onyıllar* isimli büyük eseri ile Güney Avrupa'nın önde gelen tarihçilerinden biri olmuş ve hümanist tarihçiler içerisinde “*tarihçinin ana konusu özgür halkların gelişimi olmalıdır*” düşüncesi sayesinde profesyonel bir tarihçi olmaya en yakın isim olmuştur (Genç, 2017: 79). **Lorenzo Valla** ise “*tarihi tüm disiplinlerin üzerinde tutarken, bir tarihçinin yargıç ya da doktor gibi ilerlemesi gerektiğini savunmuştur*” (Genç, 2017: 80).

1500'lü yılların en büyük iki tarihçisinden biri olan **Niccolò Machiavelli**, 1520 yılında Floransa'nın resmi tarihçisi olarak atanmıştır. Biondo'nun ve Bruni'nin tarihsel modelini benimseyen Machiavelli, *Floransa Tarihi*'ni 8 kitap halinde, yıl olarak eşit parçalara bölünmüş olarak, eksiksiz denilecek bir biçim ve organize ile yazmıştır (Connell, 2012: 358-359). Machiavelli, tarihi işleyiş modeli olarak öncül hümanist yazarları benimsemiş olsa da geç dönemlerinde yeni bir tarih modelini benimsemiştir: Evrimsel model (Clough, 1999: 749). Machiavelli'nin modeli tarihi gelişimsel olarak ele almıştır. Buna göre: İlkel toplumlar, kral veya liderlerin yönetimindeki kabileler halinde yaşarken, bu sistem medeniyetin zirvesi olan İtalyan şehir devlet sistemine evrimleşmiştir. Yönetim anlamında bu evrim soyluluktan cumhuriyetçiliğe geçiş olarak yaşanmış ve gelişimler bu safhaya geçtikten sonra, onu eskiye çevirme çabası toplumun ayrışmasına sebebiyet vereceği ileri sürülmüştür (Clough, 1999: 749). Machiavelli'nin tarihe kazandırdığı evrimsel sisteminin yanı sıra, tarih yazıcılığının ahlakçılıktan kurtulup olayların “gerçek sebeplerini” araştırması gerektiğini ilk ortaya atan kişi olması ve tarihin devletler arasındaki ikiliklerin ve düşmanlıkların sebeplerini politik açıdan araştırılması gerektiğini öne sürerek “*politik tarihçiliğin*” (modern diplomasi tarihçiliğinin) kurucusu olması da tarih bilimin gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir (Özlem, 2012: 52).

Rönesans Dönemi'nde tarihe katkıda bulunmuş isimlerden bir diğeri **Jean Bodin**'dir. Bodin'in ilk çalışması olan *Methodus* (1566), evrensel tarih çalışmalarının rehber kitabı haline gelerek çığır açmış, *Methodus*'un ardından 16. yüzyılda yaşanan Fiyat Devrimi'nin Amerika'dan gelen külçe akışına bağladığı ve ilk nicel para teorisini sunduğu *Malestroit*

isimli eseriyle Alençon dükü Francis'in hizmetine girmeyi başaran Bodin; yaşadığı dönemin önemli halk figürlerinden biri olmuş ve kral vekilliğine kadar yükselen bir kariyer elde etmiştir (Knafla, 1999: 100). Tarih çalışmalarının sadece evrensel yasaları öğrenmek değil, aynı zamanda siyasi bilgeliliği öğrenmek anlamına geldiğini düşünen Bodin, sağduyu kazanmak için en etkili yolun tarih olduğunu ifade etmiştir (Genç, 2017: 81). Historia sözcüğünün insani-toplumsal olayları kapsayacak şekilde kullanılmasını öneren ve “*rerum ante gestarum vera narratio: geçmişte olup bitmiş olayların doğru anlatımı*” olarak tanımlayan Bodin, tarihi bugün de kullanılan şekliyle Antik Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ olarak dönemleyen ilk kişi olmuştur (Özlem, 2012: 53-59).

1.6. Aydınlanma Döneminde Tarih Yazıcılığı

Avrupa tarihi, Karanlık Çağ olarak isimlendirilen 14 ve 15. Yüzyılların ardından 16. yy.da Klasik Dönemin mirası olan kutsal monarşinin yükselişe geçmesini yeniden deneyimlemiş, 16 ve 17. yy.da dinler arası savaşlar dönemini yaşamış, 17 ve 18. yy.da ise bir geçiş dönemi olarak Aydınlanma Çağı'nı yaşamıştır (Çınar, 2017: 1-2). Fr. (Lumières), İng. (Enlightenment) ve Alm. (Aufklärung) “Işık” anlamına gelen kelimeler ile isimlendirilen Aydınlanma Dönemi, zamansal olarak İngiliz devrimiyle başlayıp, Fransız devrimiyle son bulan, Amerika ve Avrupa’da belirgin sonuçları olan, özgürleştirici, akla uygun düzeni hedefleyen felsefi bir harekettir (Kar, 2014: 174).

Aydınlanma, tek bir başlık ile açıklanabilecek bir kavram değildir ve birden çok aydınlanma türünden bahsetmek mümkündür. Değişim ve dinamik bir evrene odaklanan, bu evreni rasyonel düşünce aracılığı ile cahillik ve batıl inançlara savaş açarak ulaşmaya çalışan Radikal Aydınlanma bu türlerden biridir ve Voltaire, Denis Diderot, Samuel Johnson, Adam Smith, George Handel gibi önemli tarihi isimler bu aydınlanma türünün temsilcileri sayılabilirler (Çaykent, 2017: 89-90). Bir diğer aydınlanma türü akılcı ve deneyci felsefesi temeline dayanmaktadır. Francis Bacon, Isaac Newton, William Harvey, David Hume, John Locke gibi düşünürlerin dahil edilebileceği aydınlanma düşüncesine göre, güvenilebilir bilgi ancak gözlemlenebilir ve test edilebilir bilgidir (Çaykent, 2017: 90).

Aydınlanma geleneğinin yarattığı geniş kültürel, entelektüel, sosyal etki tarih düşüncesini de hem aydınlanma döneminde hem de Aydınlanma Dönemi sonrasında şekillendirmiş, dönemin doğa bilimlerinde yaşanan “kesin bilgi” iddiası, tarih bilimini de

etkilemeye başlamıştır. 18. yüzyıla kadar bilim ve felsefe arasında kesin bir ayırmadan söz etmek mümkün olmamıştır. Örneğin, İmmanuel Kant'ın metafizik, astronomi, şiir ve politika gibi bugünün bilim anlayışı ile birbirinden çok uzak bilim alanlarının hepsinde eserler yazmış olması o dönem için münasip bir ilgi olarak görülmüştür (Wallerstein, 2018: 17). Ancak Aydınlanma Dönemindeki “kesin bilgi” iddiası, bilimsel bilginin “teoloji ve metafizik” alanlarının tam tersine; seküler ve olgularla desteklenebilecek bilginin gerçek bilgi olduğunun vurgulanmasına dayanmaktaydı (Alkan, 2019: 10). Wallerstein (2018: 17-18), 18. yy.da “felsefe ve bilim arasında boşanma” olarak adlandırdığı bu “kesin bilgi” iddiasını savunan yazarların, metafiziğin gerçeklik değeri taşımadığını, kendilerini filozof olarak görmek istemediklerini ve tam da bu ayrımın tartışıldığı dönemlerde modern üniversite sisteminin doğduğunu aktarmıştır. 18. yüzyılda tarih farklı bir disiplin değil, edebiyat ve retorik arasında yer alan bir alandı ve göze çarpan üç farklı akıma sahipti. Birincisi 17. yüzyılda yeniden ön plana çıkan “Evrensel Tarih” yazımı, ikincisi hümanizm temellerine dayanan “Erudit Tarih” (bilgili/proto-bilimselci tarih), sonuncusu ise Montesquieu (1689-1755) ve Voltaire (1689-1755) öncülüğünde gelişen Felsefi Tarih (Çaykent, 2017: 91).

Aydınlanma döneminin tarih bilimine kazandırdığı bu akımlar ve doğa bilimleri alanında yaşanan “gerçek bilgi” arayışı tarih biliminin bir disiplin olarak doğmasından önceki son süreç olmuştur. Dönem tarihçileri, doğada bulunan *mekanik nedensellik düşüncesinin* tarihin akışında da olabileceğini ileri sürmüşler ve tarih ilmini doğa bilimlerinin “gerçek bilgi” arayışının içerisine dahil etmeye çalışmışlardır. Bu düşünceden hareketle “tarihsel değişmelerin ve bütün insan eylemlerinin altında yatan değişmez ilkeler” aranmaya çalışılmıştır (Alkan, 2019: 10). Bu noktada felsefi tarih akımının mensupları tarihin, felsefe gibi evrensel olması ve toplumların gelecekleri ile ilgili daha kesin bilgiler üretebileceğini göstermeye çalışmışlar, bunu yaparken ise tarihi doğa kanunları ile değişen ve ilerleyen bir yaklaşımın formuna sokmuşlardır (Çaykent, 2017: 92). Aydınlanma döneminin en önemli ve en yenilikçi tarihçileri Giambattista Vico, Montesquieu, Voltaire, David Hume, Edward Gibbon, J.G. Herder, G.W.F. Hegel olarak sıralanabilir.

Giambattista Vico (1668-1744): Giambattista Vico, tarihi anlamak ve yazmak için yeni yollar arayan, tüm sosyal bilimlerin kökenlerinin yer aldığı ve modern kültür tarihinin en büyük eserlerinden biri olan *Yeni Bilim* isimli eseri ile 18. yüzyılın en özgün tarih düşünürlerinden biri olmuştur (Drake, 1999: 1260). 17. yüzyılda Avrupa’da başlayan “gerçek bilim” tartışmalarında, sadece doğa bilimlerinin gerçek bilim olduğu düşüncesinin

savunucularından biri olan Descartes, tarihin kesin ve güvenilir bilginin kaynaklarından biri olamayacağını ileri sürmüştü, bu düşünceye karşı çıkan G. Vico, *Yeni Bilim* isimli eserinde tarihe dayalı alternatif bir bilimin üretilebileceğini, doğru bilginin ise doğa olaylarından değil tarihsel ve toplumsal olgulardan türediğini ileri sürmüştü ve bu düşüncesi yaşadığı dönemde olmasa da özellikle modern dönemde büyük destekçiler bulmuştur (Güleç, 2014: 1-2). Birçok felsefe tarihçisine göre Vico, modern dönemin ilk tarih filozofu, ilk tarih epistemologu ve ilk tin bilimi kuramcısıdır (Özlem, 2008: 69). Yaşadığı dönemde hak ettiği değeri göremeyen ancak 19. Yüzyılda, Michelet tarafından tarih felsefesinin babası ilan edilen Vico'nun, tarih bilimine en büyük katkısı bu bilime getirdiği özgün düşünceler ve yenilikler olmuştur.

Tarih bilimini pragmatik yararlar için değil, direkt olarak tarih için önemli olduğunu düşünen Vico, tarihe belli ilke ve kurallar ile yaklaşmış ve Yeni Çağ tarih epistemolojisinin ilk taslağını geliştirmiştir (Özlem, 2007: 13-14). Vico, ilk defa kendisinin ileri sürdüğü, “hakikat ile olgu birbirine geçer, birbirini dönüştürür (*verum et factum convertuntur*)” ilkesi ile doğa bilimlerinin gerçek bilgi ve bilim olduğunu savunanların aksine, insanın ancak kendi yarattığını bilebileceğini, insanın tarihsel ve toplumsal dünyayı yarattığını, tarihsel ve toplumsal dünyayı bilmenin ise hakikati bilmenin tek yolu olduğunu ileri sürmüştür (Özlem, 2007: 14). Vico'ya göre insan doğanın kendindeki nedenlerini tanımaya kapalıdır, insan doğayı ancak kendi akılsal imkanları ile tanıyabilir, bir diğer deyiş ile insan doğanın kendindeki nedenlerini bilemez sadece fenomenler dünyasında tanıyabiliriz. İnsan yalnızca tarih ve kültürü kendi nedenleri ile bilebilir, çünkü tarih ve kültürü yapan bizleriz (Özlem, 2008: 197-198). Vico'nun tarih tasarımına göre, zamanda işleyen evrensel bir ilke vardır ve asıl bulunması gereken, geçmiş insan ve insan topluluklarının bu işleyişten nasıl etkilendiğidir. Vico'nun işleyiş örüntüsü sarmal bir düzendedir, geçmişte yaşanan tekrarlar ve ileriye doğru giden gelişmeler vardır (Yücel, 2013: 39-40). Vico'ya göre, tarih üç aşamalı çağlardan oluşan süreçten geçmiştir; ancak bazı dönemlerde bir çağdan diğer çağa geçişler yaşanmıştır: Tanrılar Çağı (duygu çağı, yönetime teokrasi hâkim), Kahramanlar Çağı (hayal çağı, yönetime savaşçı aristokrasi hâkim) ve İnsanlık Çağı (akıl çağı, yönetime demokrasi hâkim) (Yücel, 2013: 40).

Montesquieu (1689-1755): 18. yüzyılın en önemli tarih felsefecilerinden biri olan Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* isimli eseri ile İngiliz yazarların siyasal ve sosyolojik düşüncelerine büyük katkıda bulunmuştur (Guilderson, 1999: 832). *Kanunların Ruhu* isimli eser, Montesquieu'nun erişebildiği, tarih boyunca yaşamış bütün milletlerin kanunlarını

incelediği, ulusların hangi değerler üzerinde ayakta kaldığını saptamaya çalıştığı ve bu kanunlarda yapılması gerektiğini düşündüğü reformlara yer verdiği bir başyapıttır (Sena, t.y.: 86). Aristokrat bir aileden gelen ve iyi bir eğitim alan Montesquieu, Avrupa'dan İran'a kadar birçok gezi yapmış ve bu geziler savunduğu aristokrasi fikrini, karşı çıktığı Fransız monarşi sistemine karşı nasıl kullanacağı konusunda ona yardımcı olmuştur (Şenel, 1995: 349). Montesquieu'nun yaşadığı dönem XIV. Lui'nin mutlak monarşi ile Fransa'ya yaşattığı parlak devirlerin ardından XV. Lui ve XVI. Lui dönemlerinde yaşanan kötü idareler dönemlerine denk gelmektedir. Montesquieu başarısız mutlak monarşi yönetimi altında, İngiltere'ye yaptığı ziyarette hakimlerin bağımsızlığını ve parlamentonun gücünü gözlemlemiş ve bundan etkilenmiştir (Akyılmaz B., 1995: 49). Fransa'da yargıçların krala bağlı olması ve tabakalara göre bir meclis olmaması konularını İngiltere ile kıyaslayınca, iktidarın tek elde toplanmasının doğru olmadığını, iktidar gücünün parlamento ve mahkemeler arasında bölünmüş ve düzenlenmiş olması gerektiğini düşünen Montesquieu, bireylerin özgürlüğü için en iyi düzenin parlamento, yargı ve kral arasında kuvvetlerin birbirini durdurabileceği bir denge içinde olması gerektiğini vurgulayarak kuvvetler ayrılığı ilkesini savunmuştur (Akyılmaz B., 1995: 50). 1690 yılında *Hükümet Üzerine İncelemeler* isimli eserinde kuvvetler ayrılığını sistematik hale getiren ilk kişi John Locke olmuştur. Kimilerine göre, siyaset biliminin kurucusu ve ilk pozitivist olan Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı sistemi Locke'un sisteminden yargı erki bakımından ayrılmaktadır. Buna göre, Locke yasama ve yürütmeyi ayırırken yargıyı yürütmenin bir parçası olarak görmüştür, Montesquieu ise yargı erkinin de ayrılması gerektiğini düşünmüştür (Özkan Duvan, 2019: 42-47).

Montesquieu tarihe yenilikçi bir bakış getiren isimlerden biridir. Ona göre tarihi bilgi, politik veya askeri kahramanları anlamak ya da politik veya askeri olayları anlamak değil, sosyal, ekonomik ve kurumsal değişiklikleri okuyabilmek, anlayabilmektir (Guilderson, 1999: 832). Montesquieu'nun, tarihi gerçekleri biriktirmekten ve kaydetmekten öte bir amacı vardır; bu gerçekler arasındaki ilişkileri ve bağlantıları ortaya çıkarmak. Bilime bakışı ise *“tüm bilimlerin temeli, bilimsel bilginin dairesel olarak genişletilmesine dayanmaktadır”* temelinde şekillenmiştir (Guilderson, 1999: 832).

Voltaire (1694-1778): Yüzyıla adını veren büyük filozof Voltaire, birçok yazınsal türde eserler yazmış ve her zaman aklın üstünlüğünü doğa üstü güçlere karşı savunmuştur. Tarihsel düşünme etkinliğini tanımlamak amacı ile ilk defa “tarih felsefesi” kavramını kullanan kişi Voltaire olmuştur. Bu kavramı kullanım amacı Voltaire'in tarihe bakış açısı ile

ilgili de bazı ipuçları vermektedir. Voltaire, David Hume'un bir yapıtı üzerine kaleme aldığı bir yazısında, tarihin felsefi olarak yazılmasına olan ihtiyaçtan bahsetmiş, yazarların öznel değerlendirmeleri ya da din merkezli tarih yazıcılığı yerine objektif ve doğru bir tarih yazıcılığını tercih ettiğini belirterek bu şartların ancak filozofun bağımsız karakteri ve olayların derinliğine bakma yeteneği ile sağlanabileceğini vurgulamıştır (Özlem, 2012: 65-66). Döneminin en ünlü figürlerinden biri olan Voltaire, tarih yazımını hem olgusal hem de analitik terimler üzerine dayalı olarak yeniden düzenlemiş ve bunu yaparken sadece doğa üstü güçler üzerine kurulu tarihi reddetmekle kalmayıp aynı zamanda Erken Dönem tarih yazımı eserlerinin sahte kanıtlarla dolu olduğunu ve bu kaynakların yeniden araştırılması gerektiğini ileri sürmüştür (Syon, 1999: 1270). Voltaire'in ideal tarih yazım modelini, *History of Charles XII* isimli ilk tarih kitabında görmek mümkündür. Açık bir dille ve belgelerle desteklenen bu eser, İsveç kralı Charles hakkındadır ve Voltaire bu eseri kralın hem destekçilerinin hem de düşmanlarının sunduğu kanıtları toplayarak yazmıştır. Bu eserle Fransa'da devlet zümresinde olumsuz, entelektüel kesimlerde olumlu anlamda dikkatleri üzerine toplayan Voltaire, daha sonra bir bölümü ancak ölümünden sonra yayınlanabilen ve onun başyapıtı sayılan *Louis XIV* isimli eserini yazmıştır. Bu eserde Voltaire'in tarihsel düşüncesi de oldukça belirgindir. Teolojik tarih görüşünü reddeden ve geleneksel kronoloji anlayışından uzaklaşan Voltaire, XIV. Louis dönemini başarılı yapan etkenleri aramaya başlamış ve bu arayışında olayların kronolojik bir listesini yapmak yerine, dönemin kültürel ve entelektüel yaşantısına yoğunlaşmıştır (Syon, 1999: 1270-1271). Voltaire göre teolojik temelli tarih yerine, akılcı tarihe yönelmek gerekirken, masal ya da fabl yazar gibi de tarih yazılmamalı, tarih olaylar çokluğu içinde boğulmamalı; bunun yerine felsefede olduğu gibi “geneli arayan”, ulusların gelenekleri, değerleri, ahlaki normları gibi hususları kapsayacak “genel nitelikli” bir tarih öğretimi olmalıdır (Özlem, 2012: 66). Voltaire'den önce kültür, gelenek, ahlaki normlar gibi konular sadece “yararsız bilgi” olarak görülmüş, tarihçi için asıl amaç olayları aydınlığa kavuşturmak olarak kabul edilmiştir.

Voltaire öncülüğünde gelişen yeni tarihçilik anlayışı ise önemli olanın uygarlıklar olduğunu vurgulamış, bu bakımdan, Voltaire uygarlık tarihinin öncüsü sayılmıştır (Tanilli, 1994: 68). Collingwood (1996:111-112), Voltaire'in Hristiyanlığa karşı açılan savaşta kendisini bu savaşın önderi olarak gördüğünü, dini her türlü olumlu değerden yoksun olarak değerlendirdiğini, Voltaire'in bu savaşdaki mottosunun “*vurun kahpeye*” olduğunu aktarır. Collingwood bu değerlendirmeler ile tarihin belirli bir aşamasını usdışı olarak niteleyen ve

yaşanılan dönemden önceki tüm tarihsel belgelerin güvenilemez ve geçersiz olduğunu savunan Voltaire'in, olaylara tarihçi gibi değil polemikçi gibi yaklaştığını ve tarih dışı bir tutum izlediğini ileri sürmüştür.

David Hume (1711-1776): 18. yüzyıl filozofu ve tarihçisi Hume, dönemin önde gelen şüphecilerinden biridir. John Locke'dan etkilenen ve daha sonra kendisi de Kant'ın fikirlerini etkileyen Hume, insan benliği üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda, insan hakkında nesnel ve felsefi bilgiler elde edilemeyeceğini, sadece öznel olay ve ilişkileri kavrayabileceğimize inanmıştır (Sena, t.y.: 62). Çok değerli ve derin epistemolojik çalışmaları olmasına rağmen, bu çalışmalarına gereken ilgiyi göremeyen Hume, tarihçilik anlamında döneminin önde gelen isimlerinden biri olmuş, nitekim kendi deyimi ile tarihçiliği ile ünlü ve zengin olmuştur (Allan, 1999: 567). Hume'un da dahil olduğu Empirist gelenek 17. ve 18. yüzyıllarda tarihe doğa bilimleri tutumu ile yaklaşmaya çalışmıştır; Tarihi bilimselleştirmenin ilk adımlarından birini atan Hume'a göre tarihsel olayları kavrayabilmemiz için, bu olayların aktörlerini psikolojinin yardımı ile kavrayabilmemiz gerekmektedir. Çünkü tarihsel olaylar insan eylemleri/davranışları ile gerçekleşir ve doğanın bir parçası olan insan, doğanın nedensellik yasalarına bağlıdır (Özlem, 2012: 61). Hume, iddialarını destekleyen çıkarımlarda bulunmak ve genel argümanlara ulaşabilmek için tarihin farklı dönemlerinden, farklı örnekleri ustaca kullanmış ve bu örneklerle çağının ekonomi, kültür ve entelektüel tarihinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dinlerin insan düşüncesinin ilerlemesinde sadece bir aşama olarak ortaya çıktığını savunan Hume, Britanya tarihinin başyapıtlardan biri sayılan *The History of England* isimli eseri ile dönem siyaseti ve anayasa teorilerine eleştiriler getirmiştir (Allan, 1999: 567-568).

Edward Gibbon (1737-1794): Edward Gibbon, başyapıtı olan *Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü* (1776-1788) isimli eserini tamamladığı günden bugüne Aydınlanma Dönemi'nin en büyük tarihçisi olarak kabul edilmektedir. Gibbon bu başarısını kişisel yeteneklerine borçlu olduğu kadar, Voltaire, Montesquieu ve Hume gibi Aydınlanma Dönemi tarih yazımının kurucu babalarından bir nesil/kuşak kadar genç olmasına, tüm bu yazarların başyapıtlarını okuyup onlardan etkilenip, onları geride bırakacak bilgi edinimine sahip olmasına da borçludur (Ghosh, 1999: 461-462). Avrupa gezileri ile edebiyat ve tarih alanında dönemin önde gelen isimleri ile tanışan Gibbon, Hristiyanlık ile ilgili yazdığı hicivli ve ironik yaklaşımları ile zaman zaman tepkiler alsa da başyapıtı olan *Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü* isimli eseri ile genel anlamda tüm kıtada

heyecan yaratmayı başarmıştır (Çaykent, 2017: 98-99). 6 cilt olarak yayımlanan ve ilk cildi 1776 yılında yayımlanan eser, ilerlemeci/seküler tarih kavramları ile olguları etkileyici bir anlatım örgüsü ile işlemiş ve takdirleri toplamıştır (Durgun, 2019: 16). Gibbon'un tanımı ile tarihçi, tutarlı ve ilginç bir anlatı oluşturmaya çalışır, birçok dağınık malzemeyi veri olarak toplar ve hikâye gibi dokur, geçmişteki olayları anlatmakla yetinmez, o olaylar ile olgusal açıdan doğru anlamlı bir anlatı oluşturur (Clifford, 2013: 385). Tarihi, insanı anlamak için önemli bir araç olarak gören Gibbon, eski akımları bütünü ile reddeden -başta Voltaire olmak üzere- neredeyse tüm Aydınlanma Dönemi tarihçilerinden farklı bir yol seçmiş ve eski ile yeni tarih akımlarını sentezlemeye çalışmıştır. “Tıp için her bitki nasıl kullanışlı değilse, tarihçi için de her bilgi kullanışlı değildir” anlayışı ile hareket eden Gibbon, tarihi, deliller birikimi olarak kullanmak yerine, önemli bilgileri vurgulamak ve sebeplendirmek için gerekli olanları seçmek, bu seçilen bilgiler ile detaylar ve delilleri atlamadan doğru bir kurgu yaratma çalışılması gerektiğini düşünmüştür (Çaykent, 2017: 103). Doğru kaynak ve bilgiye odaklanması gereken tarihçinin, bariz olmayan ve evrensel olan nedenleri görebilmesi gerektiğini düşünen Gibbon, 18. yy.da yapılması zor olan bir işe, Antik Dönem tarihi yazımına başlamıştır. Bu noktada bahsi geçen doğru kaynak seçimi, bariz olmayan ve evrensel olan nedenleri görebilme yeteneğiyle, Gibbon'un eseri Antik Dönem tarihçilerinin çok ötesinde bir analiz ile büyük bir başarıya ulaşmıştır (Çaykent, 2017: 104).

J.G. Herder (1744-1803): 18. yüzyılın büyük Alman düşünürü Herder, kimi yazarlarca modern tarih teorisinin kurucularından biri olarak görülmektedir. Tanrı merkezli tarih yazımı düşüncesinin literatürde yerini kaybetmeye başladığı ve evrensel tarih yazımı düşüncesinin popülerleştiği bir dönemde, Herder insanlık tarihi yazımının modern temellerini atmıştır (Liebel-Weckowicz, 1999: 527). Romantik milliyetçi tarih felsefesinin kurucularından biri sayılan Herder, edebiyatta ve tarihte “halkın ruhu” vurgusu yapmış ve tarihin ulus inşasında yer alması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir (Durgun, 2019: 18): “*Bir ulusun gelişimi dinamik bir organizma şeklindedir... Bu süreçte ulusçu aydın, donanımlı bir edebiyatçı ve eylem adamı olarak millete önderlik yapar.*” Herder’e göre doğa amaçsal olarak ilerler, her oluşumun, her organizmanın bir başka oluşum ya da organizmanın devamlılığını sürdürmesinde bir rolü vardır. Doğada yalnızca insan tek başına bir amaç olarak yer alır, çünkü insanın ussal ve ahlaki yaşamı onun varoluşunu haklı çıkarmaya yeterlidir (Collingwood, 1996: 124-125). Herder, doğal bir varlık olarak kabul ettiği insanın, coğrafi çevresi ile şekillenmiş, fiziksel ve zihinsel anlamda birbirinden farklı ırklara bölündüğünü, bu

ırklar içerisinde tarihsel yaşam alanında yaşayanların (Avrupa ırkı) diğer ırklardan daha ayrıcalıklı ve daha yüksek bir ırk olduğunu iddia etmiştir (Collingwood, 1996: 125). Günümüzde, ırka dayalı uygarlık teorileri saygın ya da bilimsel olarak kabul edilmez ve fiziki/kültürel antropoloji birbirinden ayrı olarak kabul edilir. Herder, insan türlerinin birbirinden farklı olduğunu ve insan doğasının çeşitli olduğunu ileri süren ilk isim olması nedeni ile antropolojinin babası sayılmaktadır. Collingwood (1996: 127-128), bahsi geçen iki antropoloji alanında bir ayırım yapmak yerine, bu kavramları birbiri arasında harmanlayan ve en nihayetinde Nazi evlilik yasalarını kaçınılmaz kıldığı için Herder'e minnet duyulmaması gerektiğini belirtir.

Macit Gökberk, Herder'in 18. yüzyıl Aydınlanma Dönemi ile beslenip, bu dönem düşünürlerinin tarihe bakış açılarına hâkim olan genelleyici bakış açılarını aşması ve tarihin özgünlüğünü ve biricikliğini vurgulayarak "tarihsel düşünme" niteliğini vurgulamasıyla, diğer tarihçilerden ayrıldığını ve 18. yüzyılı aşarak 19. yüzyıl Romantizm öncülerinden biri olduğunu aktarmıştır (Gökberk Ü. , 1997: 36-37). Tarihselci (anlamacı) anlayışının temellerini atan Herder, tarihsel olayların, doğa olaylarının aksine yalnızca bir defa yaşandığını, tekrarlanmadığını ve kendine özgü olduğunu ve yine doğa yasalarının aksine tarihi bir bütün olarak anlayabileceğimiz yasaların bulunmadığını ileri sürmüştür (Şirin, 2019: 54-55). Herder, doğa ve insanlık kavramları arasında, doğanın içinde insanı arayarak bağlantılar kurmaya çalışmış ve insanlık tarihinin gelişim aşamalarını doğa ile özleştirerek ikilikleri gidererek bir bütünü/bir örüntüyü oluşturmuştur (Gökberk M. , 1997: 136). Ölümünden sonraki iki yüzyıl boyunca Avrupa ve özellikle Almanya'da tarihsel düşünce geleneklerini şekillendiren Herder, ulusal kültür düşünceleri ile siyaset alanında da geniş popülarite elde etmiştir. Herder, "Hümanite" kavramı ile merkezde aklın gelişiminin bulunduğu, adalet ile gelişen "insanlığın" medeniyetleri ileriye taşıyacağı, Avrupa'da bilime ve eğitime dayalı yeni bir kültürün gelişeceğini ve aklın kullanımı ile yıkımların son bulacağını ileri sürmüştür (Liebel-Weckowicz, 1999: 528).

1.7. Tarihçiliğin, Modern Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkışı

Orta Çağ'dan 18. yüzyılın sonlarına kadar üniversitelerin tıp, hukuk, ilahiyat ve felsefe olmak üzere 4 fakültesi bulunmaktaydı. 19. yüzyılda, felsefe fakülteleri en az iki farklı fakültelere ayrıldı; bunlardan biri doğa bilimleriydi, diğeri ise beşerî bilimler, güzel sanatlar ya da edebiyat fakültelerinden biriydi (Wallerstein, 2018: 18). Bu ayırımdan önce felsefe

fakülteleri iyi ve güzel olanı aramaya çalışırdı ancak aydınlanmanın etkisi ile değişen doğa bilimleri sadece doğru olanı aramanın gerçek bilime ulaşmanın yolu olduğunu savunmaya başladılar. Bu ayırmadan bir boşluk doğmuştu ve 1789 Fransız Devrimi ile bu boşluk iyice gün yüzüne çıkmıştı; toplumsal gerçekliği, (bugünün sosyal bilimlerini) hangi fakülte araştıracaktı? 19. Yüzyılın başlarında görünen tablo, sosyal bilimlerin beşerî ve doğal bilimler arasında bir yerde durmaya çalışıyor ancak bunu tam olarak başaramıyordu (Wallerstein, 2018: 20). Sosyal bilimlerin en eskisi binlerce yıllık geçmişi olan tarihi ve tarih 19. yüzyılda Leopold Ranke ile bir devrim yaşadı. Ranke, tarihin “gerçek nasıl olduysa öyle” yazılması gerektiğini savunmuş ve daha bilimsel, daha az spekülasyona dayanan bir tarih anlayışı ile, abartılı övgülerle icat edilmiş tarih ve tarihçilerin karşısında durmuştur (Wallerstein, 2018: 20-21). Bilimsel tarihçiliğin mucidi ve öncüsü Leopold von Ranke sayılmakla birlikte, ondan önceki ve sonraki tarihçiler olan G. W. F. Hegel ve Thomas Carlyle, tarihin bir bilim olarak ele alınmaya başlamasında etkileri olan düşünür ve tarihçiler olarak değerlendirilmektedirler.

G.W.F. Hegel (1770-1831): Hegel, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarih felsefesi ile dikkatleri üzerine çekmiş ve o tarihten bugüne kadar hala onun tarih düşüncesi ve metafizik sistemi tartışılmalıdır (Hoover, 1999: 524). 1770-1831 yıllarında yaşadığı için, Fransız Devrimi ve devrimin sonuçlarını, Napolyon İmparatorluğunu, ulusal bağımsızlığını kazanan Prusya’yı ve Restorasyon gelişmelerini gözlemleyen Hegel, tarihin en ivmeli dönemlerinden birinde kendi düşüncelerini oluşturmuştur (D'Hondt, 1994: 93-94). Mutlak idealizmin²² babası kabul edilen Hegel, her varlığın fikirde, her gerçeğin akılda bulunduğunu; evrensel aklın evrende içkin olarak özgür olduğunu ileri sürmüştür (Sena, t.y.: 56-57). 16. yüzyıl Hümanizm, 17. yy. Rasyonalizm, 18. yy. Aydınlanma, 19. yy. ise tarih yüzyılı olarak anılmıştır. 19. yüzyılın tarih yüzyılı olarak kabul edilmesinde büyük pay sahibi olan Hegel, insanların ancak örgütlenmiş toplumlar haline geldikten sonra (devlet) edinebildikleri ortak anılar ve kamusal geçmiş ile tarih bilincine sahip olabileceklerini ileri sürmüştür (Şirin, 2019: 57). Ulus-devlet inşa sürecinde, tarihin bu sürecin önemli bir yapıtaşı olarak kullanılmasında, ulus-devletin bireylerinin bilinçlenmelerinde ve ortak yapay anımsamaların üretilmesinde ve ayrıca Avrupa merkezci tarih ve ideolojilerin gelişmesinin temellerinde Hegel’in büyük katkısı olmuştur (Şirin, 2019: 57-58). Hegel, kendisinden önceki tarihçilerin uzun süre

²² Doğa ve toplumdaki bütün fenomenler, mutlak tin ve akıl ilkesine dayanır. Bu ilke, etkin bir ilke olup, kendini bilmede yatar. Mutlak idea, üç evreden geçer: 1) İdeanın saf düşünme ögesi olarak gelişmesi 2) Kendinden ideanın başka-varlık biçiminde, doğanın kendi biçimi içinde gelişmesi, yani Doğa Felsefesi. 3) İdeanın düşüncede ve tarihte gelişmesi, yani Tin Felsefesi (Frolov, 1991: 205-206).

kullanılan doğa tarihi tezini reddetmiş ve doğanın bir tarihi olmadığını, tarihi anlamak için doğayı değil tarihsel süreci anlamak gerektiğini, bunu yapmak için kendi döneminde geçerli olan tarihsel yöntemleri bir kenara bırakıp daha doğru bir tarihsel yöntem belirlenmesi gerektiğini aktarmıştır (Collingwood, 2005: 143). Hegel’e göre tarihin işlediği kalıbı mantığa, içinde işlediği çevreyi bilmek doğaya özgüdür; onun diyalektiğinde önce düşünce, sonra doğa ve en sonunda akıl gelir; Marx daha sonra Hegel’in diyalektiğini düşünce/doğa/akıl formundan, doğa/düşünce/akıl olarak değiştirmiştir (Collingwood, 2005: 189-191). Hegel’in tarih felsefesi, “aklın dünyaya egemen olduğu, öyleyse dünya tarihinde akla uygun bir süreçleşme bulunduğu, dolayısıyla tarih felsefesi, tarihin düşünsel yoldan incelenmesidir” çıkarımı ile başlamaktadır (Özlem, 2012: 126). Hegel’e göre tarih felsefesi, mantıkça onaylanabilecek tasarımlar altında gelişebilir çünkü tarihe “aynı akıl” hüküm sürmektedir. Tarih, “*insanın özgürlük bilinciyle yaptığı eylemlerdir*”, tin ise kendini kendi bilincinin objesi yapmaktadır. Bu sayede tin kendini sanatta seyir; dinde öngörü, duygu ve felsefi düşünce; devlette ise evrensel varoluş taşıyan bir güç ile oluşturmuştur (Özlem, 2012: 126). Hegel’e göre dünya tarihinde 4 dünya-tarihsel devlet vardır; Doğulu (hükümdar özgürdür), Grek (bir grup kişi özgürdür), Roma (bir grup kişi özgürdür) ve Hristiyan-Germen (herkes özgürdür) devletleri. Tarih içerisinde ise insanın özgürleşme süreci tamamlanacak ve başlangıçtaki birliğe, tanrısal akla varılacaktır (Özlem, 2012: 128-129). Hegel’in tarih anlayışını Collingwood şu şekilde özetlemiştir (1996: 149-158);

1. “Hegel’e göre her tarih, düşünce tarihidir; eylemler tarihçiler için tek başına bir anlam ifade etmez, önemli olan ne yapıldığını bilmek değil ne düşünüldüğünü anlamaktır.”
2. “Tarihin itici gücü akıldır; tarihte gerçekleşen her olay insanın istenci ile gerçekleşir.”
3. “Yukarıda bahsedildiği üzere, Hegel doğayı tarihi anlamak için içselleştiren yaklaşımları reddeder.”
4. “Her tarih düşünce tarihi ise, her tarihsel süreç bir mantıksal süreçtir.”
5. “Tarih gelecekte değil, şimdi biter. Tarihçi geleceği ve gelecekte yaşanacak olayları bilemez; tarihçi ancak yaşadığı dönemi, gerçekleşmiş olanı bilebilir ve değerlendirebilir.”
6. “Hegel’in Tarih Felsefe’sinde inceleme alanı siyasal tarih ile sınırlandırılmıştır.”

Hegel'in tarih felsefesi, sonraki yıllarda Karl Marx'ı (1818-1883) etkilemiş ve Marx'ın tarih anlayışı Hegel'in yönteminden etkilenecek ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Marx, Hegel'den etkilenmiş olsa da, zamanla Marx tarafından Hegel'in felsefesine getirilen eleştiriler karşılık bularak onu geride bırakmış ve Marx modern toplumun sorunlarını sistematik biçimde ele alan ilk düşünürlerden biri olarak görülmeye başlanmıştır. Marx, geliştirdiği felsefe tasarımı, dünyayı yalnızca anlamaya ve algılamaya çalışmamış, aynı zamanda dünyayı değiştirmek istemiştir. Tüm felsefesini Hegel ve Feuerbach'ın yabancılaşma kavramı üzerine kuran Marx, bu kavramı tarihsel materyalizm çevresinde konumlandırarak, kendisinden önceki felsefelerden kopuşunu simgelemiştir (Yurdakul, 2018: 5). Tarihsel materyalizm Topakkaya'nın ifadesiyle (Yurdakul, 2018: 12), "*K. Marx ve F. Engels tarafından kurulan bir görüş olup, ana hatlarıyla tarihin, sosyal ve ekonomik gelişiminin diyalektik yasaya göre gerçekleştiğini iddia eden felsefi bir akımdır*". Beer'in ifadesine göreyse tarihsel materyalizm (Yurdakul, 2018: 12), "*maddeci tarih anlayışı, toplumun gelişmesi sürecini zıtların karşılaşp çarpışması olarak ele alan diyalektiktir. Yani Marx tarih anlayışında, tarihte olup biten şeylerin kaynağı veya kökenine bakmak yerine, gelişmesine ilgi göstermektedir. Çünkü ona göre insanlık tarihi maddi bir temele dayanmaktadır*". Marx, kendisinden önceki insan, toplum ve tarih hakkında ortaya atılmış düşünceleri radikal bir biçimde eleştirmiş ve 'yanılsamalar' olarak adlandırdığı durumlardan (örneğin din) kurtuluş için çözüm önerilerine yoğunlaşarak, kendi sistemini ortaya çıkarmıştır. İdealizmin, Hegel ile son noktaya ulaştığını ifade eden Marx, diyalektik mantığa göre, idealizmden sonra materyalizmin gelmesi gerektiğini ileri sürmüş ve diyalektik materyalizmi sistemleştirmiştir. Buna göre, tarihin felsefe ile değil, tarih bilimiyle anlaşılabilirliğini ileri süren Marx, insanı diğer canlılardan ayıran özelliğin düşünebilmek değil, üretebilmek olduğunu savunmuş ve buradan yola çıkarak insani sorunların temelini düşüncelerde değil üretim yapısı ile üretim ilişkilerinde aramıştır. Böylece Marx, yaşadığı çağın toplumsal olaylarının ve devrimlerinin etkisiyle oluşturduğu materyalist tarih anlayışından yola çıkarak, tarihi iktisadi ilişkiler çevresinde değerlendirmiş, kendisinden önceki tarihçilerin aksine, tarihi sorunların temellerini iktisadi temellerde aramıştır (Öz, 2008: 35).

Thomas Carlyle (1795-1881): İskoçya doğumlu Thomas Carlyle, yazar, filozof ve İngiliz Whig tarihçiliğinin en büyük temsilcilerinden biridir. Whig, 17. yüzyılın sonundan başlayıp, 18. yüzyıl boyunca İngiliz siyasal hayatına egemen olan siyasi partinin adıdır. Siyasi

ve ekonomik liberalizm, düşünce ve vicdan özgürlüğü kavramlarını, Britanya'nın dünyadaki refahı destekleyecek güç olarak yorumlayan Whig Partisi, günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Tarih yazıcılığı da Whig Partisinin etkilediği alanlardan biri olmuştur (Talbot, 2017: 125-126). Whig tarihçiliğinin ilk isimlerinden olan ve bu görüşün tarih yazımına ve uygarlıklara nasıl baktığını, tarihçi Thomas Babington Macaulay'dan anlayabiliriz. Macaulay, Hindistan kolonisinde görevli olarak bulunmuş ve liberal hükümetin önemli pozisyonlarında yer almış bir isim olarak, Hindistan'ın uygarlaşmasının yolunun, İngiliz kültürünü benimsemeleri olduğunu iddia etmiş, bölgede İngilizcenin eğitim ve yönetim dili olmasında rol oynamıştır. Britanya'nın dünyanın en ileri ve en gelişmiş ulus olduğunu savunmuş olan Macaulay, yazdığı makale ve kitaplarında şiirler, mitler ve halk hikayelerinden faydalanmış, tarihçilik konusunda drama ve romanların, gerçeklerden daha önemli olduğunu vurgulamış, tarihte gerçekler kadar okuyucuya ilham vermenin amaçlanması gerektiğini belirtmiştir (Talbot, 2017: 126-128). Macaulay'dan da anlaşılacağı üzere, tarih yazımı, yaşanan gelişmeleri aktarmak için kullanılan bir araç değil, Britanya'nın siyasi sistemini, ticaret üstünlüğünü ve İngiliz İmparatorluğu'nun dünyadaki etkisini ihraç etmek için kullanılan bir araç olarak görülmüştür.

Brian John, *Supreme Fictions* isimli eserinde Carlyle'in tarihçiliğini detaylı olarak ele almıştır. John'un aktarımından Carlyle'in tarihçiliği ile ilgili olarak şu çıkarımları yapmak mümkündür (John, 1974: 75-147); Carlyle, Orta Victoria Dönemi'nin en büyük isimlerinden biridir ve yaşadığı dönemde toplum üzerinde derin ve geniş bir etki bırakmıştır. Thomas Carlyle'in bir tarihçi olarak ünlenmesindeki en önemli faktör tarih araştırmaları değil, edebiyata olan hakimiyetidir. Çünkü onun yaratıcı vizyonu, enerjisi, hayal gücü, üstünlük bakışı ve sembolleri Victoria Dönemi'nin romantik estetik ilkeleri ile birebir örtüşüyordu. O, Shakespeare'i okurken, kurgusuna değil, gerçekliğine hayran kalmıştır; Shakespeare'in eserlerini okurken, İlyada'yı görüyordu. Carlyle büyük liderlerin ulusların kaderini değiştirdiğine inanıyordu, öyle ki "Büyük Adam (Great Man)" teorisini ortaya atacak kadar çok inanıyordu. Fransız Devrimi'nden çok etkilendi, devrime hayran kaldı, bu demokrasi ruhu ya da radikalizm nedeniyle duyulan bir hayranlık değildi, ortamda tıpkı İngiltere'de Cromwell'in, Fransa'da Napolyon'un çıktığı gibi bir liderin çıkacağına inandığı için hayranlıkla takip ediyordu.

Carlyle'in *Fransız Devrimi; Bir Tarih* isimli eseri birey merkezci tarihçiliğinin en iyi örneklerinden biri olmuştur. Dramatik üslup, Eski Yunan ve Roma imaları, ayrıntılı

açıklamalar ve birinci şahıs anlatıları içeren kitap, Fransız Devrimi'nin ekonomik ve siyasal nedenlerini açıklamaya çalışmış, bu açıklamaları yaparken hemen her konuda olaya etki eden “büyük adamları” abartılı bir üslupla sunmuştur (Talbot, 2017: 129-131). Carlyle'ın ikinci büyük eseri *Oliver Cromwell's* okuyucusuna *Letters and Speeches* (Oliver Cromwell'in Mektupları ve Konuşmaları), Cromwell'in mektup ve konuşmalarının toplandığı bir koleksiyon eserdi. Son büyük eseri 6 ciltlik *Frederick the Great* (Büyük Friedrich), Carlyle'ın 1852 yılında Almanya'ya ziyareti sırasında bir savaş alanını ziyaret etmesinin ardından onda uyandırdığı merak ile başlamıştır. Eserin içeriğinde savaşa dair hesaplamalarını aktarmış ve bu eser bugün hala Alman Genelkurmay Başkanlığı tarafından öğretim metni olarak okutulacak kadar beğeni toplamıştır (Hewitt, 1999: 178-179). Carlyle eserlerinde “büyük adamlara” yoğunlaşmış ve ulusların ilerlemelerinde “büyük adamların” rollerinin ne kadar büyük olduğunu aktarmaya çalışmıştır. Onun tarihe lider bazlı yaklaşımı ise bugün hale devam etmekte olan bir tarih yazım kültürünün en büyük yapı taşlarından biri olmuştur.

Leopold von Ranke (1795-1886): Yaşamış en büyük tarihçilerden biri olarak kabul edilen ve modern tarihin babası sayılan Leopold von Ranke, bu başarısını klasik dil ve edebiyat eğitime ve arşiv çalışmalarına olan bağlılığına borçludur. Ranke, ünlü “*Wie es eigentlich gewesen ist*” yani “gerçekte nasıl olduysa öyle” mottosunu, *The Histories of the Latin and Teutonic Peoples* (Latin ve Teutonik Halkların Tarihi) isimli ilk büyük eserinin özsözünde kullanmıştır (Liebel-Weckowicz, 1999: 981). Tarihi diğer disiplinlerden ayırarak, kendine has metotları olan bir çalışma sahası haline getiren Ranke, “belge yoksa, tarih de yoktur” yaklaşımı ile tarih yazımında birinci elden kaynakların incelenerek, bu kaynakların içerisinde yatan olgulara ulaşmayı amaçlamış ve hakikatin ancak bu şekilde anlaşılabilceğini savunmuştur (Acun, 2010: 91). Döneminin tüm fikri hareketlerini dikkatle takip eden Ranke, bu fikirleri şahsileştirerek yeniden işlemiş ve geniş çaplı tarih yazımında aşılması güç örnekler ortaya koymuştur. Ranke, hukuk ve filoloji bilim dallarının yanı sıra devlet bilgisi ve tarih bilimini de kullanarak, kendi geliştirdiği metodolojiyle, tarihi her alanda inceleme ve bu birbirinden bağımsız görünen alanların kendi aralarındaki organik bağlarını ortaya çıkarmıştır (Şanbey, 1960: 275). Tarihçinin, her olayı kendi şartları ve özellikleri içerisinde değerlendirmesi gerektiği ve farklı olaylar içerisindeki genelliği anlamaya çalışması olmak üzere iki görevi olduğunu düşünen Ranke, milli tarihlerin oluşum süreçlerinde farklı gelişmeler olsa da tüm tarihlerin içerisinde ortak olarak son ve yüksek bir sırrın gizli olduğunu düşünmüştür (Şanbey, 1960: 276). Muhlack, Ranke'ye göre tarihçinin temel görevlerinden

birinin “birinci elden kaynaklardan hareket etmek suretiyle geçmişin kendisi tarafından yeniden inşaa edilmesi” olduğunu, yani var olan bilgi geleneği yerine yeni bilginin sürekli üretimi, Hümanizm döneminden itibaren süre gelen kaynak eleştirilerinin ve kaynak yorumlarının geliştirilmesi gerektiğini düşündüğünü aktarmıştır (Alkan, 2017:152).

Ranke'nin objektifliği konusunda fikir ayrılıkları vardır, bazı yazarlar onun sıkı bir Protestan olmasına rağmen, konu bilim olunca tarihçiliğinden ödün vermediğini, bazı yazarlar ise Protestan ve Monarşist kimliğinin eserlerinde izler taşıdığını iddia etmişlerdir (Alkan, 2017: 152-153). Protestanlığa olan inancı, monarşiye karşı ilgisi ve devrimlere karşı duruşu mektuplarında bariz şekilde görülmesine karşın eserlerine kendi görüşlerini yansıtmamaya çalışan Ranke, her ulusu ve bu ulusların halkını kendine özgü milliyetçilik üretmek zorunda kaldıklarını göz ardı edememiştir (Liebel-Weckowicz, 1999: 981).

Milli birliklerini henüz kuramamış olan Almanların, “milli ruh” bilinçlerinin gelişmesinde de katkıları bulunan Ranke, uzun arşiv incelemelerinin ardından Osmanlı'da başlayan Sırp isyanını, 1829 yılında yayınladığı *Sırp Kaynaklarına Göre Sırp İhtilali* başlıklı eseri ile incelemiş, isyan/ayaklanma kelimeleri yerine devrim/ihtilal kelimelerini kullanarak Sırp isyanını, Alman birliğinin kurulması için bir ilham olarak görmüştür (Alkan, 2017: 147-148). 1827-1836 yılları arasında *Fürsten und Völker von Süd-Europa im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert (16. ve 17. Yüzyılda Osmanlı ve İspanyol İmparatorlukları)* isimli eserini yayınlayan Ranke, 1834-1836 yıllarında da en ünlü kitabı olan *Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten (Son Dört Yüzyılda Romalı Papalar)* isimli eserini yayınlamıştır. Bu eser nesnelliği ile büyük ilgi toplamış ve defalarca yeniden basılmıştır (Liebel-Weckowicz, 1999: 981). Eserinde özel ve evrensel tarihi iç içe ele alan Ranke, Protestanlığa karşı Katolikliği savunduğunu düşünmüş, araştırmasındaki arşiv incelemelerini genişletmiş, *Reformasyon Döneminde Alman Tarihi* isimli eserini yayınlamış ve bu eserinden sonra büyük devletlerin tarihlerini yazmaya başlamıştır (Şanbey, 1960: 282-283).²³ Ranke'nin büyük devletler, hatta dünya tarihi gibi genel kavramları çok da genel değildir; antikite, Hristiyanlık ve Germenlik kavramlarını barındıran devletlerin tarihi Ranke'ye göre dünya tarihiydi ve bu tarih Avrupa ile sınırlıydı. Voltaire ve daha sonra romantik tarihçilerin aksine

²³ Ranke'nin diğer çalışmaları; *Civil Wars and Monarchy in France* (Fransa'da Sivil Savaşlar ve Monarşi), *A History of England Principally in the Seventeenth Century* (17. Yüzyılda İngiltere Tarihi), *The German Powers and the Princes' League* (Alman Güçleri ve Prenslar Birliği), *Prussian History* (Prusya Tarihi) ve son olarak çalışmasını tamamlayamadan öldüğü *Universal History* (Dünya Tarihi).

devletlerin tarihini bütün kültür sahalarının inceleme alanı olarak görmeyen Ranke, dış politikanın en önemli husus olduğunu düşünerek, çalışma alanını dış politikanın çevresi ile sınırlandırmış ve daha özel bir alana yoğunlaşmıştır (Şanbey, 1960: 284).

Tarih biliminin şekillenmesinde çok büyük bir rol oynayan olan Ranke, tarihi bilgilere dayanarak ve gerçekleri idrak ederek siyasi bir görüş edinilebileceğini düşünmüştür. Özellikle *Reformasyon Tarihi* isimli eserinde Martin Luther'in tarafını tuttuğunu belli eden Ranke'nin, sonraki dönemlerde tarihin nesnel olarak çalışılmasını isteyen ancak “siyasi kaygıların tarihle ilişkilendirilmesinin” önünü açtığı düşünülmüştür (Alkan, 2017: 155-156). Tarih biliminin metodunu ve esaslarını yeniden kuran Ranke, yaşadığı dönemde katıldığı seminerler sayesinde Ranke Ekolü'nü kurmuş, Alman Tarih Anlayışı ve Rankeci Anlayış olarak isimlendirilen yeni tarih metodu Fransa ve İngiltere'de de benimsenmiş, ölümünün ardından modern tarihçilik bilimsel anlamda Ranke'nin kurduğu temeller üzerinden daha ileriye taşınmaya ve bilimsel anlamda daha çabuk yol kat etmeye devam etmiş, tarih biliminin gelişimi hız kazanmıştır (Şanbey, 1960: 286-289).

1.8. Tarih, Siyasi Tarih ve Türkiye’de Siyasi Tarih Kavramı

Herodotos ve Thukydides'in ardından tarih yalnızca bir aktarma ve kaydetme işi olmaktan çıkmış, aynı zamanda insani ve toplumsal olayların nedenlerini açıklama, yorumlama anlamını kazanmaya başlamıştır. Yukarıda aktarılan tarihsel süreçte Eski Çağ, Orta Çağ, Rönesans, Aydınlanma dönemlerinin etkileriyle yeni anlamlar kazanan ve gelişen tarih anlayışı modern dönemde bilimsellik kazanmıştır. Herodotos ve Thukydides ile başlayan süreç zaman zaman değer kazanmış zaman zamansa tamamen unutulmuştur. Machiavelli'nin devletler arası düşmanlıkların nedenlerini politik anlamda araştırılması düşüncesi onu bilimsel anlama yakın ilk siyasi tarihçi yapsa da o dönemde edebiyatın bir dalı olarak görülen tarihin bilimsellik anlamında gerçek manasına kavuşması için 19. yüzyıla kadar beklenmesi gerekmiştir (Fırat, 2006: 10).

Ranke'nin “gerçekte nasıl olduysa öyle” ve “belge yoksa, tarih de yoktur” açılımıyla başlayan yeni süreç objektif tarih yazımının büyük bir ivme kazanmasını sağlamış, tarihe yeni anlam ve görevler yüklenmeye başlamıştır. Fransa'da 1871 yılında, henüz ulusalcılık düşüncesinin ortaya çıkmadığı bir dönemde ilk defa ulusu yücelten tarih yapıtları ortaya çıkmış ve tarihin kazandığı bu yeni siyasi tarih anlamı, ulus-devletin ideolojik altyapısını

oluşturma, ulusal kimliklerin sağlamlaştırılması gibi görevleri üstlenmiştir (Fırat, 2006: 13). 1880’li yıllara gelindiğinde Herbert Baxter Adams “bilimsel tarih” isimli seminerde “tarih geçmişin siyasetidir ve günümüz siyaseti tarihtir” sloganını duyurmuş, bu slogan 1884 yılında Amerikan Tarih Derneği’nin de sloganı olarak kabul edilmiştir (Zaretsky, 2013: 557). Bu sloganın yayılmasının hemen ardından bir nevi bir meydan okuma ortaya çıkmıştır. İlk önce Frederick Turner, Charles Beard ve Arthur Schlesinger gibi tarihçilerin dahil olduğu İlerici tarihçiler, Amerikan tarihinin şekillenmesinde coğrafyanın, ekonomik çatışmaların ve şehirlerin rolüne dikkat çekmişlerdir. Ardından, W. E. B. Du Bois, C. L. R. James gibi dönemin çok önemli isimlerin dahil olduğu Halk Cephesi ırk ve sınıfların ABD tarihinin en büyük eksen yapıları olduklarını gösteren çalışmalar yapmışlardır. Halk Cephesi’nin ardından, kölelik ve köleliğin kaldırılmasına odaklanmış olan Eugene Genovese, David Brion Davis gibi Marksist tarihçilerden etkilenen yeni bir dalga kadın hareketlerinden esinlenerek kamusal ve özel alanlarda kadınların ayrıştırılmasıyla ilgili çalışmalar yapmışlardır. Herbert Baxter Adams’ın başlattığı ve çığ gibi büyüyen süreç, yetmişlerde; toplumsal tarih, emek tarihi, kültür tarihi ve kadın tarihinin yükselişi, bu alanlarda uzmanlaşma, fragmanlara ayrılma ve tarihsel sentez arayışlarının yaşandığı bambaşka bir boyuta taşınmıştır (Zaretsky, 2013: 557). Elbette bu gelişim ve genişleme sürecinde, ulus-devlet kavramı yükselişe geçerken tarihin siyasete odaklanma süreci hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır. 19. yüzyılda başlayan tarihi bilimselleştirme girişimleri, ulus-devlet bünyesinde çıkan ulusalcı düşüncelerin etkisinde, devlet odaklı bir tarih yazımının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Dönemin siyasal gelişmeleri ve ulus-devletlerin egemenliğindeki siyasal sistem tarihi siyasi tarihten ibaret olarak gören yeni bir anlayış gelişmesini kolaylaştırmış, dolayısıyla Siyasi Tarih çocukluk döneminde altın çağını yaşamıştır (Fırat, 2006: 13).

Tarih araştırmalarının bir bilim olarak kabul edilmesi için doğa bilimleri yöntemlerinin tarihe uyarlanması beklenen sonuçları vermemiş ve metodolojik tarih anlayışına eleştiriler getirilmeye başlanmıştır. İlk eleştiriler Dilthey, Croce, Collingwood gibi Tarihselci ya da İdealist olarak tanımlanabilecek isimlerden, tarihin doğa bilimlerinden farklı bir bilim olduğu, dolayısıyla onun yöntemleriyle değerlendirilemeyeceği, tarihin deneyle bir sonuç veremeyeceği, genelleme ve yasaların çoğunluğunun geçersiz olacağı, olgu toplayıp tümevarım yöntemiyle yasalar elde edilemeyeceği yönünde eleştiriler getirilmiştir. İdealist tarihçiler, bireylerin tarihsel olguları gerçekleştirdiğini, tarihçinin bu olguları gerçekleştiren bireylerin düşüncelerinin yeniden kurmasının asıl işi olduklarını savunmuşlardır (Fırat, 2006:

13-14). Ancak 20. yüzyılda yaşanan savaşlar ve krizler bilimsel iyimserliğe büyük bir darbe indirmiş, Almanya’da “Toplumsal Tarih”, ABD’de “Yeni Tarih” olarak isimlendirilen yeni bir anlayışla tarihin içinde bulunduğu çıkmaz diğer sosyal bilimlerle ittifak kurarak giderilmeye çalışılmıştır. Fransa’da *Annales d'Histoire Economique et Sociale* isimli derginin çevresinde Marc Bloch, Lucien Febvre gibi önemli isimlerin öncülüğünde tarihçiler, coğrafyacılar, iktisatçılar, sosyologlar ve diğer sosyal bilimciler bir araya gelerek bu yeni tarih akımının ivme kazanmasını sağlamışlar ve 20. yüzyıla damga vuran Annales Okulu ortaya çıkmıştır (Iggers, 2000: 40-44).²⁴ Tarihe yeni bir bakış açısı getiren Annales Okulu ile birlikte 19. yüzyılda altın çağını yaşayan siyasi tarih ikinci plana itilmiş, Annales Okulu’nun tarih anlayışlarının tamamına suret eden etkisinden nasibini almıştır. Olaylara ve bireylere odaklanan Siyasi Tarih, bu etkiyle beraber yalnızca devletler arasındaki siyasette yaşanan gelişmeleri ele almakla kalmamış, devlet arasındaki ekonomik, kültürel vb. ilişkileri de bünyesine dahil etmişti. Bu süreç, ikinci plana atılmış gibi görünen siyasi tarihe uzun vadede genişlik, zenginlik, yöntem ve bilimsellik kazanması açısından olumlu etki etmiştir (Fırat, 2006: 18-19).

Siyasi tarihin gelişiminin son aşaması, Post-modern tarih anlayışının ortaya çıktığı “değer kaybetme” dönemi olmuştur. Toplumsal tarih anlayışının Annales Okulu’nun yarattığı büyüt etki, Siyasi Tarih’i de doğrudan etkilerken, Post-modernizmin tarihin kendisine ve Annales Okulu’na yarattığı etkiden de kaçınması mümkün olmamıştır. 20. yy.ın ikinci yarısında, Marksizmden etkilenerek ortaya çıkan ve dolayısıyla Pozitivizmin temel unsurlarını da kabul eden Annales Okulu, geçmişin bilgisine ulaşılabilceğini iddia ederek ilerleme ve değişim kavramlarının yasaları olmasa da eğilimleri olduğunu ve bunların ortaya çıkarılabileceğini savunmuştur (Fırat, 2006: 19.). Post-modernizm açısından tarih, geçmişe dair olan ancak ondan farklı bir yorumlama gerektiren bir söylem olmuştur. Buna göre, tarih ve tarihin ele aldığı konu birbirinden farklıdır, geçmiş olup biten bir olgudur ve tarihçiler onu gerçek anlamda değil yalnızca farklı yayınlar aracılığıyla geri getirebilirler.²⁵ Post-modernizme göre Tarih metinler arası dilsel bir kuruluştur ve tarihi okumak geçmişini bilmek değil, yalnızca geçmiş hakkında yazılmış olanları okumaktır; yani tarih tarihçinin yazdığından

²⁴ Annales Okulu’nun ortaya çıkışı ve savunduğu görüşler için ayrıca bkz; G. Iggers, Georg; *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000. 37-65. Burke, Peter (2002) *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

²⁵ Post-modernist Tarih anlayışı için ayrıca bkz; Jenkins, Keith (1997). *Tarihi Yeniden Düşünmek*, (çev. Bahadır Sina Şener). Ankara: Dost Yayınları 1997. Yılmaz, K., (2013) Postmodernist Tarih Yaklaşımı: Postmodernizmin Tarih Eğitimi İçin Doğurguları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34. 197-209.

ibaret olan bir metindir (Yılmaz, 2013: 198-203). Siyasi tarihin gelişim sürecinin son aşaması: Post-modernizmin ortaya çıkmasının ardından gelişen geçmişin doğası itibariyle incelenemez olduğu düşüncesinden hareketle tarihin bir bilim değil ancak bir edebi metin olabileceği savunması olmuştur. Yalnızca Siyasi tarihin değil tarih biliminin tamamının varlığının sorgulanmasına sebep olan bu düşünceye karşı savlar üretilmiş, tarih ve siyasi tarih varlıklarını sürdürmenin bir yolunu bulmuştur.

Tarih ve siyasi tarihin geçirdiği genel süreçlerin aktarılmasının ardından, Batı'daki örneklerinden ve akademik disiplinler içerisindeki yerinin biraz farklılık göstermesi bakımından Türkiye'deki siyasi tarihe bakışı, siyasi tarih kavramını, kapsamını, gelişim süreçlerini ve siyasi tarihçilik anlayışını kısaca ele almak gerekmektedir. Her ne kadar siyasetin tarihini inceliyor gibi görünse de aslında siyasi tarih Oral Sander'in (2012: 19) tanımına göre: *“devletlerden, devletlerin ortaya çıkışından, değişme, gelişme, yıkılışlarından ve devletler arasındaki siyasal ve bir dereceye kadar ekonomik ilişkilerden söz eder.”* Siyasi tarihin bu kullanımı dilimizde iki kavramı içermektedir: *“(i) Devletlerin kuruluşlarını, geçirdikleri değişiklikleri, gelişmeleri, devlet içindeki insanların, sınıfların, grupların birbirleriyle çatışmalarını ve devletlerin genel dünya tarihi ve dünya devletler mozaiği içindeki yer ve önemlerini inceleyen siyasi tarih. Buna İngilizcede political history, Fransızcada ise histoire politique denmektedir. (ii) Bağımsız devletlerin, yani uluslararası sistemin temel birimlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin tarihini inceleyen siyasi tarih. Buna İngilizcede diplomatic history, Fransızcada histoire diplomatique adı veriliyor.”*

Coşkun Üçok'un (1951: 1-2) tanımına göre siyasi tarih: *“devletlerden, insan cemiyetlerinin organizasyonundan, bunların meydana çıkışından, gelişme, değişme ve yıkılışından bahseder ki buna biz “Siyasi tarih” demekteyiz. “Siyasi tarih” tabiri dilimizde iki kavramı birden ifade etmektedir: 1. Devletlerin iç bünyelerindeki oluşları, değişiklikleri ve gelişmeyi gösteren Siyasi tarih; buna Fransızlar “Histoire politique” derler. 2. Devletlerin birbirleriyle olan münasebetlerini inceleyen Siyasi tarih; buna da Fransızlar “Histoire diplomatique” derler.”* Üçok'a göre bir devletin iç durumunu bilmeden, dış siyaseti incelenemeyeceğinden bu iki tanımın kapsamını da incelemek gerekmektedir.

Rifat Uçarol, öncelikle Sander ve Üçok'un yaptığı gibi siyasi tarihin diplomasi tarihi ve politika tarihi ile ilişkisine değinir ve ardından şu tanımları yapar (Uçarol, 2015: 2-3): *“Siyasi Tarih bilim dalı, asıl konusu olan devletlerarası ilişkileri, “Genel Tarih” in inceleme*

metoduna uygun olarak; zaman ve yer göstererek, nedenlerini, gelişmelerini, sonuçlarını ve olaylar arasındaki bağlantıları göz önünde tutarak ele alır ve değerlendirir. Böylece de, devletlerin girişimlerini, hareketlerini ve kararlarını, mümkün olduğu zaman da niyetlerini ve amaçlarını inceler. Bu arada, olayların gelişmelerinde savaş ve benzeri gibi hareketlere, girişimin daha iyi değerlendirilmesi için kısaca değinir, ayrıntıları ise, tarihin başka bilim dallarına bırakır. Ayrıca, gerektikçe diğer bilimlerden de yararlanır.” Orhan Melih Kürkçüler (1964: 2), *Siyasi Tarih (1789-1945)* isimli eserinin içeriğinin bir milletin tarihine değil, milletlerin birbirleriyle geçmişteki ilişkilerine değineceğini aktarır ve ardından siyasi tarihin, politika tarihi ve diplomasi tarihi ile ilişkisine değinir ve devletlerin dış ilişkilerine değinebilmek için, iç siyasetin bilinmesi gerektiğinin kaçınılmaz olduğunu vurgular.

Murat Sarıca (1983: 11), *Siyasal Tarih* isimli kitabının yöntemini şu şekilde açıklamaktadır: “...çeşitli toplumların sosyal ve siyasi olaylarının tarihiyle, diplomasi tarihinin konusu olan milletlerarası ilişkiler arasındaki bağlantıyı, devletlerin dış politikalarının iç politikalarının bir uzantısı olduğunu, milletlerarası ilişkilerin de dönerek iç politikayı etkilediğini gözden uzak tutmamaya çalışacağız.” Gül Akyılmaz (2015: 17-18), siyasi tarihin merkez aktörünün devlet olduğundan yola çıkarak, tarihten daha sınırlı bir alanda ancak daha kapsamlı araştırma yaptığını ve iki ana bölümden oluştuğunu aktarır, bu iki ana bölümü ise şu şekilde tanımlamıştır: (1) “devletlerin kuruluşlarını, geçirdikleri gelişme ve değişimleri, yıkılışlarını, devlet içindeki insan topluluklarının birbirleriyle olan ilişkilerini ve çatışmalarını, inceme konusu yapılan devletin genel dünya tarihi ve uluslararası sistem içindeki yeri ve önemini inceler.” (2) “devletlerin birbirleriyle olan diplomatik ilişkileri ve bu ilişkileri ilgilendirdiği müddetçe ekonomik ilişkileri de inceleme konusu yapılır.”

Bir bilimsel tarihçilik alanı ve akademik disiplin olarak siyasi tarihin Türkiye'deki yeri ve tarihsel serüvenine kısaca göz atacak olursak; Siyasi Tarih dersi, Türkiye’de bugün sosyal ve siyasal bilimler fakültelerinin tamamında Diplomasi Tarihi, Uluslararası İlişkiler Tarihi, Siyasi Tarih gibi farklı başlıklarla okutulmaktadır. Türkiye’de ilk Siyasi Tarih dersi “vakay-ı nüvis” ismiyle Abdurrahman Şeref Bey tarafından Mekteb-i Mülkiye’de okutulmuş, daha sonra İstanbul Darülfünun’a bağlı Mekteb-i Hukuk’ta, 1915’li yıllarda İstanbul Ticaret Mektebi’nde (bugünkü Marmara Üniversitesi) okutulmuştur (Ülman, 2006: 23). Bu noktada karşımıza çıkan sorun, Siyasi Tarih adının yarattığı anlam karmaşasıdır. Siyasi Tarih alanının temel konularından olan dış siyasal ilişkiler tarihi, ilk defa Mülkiye’de Genel Tarih (Tarih-i Umumi) başlığı altında okutulmuş, II. Meşrutiyet’in ardından iç ve dış siyasal ilişkiler ve

gelişmelerin öğretildiği Tarih-i Siyasi ismini almış ve son olarak içerik anlamında dış siyasal ilişkiler odaklı olmaya devam eden Siyasi Tarih ve Siyasal Tarih isimlerini almıştır (Kürkçüoğlu, 2006: 2-3). Gül Akyılmaz (2015: 5) ise Siyasi Tarih derslerinin ilk defa II. Mahmut döneminde devlet memurları ve diplomatlar yetiştirmek için 1839 yılında Mekteb-i Maarif-i Adliye’de okutulmaya başlandığını aktarmaktadır. İsim konusundaki karmaşa ise yabancı dillerde farklı isimlerle adlandırılan alanların Türkiye’de “Siyasi Tarih” ismiyle adlandırılmasıdır. Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander bu konudaki karmaşayı şu şekilde ifade etmektedirler (Tellal, 2006: 75-76).: “*Siyasi Tarih Türkiye’de (ve Türkçede), Batı’daki "Uluslararası İlişkiler Tarihi" yerine ve hem diplomasi tarihini (diplomatic history) ve hem de siyasal tarihi (political history) kapsayacak biçimde kullanılmaktadır. Yani, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen diplomasi tarihi ile devletlerin oluşumu ve iç siyasalarını inceleyen siyasal tarih bir arada "Siyasi Tarih" olarak anılmaktadır.*” Tellal’ın (2006: 81-82) değerlendirmesine göreyse , kullanılan kavramların tanımlanması koşuluyla, Türkiye’de Siyasi Tarih disiplini, farklı yöntem ve yaklaşımları bünyesinde barındıran “uluslararası ilişkiler tarihidir” ve siyasi tarihçi devletlerarası ilişkileri arşiv belgelerinden faydalanarak inceleyebilir; tek bir devleti merkeze alarak, dış politikaların iç politik etkenlerine yoğunlaşabilir; odak noktası olarak kültürel ilişkileri ele alabilir, etnik yapılar, cinsiyet çalışmaları, çevresel faktörler gibi farklı açılardan varsayımlarını sınayabilir.

2. BÖLÜM

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNİN İNCELENMESİ: TARİHÇE, KAVRAMLAR, TEORİLER

Herodotos'un eserini Uluslararası İlişkiler disiplini ve kavramları açısından değerlendirmeden önce, bu disiplinin çalışma alanlarını, felsefesini, yaklaşımlarını ve teorilerini incelemek gerekmektedir. Bu bölümün hedefi, Herodotos'un eserinde incelenecek başlıkların daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak ve çalışmanın 4. bölümünün teorik altyapısını hazırlamaktır.

2.1. Uluslararası İlişkiler Disiplini; Ortaya Çıkışı, Kapsamı, İçeriği ve Aktörleri

2.1.1. Uluslararası İlişkiler Disiplini Nasıl Ortaya Çıkmıştır?

Uluslararası ilişkiler disiplinini tek bir açıklama ile sınırlandırmak yerine, kavram, uğraş, temel ilgi alanı ve etkileşim halinde olduğu bilim dalları olarak tanımlamak, anlaşılması için daha faydalı olacaktır. Uluslararası ilişkiler disiplinini kavram olarak Faruk Sönmezoğlu (1987: 188) şu şekilde tanımlamıştır: “*Bir sosyal bilim disiplini. Konusu, başta devletler olmak üzere, uluslararası sistem içerisinde yer alan çeşitli odaklar arasındaki siyasal, hukuki ve iktisadi ilişkileri incelemek, analiz etmektir.*” Mustafa Aydın (1996:71), Uluslararası İlişkiler bir disiplin olarak uğraş alanını şu şekilde açıklamıştır: “*devletler ile diğer uluslararası ve uluslararası aktörlerin davranışlarının tanımlanması, açıklanması ve tahmin edilmesi.*” Özlem Kaygusuz (2014: 25), Uluslararası İlişkilerin temel meselesinin ne olduğu ve hangi bilim alanları ile etkileşim halinde olduğunu şu şekilde açıklamıştır: “*devletlerin uluslararası alanda hangi politikaların diğer devletleri nasıl etkilediğini anlamak ve yorumlamaktır. Bu amaçla disiplin içinde, sosyal bilimlerin özellikle siyaset bilimi, toplumbilimi, ekonomi ve tarih alanlarıyla etkileşen, pek çok kuramsal yaklaşım ve analiz çerçevesi ortaya çıkmıştır.*”

“International/Uluslararası” kelimesi tarihte ilk defa 18. yüzyılın sonlarında Jeremy Bentham tarafından, Latince hukukun bir dalı olan ve egemen uluslar arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar şeklinde tanımlama yapan Jus Gentium'un ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır (Çakmak, 2014: 13). Kavram, dönemin hâkim aktörü olan ulus-devletler arasındaki (inter-states), genellikle uluslararası hukuk ilişkilerini tanımlamak için kullanılmış,

devlet dışı aktörler arasındaki ilişkiler genellikle dünya politikası (world politics) kavramının uzun süreli aksak kullanımı ile tanımlanmıştır (Özlük, 2009: 242). Egemen devletler arasındaki siyasal ve hukuksal bağları tanımlamak için kullanılan uluslararası ilişkiler kavramı, tarihsel olarak modern ulus-devletlerin ortaya çıkış tarihi olarak kabul edilen 1648 Westphalia Antlaşması ile başlatılmaktadır. Uluslararası İlişkilerin miladının 1648 yılı olarak kabul edilmesi, bu tarihten önce binlerce yıl boyunca “uluslar arasında” hiçbir etkileşim olmadığı anlamına gelmemektedir. Westphalia Antlaşması’nın milat olarak seçilmesinin sebebi, ulus-devletler arası etkileşim açısından hem kurumsal oluşum hem de pratik sonuçlar itibarıyla net bir tarih olan Westphalia Antlaşması’ndan önceki ilişki ve ilişki ağlarının temel öznesinin, uluslararası ilişkilerin temel kurucu öznesi olan ulus ve devlet kavramlarından yoksun olmalarıdır (Özlük, 2009: 241).

Uluslararası İlişkiler bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkmadan önce tarih, siyaset bilimi, iktisat ve hukuk gibi farklı disiplinlerin çevresinde, bu disiplinlerin alanlarının dışına çıkan konular ile işlenmiş, 19. yüzyıldan başlayarak farklı bölgelerde farklı isimlerde dergiler, dernekler ve kürsüler ile bu alana yakın eserler üretilmiştir. Örneğin, egemen devletler arasındaki ilişkileri inceleyen diplomasi tarihi, uluslararası ilişkiler disiplini ortaya çıkmadan önce, uluslararası krizlerin çözümleri için düzenlenen toplantı ve konferansları inceleyen bir disiplin olarak var olmuştur (Çakmak, 2014: 14). Özlük (2009: 245-247), Uluslararası İlişkilerin otonom bir disiplin olarak ortaya çıkmadan önce bazı aşamalardan geçtiğini belirtmiştir. Özlük’ün tespit ettiği ve aktardığına göre ilk olarak 1857 yılında Columbia Üniversitesi’nde F. Lieber “Tarih ve Siyaset Bilimi” bölümünü, J. Burgess ise 1880 yılında Siyaset Bilimi bölümünü kurmuştur. 1859 yılında Oxford Üniversitesi’nde “Chichele Chair of International Law and Diplomacy” (Chichele Uluslararası Hukuk ve Diplomasi Kürsüsü) kurulmuş ve 1869 yılında Rolin-Jacquemyns editörlüğünde tarihteki ilk uluslararası hukuk dergisi yayın hayatına başlamıştır. 1903 yılında “American Political Science Association” (Amerikan Siyaset Bilimi Derneği) kurulmuş, 1900 yılında S. Reinsch tarafından yazılan *World Politics at the End of the Nineteenth Century* isimli eser kimi yazarlara göre, uluslararası ilişkilere yönelik olarak yazılmış ilk çalışma olarak yayınlanmıştır. 1911 yılında uluslararası ilişkilere büyük oranda yer veren ilk dergi *International Conciliation* yayın hayatına başlamıştır. I. Dünya Savaşı’ndan önce, savaş sırasında ve savaştan sonra, uluslararası barışın tesis edilmesine yönelik birçok dergi ve kuruluş ortaya çıkmıştır. 1916 yılında uluslararası ilişkiler adını taşıyan ilk kitap *An Introduction to the Study of*

International Relations, Arthur Greenwood, A. J. Grant, J. Hughes, J. D. Kerr, F. Urquhart editörlüğünde yayınlanmıştır. 1922 yılında A. Walsh editörlüğünde, Amerika’da uluslararası ilişkiler adını taşıyan ilk kitap *The History and Nature of International Relations* yayınlanmıştır (Özlük, 2009: 245-247).

Uluslararası İlişkiler disiplininin önce ortaya çıkışı ve sonra sistematik hale gelmesinin temel çıkış noktaları dünya savaşları olmuştur. Savaş olgusu, I. Dünya Savaşı’na kadar, devletlerin sorunlarını çözmek için, diplomasinin farklı araçlarından biri olarak kullandıkları meşru bir yöntem olarak görülmüştür. Ancak I. Dünya Savaşı’nda kullanılan, o döneme kadar görülmemiş tahrip gücüne sahip silahların yarattığı büyük yıkımlar ve kayıpların ardından, savaşlar kaçınılması ve önlenmesi gereken olağanüstü bir durum olarak görülmeye başlanmış ve siyasi ve entelektüel çevrelerce I. Dünya Savaşı “*savaşları sona erdiren savaş*” olarak anılmaya başlanmıştır (Ozan, 2014: 198). Woodrow Wilson’un, I. Dünya Savaşı’nın ardından Milletler Cemiyeti’nin (MC) kurulması önerisi dünya siyasetinde büyük bir yeniliğe kapı aralamış ve bu yenilik işareti yukarıda bahsi geçen yayınlardan ve kurumlardan farklı olarak, 1919 yılında tarihte ilk defa Galler Üniversitesi’nde Uluslararası İlişkiler kürsüsü kurulmasına öncülük etmiştir (Knutsen, 1992: 193). Galler Üniversitesi’nin kurduğu bu yeni kürsü, popüler üniversitelere örnek teşkil ederek İngiltere ve Amerika’da da bu alanda kürsülerin kurulmasına, Uluslararası İlişkiler derslerinin okutulmasına öncülük etmiştir. Üniversitelerin haricinde “uluslararası olayların/savaşların tarihsel köklerini, diplomatik sonuçlarını öğrenme, devlet organlarının faaliyetlerini sorgulamak” amacıyla Atlantik’in her iki yakasında uzman dergiler kurulmuş; *American Foreign Affairs* ve *British International Affairs* 1922 yılında yayın hayatlarına başlamışlardır (Knutsen, 1992: 193-197). Ancak yeni kurulan Uluslararası ilişkiler kürsüleri ilk dönemlerinde çağın politik gerçeklerinden çok uzakta, teorik olarak kısır ve Wilsonculuk politikaları ile sınırlı bir dünya siyaseti incelemesinin ötesine geçememiştir.

1930’lu yıllarda Almanya ve İtalya’nın güç kullanarak uluslararası sistemi değiştirme çabaları, Uluslararası İlişkiler çalışmalarında dış politika davranışlarını etkileyen faktörleri anlamak için diplomasi, güç, propaganda, güvenlik ve yayılma konularında çalışmalar yapılmasının önünü açmıştır. Spykman ve Carr gibi yazarlar, güç, çıkar ve coğrafya kavramları ile devletlerin dış politikalarını açıklamaya çalışarak, disipline yeni bir yön kazandırmışlardır (Çakmak, 2014: 16). ABD ve İngiltere, ilk kürsülerin buralarda kurulması sebebiyle Uluslararası İlişkiler disiplininin merkezleri haline gelmiştir. İlk merkezi İngiltere

olan Uluslararası ilişkiler, burada şekillenmeye ve büyümeye başlamış ancak daha sonra global güç yarışına paralel olarak merkez ABD'ye doğru kaymaya başlamış ve II. Dünya Savaşı'nın ardından hakimiyet tamamen ABD'ye geçmiştir. ABD'de yapılan çalışmalar ile uluslararası hukuk ve diplomasi tarihi gündemlerinin dışına çıkmayı başarabilen Uluslararası ilişkiler, burada başlayan üretkenlik ile hiçbir ülkenin rekabet edemeyeceği düzeye ulaşmıştır (Özlük, 2009: 248-249). İki savaş arası dönem, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemlerinde uluslararası sistemde yaşanan büyük değişimlerden etkilenen ve bu değişimler ile şekillenen Uluslararası ilişkiler, otonomisini kazanmasının ardından, köklerini oluşturan gelenekler konusunda büyük tartışmaların yaşandığı bir disiplin haline gelmiş, disiplinin kurucu tartışması olan İdealizm-Realizm tartışması ile sosyal bilimler içerisinde ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkışının temellerini atmış ve otonomisini kazanmıştır (Özlük, 2009: 250).

Yukarıda bahsedildiği üzere Uluslararası ilişkiler disiplini, özellikle I. Dünya Savaşı'nın yarattığı büyük yıkımın ardından “savaşların ve çatışmaların nedenlerini anlamak, büyük yıkımların önüne geçebilecek araştırmalar yapmak” amacıyla İdealist bir bakış açısı ile ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan, İdealizm ABD başkanı Wilson'un silahsızlanma, açık diplomasi, self-determinasyon ve uluslararası güvenlik gibi ilkeler ile barışın sağlanmasına hizmet ederken, kimi yazarlarca F. Özkan'ın (2019: 12) çalışmasında aktardığı gibi “Amerikan Realizmi” olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Hobsbaw'n'a göre self-determinasyon, sömürgecilik yarışına geç katılan ABD'nin çıkarlarına hizmet eden bir araç olmuştur. Uluslararası ilişkiler disiplinine, kuruluşundan 1930'lu yıllara kadar hâkim olan İdealizm, bu tarihten sonra yaşanan siyasi gelişmeler ve en nihayetinde II. Dünya Savaşı'nın yaşanması ile disipline hakimiyetin 1930-1970 yılları arasında Realizme geçmesi ile sonuçlanmıştır. İdealizm görüşünün hâkim olduğu dönemlerde hem ABD hem de Avrupa'da yürütülen çalışmalarda Uluslararası ilişkiler disiplini, silahsızlanma, uluslararası barışın korunması, tarafsızlık, hakemlik gibi uluslararası hukuku ilgilendiren konuları temel araştırma alanı olarak seçmiş, nitekim 1930'ların sonuna kadar ABD'de Uluslararası ilişkiler bölümlerinde bulunan 24 profesörün 18'i uluslararası örgütler ve uluslararası hukuk alanlarında uzmanlaşmış kişiler olmuştur (Çakmak, 2014: 15). Uluslararası ilişkileri anlamlandırmak üzerine yapılan araştırmalar ve özellikle teorik tartışmalar ile olgunlaşmaya başlayan Uluslararası İlişkiler disiplini, disiplinin ilk büyük teorik tartışması olan İdealizm-Realizm tartışması ile diğer disiplinlerin gölgesinden çıkarak, uluslararası ilişkileri ve

uluslararası sistemi anlamlandırmaya çalışan bir alan haline gelmiştir. 1930’lu yılların sonuna kadar Uluslararası İlişkiler disiplini, uluslararası hukuk ve tarihe odaklanarak okumaya çalışan İdealizmin yerine geçen Realizm, eksenini hukuk ve tarihten, siyaset bilimine doğru kaydırmış ve uluslararası ilişkileri yeni yaklaşımlar ile açıklamaya çalışmıştır. Realizmin teorisi, Uluslararası İlişkiler disiplini uzun yıllar hakimiyet kurmuş olsa da ortaya çıktığı günden bu yana eleştirilmiş, kimi zaman yeni Uluslararası İlişkiler teorilerinin gölgesinde kalmış ve yeni yaklaşımların teorisyenleri tarafından getirilen eleştirilerle kendini revize etmek zorunda kalmıştır. Çalışmanın 4. bölümünde Herodotos’un eserinde realizm izleri aranmadan önce “Uluslararası İlişkiler Teorileri” (2.2. no.lu) başlığı altında Realizm ve diğer bazı Uluslararası İlişkiler teorilerine yer verilecektir.

2.1.2. Uluslararası İlişkiler Disiplininin İçeriği

Merkezi bir otoritenin bulunmadığı uluslararası ilişkilerde, devletlerin en temel amacı ve dürtüsü alansal güvenliklerini sağlamaktır. Devletlerin güvenliklerini sağlamak, olası tehditlere karşı caydırıcılık yaratmak için askeri gücünü artırmak istemeleri ve bu güç artırımlarına karşılıklar verilmesi nedenleri, uluslararası ilişkilerin uzun süre boyunca, devletlerarası güvenlik temelli güç ilişkileri olarak yorumlanmasının önünü açmıştır (Keyman, 2019: 6). Devletlerin temel sorumluluğu olarak kabul edilen güvenliği sağlama yükümlülüğünün sadece savaşlar, işgaller ile sınırlı kalmamasıyla Uluslararası İlişkiler disiplini, özellikle Soğuk Savaş’ın bittiği 1990’lı yıllar ve 11 Eylül saldırılarının ardından savaşlar ve işgallerin yanı sıra terör eylemlerinin anlaşılması, araştırılması ve bu saldırıları önleme girişimleri için yapılan çalışmaları da kapsamaya başlamıştır (Keyman, 2019: 6). Güvenlik konularının yanı sıra, uluslararası ilişkileri anlama ve açıklamada büyük bir etkisi olan “ekonomik güç” kavramı bağlamında uluslararası ekonomi, uluslararası siyasal ekonomi ve uluslararası ticaret alanları, Uluslararası İlişkiler disiplininin çalışma sahası haline gelmiştir. Terör ve ekonominin yanı sıra, Sovyetler Birliği’nin çöküşü ile “kimlik siyaseti ve kimlik temelli çatışmalar” kavramlarının yaygınlaşmasına ve Uluslararası İlişkiler çalışmalarında da “kültür” ve “kültürel kimlik” olgularının güvenlik, ekonomi, demokrasi kavramları kadar önemli hale gelmesi ile sonuçlanmıştır (Keyman, 2019: 7-8).

Uluslararası ilişkiler disiplinin ne olduğu ve hangi konuları kapsadığı konusunda yapılan bir alan araştırmada, kimi katılımcılar uluslararası ilişkileri devletlerin diplomatik ve stratejik ilişkileri kapsamında savaş, barış, çatışma ve iş birliği konularına odaklanan bir

disiplin olarak tanımlarken, kimi katılımcılar ise siyasi, ekonomik ve sosyal konularda sınır ötesini aşan, uluslararası ticaret ve devlet-dışı kurumların işleyişinin de dahil olduğu her türlü süreç olarak tanımlamışlardır (Brown ve Ainley, 2005: 1). 21. yüzyılda, uluslararası ilişkiler bu kavramların haricinde küreselleşme ile de bağdaştırılmıştır; örneğin, dünya iletişimi, ulaşım, finansal sistemler, küresel ticaret şirketleri, küresel toplum gibi kavramlar da uluslararası ilişkilerin içeriği olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Tanımların kesin ve ortak olmamasının nedeni, Uluslararası İlişkiler disiplininin “gerçek dünyada” akademik bir disiplini tanımlayabilecek temel bir varoluştan yoksun oluşudur; Uluslararası ilişkiler, “gerçek dünya” ile “bilgi dünyası” arasındaki etkileşim ile ortaya çıkmıştır (Brown ve Ainley, 2005: 1-2). Uluslararası ilişkilerin içeriği, sadece devletler arası ilişkilere indirgenebilecek düzeyde sınırlı değildir. Küreselleşen dünyada, devlet-dışı aktörlerin öneminin ve etkisinin arttığı 21. yüzyılda, Uluslararası İlişkiler disiplinin içeriği her geçen gün daha fazla genişlemektedir. Bu genişleme süreciyle beraber, Uluslararası İlişkiler disiplini tanımlanırken, ilişkilerin “devletler” çevresinde geliştiğini söylemek yetersiz olacaktır. Daha kapsayıcı bir Uluslararası İlişkiler tanımı yapmak için “insan” çevresinde bir tanım yapılması daha doğrudur. Bu doğrultuda Çakmak (2014: 13), Uluslararası İlişkiler Disiplinin içeriğini şu şekilde tanımlamıştır; *“hem devletler arasında hem de bir devletin bireyleri ve toplumsal grupları ile diğer devletin birey ve toplumsal grupları arasında meydana gelen her türlü resmi ya da gayri resmi etkileşimi içine almaktadır.”*

2.1.3. Uluslararası İlişkiler Disiplininin Aktörleri

Uluslararası ilişkiler disiplininde yer alan aktörlerden bahsetmeden önce, “aktör” kavramının uluslararası ilişkilerde ne anlam ifade ettiğini açıklamak gerekmektedir. Aktör, *“uluslararası arenada az veya çok bağımsız eylemler geliştirme yeteneğine sahip organize bir varlık”* veya *“diğer otonom aktörlerin davranışları üzerinde etki uygulayan, nispi olarak otonom bir birim”* olarak tanımlanabilir (Arı, 2017: 60). Uzun yıllar boyunca, realizm görüşünün etkisi ile uluslararası ilişkilerin tek aktörünün ulus-devletler olduğu düşüncesi disipline hâkim olmuştur. Ancak özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan ve her geçen gün sayısı artan gelişmelerin etkileriyle, hükümetlerin kontrolleri dışındaki gelişmeler ve doğrudan hükümetleri temsil etmeyen örgütlerin, uluslararası ilişkileri etkilediği düşüncesi destek bulmuş ve bu doğrultuda realizm teorisine eleştiriler getirilmiştir (Arı, 2017: 59). Bu bağlamda uluslararası ilişkilerin en temel aktörü kabul edilen devletlerin yanı sıra, çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler, terör örgütleri, devlet altı örgütler, vatandaşlar ve liderler

benzeri birçok oluşum Uluslararası İlişkiler sahasında aktif aktörler olarak kabul edilmektedirler.

Ulus-devlet, uluslararası ilişkilerin temel ve belirleyici aktörü olarak kabul edilir. Ulus-devletin genel anlamda tanımı: “*ülkenin alansal bütünlüğünü tanımlayan, yasa yapma ve uygulama kapasitesine ve hakkına sahip, merkezi otorite ve uluslararası toplumda tanınmış, kendi ülke sınırları içindeki yönetimine dıştan müdahale olmamasını anlamlandıran egemen otoritedir*” (Keyman, 2019: 10). Özellikle Fransız Devrimi’nin etkisiyle çok uluslu imparatorluklarda yaşanan parçalanmalar, ulus-devlet kavramının güçlenmesinin önünü açmıştır. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında ulus-devlet kavramı bir oluşum olarak en yoğun dönemlerini yaşamış, 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bloklaşmalar, ulus-devlet olarak ortaya çıkabilecek potansiyel toplulukların sınırına yaklaşılmaması, bağımsızlıklarını kazanan sömürgelerin tam manası ile ulus-devlet kavramına uymaması gibi nedenler “ulus-devlet” tanımını zayıflatmış olsa da, günümüzde uluslararası sistemde bulunan en yaygın uluslararası birimin, bir devlet biçimi olarak ulus-devletler olduğu kabul edilmektedir (Sönmezoglu, 1987: 181-182). **Devlet liderleri**, bir devlette bulunan en güçlü siyasi figürdür ve ister demokratik ister diktatörlük veya başka yöntemler yoluyla liderlik seviyesine gelmiş olsun, bu kişiler uluslararası ilişkilerde kilit aktörler olarak rol oynarlar. Liderlerin haricinde ise, dışişleri bakanlıkları gibi, devlet adına hareket eden **bürokratik örgütler** de liderler gibi uluslararası ilişkilerin aktörü olan devletlerinin kapsamı dahilinde bulunan devletlerarası ilişkilerin sağlanmasındaki aktörlerdendir (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 49).

Uluslararası örgütler, hükümetler-arası örgütler ve hükümetler-dışı örgütler olarak iki gruba ayırabileceğimiz, özellikle 1945 sonrası dönemde ortaya çıkmaya başlayan ve her geçen gün sayıları ve uluslararası ilişkileri etkileri artan aktörlerdir.²⁶ **Hükümetler-arası örgütler (IGOs)**, üyeleri ulusal devletler olan ve bu devletlerin içerisinde ya da onları çevreleyen yapılar bağlamında eylemlerde bulunurlar (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 52). IGOs, devletler tarafından güvenlik, ticaret, mali vb. (örneğin NATO, OPEC, WTO) alanlarda düzenleyici kuralları ve normları uygulamak için kurulmuş, birkaç devletten ya da tüm BM

²⁶ International Org. / Inter Governmental Org. (Uluslararası/Hükümetlerarası Örgütler), Non-Governmental Org. (Uluslararası Sivil Toplum Örgütleri/Hükümetler Dışı Örgütler) ve Supranational Organizations (Uluslararası Örgütler) kavramları hakkında detaylı inceleme için ayrıca bkz.: Cogan, J. K., Hurd, I., Johnstone, I., (Editörler), (2016). *The Oxford Handbook of International Organizations* (Birinci baskı). Oxford: Oxford University Press

üyelerini kapsayacak farklı sayılarda üyeleri bulunabilen örgütsel yapılardır (Keyman, 2019: 11). Salamon'un ifadesi ile 20. yüzyılın buluşu olan sivil toplum ve sivil toplumun yarattığı **Hükümetler-dışı örgütler (NGOs)**, en basit tanımı ile devlet ve devletlerin bir kurum ya da kuruluşu olmadan faaliyet gösteren, kâr amacı gütmeyen örgütlerdir (Baharçiçek, 2008: 298-299). NGOs BM ve diğer platformlara devletler düzeyinde aktörler sayılmasalar da meşru aktörler olarak katılırlar. İnsan hakları, demokratikleşme, ekonomik, teknik vb. farklı alanlarda, farklı büyüklük ve kaynaklar ile faaliyet gösteren NGOs, bazı durumlarda belirli bir olay için ortaklaşa hareket ederek ulus-ötesi ağlarla bir araya gelirler (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 52). NGOs'lar özellikle hem uluslararası örgütleri hem devletleri hem de çok uluslu şirketleri çoğu konularda adım atmaya ve politika değişikliğine zorlamada önemli birer baskı aracı olmuşlardır. Özellikle yaptıkları etkinlikler ve yayınladıkları raporlarla uluslararası toplum ve kamuoyunda hatırı sayılır düzeyde siyasi, moral ve ahlaki etkilere sahiptirler. IGOs ve NGOs birbirlerinden ayrılmadan uluslararası örgütler olarak kabul edilirler ve bir sayıma göre yaklaşık 25.000 NGO ve 5000 IGO aktif olarak faaliyet göstermektedir.

Hükümetler-arası ve hükümetler-dışı şirketlerden farklı bir oluşum olarak faaliyet gösteren **uluslararası şirketler**, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli üretim birimleri ve sermaye grupları arasındaki ilişkilerde yaşanan gelişmeler ile artan tekelleşme eğilimlerinin sonucu olarak gelişimleri hızlanmış oluşumlardır (Sönmezoğlu, 1987: 92). Birden fazla ülkede faaliyet gösterdikleri için Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) olarak da anılan uluslararası şirketlerin temel hedefleri ekonomik temelli olarak büyüme ve kâr maksimizasyonudur. ÇUŞ'lar bahsi geçen ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi için, içerisinde bulunduğu koşullarda istikrarı sağlamak ve elde edebileceği kadar özerklik elde edebilmek için siyasi tutum ve davranışları benimseyebilirler. Örneğin, şirketler özerkliklerini sağlayabilmek için, yan kuruluşların mülkiyet ve denetimini elde etmeye çalışabilir, sermaye açısından merkez ülkenin faaliyet gösterilen ülke üzerinde etki kurmasını bekleyebilir veya ülkedeki çeşitli baskı grupları ve siyasi birlikler ile ittifak kurabilirler (Sönmezoğlu, 1987: 192-193). Ancak dış politikanın, devletlerin veya devletlerin içinde olduğu yapıların resmi organlarınca yürütülen bir siyasal/ politik tutum süreci olduğu düşünüldüğünde ve politikayı amaçladığı için devletlerin esas olması gerektiği göz önünde tutulduğunda, ÇUŞ ve benzeri uluslararası aktörlerin esasen dış politika yürütmedikleri, daha çok "dış ilişkiler" veya "uluslararası ilişkiler" yürüttükleri belirtilmelidir.

Uluslararası terörist örgütler özellikle yakın dönemlerde uluslararası ilişkileri etkileme güçleri ile bağımsız aktörler olarak ortaya çıkmışlardır. Şiddet eylemleri, siyasi parti oluşumları, ordu benzeri askeri oluşumlar ve yardım örgütleri gibi çok boyutlu faaliyetlerde bulunan terörist örgütler, özellikle güvenlik alanında yarattıkları sorunlar ve riskler ile uluslararası ilişkilerde hızla güç kazanmışlardır (Keyman, 2019: 11). Terör örgütleri, dünyanın çeşitli bölgelerinde, internet ve küresel bankacılık sisteminin yardımlarıyla eylemlerini ve mali işlemlerini gerçekleştirerek “küresel erişim” sayesinde güçlerini ve etkilerini artırmaktadırlar (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 53). IŞİD, PKK, Boko-Haram, Eş-Şebab, El Kaide, El Nusra ve Taliban terörist örgütlere örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca uluslararası mafya örgütleri, silah kaçaklığı ve uyuşturucu örgütleri benzeri oluşumlar da terörist oluşumlarla benzer biçimde uluslararası ilişkilerin aktörlerinden sayılmaktadırlar.²⁷

2.2. Uluslararası İlişkiler ve Yönetim Kavramları

Diplomasi: Hedley Bull (2002: 156-157), diplomasi teriminin üç anlamından bahsetmektedir; (i) dünya siyasetinde yer alan devletler ve diğer kuruluşlar arasındaki ilişkilerin resmi görevliler tarafından barışçıl yollarla yürütülmesi. Bu, diplomasi teriminin en geniş anlamıdır. (ii) Profesyonel diplomatlar tarafından bu tür ilişkilerin yürütülmesi. Uluslararası ilişkilerin diplomatlar ve büyükelçiler aracılığıyla müzakere yoluyla yönetim işi. (iii) Bağımsız devletlerin hükümetleri arasındaki ilişkilerin yürütülmesine yönelik bilgi ve doğru tutum isteyen işlemlerin uygulanmasıdır. Örneğin, devletler arasındaki ticaretin sorunsuz şekilde sürdürülmesi işlemi. Haydar Çakmak (2014: 22-23), *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler* isimli kitabında H. Morgenthau, Hüner Tuncer ve Ernest Satow’un yorumlarını bir araya getirerek diplomasiyi şu şekilde tanımlamıştır: “*Diplomasi ulusal çıkarların barışçıl yollardan korunması veya “uluslararası ilişkilerin barışçıl yol ve araçlarla yürütülmesi sanatı” olarak tanımlanmıştır. Devletler arasındaki ilişkileri müzakereler aracılığıyla sürdürülmesi diplomasinin başka bir şekilde ifade edilmiş biçimidir. Hükümetler arası ilişkilerde zekanın barışçı araçlarla kullanılması olarak da tanımlanmıştır.*” Çakmak, günümüzde diplomasinin yalnızca diplomatlara veya devlet görevlilerinden ibaret bir kavram olmadığını, kamuoyu, dernekler ve bireyler gibi farklı aktörlerin ülke çıkarlarını korumak için üstlendikleri görevler olduğunu ifade etmiştir.

²⁷ Uluslararası ilişkilerin aktörleri ve bu aktörlerin oynadıkları roller için ayrıca bkz.: Arıboğan, D. Ü., (2011). *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*. İstanbul: Derin Yayınları.

Devlet: Modern anlamda devlet tanımı (Dağ, 2009: 427): “*Belli bir ülkede meşru egemenlik iddiasıyla, o ülkede yaşayan bütün insanların hak, görev, sorumluluk ve davranışlarının kontrolünü elinde tutan siyasi kurum. Devlet, bir toplumdaki bütün siyasi kurumların soyut düzeyde toplamını ifade eder. Devlet sayılabilmenin dört koşulu bulunmaktadır: a) Toprak, b) Halk, c) Halk üzerinde hukuksal egemenlik sahibi organizasyon, d) Bu organizasyonun egemenliğinin herkesçe tanınmış olması. Günümüzde iki tip devlet vardır: a) Tekil yapılı, üniter devlet, b) Çoğul yapılı, federal devlet. Uluslararası diplomatik ilişkilerin en önemli aktörü devlettir.*” Herodotos açısından devlet ve devlet yönetim biçimlerinin değerlendirilmesinin tartışıldığı 4. bölüm için, modern anlamda devlet tanımının yanı sıra, Antik Yunan’da ne anlam ifade ettiğine de yer vermemiz gerekmektedir. Yunan dünyasında devletle ilgili görüşler Platon ve Aristoteles dönemlerinde en eksiksiz biçimini almış olsa da onlardan önce de devlet kavramı entelektüel anlamda ilgi çeken bir kavram olmuştur. Sofistler olarak bilinen, şehir şehir gezerek fikirlerini yayan politikacılar bu anlamda devlet kavramının gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Eski Yunanlılar tarihlerinin hiçbir döneminde tek bir devlet çatısı altında birlik olamamışlardır. Yunanlılar, nüfusu görece çok olan köylerde yaşarken, daha sonra bu köylerin birleşmesiyle ortaya çıkan polislerde (site, şehir-devlet) yaşamaya başlamışlardır (Tikveş, 1969: 167). Doğu, Klasik Yunan, Orta Çağ ve Rönesans Avrupa’sında olmak üzere tarihte üç farklı zaman diliminde ortaya çıkan şehir-devletleri, merkezde yer alan kentsel bir yerleşim bölgesinin çevresinde gelişen ve kendisini çevreleyen kırsal alanlara doğru genişleyen küçük bir devlet modelidir (Evans ve Newnham, 2007: 582). Aristoteles, şehir-devletlerinin büyük çoğunluğunun hayvancılık ve tarımla geçindiklerini aktarmış, bu şehirlerde yaşayan insanların özel ve kamu hayatlarının genellikle bu şehirlerden ibaret olduğu bilgisini vermiştir. Bu durum polislerin birleşerek devlet kuramamalarının önündeki engellerden biri olarak görülmüştür. Şehir-devlet oluşumunda yer almanın topografya açısından daha elverişli olması (ovalar, dağlar), “ırkın dehası” denilen anlayışla her sitenin birbirinden ayrı zayıf ataerkil krallıklardan oluşması gibi nedenler şehir-devlet oluşumunun kalıcılığını sağlayan diğer hususlar olarak sıralanabilir (Tikveş, 1969: 167). Şehir-devlet vatandaşlarının genellikle birbirlerini ve liderlerini tanıdıkları, iç, dış ve savunma politikaları anlamında kendilerini yönetme konusunda yeterli oldukları, zaman zaman ortak düşmanlar için ittifak ve federasyon kurdukları (Pers savaşlarında ve Peloponez Savaşları’nda sıkça ittifak ve federasyon oluşumları görülmektedir) ve en nihayetinde bir bütün olarak Yunanistan ile özdeşlemek yerine kendi polis oluşumları ile özdeşleştikleri bilinmektedir (Evans ve Newnham, 2007: 582). Şehir-

devletlerinin büyüklüğü ile ilgili kesin kanıtlar bulunmasa da örneğin Atina'nın en parlak döneminde 40.000-140.000 arasında bir nüfusu olduğu düşünülmektedir. Karasal büyüklük konusunda da örnek vermek gerekirse dört şehir-devletine bölünmüş Kea adası 10'a 6 millik bir alanı kaplarken, Atina 1.000 mil karelik bir alana yayılmıştır. Eski Yunanistan'da en çok rastlanan hükümet şekli ataerki krallıklar (Basileia) olmuş, bunun haricinde aristokrasi, tiranlık ve demokrasi yönetimleri de yönetim biçimleri olarak ortaya çıkmıştır. Ancak birçok şehir-devlet aynı yönetim biçimiyle yönetiliyor olsa da uygulama bölümünde çoğu zaman kendilerine has farklılıklar görülmüştür. Örneğin Sparta sitelerinde asil sınıfın olmadığı Aristokrasi yönetimi görülürken, diğer aristokrasi rejimine sahip şehir-devletlerde asil sınıfın mevcut olduğu gözlemlenmiştir (Tikveş, 1969: 169).²⁸

Emperyalizm: Sözlük anlamı (Tuğlacı, 1972: 713):“(a) *imparatorluk kurma eğilimi, aynı, iktisadi ve sosyal bütün içinde etnik ve kültürel bakımdan farklı hakların, hâkim halkın elinde olan merkezi bir iktidarın otoriter yönetimi altında bir araya getirilmesi eğilimi; (b) bu eğilimi halkı çıkaran doktrin; (c) kolektif veya ferdi yayılma ve hâkim olma iradesi.*” Latince imparatorluk anlamına gelen ‘imperium’ kelimesinden türeyen emperyalizm, imparatorlukla ilgili anlamına gelen emperyal sıfatından türeyen imparatorluk anlamından oldukça farklı bir anlam taşımaktadır. Emperyalizmin etimolojisine bakacak olursak, Latince “mutlak güç” anlamına gelen “Imperium” kelimesinden türediği ve Roma İmparatorluğu’nun genişlemesindeki inkâr edilemez otoriteyi vurgulamak için kullanıldığı düşünülmektedir. E. D. Frolov (Gudova, 2018: 492), Imperium’u en yüksek askeri güç, bölge veya bu otoriteye tabi ülkeler için kullanıldığını ve zamanla “gücü ve yönetimi kendi devlet sınırlarının ötesine genişletme politikası” olarak evirildiğinden bahsetmiş; Lenin’in emperyalizm yorumunun kabul edilebilir olduğunu ve kelimenin her iki anlamı da taşıyabileceğini ve emperyalizmin bu anlamının yakın dönemde kullanılmaya başlanmış olsa da politikasının medeni dünyanın ortaya çıkışından itibaren var olmaya başladığını aktarmıştır.

Frolov’a göre (Gudova, 2018: 492), (1) emperyalizmin izleri Antik Çağ’da görülmeye başlanmıştır (2) Antik Dönem Avrupa medeniyetinde emperyalist politikanın karakteristik olarak yerleştiği görülmüştür (3) Latince Imperium kelimesinin hem Yunan hem de Roma dönemlerinde bilinen bir kelime olarak ortaya çıkmıştır. Bu üç süreç göz önüne alındığı

²⁸ Platon, Sokrates, Aristoteles, Stoacılar ve Epikouros’un devlet görüşleri için ayrıca bkz; Tikveş, Ö. (2011). Eski Yunan’da Devlet Anlayışı. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 35 (1-4), 164-207.

zaman, Yunancada güç, iktidar, bölge anlamlarına gelen kelimenin Latince Imperium kelimesiyle bir analogisi vardır. Frolov ayrıca Yunan tarihinin emperyalist politikalarla dolu olduğunu ve periferik toprakların ele geçirildiği, Yunan göçmenlerin yerlilerin yaşam alanlarını işgal edildiği saldırgan emperyalizm politikalarının çokça canlı örnekleri olduğunu vurgulayarak, Yunan emperyalizmini üç aşamaya ayırmıştır: (1) M.Ö. 7.-6. yüzyıllardaki Yunan kolonizasyon dönemi, (2) M.Ö. 500-449 yıllarındaki Pers-Yunan savaşlarının ardından Yunan şehir-devletlerinde görülen köle akını ve köleliğin ekonomide devasa bir yer edindiği dönem (3) Büyük İskender'in Asya ve Mısır fetihleriyle Yunanlıların Asya'da başlattığı sömürgeleştirme süreci (Gudova, 2018: 492-493). Frolov son olarak, emperyalizminin Atina demokrasisinin bir parçası olduğunu, Atina devletinin sosyal-emperyalist politika izlediğini, Perikles önderliğinde M.Ö. 5. yüzyılda bir yandan ihtiyaç sahiplerine yardımlar sağlanırken diğer yandan birlik devletlerinin topraklarındaki vergi miktarının arttığını, yerel özerkliklerin sınırlandırıldığını ve ayrılıkçı söylemlerin bastırıldığını aktarmıştır (Gudova, 2018: 492-493).

Emperyalizm, her imparatorluğun izlemediği bir siyaset türüdür. Kapitalistleşme sürecinde deniz aşırı topraklara yayılma stratejisi izleyen Britanya İmparatorluğu'nun geliştirdiği bir siyaset olan emperyalizm, yalnızca toprak kazanımına dayanmayan, bu topraklar emperyalist imparatorlukların artan nüfusunun yönlendirilebileceği, ulusal sanayi üretimi için bir pazar ve biriken sermayenin akacağı bir yatırım bölgesi olarak görülmüştür (Çakmak, 2014: 47-48). Hegemon bir devletin kontrolü altında bulunan tabi devletler, uluslar veya halklarla ilişkili olan emperyalizm, bir bütün olarak yayılma gösterdiği topraklarda ekonomik ve siyasi bütünleşme gerçekleştirebilir ve bu bakımdan her ne kadar uygulama anlamında benzerlik gösterse de başka bir devlet, ulus veya halk ile bütünleşmek yerine onu ayrı ve tabii tutan sömürgecilik kavramından ayrılmaktadır. Tek bir anlamı ve kapsamı olmayan, kültürel, ekonomik veya yapısal emperyalizmler, çağdaş manada aynı zamanda siyasileşerek, bir grubun başka bir grup üzerinde kurduğu her türden hakimiyeti ifade etmek için kullanılmaktadır (Evans ve Newnham, 2007: 201-202). Ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda iktidar alanını, hiçbir milli sınırı doğal sınır olarak tanımadan yaymaya çalışmak anlamına gelen emperyalizm, başarılı olunan her bölgede egemenlik kurabilecek hakimiyeti elde etmeye çalışarak milli egemenlikleri tanımamak anlamına gelmektedir. Emperyalizm kavramı, Lenin'in *Imperialism as the Highest State of Capitalism* (Emperyalizm: Kapitalizmin Son Safhası) isimli kitabında, kapitalizmin, kendi çöküşünü engellemek için

kaçınılmaz olarak emperyalist olduğunu ileri sürmesiyle özellikle sosyalist literatürde özel bir anlam kazanmıştır (Yayla, 2004: 74-75).

Hegemonya: Üstünlük, liderlik anlamlarına gelen hegemonya, uluslararası sistemde hakimiyeti ifade etmek için kullanılmış ve bu hakimiyeti sağlayan güce “hegemon güç” ismi verilmiştir. Yayla (2004: 103), hegemonyayı “*Hakimiyetin zorlayıcı olmayan yönünü ifade etmek için kullanılan bir terim. Egemen grubun bilgi ve değer sisteminin bütün topluma yayılması, nüfus etmesi*” olarak tanımlamıştır. Farklı bir tanımlamayla hegemonya (Tuğlacı, 1972: 1040): “*Eski Yunan federasyonunda, bir şehrin diğerlerinden fazla haklara ve güce sahip olması; Günümüzde bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve egemenliği.*” Sönmezoğlu’nun (1987: 77) tanımına göre hegemonya (1987: 77): “*bir ülkenin, bir başka ülke veya bölge üzerinde oluşturduğu belirleyici etki veya denetim. Eski Yunan’da hegemonia, bir devletler topluluğu içerisinde bir devletin diğerlerine önderlik etmesi anlamında kullanılmaktaydı. Günümüzde ise, bir ülkenin başka bir ülke, ülkeler grubu veya bölgeyi kendi etki alanı içine aldığı, kendisine tabi birimler, peykler yarattığı bir ilişki biçimi olarak görülmektedir. En karakteristik özelliği, taraflar arasındaki etkileşim ve güç dağılımının büyük ölçüde simetrik olmayan bir nitelik göstermesidir.*”

Evans ve Newnham’a göre (2007: 267), uluslararası sistemde yer alan devletler, hegemon güç ile ilişkilerini tanımlamaktadırlar (uyasal kalabilirler, karşı çıkabilirler, kayıtsız kalabilirler). Hegemonyal bir gücün ortaya çıkması için, yeterli sayıda devletlerin hegemon devletin gücünü kabullenmeleri, uysal davranmaları gerekmekte ve bu durum “hegemonyal rıza” olarak adlandırılmaktadır. Hegemon aktör rolünü elde edebilmenin yolu kabiliyet kapasitesine dayandığından, hegemonya kavramı güç kavramıyla oldukça yakın bir ilişki içerisinde. Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde, İngiltere’nin 19. yüzyılın, ABD’nin ise 20. yüzyıl hegemon gücü olduğu konusunda fikir birliği vardır: İngiltere hegemonyası Mısır Yasalarının feshedilmesiyle başlayıp 1880’li yıllarda Almanya ve ABD’nin endüstriyel liderliğine karşı çıkmasıyla son bulmuş; ABD hegemonyası ise 1945’te başlamıştır (Evans ve Newnham, 2007: 267).

Tiranlık, Basileus ve Monarşi: Sönmezoğlu’nun (1987: 176) ifadesiyle tiranlık: “*Eski Yunan’da mutlak iktidarı elinde tutan kimse. Tiranlığın temelinde iktidarın zorla ele geçirilmesi ve onun adil olmayan ve sert bir biçimde kullanılması yatar.*” Bu tanım, Herodotos’un tasvir ettiği tiranlık yönetiminin de doğru bir karşılığıdır. Herodotos “tiran”

kelimesinin haricinde “basileus” kelimesini de kullanmaktadır; basileus Yunancada kral demektir ve tiran kelimesinin aksine olumsuz bir anlamı bulunmamaktadır. M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda aristokrasinin oligarşilere, oligarşilerin ise tiranlıklara evirildikleri düşünülmektedir. Tiranlık kelimesi ortaya çıktığı yüzyıllarda, sonradan kazandığı olumsuz anlamlardan uzak, daha çok zengin aristokrat ailelerin marjinal üyelerinin iktidarı ele geçirdiği yönetimlerde kullanılmıştır. Tiranlıklar Korinth, Sikyon, Megara, Atina Milet, Samos gibi büyük şehirlerde M.Ö. 7. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Tiranlıklar M.Ö. 7. ve 6. yüzyıldan sonra Antik Yunanistan’da çok nadir olarak görülmüş, tiranlıklar ortadan kalktıktan sonra özellikle M.Ö. 5. yy.da Yunan toplumları bu yönetimi barbarlıkla özdeşleştirmişlerdir. Sokrates tiranlığı “*halkın iradesine rağmen yasaları dikkate almayan bir hükümdarın arzularıyla yürütülen bir iktidar*” olarak tanımlamış, Aristoteles ve Platon bu yönetim biçimini “*idarenin başındaki kişinin özel isteklerine hizmet eden bir yönetim*” olarak değerlendirmişler (Ergin, 2015: 61-63). Tiranlık döneminin yaygın olduğu dönemde ise kötü anlamın aksine, tiranlık basileus kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. “Basileus” yönetimindeki şehir devletlerinin yönetim biçimi “monarşidir” ve Antik Yunan’da M.Ö. 8. yüzyıl tarihinde nerdeyse tamamen ortadan kalkmış, tek başına yönetim yerini genellikle aristokratlardan oluşan bir danışman meclisiyle idareye bırakmıştır. Sönmezoğlu monarşiyi şu şekilde tanımlamıştır (1987: 122): “*Soya dayanan bir iktidarın bir kral, kraliçe veya imparator tarafından kullanıldığı yönetim biçimi. Monarşi, iktidarın bir kişinin şansında yoğunlaşması açısından birkaç kişinin yönetimi demek olan oligarşinin ve geniş halk kitlelerinin iktidarı demek olan demokrasinin karşıtıdır. Öte yandan da, monarşilerde iktidarın bir hanedan içerisinde kan bağına göre el değiştirmesi genel kuraldır. Bu özellik de monarşileri cumhuriyet idaresinden ayırır.*” Yunan şehir-devletlerinde hükümdarlık statüsü, kralın kurtarıcı ve iyiliksever olduğu ya da yeni bir şehrin kurucusu olduğu fikrini dayanmaktadır. Kral ve kimi zaman ailesi yaşayan tanrılar olarak görülürken, krallara saygı göstermek için tapınaklar ve heykeller inşa edilip, festivaller düzenlenmiştir. “*Krallık ‘hesap vermeden sürdürülen idaredir’; kralın mükemmel erdemiyle kendisini meşrulaştırır ve bu çeşitli hareketlerle sergilenmelidir. En önemli erdem tebaasını sevmesidir (philantropia). Diğerler ise hayırseverlik, adalet, otokontrol, bilgelik, öngörü ve cesaretti*” (Ergin, 2015: 61-62). Tiranlık, monarşi, basileus kavramlarının Herodotos’un yaşadığı dönemden önceki ve onun dönemindeki anlamları 4. bölümün ilgili alt başlıklarında detaylı olarak ele alınacaktır.

Aristokrasi: Antik Yunan’da şehir-devletlerinde monarşi zamanla son bulmuş ve yerini aristokrasiye bırakmıştır. Platon, aristokrasiyi bir yerine birden fazla yöneticinin bulunduğu tercih edilebilir bir yönetim biçimi olarak tanımlamıştır. Karanlık Çağlar’ın ardından büyük topraklar ve siyasi güçler kazanan gruplar, şehirlerin idaresini kontrol altına almışlardır. Ancak bu kelimeye M.Ö. 5. yüzyıldan önce rastlanmamış, bu sebeple demokrasinin ortaya çıkmasının ardından, bu kelimeye bir karşıtlık olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (Ergin, 2015: 62). İng. “aristocracy”, Fr. ve Alm. karşılığı “aristocratie”, kelimenin kökeni olan Yunanca karşılığı ise “aristokratia”dır. Aristokrasi, Yunanca -aristos “en iyi” ve -kratia “güç” kelimelerinin birleşimiyle oluşmuş, en iyilerin/seçkinlerin yönetimini ifade eden bir terimdir. Kökleri Platon ve Aristoteles’e dayanan aristokrasi kavramı, ilk defa M.Ö. 5. yüzyılda Atina’da orduların başında savaşan genç liyakatli vatandaşları ifade etmek için kullanılan aristokrasi kelimesi, zamanla seçkinler sınıfı anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Şahin, 2010: 112). Yunan şehir-devletlerinde aristokrasinin ortaya çıkışının, arkeolojik izler takip edilerek, şefler tarafından yönetilen küçük toplulukların bir araya gelerek daha büyük kentli topluluklara dönüşmesiyle olduğu düşünülmektedir. Bu süreçte şeflerin birleşmesiyle ortaya çıkan yeni gruplar M.Ö. 8. yüzyılda savaş taktiklerinde ağır piyadelerin öne çıkması ve yeni refah kaynaklarını kontrol etmede güçlük çekmeleriyle etkilerini kaybettikleri ve bu güç boşluğunu “birkaç kişinin idaresi” olarak tanımlanabilecek oligarşilerin ve oligarşilerin hemen ardından tiranlıkların doldurduğu düşünülmektedir.

Demokrasi: Modern anlamıyla demokrasi (Dağ, 2009: 140): “*Halkın, doğrudan ya da dolaylı biçimde söz sahibi olduğu yönetim biçimi*(dir). *Halkın kendi seçtiği temsilciler aracılığı ile ülkeyi yönettiği kabul edilen demokraside, halkın iradesinin tam oluşması için en önemli unsurlar serbest seçimlerin yapılması, çok partili bir yapının bulunması ve kuvvetler ayrılığı ilkeleridir. Demokrasilerde, kamu yararı gözetilerek konulmuş kısıtlamalar dışında, eleştirme, konuşma, yazma ve toplanma özgürlüklerinin bulunması temel özelliktir. Demokrasi anlayışı, kanun önünde herkesin eşit olmasını ve hiçbir şahıs ya da zümreye imtiyaz tanınmamasını öngörür.*” Halk, vatandaş, kentte yaşayan topluluk anlamlarına gelen -Demos ve güç, egemenlik anlamlarına gelen -kratos kelimelerinin birleşimiyle ortaya çıkan demokrasi terimi Demos’un gücü anlamını taşımaktadır. Atina demokrasisini modern dönem demokrasilerinden ayıran en net özellik doğrudan yönetime doğrudan katılım süreci olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere Atina’da demokrasi yönetime geçişten önce aristokrasi, oligarşi

ve tiranlık dönemleri yaşanmış, M.Ö. 5. ve 4. Yüzyıllarda ise demokrasi yönetimine geçiş yapılmıştır. Demokrasiye geçişi hızlandıran en önemli etkenlerden biri de aristokrat sınıfın elde ettiğı ayrıcalıkların halk tabanında yarattığı memnuniyetsizlik olmuştur. Bu memnuniyetsizlik Lykurgos ve Solon gibi yasa koyucuların aristokrat sınıfın iktidarını kısıtlayan kanunla getirmesine ve ilk önce kanun önünde eşitlik yasanın yerleşmesinin önünü açmıştır (Ergin, 2015: 60). Antik Yunan topraklarında uzun süre tartışılan demokrasi yönetimi, çoğunlukla yasaların egemenliğı olarak algılandığı ve bu algının özgürlük, eşitlik kavramlarına sıkı sıkı bağı olduğu görülmektedir. Özgürlük kavramı, tüm devlet kurumlarına katılma, her vatandaşın mecliste öteki vatandaşlara fikirlerini beyan edebilmesi için konuşma özgürlüğünü sağlayan siyasi özgürlük ve bireylerin dilediğı gibi yaşamalarını sağlayan kişisel özgürlük olmak üzere iki temel alanı temsil etmektedir. Eşitlik ise her vatandaşın yasalar önünde eşitliğı ve siyasi haklara erişim eşitliğı alanlarını temsil etmektedir. Demokrasi kavramının Herodotos'un yaşadığı dönemden önceki ve kendi dönemindeki anlamları yine diğer bazı kavramlar gibi 4. bölüm altındaki ilgili kısımlarda detaylı olarak ele alınacaktır.

2.3. Uluslararası İlişkiler Teorileri

Bir sosyal bilimler disiplini olarak Uluslararası İlişkiler, küresel siyasetin yapısı, süreçleri ve meseleleri hakkında her bir çözümleme, yargı ve iddiadan yola çıkarak, belirli ontolojik, metodolojik, epistemolojik öncüllere ve varsayımlara dayanır ve bu varsayımlar yardımı ile küresel siyasetin resmini çizmeye çalışır (Ağcan, 2014: 78-79). Uluslararası ilişkiler teorileri, güçler dengesi, ulusal çıkar, barış düşüncesi, uluslararası toplum, emperyalizm, sosyo-kültürel ilerleme, medeniyet ölçütü, toplumsal cinsiyet, anarşi, kimlik vb. kavramları analitik düzeyde küresel siyasetin ne olduğunu tanımlamaya çalışarak, küresel siyasete ilişkin yapı, birim, fail, süreç, konu ve eylemlere bazı genellemeler, kavramsal çerçeveler ve yasa-benzeri önermeler geliştirmişlerdir (Ağcan, 2014: 79). Uluslararası ilişkilerin aktörlerinin davranışlarını ve hareket tarzlarını anlamlandırmaya ve şekillendirmeye yarayan Uluslararası İlişkiler teorileri, insan doğası, dünyanın işleyişi, sorunları ve çözümleri üzerine bilgi ve yöntem temelinde çıkarımlar ve önermeler içerirler (Keyman, 2019: 14).

Uluslararası ilişkilerin özerk bir disiplin olarak 1919 yılında Galler'de kurulan kürsü ile ortaya çıktığını ve disiplinin ilk büyük tartışması olan İdealizm-Realizm tartışması ile otonomisini kazandığından kısaca bahsetmiştik. Disiplinin ilk büyük tartışması, yaşanan

gelişmeler ile şekillenerek, uluslararası ilişkilerinin terminolojisini yerleştirmiş ve sınırlarını çizmiştir. Uluslararası İlişkiler disiplini geç bir tarihte doğmasına rağmen hızlı şekilde büyümüştür. Bunun sebebi doğumunun ardından kısa süre içinde küresel düzlemde olumlu ve olumsuz anlamda önemli gelişmelerin yaşanmasıdır. Uluslararası İlişkiler disiplininin, I. Dünya Savaşı ile doğmasının ardından, II. Dünya savaşı, Soğuk Savaş, Avrupa Birliği'nin kurulması, güvenlik ittifakları, sivil toplumun güçlenmesi, küreselleşme vb. birçok gelişmeye şahit olmuştur. Bu gelişmeler ile aktörlerin davranışlarını ve hareket tarzlarını anlamlandırmaya ve şekillendirmeye çalışan yeni Uluslararası İlişkiler teorileri farklı yaklaşımlar ile ortaya çıkmış veya var olan kimi Uluslararası İlişkiler teorileri kendilerini yenilemek zorunda kalmışlardır. Bu bölümde, bahsi geçen gelişmeler ışığında ve konumuzla bağlantılı olarak değerlendirilebilecek uluslararası ilişkileri anlamlandırmaya çalışan temel kuramların incelenmesiyle yetinilecektir.

2.3.1. Realizm

Realizm, politik realizm, realpolitik veya güç politikası uluslararası ilişkileri güç kavramıyla açıklayamaya çalışan, en çok başvurulan ve en eski uluslararası ilişkiler ekolüdür (Donnelly, 2013: 32). Realizm, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı büyük yıkımın ardından, savaşların son bulması ve kalıcı barışın sağlanması amaçlarına yönelik olarak akademik anlamda çalışmalar yapan, insan doğasının iyi olduğuna inanan, uluslararası ilişkileri etkileyen temel unsurların uluslararası hukuk, ahlak ve uluslararası örgütler olduğunu düşünen ve bu inancını kurumsal olarak MC'ne bağlayan düşünceye tepki olarak ortaya çıkmış ve gerçekçi olmadığını düşündükleri bu karşıt görüşü İdealizm olarak tanımlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından akademik olarak ortaya çıkmaya başlayan İdealizm düşüncesi ve bu düşüncenin temsilcisi Woodrow Wilson öncülüğünde faaliyete geçen MC'nin, 1930'lu yıllarda Almanya, Japonya ve İtalya'nın saldırgan politikalarına karşı etkisizliği ve başarısızlığı, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, realist düşünürler tarafından idealizmin dünyanın "*gerçekte nasıl olduğu*" yerine "*nasıl olması gerektiğini düşünen*" ütöpik bir düşünce olarak eleştirilmesine neden olmuştur (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 85).

Uluslararası sistemde, devletlerin üstünde otoritenin bulunmaması nedeni ile uluslararası sistemin anarşik olduğunu düşünen realistler, bu nedenle uluslararası ilişkileri anlamamanın en iyi yolunun devletler arasındaki güç dağılımına odaklanmak olduğunu ileri sürmüşlerdir (Griffiths vd., 2009: 1). Realizme göre devletler yasal anlamda eşit olsalar da

gücün dağılımı konusunda eşit değillerdir. Bu sebeple uluslararası ilişkiler bir “güç politikaları” biçimi alanıdır ve gücün dağılımı zamanla el değiştirirse de devletler güç politikaları alanında ayakta kalabilmek için sürekli olarak “güç” aramaya devam etmektedirler. Realizmin kilit düşünürlerinin neredeyse tamamı şu sorulara cevap aramışlardır (Griffiths vd., 2009: 1): (1) Uluslararası sistemde istikrar ve istikrarsızlığın temel nedenleri nelerdir? (2) Devletler arasındaki gerçek ve öncelikli güç dengesi nedir? (3) Büyük güçler birbirlerine ve kendilerinden zayıf olan devletlere karşı nasıl davranışlar sergilerler? (4) Günümüzdeki güç dengesi değişikliklerinin kaynağı ve dinamikleri nelerdir? Elbette cevap aranan sorular aynı olsa da bu sorulara verilen cevaplar birbirinden farklıdır. Örneğin, tek kutupluluk, çift kutupluluk ve çok kutupluluk gibi belirli güç dengelerinin değerlendirilmesinde ortaya çıkan göreceli bakış açısı, realistler arasında keskin bir şekilde farklı yorumlanmıştır. Bunun yanı sıra devletler arasındaki nedensel/çıkarsal ilişkiler, devletler üzerindeki uluslararası baskının değeri ve çağdaş uluslararası ilişkilerin farklı güç türleri ve çeşitleri arasındaki göreceli önem gibi konularda da realist düşünürler birbirlerinden ayrılmışlardır (Griffiths vd., 2009: 1). Bu farklılıkların da etkisi ile uluslararası ilişkileri anlamlandırmaya çalışan realizm teorilerinin üç çeşidi olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda realizm çeşitlerini Tuğtan (2014: 111-112) şu şekilde sıralamıştır: (1) Devletin bütüncül bir aktör olarak devlet adamında vücut bularak bir siyaset sürdürdüğü ve bu siyasetin temel unsurlarının insan doğasıyla bütünleşmiş olan “güç siyaseti” kurallarına bağlı olduğu görüşünü savunan Klasik Realizm. (2) Uluslararası sistemin değişmez anarşik karakteri ve aktörler arasındaki kabiliyet dağılımına bakarak inceleyen ve yapısal kısıtlamalar üzerinden devletlerin eylemlerini okumaya çalışan Neorealizm. (3) Klasik realizmin yeniden yorumlanmasına dayanan, Kenneth Waltz’un birinci ve ikinci imge olarak isimlendirdiği insan doğası ve devletlerin iç yapısına dair değişkenleri yapısal analizle birleştirmeye çalışan Neoklasik Realizm.

Uluslararası İlişkilerde realizmin etkisi özellikle 1940-1980’li yıllarda görülse de devletlere güç odaklı bakış açısının bilinen tarihi 2500 yıl öncesine Sun Tzu’ya kadar dayandırılmış ve birçok farklı zaman diliminde birçok farklı düşünürde kendini göstermiştir. Sun Tzu, silahlı ve tehlikeli bir komşuyla karşılaştığı zaman, ahlaki normların etkisiz kalacağı düşüncesinden yola çıkarak devletin çıkarlarını geliştirebilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri için gücün nasıl kullanılmasını gerektiği konusunda yöneticilere yol

göstermiştir (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 85).²⁹ *Peloponez Savaşları* isimli eserinde, Yunan şehir-devletleri arasındaki savaşlarda göreceli güce odaklanan Thukydides, “*güçlü olan gücünün yettiğini yapar ve zayıf, kabullenmek zorunda kaldığında katlanır*” ifadesi ve buna benzer çıkarımları ile Realizmin ilk temsilcilerinden biri olarak görülmüştür (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 86). Prenslere, başarı ve iktidarda kalabilmek için içtimai ve askeri ittifakları manipüle etmek de dahil her türlü eylemlere odaklanabileceklerini öneren Rönesans Dönemi yazarlarından Niccolò Machiavelli de Realizmin önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. İngiliz yazar ve düşünür Thomas Hobbes, yaşadığı dönemde İngiltere’de süren iç savaş döneminde kaleme aldığı *Leviathan* isimli eserinde devletlerin olmadığı ve herkesin kendi çıkarları için mücadele ettiği “doğa hali” ya da “savaş hali” olarak adlandırdığı durumda ortaya çıkabilecek kargaşa ve kaostan bahsederek, toplumsal düzeni koruyabilmek için “*bütün gücü ve kudreti bir tek insan ya da insanlar meclisine vermek*” gerektiğini savunmuştur. Sun Tzu, Thukydides, Machiavelli, Hobbes gibi önemli tarihi isimlerin eserlerinde izlerine rastlanan ve Uluslararası ilişkiler disiplininin realist düşünce okuluyla örtüşen bu düşünceler, realist teorisyenlerce tüm zamanlar ve kültürlerde güç siyasetinin ne denli önemli olduğunun kanıtı olarak da sunulmuştur.

Yukarıda bahsi geçen üç realizm çeşidinden ilki olan klasik realizm, I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde, İdealizm olarak adlandırdıkları yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkmış ve özellikle Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında bu yaklaşımın en önemli eserleri yayınlanmaya başlamıştır. Realizm, İdealizme eleştirilerini üç aşamada ortaya koymuştur: (1) Wilson öncülüğünde kurulan MC’nin tartışmasız başarısızlığı ile 20. yüzyılın ilk yarısında Avrupa’da yaşanan varoluşsal bir kriz olduğunu görmek. (2) Bu krizin nedenlerinin açıklanması. (3) Bu krizi anlamlandırmak ve krizin nedenlerine doğru yaklaşımlar sunabilmek için alternatif bir teori geliştirmek (Tuğtan, 2014: 112). Bu noktadan sonra Geleneksel Realizmin kurucuları sayılan E. H. Carr ve H. J. Morgenthau iki savaş arası dönemin başarısız uluslararası düzeninin altyapısını oluşturan idealizm eleştirilerine başlamışlardır. Kurucuları Carr ve Morgenthau olarak kabul edilen Klasik Realizmin, bu iki isim haricinde önemli diğer temsilcileri şu şekilde sıralanabilir: J. Herz, R. Neibuhr, G. F. Kennan G. Schwarzenberger, N. Spykman ve M. Wight. Bu akademisyenlerin realizme teorik ve tarihsel katkıları kadar önemli bir katkıları vardır: Güç yönetimi yaklaşımını devam ettiren seçkin bir akademisyen neslin yetiştirilmesi. R. Aran, H. Bull, H. Kissinger, K. W. Thompson,

²⁹ Sun Tzu’dan sonra Herodotos’un *Tarih*’te Realizm izleri görülmüştür. Bu izler 4. bölümde tartışılacaktır.

R. W. Tucker, Arnold Wolfers R. E. Osgood, R. Rosecrance ve K. N. Waltz ilk nesil realizm akademisyenlerinin yetiştirdikleri ve etkiledikleri önemli ikinci nesil realizm teorisyenler olarak sıralanabilirler (Evans ve Newnham, 2007: 515).

Carr'ın *Yirmi Yıl Krizi* isimli eseri çoğu yazara göre Klasik Realizmin ilk eseri olmuştur. Morgenthau'nun 1948-1985 yılları arasında altı baskı yapan *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi* isimli eseri ise tartışmasız olarak politik realizmin taşıyıcı eseri olarak kabul edilmiştir. Klasik Realizme göre, insanların bir kusuru olan sürekli olarak daha fazla güç elde etme arzusunun bir yansıması olarak, devletler sürekli olarak güçlerini artırma mücadelesine girerler ve uluslararası sistemde, devlet statüsüne eşit veya devlet statüsünden üstün bir uluslararası kurumun yokluğu, sürekli olarak güç artırmaya çalışan devletlerin bu amaçlarının uygulanmasını kolaylaştırmaktadır (Elman, 2007: 12).³⁰ Viotti ve Kauppi (2012) Realizm teorisinin 4 temel varsayım ile şekillendiklerini aktarmışlardır:

1. Devletler, üst otoriteden yoksun, anarşik uluslararası sistemin temel ya da en önemli aktörleridir. Bu durum Antik Dönem Yunan şehir-devletleri ya da günümüz ulus-devletleri fark etmeksizin aynıdır. Devlet dışı aktörler ise her ne kadar bağımsız aktörler olarak var olmaya çalışıyor olsalar da gerçekçi perspektiften bakıldığında zaman hiçbir zaman bağımsız olamayacaklardır. Realistlere göre, ÇUŞ'lar, terörist gruplar ve diğer uluslararası ya da ulusötesi örgütler ya devletlerin yönlendirmeleri ile hareket ederler ya da uluslararası sistemde devlet ile eşdeğer seviyede aktör olabilecek seviyeye gelemeyecek profillerde kalırlar.

2. Uluslararası ilişkilerin tek aktörü olan devletler, üniter/yekpare yapıdadırlar. Her ne kadar devlet içi mekanizmaların işleyişleri farklı olsa da sonuç itibari ile devletler dış politikada içerideki siyasi farklılıklara rağmen tek sesle konuşurlar.

3. Uluslararası ilişkilerin yekpare aktörleri olan devletler, karar alma sürecinde rasyonel davranırlar. Devletler, ellerindeki güçleri göz önünde bulundurarak, uygulayabilecekleri çeşitli alternatif kararlar içerisinde, maliyet ve fayda hesapları yaparak bu alternatifler içerisinde en rasyonel olan tercihi uygularlar.

³⁰ Uluslararası ilişkiler disiplinde realist düşünürler ve teoriler için ayrıca bkz.: Griffiths, M., Roach, S., Solomon, M. (2009), *Fifty Key Thinkers in International Relations*. Londra: Routledge, 1-64.

4. Devletlerin sorumluluk hiyerarşisinin en tepesinde ulusal veya uluslararası güvenlik meseleleri vardır ve uluslararası siyasete, askeri meseleler ve askeri meseleler ile ilgisi olan diğer meseleler hakimdir. Bu sebeple, realistler uluslararası ilişkilerin yekpare aktörleri olan devletlerin mevcut ya da potansiyel çatışmalarına ve güç kullanımlarına odaklanırlar. Uluslararası istikrarın sağlanması, sürdürülebilmesi, bozulması veya anlaşmazlıkların çözülmesini incelemenin yolu toprak bütünlüğünü ve anlaşmazlıkları çözmenin aracı olan güç kullanımını incelemekten geçmektedir. Bu sebeple askeri veya stratejik meseleler uluslararası ilişkilerin temel konuları oldukları için “yüksek politika”, ekonomik ve sosyal politikalar ise daha az öneme sahip oldukları için “düşük politika” olarak görülmektedir. Realizmin temel kavramlarından “Güç dengesi” ve “güç dağılımı” kavramları, güç ile şekillenen uluslararası ilişkilerde, devletlerin hedeflerini ve amaçlarını gerçekleştirebilmek için güç aramalarının ve kullanmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Neorealizm, güç dağılımının güvenliğe etkilerinin sonucu olarak uluslararası sistemin nasıl şekillenebileceğine özel bir ilgi gösterir: Tek kutuplu (tek büyük güç), çift kutuplu (iki büyük güç) veya çok kutuplu (üç veya daha fazla güç). Morgenthau’ya göre uluslararası politika, *“tüm politikalar gibi, güç mücadelesinden ibarettir.”*

2.3.2. Liberalizm

Liberalizm ve liberal uluslararasıılık, uluslararası ilişkiler alanında bireysel ve kolektif özyönetim veya özgürlüklerin siyasal ilkelere ve uluslararası alana uygulanabileceğini varsayan uluslararası ilişkiler teorisidir. Liberal uluslararasıılık düşüncesi, Aydınlanma Dönemi’nde tutarlı bir dünya görüşü olarak ortaya çıkmış ve I. Dünya Savaşı’nın ardından Woodrow Wilson’un barışı tesis etmek için dünyaya duyurduğu 14 ilkesiyle sistematik bir uluslararası reform bildirisi olarak zirve noktasına ulaşmıştır (Macmillan, 2007: 21). Liberal düşünürlere göre I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesinin sebebi, var olan uluslararası ilişkiler sisteminin kendisi olmuştur. Liberaller, açık diplomasi, kendi kaderini tayin hakkı, serbest ticaret, silahsızlanma, anlaşmazlıkların barışçıl çözümü ve bir uluslararası güvenlik örgütünün kurulmasıyla I. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkış nedenleri olarak değerlendirdikleri problemlerin MC aracılığıyla çözülebileceğine inanmışlardır. Bu noktada MC’nin görevleri devletlerarası uyuşmazlıkları çözmek, devletlerin egemenlik hakları ve toprak bütünlüklerini garanti altına almak ve azınlıklar sorununu çözmek olarak belirlenmiştir. Ancak 1930’lu yıllarda Almanya, İtalya ve Japonya’nın yayılmacı politikalarıyla başlayıp nihayetinde II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle sonuçlanan süreç

reformede edilmiş dünya umutlarının yıkılmasına neden olmuştur.

Realist yazarlar, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve ardından 1945 yılından sonra başlayan Soğuk Savaş nedeniyle Liberalizm düşüncesinin (mutlak adil olmayan bir sistemde) hem entelektüel hem de uluslararası ilişkilerin pratik yönetimine bir kılavuz olarak yıkıcı bir etki ürettikleri yönünde ağır eleştiriler getirmişlerdir (Macmillan, 2007: 21). Realist yazarlar, uluslararası arenada yaşanan siyasi ve ekonomik rekabetleri, savaş ve diğer anlaşmazlıkları güç ve güç dengesi kavramlarıyla okumaya öncelik verirken, realistlerin aksine liberal yazarların öncelikleri uluslararası iş birliği ve uluslararası iş birliğinin mümkün olabileceği koşulları saptamaya çalışmak olmuştur (Viotti ve Kauppi, 2012: 129). Birçok realist yazara göre (özellikle yapısal realizm), analizin başlangıç noktası uluslararası sistemdir ve diğer birimler ya da devlet-toplumsal analizler ikincil öneme sahiptir ancak liberal yazarlara göre tam anlamıyla bir analiz başlangıç noktası yoktur, uluslararası anlamda bir sonucu açıklamak için bakılması gereken noktalar daha geniş ve kapsamlıdır. Analiz noktası sadece devletler değil, aynı zamanda uluslararası ve devlet dışı örgütler ile bu örgütleri birbirine bağlayan ağlar da birincil öneme sahiptirler. Liberal akademisyenler, Liberalizmin temel varsayımlarının yerine getirilebildiği ortamlarda “Demokratik Barış Teorisi”, “Entegrasyon”, “Karşılıklı Bağımlılık”, “Rejim Teorisi”, “Neoliberal Kurumsalcılık” vb. teorilere ve küresel yönetişimin yolları ve araçları gibi kavramlara odaklanmışlardır (Viotti ve Kauppi, 2012: 129-130).³¹ Bu bağlamda Viotti ve Kauppi (2012: 129-131), Liberalizmin beş temel varsayımını sıralamışlardır:

1. Devletler kadar devlet dışı aktörler de dünya siyasetinin önemli oluşumlarındandır. Bazı uluslararası örgütler, belirli konularda tek başlarına bağımsız aktörler olarak rol alabilirler. Benzer şekilde ÇUŞ'lar, insan hakları ve çevre grupları gibi diğer hükümetler dışı çok uluslu kuruluşlar da dünya siyasetinde önemli rol oynamaktadırlar. Devlet merkezli uluslararası siyaset kavramı yerine dünya siyaseti da global siyaset kavramlarını tercih eden liberaller, analitik düzeyde devlet haricinde kabul ettikleri birçok aktörün dünya siyasetini nasıl, ne ölçüde ve hangi koşullar altında etkilediğini açıklamaya çalışırlar.

³¹ Uluslararası ilişkiler disiplinde liberal düşünürler ve teorileri için ayrıca bkz.: Griffiths, M., Roach, S., Solomon, M. (2009), *Fifty Key Thinkers in International Relations*. Londra: Routledge, 65-122.

2. Hem devlet hem de devlet dışı aktörler arasındaki ekonomik ve diğer karşılıklı bağımlılık ilişkilerin, devletlerin davranışları üzerinde olumlu etkileri vardır. Dünya, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik anlamlarda hiç olmadığı kadar birbirine bağlıdır ve böyle bir ortamda karşılıklı bağımlılık kavramının küreselleşme sürecine etkileri liberal yazarlarca önemli bir tartışma konusudur.

3. Uluslararası siyaset, askeri-güvenlik konularından daha kapsamlıdır. Yüksek ve düşük politika arasındaki ayrım yanlış yapılmıştır. Ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlar da en az askeri meseleler kadar önemlidir.

4. Anarşi ve kapasite dağılımlarının devlet davranışlarını nasıl şekillendirdiğini “yukarıdan aşağıya” inceleyen realist teorilerin aksine, devlet-toplumsal ve bireysel seviyelerdeki analizlerin uluslararası ilişkilere ve sonuçlarına etkilerini “içeriden-dışarıya” incelenmelidir.

5. Liberalizmin analitik düzeyde temel amacı uluslararası iş birliğinin hangi koşullarda sağlanabileceğini saptamaktır. Bu doğrultuda odak noktası, uluslararası örgütlerin, bölgesel entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık üzerine etkilerini tarif etmek yerine, test edilebilir hipotezler ile bu etkileri açıklamaya çalışmaktır.

2.3.3. İngiliz Okulu

İngiliz Okulu tanımı, 1970’li yıllarda İngiliz veya İngiliz yazarlardan ilham alan bir grup akademisyeni tanımlamak için kullanılmıştır. 1970 ve 1980 yılları arasında ilk nesil yazarları arasında Hedley Bull, Martin Wight, John Vincent ve Adam Watson bulunan İngiliz Okulu’nun, yakın dönem temsilcileri arasında ise Robert Jackson, Tim Dunne ve Nicholas Wheeler gibi isimler yer almaktadır (Linklater, 2013: 88).

İngiliz Okulu, uluslararası ilişkilerde birincil analiz düzeyi olarak belirledikleri uluslararası toplumun doğasını ve işlevlerini ortaya çıkarmak için, tarihini ve gelişimini gözlemlemeye çalışmıştır (Viotti ve Kauppi, 2012: 239). Uluslararası toplumun birincil analiz düzeyi olarak kabul etmesinin nedeni, uluslararası toplumun “bütün”, bu toplumu oluşturan devletlerin ise “parça” olmalarıyla açıklanmıştır. Bu doğrultuda, İngiliz Okulu’nun temel tezi, uluslararası toplumu bir bütün olarak meydana getiren adetleri, değerleri, kuramları, kuralları ve normları kavramadan, devletlerin davranışlarının kavramanın mümkün olmadığı düşüncesi

üzerine kurulmuştur (Evans ve Newnham, 2007: 308). İngiliz Okulu'nun diğer bir iddiası, bir toplumsal oluşum olan eşit egemen devletler sisteminde, devletleri küresel kurallara uymaya zorlayacak bir üst otorite olmadığı için uluslararası toplumun anarşik yapıda olduğu ancak anarşik yapının uluslararası ilişkilerin değişmez bir özelliği olmadığı iddiasıdır. Buna göre, güç ve gücün dağılımı küçümsenemez derecede önemlidir ancak uluslararası hukuk ve ahlakın da anarşik sistemde önleyici gücü yadsınamaz düzeydedir (Linklater, 2013: 88-89). Hem idealist hem de realist savları içerisinde barındıran ve bu teorilerin her ikisini de doğrudan kabul etmeyen İngiliz Okulu, bu anlamda Wight'ın deyimi ile "rasyonalist" veya "Grotçu gelenek" ile hareket etmeye çalışmaktadır.

2.3.4. Eleştirel Teori ve Postmodernizm

I. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Uluslararası ilişkiler disiplini, kuruluşunun ardından uzun süre Liberalizm ve Realizm teorilerin etkisi altında kalmıştır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra ses getirmeye başlayan Eleştirel Teori, realist ve liberal yazarlardan farklı bir teori üretmekle kalmamış, o zamana kadar kabul görmüş uluslararası ilişkiler tarihine, anlatılarına ve kurucu mitlerine epistemolojik ve normatif yönlerden eleştiriler de getirmiştir. Geleneksel teorilerin siyasi tarihe ve ilişkilere bakışındaki teorik ve etik eksiklikleri ortaya çıkarmaya odaklanan Eleştirel Teori, bu hedefe ulaşmak için uluslararası ilişkileri anlamaya yönelik yeni teorik araçlar kullanmıştır. Bu araçlardan en yaygın olanı Marksizmin temel mirası olan tarihsel materyalist/maddeci yöntemdir. Bu bağlamda Marksizmden etkilenen çoğu teori gibi, Eleştirel Teori de kapitalizmin çalışma yasalarını anlamadan modern devletler sisteminin doğuşunun, gelişiminin ve güncel dinamiklerinin anlaşılamayacağını iddiasında bulunmuştur (Hülagü, 2014: 175-177). Temelleri Aydınlanma Dönemi'ne uzanan Eleştirel Teori'nin doğuşu Kant, Hegel ve Marx'ın yazılarına dayandırılmakta ancak Antik Yunan dünyasında özerklik ve demokrasi üzerine yazılan eserlerin yanı sıra Nietzsche ve Weber gibi filozoflar da Eleştirel Teorinin kökleriyle bağdaştırılmaktadır (Devetak, 2013: 163). 20. yy.da Eleştirel Teori, Frankfurt Okulu olarak bilinen düşünce okuluyla ilişkili hale gelmiştir. Max Horkheimer, Theodor Adorno, Walter Benjamin, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Leo Lowenthal, Jürgen Habermas ve Axel Honneth gibi isimlerin çalışmaları ile yenilenerek güçlenen; modern, sosyal ve politik yaşamı sorgulayan bir felsefi düşünce akımı haline gelen ve "eleştirel" terimi ile simgeleşen bu yeni akım, ele aldıkları konularda eleştirel ve özgürleştirici bir değişime odaklanmıştır (Devetak, 2013: 163).

Postmodernizm ve Eleştirel Teori'nin birbirleri yerine kullanılmaları yanlıştır. Ancak her iki akım da uluslararası ilişkileri farklı bir inceleme alanı olarak ele almayı reddederek, toplumsal, kültürel, siyasi, edebi ve felsefi çalışmaları içerecek daha kapsayıcı bir entelektüel alan olarak görmekte ve her iki akım da akıl ve bilimsel bilginin doğru uygulanması ile insanlığın özgürleştirilebileceği düşüncesine olan inanç ile hareket etmektedirler. Daha çok moderni takip eden her şeyin postmodern olduğu ve her kuramın eleştirel olduğu fikri ile yanlış anlamda birbirlerinin yerine kullanılan Postmodernizm ve Eleştirel Teori, postmodernistlerin Aydınlanma Düşüncesi'nin topyekûn başarısız olduğunu düşünmeleri ve Eleştirel Teorisyenlerin Aydınlanma Düşüncesi'nin yıkılarak yeniden düzenlenmeye başladığını düşünmeleri konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar (Evans ve Newnham, 2007: 199). Dünyayı yorumlamak yerine, değiştirmeyi hedefleyen Marksist görüşü teyit eden Postmodernist ve Eleştirel Teori düşünürleri, doğası gereği muhafazakâr ve statüko güdümlü olarak yorumladıkları geleneksel teorilerin aksine değerler, bilgi ve güç kavramlarının toplumsal zemininin keşfedilmesiyle, hâkim düzende oluşturulmuş olan adaletsizlik ve eşitsizliklere yeni bilim ile değinerek, uluslararası kuramı özgürleştirmeyi hedeflemektedir (Evans ve Newnham, 2007: 200). Bu noktada, özgürleştirici bir siyaset hedefleyen Eleştirel Teori, epistemolojik ve ontolojik temellerde yapılacak sorguların yanı sıra, uluslararası güvenlik, balistik füze savunması, terörle mücadele, insani müdahale, küresel ticaret rejimi vb. güncel sorunlara ve konulara da odaklanmaktadır (Devetak, 2013: 162-163).

3. BÖLÜM

3. HERODOTOS: HAYATI, ESERİ ve TARİHÇİLİĞİ

3.1. Herodotos'un Hayatı

Edward H. Carr'a (2002: 26) göre, tarihin olguları bize 'arı' olarak gelmezler. Olgular, tarihçinin zihninde bir kırılma yaşar ve bu kırılma ile aldığı yeni biçim bize yansır. Bu nedenle, bir tarih eseri incelenirken öncelikle ilgilenmemiz gereken içerisindeki olgular değil, onu yazan tarihçi olmalıdır. Carr'ın "tarihçinin zihninde yaşanan kırılma ile ortaya çıkan olgular" fikri şu argüman ile desteklenebilir; Ortadoğu tarihine ilişkin yüzlerce eser yazılmıştır ancak farklı ideolojilere sahip yazarların Ortadoğu üzerine yazdığı eserler karşılaştırılarak incelendiği takdirde, ele alınan konular aynı olmasına rağmen, yazılan içerikler ve bu içeriklerden elde edilen sonuçlar birbirinden çok farklıdır. Gérard de Nerval, Snouck-Hurgronje, C. F. Volney gibi isimlerin "Batı'nın üstünlüğü Doğu'yu kurtaracak" temelinde gelişen Ortadoğu algıları ile Edward Said, Franz Fanon ve Albert Memmi gibi isimlerin aynı kavramı, Batı'nın üstünlüğü olarak değil sömürgeciliği üzerine temellendirdikleri algıları ve bu algıların sonucunda ortaya çıkan eserler birbirlerinden tamamen farklıdır. Her iki taraf, ele aldıkları konuyu farklı bir perspektif ve farklı bir amaç uğruna yazmışlar, bunun sonucunda ise ortaya bambaşka eserler çıkarmışlardır. Edward Carr'ın bu yaklaşımından yola çıkarak, Herodotos'un Tarih adlı eserini incelemeyi önce, onun yaşamına dair izleri ve bu izlerin Herodotos'un zihninde nasıl bir kırılmaya sebep olmuş olabileceği incelenecektir.

Herodotos'un hayatına ilişkin elimizdeki kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Herodotos, eserinde kendi hayatına ilişkin çok az bilgi vermiştir ancak satır aralarında bazı ipuçları bırakmıştır. Bu ipuçları, Herodotos'un hayatına ilişkin elimizde bulunan kısıtlı kaynaklardan en kesin olanlarıdır. Geç Antik Dönem'de yaşamış olan bazı düşünür ve tarihçilerin, Herodotos'un hayatı ile ilgili verdiği bilgiler ise bu konuda elimizde bulunan ikincil kaynakları oluşturmaktadır. İkincil kaynaklar içerisinde, Herodotos'un hayatına ilişkin en

geniş bilgiyi sunan ve en çok başvurulanan kaynak Suidas'ın Byzantine Lexicography (Suda Sözlüğü) isimli eseridir.³²

3.1.1. *Suda Sözlüğü*'nde Herodotos

Suda Sözlüğü'nün yazarı Suidas, eserinin 229 maddesinde doğrudan veya dolaylı olarak (Herodotos'tan aktarma yaparak) Herodotos ismini kullanmıştır. Bu maddelerin neredeyse tamamında, bazı kelimelerin anlamları açıklanırken, Herodotos'un bu kelimeyi nasıl kullandığına dair örnekler verilmiştir.³³ Bunların haricinde, *Suda Sözlüğü*'nde Herodotos'un hayatı hakkında önemli ayrıntıların verildiği dört maddeden bahsedebiliriz. Bu maddeler, "Herodotos", "Panyassis", "Hekataios" ve "Thukydides" başlıkları ile verilmiştir. Tekrara düşmeme gayesi ile bu bölümde Herodotos, Panyassis ve Hekataios maddelerine yer verilecektir. Çünkü, Thucydides ile ilgili madde başka başlık altında (1.5. no.lu başlık) daha önce ele alınmıştır.

Suda Sözlüğü'nün "Herodotos" maddesinde şu bilgiler yer almaktadır (Suidas, T.Y.: eta,536): "Halikarnas'ın soylu bir ailesinde, Lyxes ve Dryo'nun (bazı kaynaklara göre annesinin adı Rhoea) oğlu olarak dünyaya geldi. Theodorus isminde bir erkek kardeşi vardır. Herodotos, Halikarnas'ın üçüncü tiranı Lygdamis tarafından doğduğu topraklardan sürgün edildi ve Samos'a göç etti. Samos'a göç ettikten sonra İyonya diyalektiğini geliştirerek, Pers hükümdarı Kral Kiros ve Lidya hükümdarı Kral Kandeules'in hikayeleri ile başlayan dokuz kitabını yazdı. Daha sonra Halikarnas'a dönerek Lygdamis'in tahtını kaybetmesine aracılı oldu. Bu olaydan sonra Halikarnas vatandaşlarının bir bölümünün tepkisi ile karşılaştığını görünce, Atina'nın Thurii kolonisine gönüllü olarak katıldı. Orada öldüğü vakit agoraya gömüldü, bazıları Pella'da öldüğünü söylemektedir. Kitapları ilham perilerine (Muses) ithaf edilmiştir."

Suda Sözlüğü'nün Epik şair Panyassis maddesinde şu bilgiler yer alır (Suidas, T.Y.: pi,248): "Halikarnaslı Polyarchus'un oğlu, kâhin ve epik şair. Kurumakta olan epik şiire yeni bir hayat veren kişi... Panyassis tarihçi Herodotos'un kuzenidir: Panyassis Polyarchus'un

³² 10. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda Suidas isimli bir yazar tarafından kaleme alındığı düşünülen *Suda Sözlüğü*, Antik Akdeniz coğrafyası ile ilgili 30.000 maddelik bir içeriğe sahiptir. Grekçe yazılmış olan *Suda Sözlüğü*, 14. yüzyılın sonuna kadar yeniden düzenlenerek yayımlanmış, 1928-1938 yılları arasında Ada Adler tarafından son güncel yayımı yapılmıştır. 1998 yılında "Suda On Line" ismi ile başlatılan bir proje kapsamında, iki yüzden fazla editör ve çevirmenin katılımıyla, *Suda Sözlüğü* İngilizceye çevrilerek, online veri tabanına aktarılmaya başlanmış ve 2014 yılında proje tamamlanmıştır. 14.07.2020, <https://www.cs.uky.edu/~raphael/sol/sol-html/index.html>

³³ Örnek için bkz.: 14.07.2020, <https://www.cs.uky.edu/~raphael/sol/sol-cgi-bin/search.cgi>,

oğlu, Herodotos ise Polyarchus'un erkek kardeşi Lyxes'in oğludur. Bazı kaynaklara göre ise Herodotos'un annesi Rhoea, Polyarchus'un kız kardeşidir... Panyassis Halikarnas'ın üçüncü tiranı Lygdamis tarafından öldürülmüştür...”

Suda Sözlüğü'nın Hekataios ile ilgili maddesinin bir bölümünde şu bilgiler yer alır (Suidas, T.Y.: epsilon,360): “Herodotos, Hekataios'dan sonra doğduğu için ona borçludur (indebted)... Tarihi nesir biçiminde aktaran ilk kişi oydu (Hekataios)...” Aktarılan bilgilere göre Suidas, Hekataios'un Herodotos'dan daha önce nesir biçimini denemiş olmasının, Herodotos'a ilham verdiğini ve Herodotos'un Hekataios'dan etkilenmiş olduğunu iddia etmektedir.

Suidas'ın Herodotos hakkında verdiği bilgilerin doğruluğu 19. yy.dan itibaren tartışılmaya ve araştırılmaya başlanmıştır. Bu araştırmalar sonucunda bazı bilgiler doğrulanmış, bazı bilgiler ise çürütülmüştür. Suidas'ın eserine ilişkin genel bakış açısı How ve Wells'in yorumu ile açıklanabilir. How ve Wells (1912: 2), Suidas'ın eserinin M.Ö. 3. yüzyıl İskenderiye Kütüphanesi'nden alınan bilgiler ile şekillendiğini, verilen bilgilerin kesin kanıtlar yerine çıkarımlara dayandığını ve bazı bilgilerin kesinlikle hatalı olduğunu aktarmışlardır. Suidas'ın verdiği bilgilerden hangilerinin hatalı olduğu farklı başlıklar altında tartışılacaktır.

3.1.2. Herodotos ve Ailesi

Herodotos ismi, Tanrıça Hera'nın isminin yanına, “verilmiş, bahşedilmiş” anlamında kullanılan “-dotos” eki getirilerek, “Hera tarafından verilmiş”, “tanrıça Hera'nın armağanı” anlamlarına gelmektedir (Burns, 1972: 13). Herodotos'un M.Ö. 484 yılında doğduğu kabul edilmektedir. Bu tarih, M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Aulus Gellius'un *Noctes Atticae* adlı eserinde, M.Ö. 431 yılında başladığı düşünülen Peloponez Savaşı'nın başında Herodotos'un 53 yaşında olduğunu aktarması ile hesaplanmıştır (Gellius, 1795: 184). Gellius'un aktardığı bilgiler doğrultusunda, M.Ö. 431 yılında 53 yaşında olan Herodotos'un M.Ö. 484 yılında doğduğu kabul edilmektedir.

Herodotos Halikarnas'ta (Bodrum) dünyaya gelmiştir. Onun Halikarnas topraklarında doğduğu, eserinin sunuş bölümünde yer alan “*bu Halikarnaslı Herodotos'un günümüz*

toplumuna...”³⁴ ifadesinin bizzat Herodotos tarafından kullanılmasından anlaşılmaktadır. Herodotos’un ailesine dair elimizdeki kaynaklar oldukça kısıtlı ve yüzeyseldir. Herodotos’un varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğduğu düşünülmektedir. *Suda Sözlüğü* referans alınarak, babasının isminin Lyxes, annesinin isminin Dryo, erkek kardeşinin isminin Theodoros olduğu bilgileri doğru kabul edilmektedir. Yine Suidas’ın yazdığı üzere epik şair Panyassis ile bir bağının olduğu düşünülmektedir. How ve Wells (1912: 3) bu bağa kanıt olarak, Panyassis’in Herakleia ve İyon kolonilerinin hakkında yazmış olduğu hikayelere dair Herodotos’un sahip olduğu geniş bilgileri işaret etmişlerdir.³⁵ Herodotos’un ailesine dair aktarılabilecek bir diğer bilgi, babası Lyxes ve amcası Panyassis’in isimlerinin Karya kökenli isimler, annesi Dryo’nun isminin ise Yunan kökenli bir isim olmasıdır (Unwin, 2017: 46). Bazı yazarlar gençliğini farklı toplumlarda geçiren Herodotos’un kan bağının farklı köklere dayanmasının, onun geniş bir dünya görüşüne sahip olması için gereken sınırların, genişliğin, farklılıkların ve çeşitliliğin ortaya çıkmasında etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir (Roberts, 2011: 8).

Herodotos, Pers-Yunan savaşları sırasında Helen cephesinde neler olduğunu aktarırken, İyonya’dan gelen yedi elçiden bahsetmiş ve bu elçilerden birinin Basileides oğlu Herodotos olduğunu belirtmiştir (Hdt. VII. 132.). Yedi elçiden sadece bu kişinin adını vermesi ve bu ismin başka bir konuyla ilgisinin olmaması bazı araştırmacıların Herodotos’un Basileides oğlu Herodotos ile akrabalık bağının olabileceğini iddia etmelerine sebep olmuştur.³⁶ Dahlmann (1946: 5-6), Basileides oğlu Herodotos’un, Halikarnaslı Herodotos ile akraba olabileceği iddiasını ortaya atarak, Halikarnaslı Herodotos’un ailesinin, İyon topraklarında bulunan bazı önemli ailelerle yakın ilişkisi olabileceğini ileri sürmüştür. Ancak bu konuya ilişkin genel düşünce, Herodotos isminin o dönemde yaygın olarak kullanıldığı ve *Tarih*’te bahsi geçen Herodotos isminin herhangi biri olabileceği yönündedir. Basileides oğlu Herodotos’un, Halikarnaslı Herodotos ile kan bağının bulunduğu yönündeki iddianın somut bir kanıtının olmamasına karşın, Herodotos isminin o dönemde yaygın olarak kullanıldığı, J.

³⁴ Bu çalışmanın tamamında Herodotos’un eseri *Tarih*’ten yapılacak alıntılar için Müntekim Ökmen’in Remzi Kitabevi tarafından 1973 yılında yayınlanan Türkçe çevirisi kullanılacaktır. Çalışma boyunca *Tarih*’in birkaç farklı Türkçe çevirisinden ve başta Rawlinson olmak üzere birkaç İngilizce çevirisinden daha faydalanılacak ancak Türkçe çeviriler için Ökmen çevirisi esas alınacaktır. Farklı bir Türkçe veya İngilizce çevirilerin kullanılması durumunda bu kaynaklar ayrıca belirtilecektir. Bkz.: Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi* (Çev. Ökmen M.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

³⁵ Herodotos’un Panyassis’in hikayeleri hakkında verdiği bilgiler için bakınız; Hdt. I. 142-150., II. 43., V. 8-10.

³⁶ Basileides oğlu Herodotos’un, Halikarnaslı Herodotos ile bir bağı olduğunu ilk ortaya atan kişi Dahlmann olmuştur: Dahlmann, F. C., Cox, G. V., (1846). *The Life of Herodotus: Drawn Out From His Book*, Londra: J.W. Parker, s.s. 5-6. Dahlmann’ın ortaya attığı bu iddia *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology* sözlüğünde doğru kabul edilerek aktarılmıştır: Smith, W., (1849). *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. Londra: J. Walton, s.431.

A. Fabricius'un, *Bibliotheca Graeca* isimli çalışmasında açıkça görülmüştür.³⁷ Herodotos'un ailesine ilişkin genel bilgiler bunlarla sınırlıdır. Bu noktada bu bilgilerden şu çıkarımlar yapılabilir:

1. Varlıklı ve saygın bir ailede doğmuş olması Herodotos'un iyi bir eğitim alması, seyahatlerinin maliyetlerini karşılayabilmesi, eserinde kullandığı kaynaklara ulaşabilmesi vb. konularda ona kolaylık sağlamış olabilir.

2. Halikarnas gibi dönemin Doğu ve Batı kültürlerinin bir arada yaşadığı bir şehirde doğmasına ek olarak, anne ve babasının da farklı kültürleri temsil eden Grek ve Karya kökenli olmaları, Herodotos'un başka toplumlara ve 'ötekilere' bakışını etkilemiş olabilir.

3. Herodotos'un amcası olduğu düşünülen epik şair Panyassis'in, Tiran Lygdamis tarafından infaz edilmesi Herodotos'un özgürlüklere, yasalara, sınırlamalara ve tiranlığa bakış açısını etkilemiş olabilir.

3.1.3. Doğduğu Yer ve Çocukluğu

Herodotos'un dünyaya geldiği tarihte Halikarnas, Küçük Asya³⁸ kıyılarında yer alan Karia bölgesinde (Bkz. Ek-1), birkaç Yunan kentinin bağlı olduğu küçük bir krallıktır (Dahlmann, 1946: 3-4). Herodotos'a göre Halikarnas, Dor kolonileri tarafından kurulmuş ve Dor Birliği'nin altı üyesinden biri olmuş, ancak daha sonra bu birlikten atılmıştır.³⁹ M.Ö. 6. Yüzyılın ortasından itibaren Lidya Krallığı'na bağlı hale gelen Halikarnas, krallığın Pers İmparatorluğu işgaline uğraması ile Pers hakimiyeti altına girmiştir. Halikarnas tüm Karia ile birlikte M.Ö. 4. Yüzyılın ilk yarısında Kral Hekatomnos ve oğlu Maussollos tarafından yönetilmiş ve bu dönemde Karia'nın başkenti Halikarnas olmuştur (Akurgal, 2003: 406). Goldhill (2002: 11) Herodotos'un doğduğu şehir olan Halikarnas'ı, "Pers İmparatorluğu ve

³⁷ William Beloe (1831: 412), Fabricius'un kitabında yer alan Halikarnaslı Herodotos ile aynı dönemde yaşamış ve tanınmış olan Herodotos adlı kişilerden birkaçını sıralamıştır: Democritus'un kardeşi Herodotos, komedyen Herodotos, Epicurus'un arkadaşı Herodotos ve müzisyen Herodotos.

³⁸ Küçük Asya (Asia Minor): Anadolu Yarımadasını kapsayan coğrafi bölgeyi tanımlamak için kullanılmış olan Antik Dönem terimi.

³⁹ Herodotos'un (I. 144.) aktardığına göre, Dor Birliği'ne altı il anlamına gelen Heksapolis ismi verilmiştir. Heksapolis illeri, Triopion isimli bir tapınak inşa etmişler ve bu tapınağı komşu Dorların kullanmasına izin vermemişlerdir. Triopion'da Apollon adına düzenlenen oyunlarda kazanan kişiye tunçtan üçayak hediye edilir, o kişi kural gereği aldığı ödülü tapınağın dışına çıkaramamış. Agasikles adında Halikarnaslı bir adam oyunu kazandıktan sonra kuralı çiğneyerek kazandığı ödülü evine götürdüğü için Halikarnas Dor Birliği'nden atılmış, o zamandan sonra da bu illere altı il anlamına gelen Heksapolis yerine, beş il anlamına gelen Pentapolis ismi verilmiştir.

Yunan dünyası arasında ağır çekişmelere sahne olan sınır bölgesi” olarak tanımlamış ve Herodotos’un yaşadığı ve gezdiği şehirleri göz önünde bulundurarak Herodotos’un eseri *Tarih*’i “yalnızca savaşlarla sınırlı açıklamalar değil, ayrıca Doğu ve Batı arasındaki kültürel çatışmaların temelini araştıran bir Akdeniz turu” olarak betimlemiştir.

Herodotos dört yaşındayken M.Ö. 480 yılında Salamis Deniz Muharebesi (Halikarnas, bu muharebeye Pers İmparatorluğu’nun yanında, Kraliçe Artemisia’nın bizzat donanmayı yönetmesi ile katılmıştır), beş yaşındayken M.Ö. 479’da Platea Muharebesi gerçekleşmiş, her iki savaş sonucunda da Persler ağır bir yenilgi almıştır.⁴⁰ Salamis Deniz Muharebesi’nin galibi Yunanlılar, birçok İyon adasını birliklerine katmış, Küçük Asya’nın bazı şehirleriye Pers İmparatorluğu’ndan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu dönemde, başkenti Halikarnas olan Karia Krallığı, Kraliçe Artemisia’ya ve ondan sonra gelen krallara (Pisindelis ve Lygdamis) sadık kalmış, yönetimlerinden ayrılmamışlardır (Dahlmann, 1946: 6). Herodotos, çocukluk dönemini önemli bir ticaret şehri olan Halikarnas’ta, alınan mağlubiyete rağmen savaş kahramanı olarak anılan bir kraliçenin yönettiği mevcut kurumlarına bağlı bir şehirde ve toplumda, barış içerisinde yaşamıştır.

Herodotos (VII. 99.), Salamis Deniz Muharebesine Karia Krallığı adına katılan Kraliçe I. Artemisia’dan övgü ile bahsetmiş ve “zorunluluğu olmadığı halde savaşa katılmasını” hayranlık verici bulduğunu aktarmıştır. Ayrıca Salamis Muharebesi sırasında Pers İmparatorluğu’nu yöneten İmp. Serhas’ın da Artemisia’ya karşı büyük saygı duyduğundan bahsetmiştir (VIII. 69.). Övgü konusunda eli oldukça sıkı olan ve onlarca kral, savaşçı, devlet adamı vb. görevlerde yer almış önemli isimlerden bahseden Herodotos’un, bu isimlerden Artemisia kadar övgü ile bahsettiği başka isim olmamıştır.⁴¹ Dahlmann (1946: 6) Herodotos’un Artemisia’ya olan bariz hayranlığının sebebinin, Herodotos’un ailesinin Kraliçe Artemisia tarafından korunma altına alınmış olabileceği iddiası ile açıklamaya çalışmıştır. Herodotos’un çocukluğunu Halikarnas’ta geçirmiş olmasından yola çıkarak şu çıkarımlar ileri sürülebilir:

1. Herodotos’un kendine özgü iki kültürü (Pers-Yunan) aynı çatı altında barındırmış ve önemli bir ticaret şehri olduğu için farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış olan Halikarnas’ta

⁴⁰ Pers-Yunan savaşlarını gösteren harita için bkz.: Harita 3.5. ve 3.6.

⁴¹ Herodotos’un eserinde Artemisia’nın yeri konusunda geniş bilgi için ayrıca bkz.: Munson, R. V., (1988). Artemisia in Herodotus. *Classical Antiquity*, 7(1), 91–106.

büyümüş olması, onun seyahatlere (Hdt.'un araştırmalarının altında yatan motivasyonun 'merak' olduğu bariz şekilde görülmektedir) ticarete (Hdt.'un ticaret ile uğraştığı düşünülmektedir), kültürlere (*Tarih*'te kültür karşılaştırmalarını sık sık görülür), inanışlara (Hdt.'un, eserinde inanışların kökenlerini ve asıl kaynağın hangi şehir olduğunu araştırdığı görülür) olan bakışını etkilemiş olabilir.

2. Çocukluk dönemi boyunca devam eden savaşlar ve bu savaşların yarattığı etkiler Herodotos'un savaşa ve barışa yönelik bakışını etkilemiş olabilir. Herodotos kitabının bir bölümünde şu alıntıyı aktarır (I. 87.): “*Kimse durduk yere savaşı, barışa yeğlemez şüphesiz; çünkü barışta çocuklar babalarını gömerler, lakin savaşta babalar oğullarını...*”

3.1.4. Herodotos'un Mesleği

Herodotos'un gerçekleştirdiği gezilerin maliyetinin nasıl veya kim tarafından karşılandığı ile ilgili elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır. How ve Wells (1912: 17) Herodotos'un Avrupa, Asya ve Afrika'ya kadar uzanan gezilerinin maliyetlerini tüccarlık yaparak karşılamış olabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁴² How ve Wells Herodotos'un seyahatlerinde üzerinde durduğu noktalar ve bazı konularda verdiği ayrıntılı bilgilerden yola çıkarak, Kuzey ve Doğu'ya yaptığı seyahatleri bir tüccar olarak gerçekleştirmiş olabileceğini ilk öne süren isimlerdir ve bu iddialarına beş gösterge ileri sürmüşlerdir: (1) Herodotos'un, dönemin önemli ticaret malları olan boynuz, sinameki, tarçın, keten, kenevir, tuzlu balık, şekerlemeler gibi ürünlerin nasıl yapıldığını, nasıl işlendiğini ve ticaretlerinin nasıl yapıldığına dair ayrıntılı bilgiler vermesi.⁴³ (2) Dönemin ticaret taşımacılığına dair bilgileri bu işlere aşina olduğu yönünde bir izlenim veren şekilde tasvir etmesi.⁴⁴ (3) Nehirlerin denize olan mesafelerinden bahsetmesi.⁴⁵ (4) İskitlerin işlerini halletmek için yedi tercüman kullanmalarını (IV. 24.) ve Kartacalılar ile Libyalılar arasında yüz yüze görüşmelerde yapılan pazarlık usullerini (IV. 196) aktarması. (5) Ticaret mallarına dair kıyaslamalar/benzetmeler yapması.⁴⁶ How ve Wells'in sunduğu göstergelere, şunlar da eklenebilir: Herodotos (1)

⁴² Herodotos'un bizzat gördüğünü aktardığı şehirler (Sina Eti, 1994: 10-11): Sardis, Alyattes Ephesos, Phrygia, Kelaiani, Miletos, Rhodos, Kıbrıs, Samos, Halikarnassos, Lesbos, Khios, Kolkhis, Kırım, Eksampeia, Prasias, Ekbatana, Susa, Babil, Elephantine, Kyrene, Kinyps, Thurioi, Kroton, Metapontum, Taras, Sicilya, Syrakusai, Gela ve Egesta'dır.

⁴³ II. 105., III. 110–111., IV. 53., IV. 74., VII. 31., VII. 126.

⁴⁴ Fırat ve Nil nehirleri üzerinde yapılan taşımacılıkta yer alan gemilerin kapasitelerinden bahsetmiştir: I. 194., II. 96. Denizci terimlerine (örneğin zoka) aşina olduğu görülmektedir: II. 5. Ziftten bahsederken onun niteliğini bildiğini göstermiştir: IV. 195.

⁴⁵ I. 194., II. 96., IV. 53.

⁴⁶ Lesbos çanağına (IV. 61.) ve Argos kazanına (IV. 152.) benzetmeler yaptığı görülmüştür.

Kızıldeniz'den açık denizlere kürekli gemilerle ulaşmanın 40 gün sürdüğünü belirtmiş ve Kızıldeniz yol haritası hakkında bilgiler vermiştir.⁴⁷ (2) Tütsü, mür, sinameki, tarçın, ladonon (afyon tentürü) gibi dönemin önemli ticaret mallarının sadece Arabistan'da çıkarıldığını ve bu ürünlerin nasıl işlendiklerini ayrıntısı ile açıklamıştır.⁴⁸ (3) Önemli ticaret bölgelerini çok iyi bildiğini belli etmiş ve bu coğrafyada bulunan ülkelerden birinden diğerine nasıl gidildiğini basit bir şekilde anlatacak coğrafi bilgiyi edinmiştir.⁴⁹ (4) Keten işleme yöntemlerini bilmesine ek olarak, Helenlerin farklı şehirlerden gelen ketenleri nasıl adlandırdıkları hakkında da bilgi sahibi olduğunu göstermiştir.⁵⁰ (5) Eserinde farklı şehirlerde ve kültürlerde kullanılan toplam 15 farklı ölçü birimi hakkında bilgi vermiştir.⁵¹

3.1.5. Herodotos ve Olimpiyat Festivali

Herodotos'un yaşamına ilişkin önemli bilgiler veren bir diğer isim M.S. 2. Yüzyılda yaşamış olan retorik ve hiciv ustası Samsatlı Lukianos⁵² olmuştur. Lukianos *Herodotus and Aetion* adlı eserinde Herodotos ile ilgili şu sözleri aktarmıştır (Lucian, 2014).: "Büyük Olimpiyat gününde toplantı alanının en dolu olduğu anda, her şehir vatandaşlarına çiçeklerini gönderirken, Herodotos birden toplantı salonunun ortasında, kendi Olimpiyat zaferini kazanmak için belirdi. Dinleyicilere eserini (*Tarih*) ezberden okuyarak onları büyüledi. Kitaplar ilham perilerinin (Muses) isimleriyle sıralanmıştı. Herodotos artık olimpiyatı kazananlardan bile daha fazla biliniyordu. Orada Herodotos'un eserini okumasına şahit olan kişilerin, yaşananları diğer kişilere anlatmasından sonra adını duymamış hiçbir erkek kalmamıştı. Onu görenler, parmakları ile işaret ederek 'İyon dili ile Pers savaşını yazan ve zaferlerimizi ünlendiren büyük Herodotos işte bu' diyorlardı. İşte Histories bunu sağladı, tek bir toplantı yeterli oldu ve tüm Yunan toprakları oybirliği ile onun başarısını kabul etti. Herodotos sadece bir haberci aracılığı ile ünlenmemişti, toplantıda bulunan herkesin kendi şehirlerinde o gün olanları anlatması ile ünlenmişti."

Herodotos'un Yunan topraklarında bu denli bir üne sahip olmasını Olimpiyat Festivalinde eserini okumasına borçlu olduğunu yazan tek kişi Lukianos'tur. Herodotos'un

⁴⁷ II. 11.

⁴⁸ III. 107.

⁴⁹ IV. 37-41

⁵⁰ II. 105

⁵¹ Herodotos'un kullandığı uzunluk ölçüleri: stadion, ayak, dirsek, kulaç, metre, plethron, parmak, palma, dirsek, skenes, parasang. Hacim ölçüleri: katule, amphora, khoenix, medimnos.

⁵² Bugün Adıyaman sınırlarında yer alan Samsat ilçesinde doğduğu için bu ismi almıştır. Yabancı literatürde Lucian of Samosata olarak geçmektedir.

ününe dair Lukianos'un aktardıklarının tamamını doğrulayan bir kayıt bulunmamasına rağmen, Suidas da Herodotos'un bu festivale katıldığını işaret etmiştir. *Suda Sözlüğü*'nün "Thukydides" maddesinde şu bilgiler yer almaktadır: "Thukydides henüz bir çocukken babası Olorus ile birlikte Olimpiyat Festivaline katıldı. Burada Herodotos'un anlattığı hikayeleri dinlerken göz yaşlarını tutamadı. Bunun üzerine, Herodotos Olorus'a seslenerek yaşının küçük olmasına rağmen, bilgiye karşı bu derece istekli ve hevesli bir çocuk yetiştirdiği için onu tebrik etti." *Penny Ansiklopedisi*'nde (1842: 407), Herodotos ile Olorus arasında geçen diyalogun Suidas, Marcellinus⁵³ ve Photius'un⁵⁴ yazdığını, ancak bu diyalogun gerçekleştiği mekânın Olimpiyat Festival alanı olduğundan sadece Suidas'ın bahsettiği bilgisi yer almaktadır. Herodotos'un Atina'da eserini duyurduğu yönünde farklı kaynaklar da mevcuttur. Örneğin (Fornara, 1983: 2), Eusebius⁵⁵ kroniklerinde Herodotos'un kitaplarını Atina Meclisinde okumasının ardından (M.Ö. 445/4) meclis tarafından onurlandırıldığı bilgileri yer almaktadır. Herodotos'un eserini Atina'da okuyup okumadığı konusunda kesin bir uzlaşıdan söz etmek mümkün değildir. Dahlmann (1849: 432), belirtilen tarihlerde Herodotos'un sadece 32 yaşında olduğunu, o tarihte eserini tamamlamış olmasının imkânsız olduğunu, henüz tamamlanmamış bir eserin Muselar ile isimlendirilmiş olma ihtimalinin bulunmadığını ve dolayısı ile bu hikâyenin Samsatlı Lukianos tarafından uydurulmuş olduğunu ileri sürmüştür. Heyse ve Baehr öncülüğündeki birçok yazar ise Herodotos'un eserini Olimpiyat Festivalinde okumuş olmasının oldukça olası olduğunu savunmuşlardır (Smith, 1849: 432). Bu bilgiler ışığında, bazı şüpheler olsa da Herodotos'un Olimpiyat Festivalinde eserini duyurduğu düşünülmektedir. Herodotos'un Olimpiyat Festivalinde eserini okumuş olmasından yola çıkarak şu çıkarımlar yapılabilir:

1. Atina'da henüz tamamlanmamış eserinin içerisindeki hikayelerini ezberden okuyarak büyük bir takdir topladıysa, bu durum Herodotos'a eseri *Tarih*'i tamamlamak, derinleştirmek ve diğer eserlerden farklı bir içerik ortaya koyması için gerekli motivasyonu vermiş olabilir.

⁵³ Marcellinus hakkında çok az kesin bilgi mevcuttur. 6. yüzyılda yaşadığı ve *Life Of Thucydides* adlı bir eser yazdığı bilinmektedir.

⁵⁴ I. Photius, 9. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda yaşamış ünlü Konstantinopolis Patriği. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mendels, D., (1986). Greek and Roman History in the 'Bibliotheca' Of Photius – A Note. *Byzantion*, 56., 196–206.

⁵⁵ Eusebius, Hristiyan tarihi araştırmacısı, yorumcusu ve polemikçisi. Araştırmaları ile bugün Kilise Tarihçiliğinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. 314 yılında Kayserya Maritima Piskoposu olmuş, 339-40 yılları arasında ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Croke, B., (1982). The Originality of Eusebius' Chronicle. *The American Journal of Philology*, 103(2), 195–200.

2. Atina Meclisi tarafından onurlandırılmış ve halk tarafından “zaferimizi ünlendiren yazar” olarak anılmış olması Herodotos’un Atina İmparatorluğu’na karşı tarafsız olmadığı ve bu şehre sempati duyduğu iddialarını güçlendirmektedir.

3.1.6. Samos, Thurii, Atina Yolculukları ve Ölüm Tarihi

Suidas, Herodotos’un Halikarnas’ın üçüncü tiranı Lygdamis tarafından doğduğu topraklardan sürgün edilmesinin ardından Samos’a göç ettiğini ve burada İyonya diyalektiğini öğrenerek, dokuz kitabını Samos’ta yazdığını iddia etmiştir (Suidas, T.Y.: eta,536). Bu iddianın belli bölümleri bugün tamamen reddedilmektedir. How ve Wells (1912: 10), Herodotos’un, eserinde Samos ile ilgili verdiği özel ayrıntılar ve isimlerden anlaşılacağı üzere hayatının bir bölümünü orada geçirdiğini, gezdiği her şehrin önemli yapıtlarını aktarmış olsa da Samos’a ayrı bir aşinalığı olduğunu (III. 60) aktarmışlardır. Ancak Suidas’ın, Herodotos’un İyonya diyalektiğini Samos’ta öğrendiği ve kitaplarını Samos’ta yazdığı iddiası konusunda kesinlikle yanıldığını belirtmişlerdir. Herodotos’un eserini ne zaman ve nerede yazdığı konusunda Alman yazıt uzmanı Kirchhoff’un ortaya çıkardığı bulgular kabul görmektedir. Kirchhoff’un *Über die Entstehungszeit des Herodotischen Geschichtswerkes* adlı eserinde Herodotos’un eserini ne zaman ve nerede yazdığına dair saptamalarını, R. W. Macan (2010: xv-xvi), kısaca şöyle özetlemiştir: Herodotos eserini tek bir mekânda ve tek bir zaman aralığında yazmamıştır, 9 kitaptan oluşan Historia, 3 farklı mekânda 3 farklı zaman diliminde yazılmıştır. Bu zaman dilimleri ve şehirler: (1) Birinci ve ikinci kitap ile üçüncü kitabın 1-119 maddelerini kapsayan bölüm Herodotos Thurii’ye gitmeden önce yazılmıştır. (2) Üçüncü kitabın kalan bölümü, dördüncü kitabın tamamı ve beşinci kitabın 1-76 maddeleri Thurii’de yazılmıştır. (3) Beşinci kitabın kalan bölümü, altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu kitabın tamamı Peloponez Savaşı’nın erken döneminde (muhtemelen Atina’da) yazılmıştır.

Suidas’a göre, Herodotos Samos’a göç ettikten sonra Halikarnas’a geri dönerek Lygdamis’in tahttan edilmesine yardımcı olmuştur. Bu doğrultuda Lygdamis’in tahttan indirildiği tarihin öğrenilmesi, Herodotos’un hangi tarihlerde Samos’ta ve ardından Thurii kolonisinde bulunmuş olabildiğine dair ipucu verecektir. E. L. Hicks (1901: 40-41), Atina İmparatorluğu’nun vergi listelerinin (Quota-list) aktarıldığı kronikleri inceleyerek, bu kroniklerde Halikarnas’ın ilk defa yer aldığı tarihi öğrenmeye çalışmış ve M.Ö. 454 tarihine ulaşmıştır. Halikarnas’ın Atina vergi listesinde adının geçmesi, o tarihte Atina İmparatorluğu

topraklarına dahil edildiği yönünde yorumlanmaktadır. Bu doğrultuda, M.Ö. 454 yılında vergi listesinde yer alan Halikarnas'ın, en geç o yıl içerisinde Atina tarafından işgal edildiği ve Lygdamis tiranlığının en geç M.Ö. 454 yılına kadar sürmüş olabileceği düşünülmektedir. Hicks, elde ettiği bulgulara dayanarak, M.Ö. 460-455 yılları arasında Halikarnas'ta tiranlık yönetiminin devrildiği bir devrimin gerçekleştiğini ileri sürmüştür (Hicks, 1901: 41). Halikarnas'ta tiranlığa karşı gerçekleşen devrim, Hicks'in aktardığı gibi M.Ö. 460-455 yılları arasında gerçekleştiyse, bu tarihe yakın bir tarihte Herodotos'un Thurii kolonisine katılmış olması gerekmektedir. Meiggs ve Lewis (1969: 71-72), Hicks'in verilerinin doğru olabileceğini ancak Lygdamis tiranlığının devrilmeden önce Halikarnas'ın Atina İmparatorluğu ile ittifak yapmış olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu iddialarını Tyres ve Pigres adlı iki tiranın yönettiği şehirlerin de Atina'nın vergi listelerinde yer almasına dayandırmaktadırlar. Atina'nın tiranlık yönetimleriyle ittifak yapmış olduğunu gösteren bu durum, Halikarnas'ın da bu pozisyonda yer alan şehirlerden biri olabileceğinin göstergesi olarak sunulmuştur. Bu konuda Hicks'in verileri diğer bazı kroniklerle karşılaştırılarak genel kabul görmekte, ancak bu bilgilerin doğruluğuna 'kuşkusuz doğru' gözüyle bakılmamaktadır.

M.Ö. 90-30 yıllarında yaşamış olan Sicilyalı tarihçi Diodorus Siculus'un *Bibliothēke Historike* adlı eserinde Yunan kolonilerinin Thurii şehrine yerleşme tarihlerini aktarmıştır. Siculus'un Thurii kolonisinin yerleşimini işaret ettiği tarih 84. Olimpiyatlar dönemine denk gelmekte ve bu da M.Ö. 444 ya da 443 yılına tekabül etmektedir (Siculus, 2006: 193-194). Halikarnas tiranlığı M.Ö. 460-455 yıllarında devrilip Herodotos bu tarihlerde Halikarnas'ta istenmediyse ve M.Ö. 444-443 yıllarında Thurii kolonisine katıldıysa bu iki tarih arasındaki boşlukta Herodotos neredeydi? Bu soruya verilmiş yanıtlardan en kabul göreni, Herodotos'un bu tarihler arasında Atina'da olduğu iddiasıdır (Thomas, 2007: 61). M.Ö. 445 yılında Herodotos'un Atina'da Olimpiyat gününde eserini tanıttığı yönünde elde edilen bulgular, Herodotos'un bahsi geçen yaklaşık on senelik dönemde Atina'da olduğu düşüncesini pekiştirmektedir.

Herodotos-Atina ilişkisine dair en çok atıf yapılan isim Jacoby olmuştur. Jacoby'nin iddiasına göre, Herodotos, Hekataios'un yaptığı gibi gezilerini kaleme almak için M.Ö. 445 yılına kadar seyahatlerini sürdürmüştür. Herodotos M.Ö. 445 yılına yakın bir tarihte Atina'ya gelmiş, hikayelerini anlatmaya başlamış, Atina ve Perikles⁵⁶ ona yeni bir bakış açısı ve Atina

⁵⁶ M.Ö. 495-429 yılları arasında yaşamış olan Atinalı reformist politikacı. M.Ö. 461 yılında Atina kent başkanı seçilmiştir. Herodotos'un ziyaret ettiği dönemde Atina İmparatorluğunda en yetkili kişi Perikles'dir.

hayranlığı kazandırmıştır. Herodotos Sparta ve Atina merkezli gerçekleşen Peloponez Savaşı'nın başlamasına yakın bir dönemde, Pers-Yunan savaşlarında Atina'nın Helen halkı için en doğru stratejileri izlediğini gösterecek şekilde eserini yeniden düzenlemiş ve Atina'yı yücelterek dalkavukluk⁵⁷ yapmıştır (Jacoby, 1915: 207-210). Ancak Jacoby'nin iddialarına rağmen Herodotos'un Atina adına dalkavukluk yapıp yapmadığı kesin bulgulara dayandırılmamış ve Herodotos'un Atina ile ilişkisi literatürde daha çok 'hayranlık' olarak nitelendirilmiştir.

Bu bölümde yer alan bilgileri kronolojik olarak sıralamak gerekirse: Herodotos gezilerinin büyük çoğunluğunu tamamladıktan sonra Samos'a yerleşmiştir. M.Ö. 455-454 yıllarında Samos'tan ayrılarak Halikarnas'a dönmüş ve burada M.Ö. 454 yılında Lygdamis'e karşı gerçekleşen bir devrimde yer almıştır. Gerçekleşen devrimin sorumlularından biri olarak görünen Herodotos, halk tarafından Halikarnas'ta istenmediği için buradan ayrılmıştır. M.Ö. 453-443 yılları arasında Atina'ya yerleşmiş ve burada ismini duyurmuştur. M.Ö. 443 yılında ise Atina'nın Thurii kolonisine katılmaya karar vererek Thurii'ye göç etmiştir. Thurii'ye göç etmesinden sonra ne olduğu konusu da tartışmalı bir konudur. Bazı yazarlar Herodotos'un orada öldüğünü iddia ederken, bazı yazarlar ise Peloponez Savaşının ilk yıllarında Atina'da olduğunu, dolayısı ile Thurii'de ölmediğini iddia etmektedir. Bu konuda How ve Wells'in (1912: 3) görüşü, Herodotos'un Thurii'de kesinlikle bulunduğu ancak bazı göstergeler mevcut olsa da orada ölüp ölmediğinin kesin olmadığı yönündedir. Jacoby ise Herodotos'un Thurii'den hiçbir zaman dönmediğini ve orada öldüğünü aktarmıştır (Jacoby, 1915: 208).

Tarih olarak, Herodotos'un Peloponez Savaşının ilk yıllarında yaklaşık olarak M.Ö. 430-420 yılları arasında öldüğü düşünülmektedir. Bu tarih aynı zamanda Herodotos'un eserini yayınlama tarihi olarak da kabul edilmektedir. Ansiklopediler başta olmak üzere, Herodotos hakkında yazılmış eserlerin neredeyse tamamında Herodotos'un ölüm tarihi M.Ö. 425-426 olarak kabul edilse de bu konuda kesin bir çıkarım yapmak mümkün değildir.⁵⁸

⁵⁷ TDK'ye göre "dalkavuk": Kendisine çıkar sağlayacak olanlara aşırı bir saygı ve hayranlık göstererek yaranmak isteyen kimse, huluskâr, yağcı, yalaka, yağdanlık, yalpak, yaltak, yaltakçı, kemik yalayıcı, çanak yalayıcı, kılbaz:

⁵⁸ Britannica Ansiklopedisi Herodotos'un ölüm tarihini M.Ö. 430-420 olarak aktarmaktadır: 15.11.2020 <https://www.britannica.com/biography/Herodotus-Greek-historian>
The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome, Herodotos'un ölüm tarihini M.Ö. 430-420 olarak aktarmaktadır: 15.11. 2020 <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195170726.001.0001/acref-9780195170726-e-584>
New World Encyclopedia, Herodotos'un ölüm tarihini M.Ö. 425 olarak aktarmaktadır: 16.11.2020 <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Herodotus>

Güncel tarih ansiklopedileri Herodotos'un ölüm tarihine ilişkin güncel verilerden faydalanarak M.Ö. 420 tarihinden sonrası için de olasılık vermişlerdir.⁵⁹ Charles W. Fornara, Jacoby ve O.J. Todd, Herodotos'un M.Ö. 420 yılında eserini yazmaya devam ettiğini iddia eden ve bu iddiaları ile literatürde destek bulan akademisyenlerdir.⁶⁰ Fornara (Sansone, 1985: 4), Herodotos'un M.Ö. 421 yılında Nicias Barışı imzalandığında yaşadığını ve eserini de M.Ö. 420'den sonra yayınladığını ileri sürmüş, bu iddiasını dönemin yazarlarının eserlerindeki Herodotos etkisine ve M.Ö. 421'den önce yazılan eserlerde Herodotos'un etkisinin olmamasına dayandırmıştır. M.Ö. 421'den önce Herodotos'un eseri henüz diğer eserleri etkilemedi ise bu *Tarih*'in henüz yayınlanmadığının göstergesi kabul edilmiş ve M.Ö. 421'den sonra yazılan eserlerde Herodotos etkisi işaret edilerek bu argüman desteklenmiştir (Fornara, 1971: 27). Herodotos'un Samos, Thurii ve Atina'da bulunması ile ilgili olarak aktarılan bilgiler ışığında şu çıkarımlarda bulunulabilir:

1. Herodotos bir tiranın devrilmesinde rol aldı ise bu durum amcası Panyassis'in idam edilmesi ve kendisinin doğduğu topraklardan sürülmesinin bir sonucu olmalıdır. Ancak bunun haricinde Lygdamis'in devrilmesinin ardından Halikarnas'ın Atina İmparatorluğu'nun topraklarına katılmış olması, Herodotos ile Atina arasında bir bağlantı bulunduğunun göstergesi olabilir.

2. Ticaret ile meşgul olan bir gezginin, sürgün edildiği için doğduğu topraklara dönemiyor olması, onun hem gezilerinin devamı hem de bu gezilerden yola çıkarak bir eser yazma düşüncesini etkilemiş olabilir.

3. Atina'da eserini duyurup ünlenmesinin ardından, Thurii kolonisine yerleşmiş olması, Herodotos'un eserinin kapsamını genişleterek, elde ettiği saygınlığı artırma motivasyonu ile ortaya çıkmış olabilir.

3.2. Tarih'in İçeriği

Herodotos, eserini iki amacı gerçekleştirebilmek üzerine kurgulamıştır. (1) Pers imparatoru Serhas'ın Helenlere karşı düzenlediği ve Herodotos'un (VII. 20.) "*bizim*

⁵⁹ Ancient History Encyclopedia, Herodotos'un ölüm tarihini M.Ö. 425-413 olarak aktarmaktadır: 16.11.2020 <https://www.ancient.eu/herodotus/>

⁶⁰ Todd, O. J., (1922). On the Date of Herodotus' Death. *The Classical Quarterly*, 16(1), 35–50.; Jacoby, F., (1913). Herodotos, *P-W suppl. II.*, 205-520. Fornara, C. W., (1971). Evidence for the Date of Herodotus' Publication. *The Journal of Hellenic Studies*, 91, 25–34.

bildiğimiz seferler içerisinde en önemlisi budur...” diye tanımladığı Pers-Yunan savaşları hakkında geniş bilgiler vermeyi amaçlamıştır. Herodotos, bu doğrultuda ilk altı kitabında seferlerin nedenlerini, tarihçesini, altında yatan farklı sebepleri ortaya çıkarmaya çalışmış ve son üç kitabında savaşların başlangıcından bitişine kadarki süreci en ince detaylarıyla okuyucusuna sunmuştur. (2) Elde edebildiği her halk ve şehir ile ilgili olabildiğince fazla ‘bilinmeyen’ bilgiler vermek amaçlanmıştır. Yunanlılar ile ilgili çoğu konunun okuyucuları tarafından bilindiğini varsayarak, bu konuda aktaracağı bilgi ve hikayeler konusunda daha seçici davranan Herodotos, konu ‘barbarlar’ (Yunan olmayanlar) olunca elde edebildiği neredeyse her bilgiyi aktarmıştır. Dokuz kitaptan ikincisi olan Euterpe’nin tamamının Mısır tarihçesi, coğrafyası, kral listeleri, önemli yapıtları, gelenekleri, Yunanlılarla ortak dini inanışları, toplumsal dinamikleri vb. konulardan oluşması bu durumun en somut kanıtlarından biridir. Herodotos eserinin giriş bölümünde bahsi geçen bu iki amaçtan bizzat kendisi bahsetmiştir: “... *Gerek insanoğlunun kahramanlıkları, gerekse Helenlerin ve barbarların çıkardıkları büyük işler ve harikalar zamanla unutulmasın, şanlı yıllar boyu yürüsün; özellikle de birbirleriyle yaptıkları sonu gelmez savaşların sebepleri hatırlansın...*” Herodotos’un eserinin amacı ve planı, Tarih’in barındırdığı ana konudan uzak gibi duran çokça farklı konu yüzünden bulanık gibi görülse de esasında oldukça net ve kesindir. Çünkü bu çokça farklı konu, bahsedildiği üzere eserin bir diğer amacı ve planıdır. Herodotos eserin henüz ilk cümlelerinde birinci planına, yani Helenler ve barbarlar arasındaki sürtüşmelere yönelmiş ve Helen-Barbar düşmanlığının bilinen ilk izlerini takip etmeye başlamıştır (Hdt. I. 1-5). Herodotos, I. Kitabın başlangıcını, 6. Kitabın bitişini kapsayan bölümlerin tamamında Pers İmparatorluğu’nun Pers-Yunan savaşlarındaki sınırlarına nasıl ulaştığını aktarır ve bunu yaparken Persler haricinde, bilgi elde edebildiği tüm halklarla ilgili detaylar vererek yukarıda bahsi geçen birinci amacından (Pers-Yunan savaşları ve savaşların nedenleri) sıkça uzaklaşmış, ikinci amacına (diğer halk ve şehirler hakkında bilgi vermek) yönelmiştir. Pers-Yunan savaşları sırasında Pers İmparatorluğu’nun ulaşmış olduğu sınırları önceki altı kitapta anlatan Herodotos, VII. VIII. ve IX. kitapların tamamında birinci amacından ve konusundan çok fazla sapmadan, direkt olarak Pers-Yunan savaşlarını aktarmıştır.

Birinci Kitap *Klio*, üç aşamalı olarak ilerlemiştir: (1) Lidyalılar ve Lidya kralı Kroisos, (2) Pers-Lidya savaşı, (3) Medler, Persler ve Pers kralı Kiros. Kitabın birinci aşamasında, bir yandan Büyük Kroisos’un tahta çıkış öyküsünü ve Lidya Krallığı’nın Kroisos döneminde yaşadığı zenginliğe odaklanılırken, diğer yandan da Lidyalılar hakkında geniş bilgiler

verilmiştir. Kitabın ikinci aşamasında, Lidya Kralı Kroisos'un, Pers İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk kralı olan Büyük Kiros'a yenilerek tüm topraklarını kaybettiği Thymbra Savaşı aktarılmıştır. Birinci kitabın üçüncü ve son aşamasında, öncelikle Med kralı Astyages ve Med halkı hakkında bilgiler verilmiş ve Astyages'in Pers torunu Kiros tarafından alt edilerek Pers İmparatorluğu'nun kuruluşu aktarılmıştır. Herodotos, bu bölümde imparatorluğun kuruluşu hakkında bilgiler aktarırken Pers halkları hakkında da geniş bilgiler vermiştir. Büyük Kiros'un Asya'ya yönelik gerçekleştirdiği büyük ve başarılı seferlerle devam eden Klio, Lidya'nın da Pers topraklarına katılmasının ardından Kiros'un düzenlediği son seferde, İskit topraklarında Tomris'e yenilerek ölmesiyle son bulur (Bkz. Harita 3.1.).

Herodotos'un dokuz kitaptan oluşan eserinin 2. Kitabı olan *Euterpe*'nin tamamı Herodotos'un Mısır hakkında elde ettiği bilgiler ve gözlemler üzerine kurgulanmıştır. Mısır coğrafyası ve Nil Nehri (Hdt. II. 2-34) üzerine detaylı gözlemlerini aktaran Herodotos, daha sonra Mısır halkının gelenek, görenek, dini inanışları ve töreleri ile ilgili bilgiler vermiştir (Hdt. 35-84). Mısır hakkında verilen bu bilgilerin ardından piramitler (II. 124-126), mumyalama işlemleri (Hdt. II. 85-91), lotos ve papirüs (Hdt. II. 92) gibi Mısır coğrafyasında merak uyandıran bilgileri aktaran Herodotos, daha sonra Mısır krallarının bıraktıkları önemli eserler ve onları konu alan hikayeler hakkında bilgiler verirmiş, kral listelerinden bahsetmiş ve bahsettiği kralların isimlerini Pers İmparatoru Kiros oğlu Kambyzes döneminde yaşayan

Kral Amasis'e gelinceye kadar uzatarak ikinci kitabı burada sonlandırmıştır (Hdt. II. 99-182).

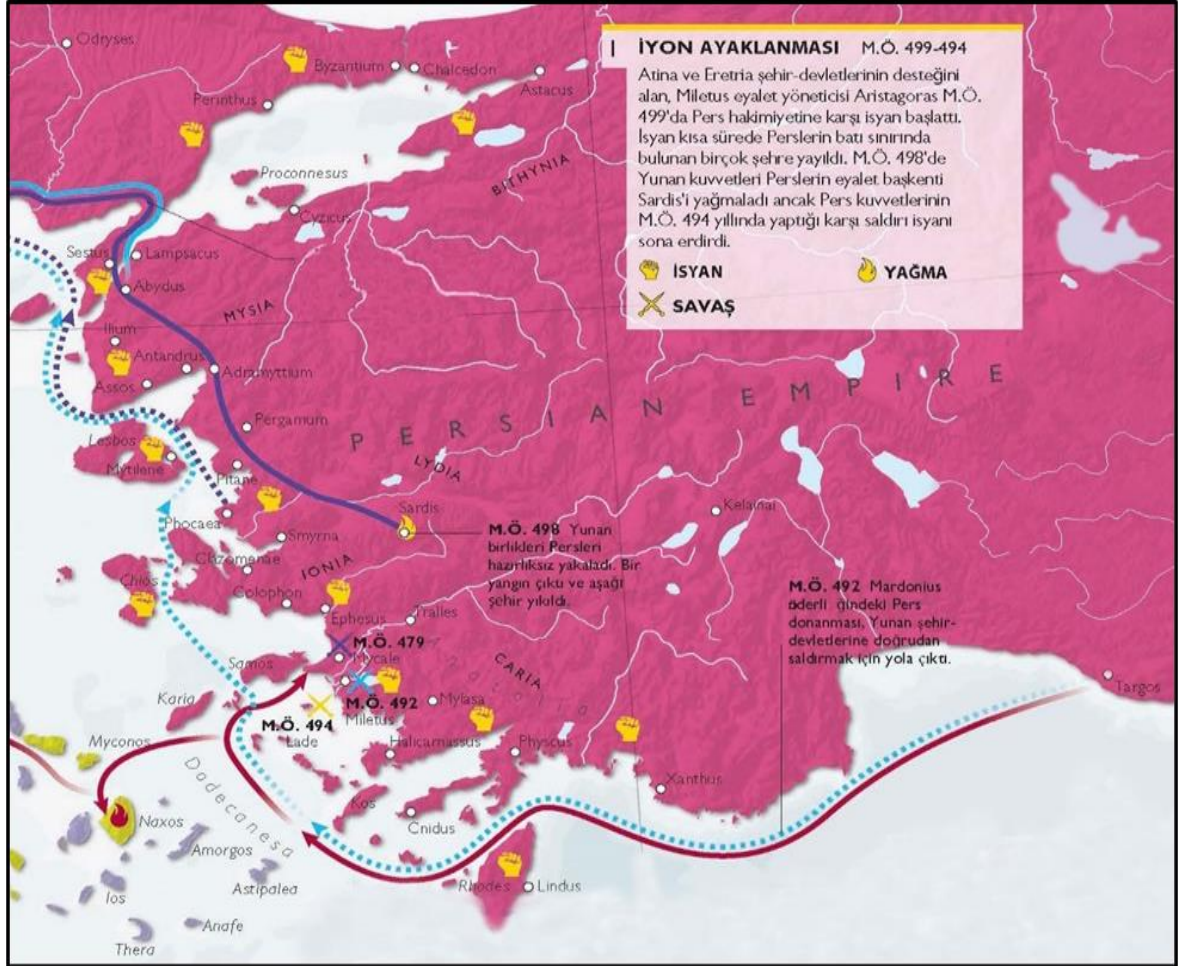
Harita 3.1. 1. Kitap Klio'nun 3 Aşaması ve Pers İmparatorluğu Sınırları

Üçüncü kitap *Thalia*, Kiros oğlu Kambyses'in tahta geçişinin ardından, ikinci kitapta hazırlık bilgileri verilen Mısır'a (Kral Amasis dönemi) ve ardından Libya'ya karşı düzenlediği başarılı sefer hakkında bilgiler vererek başlamıştır. Kambyses'in Mısır'ı ve Libya'yı Pers topraklarına katmasının ardından, bu topraklarda Magler olarak bilinen bir grubun krallığı Kambyses'in elinden almak için bir ayaklanma başlattığından bahseden Herodotos, Kambyses bu ayaklanmayı bastıramadan bir kaza sonucu ölünce, Magler'in ele geçirdikleri krallıktan sekiz ay hüküm sürdüklerini ve sekiz ay sonra 'Yediler Meclisi' olarak bilinen bir grup tarafından alt edilerek öldürüldüklerinden bahsetmiştir. Magler öldürülünce, Pers İmparatorluğu, Kiros soyundan çıkarak yediler meclisinde kral seçilen Hystaspes oğlu Dareios'un eline geçmiştir. Dareios'un tahta çıkışının ardından Pers İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde bulunan tüm Asya uluslarını vergiye bağlamış, düzen kurucu olarak anılmasını sağlayacak yenilikler yapmıştır. Herodotos, Dareios döneminde yapılan yenilikleri ve vergilendirme sistemlerini detaylarıyla aktarmıştır. Tarihte ilk defa merkeziyetçi politika

izlemiş olan Dareios, Herodotos'un aktardığına göre, imparatorluğun her köşesini Susa'ya bağlamış, bunu uygulayabilmek için iyi ve bakımlı yollar açmış, çağının en hızlı atlılarını resmi haberciler olarak görevlendirmiş, satraplık (bir çeşit Pers eyalet sistemi) sistemiyle yönetilen bölgelere kraliyet katipleri ve müfettişler yerleştirmiş ve böylelikle sınırlarının ulaştığı her bölgede yaşanan gelişmelerin merkeze iletilmesini sağlamıştır. *Thalia*'nın son bölümünde Dareios'un tahta çıkışının ardından Babil'de başlayan ayaklanmadan bahseden Herodotos, bu ayaklanmanın nasıl bastırıldığının detaylarını aktararak 3. Kitap *Thalia*'yı burada sonlandırmıştır (Bkz. Harita 3.2.).

Harita 3.2. Pers İmparatorluğu'nun Yeni Sınırları

şehirlerin izledikleri stratejilerle devam etmiş ve ayaklanma sonuçlanmadan *Terpsikhore* son bulmuştur. Beşinci kitapta bu ayaklanmanın aynı zaman Pers-Yunan savaşlarının başlamasını hızlandıran sebeplerden biri olduğu vurgulanmış, Herodotos bu ayaklanmanın Pers-Yunan savaşlarını etkileyecek boyutları üzerine yoğunlaşmıştır (Bkz. Harita 3.4.).

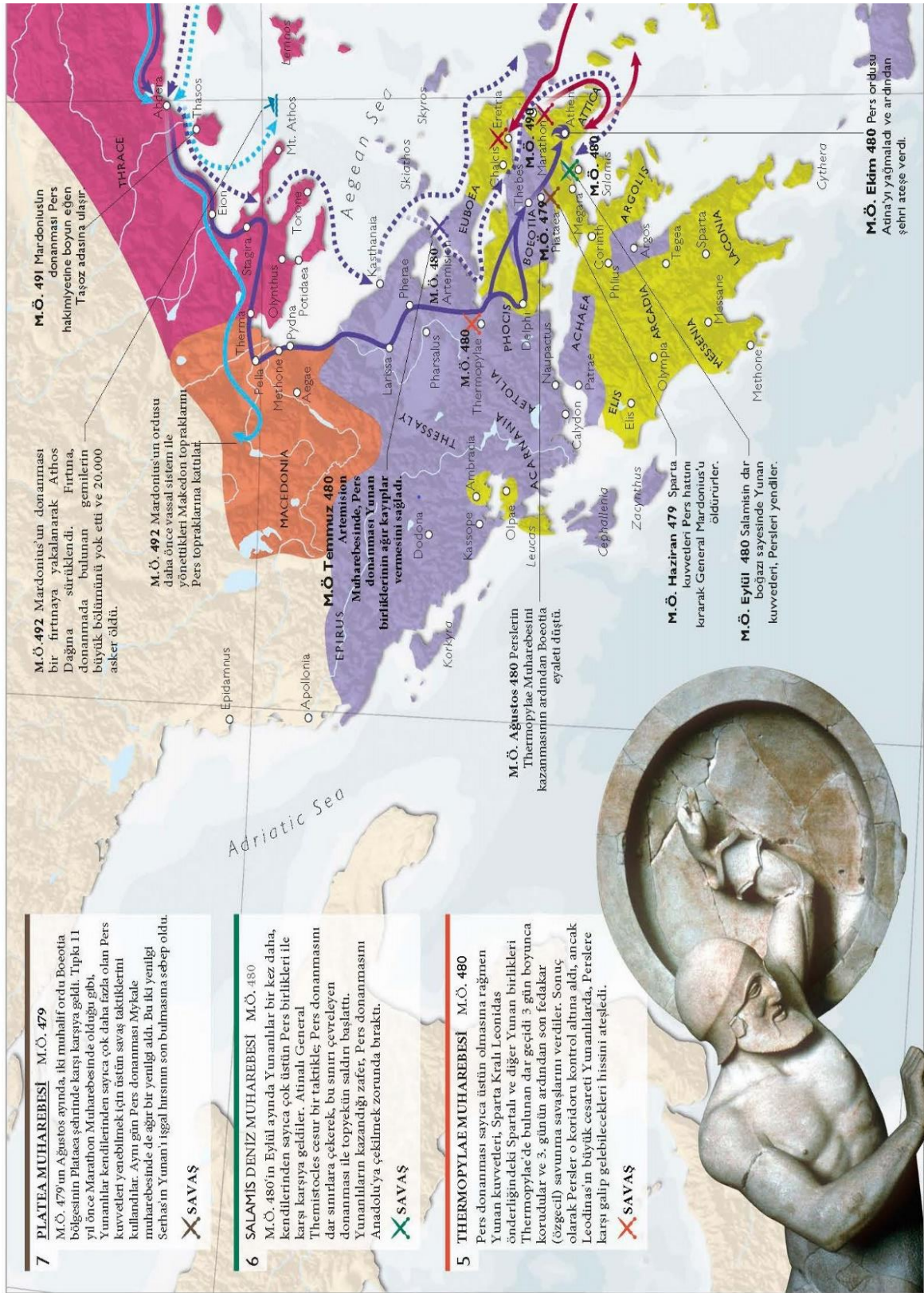
Harita 3.4. İyon Ayaklanması

Altıncı kitap *Erato*, Herodotos'un eserinin odak noktasının değiştiği bölümdür. Bundan önceki beş kitapta Med İmparatorluğu boyunduruğu altında yaşayan Pers halkının nasıl kendi devletlerini kurduklarını ve hangi Asya halklarına boyun eğdirdikleri aktarılırken, aynı zamanda Perslerin boyunduruk altına aldığı veya almak istediği halklar, devletler ve şehirler hakkında da oldukça geniş bilgiler verilmiştir. Buraya kadar olan bölüm, Herodotos'un Yunanlıların kiminle savaştığını, diğer bir deyişle düşmanın kim olduğunu aktarma girişimi olduğu izlenimini taşımaktadır. Zira Yunanlılarla savaşanlar sadece Pers halkı değil, Pers İmparatorluğu'nun boyunduruk altına aldığı tüm halklar olmuştur. Herodotos, Perslerin Avrupa'ya geçmeden önce Asya'da ulaşmış olduğu son sınırları, Pers

halkının henüz bir devletleri olmadan önceki zamanlarından başlayarak detaylı olarak aktarmıştır. Beşinci kitapta başlayan İyon Ayaklanması altıncı kitapta devam ederken, Herodotos Ege'den başlayarak burada yaşayan 'barbar olmayan' topluluklar hakkında bilgiler vermiştir. Altıncı kitap, İyon Ayaklanması'nın bastırılmasıyla başlamış ve Herodotos Asya üzerinde yaşayan barbar olmayan topluluklardan bahsetmeye devam etmiştir. Dareios'un görevlendirdiği Gen. (General) Mardonios'un Milet'i ele geçirmesinin ardından Trakya ve Makedonya topraklarından başlayan Avrupa kıtasında ilk Pers istila girişimlerini aktaran Herodotos, bu noktadan sonra seferler hakkında bilgiler aktarmaya ara vermiş ve Sparta topraklarının gelenekleri, kralları ve kralların ayrıcalıklarından bahsetmeye başlamıştır. Burada dikkat çeken durum, Herodotos'un Sparta dışında hiçbir Yunan halkı hakkında detaylı bilgi vermemiş olmasıdır. Bu şehirler hakkında sadece daha önce duyulmamış olduğunu düşündüğü hikayelerden ve bu şehirlerde bulunan yapılar, eserler, tapınaklar vb. bilgilerden bahseden Herodotos, ziyaret ettiği şehirlere dair, önceki altı kitapta izlediği detaylı anlatımdan uzak durmuştur. Diğer Yunan şehir-devletlerinden farklı gelenek görenekleri olan Sparta devleti haricinde, başta Atina olmak üzere diğer Yunan şehir-devletlerinin gelenek, görenek, yönetim, savaş taktikleri gibi bilgileri aktarmayan Herodotos, bu bilgilerin zaten bilindiğini düşünmüş olduğu tahmin edilmektedir. Trakya ve Makedonya topraklarında gerçekleşen başarılı Pers istilasının ardından anlatısına Sparta ve Sparta kralları arasındaki çekişmeler hakkında bilgiler aktarmış olan Herodotos, daha sonra Perslerin Yunan topraklarındaki istila girişimleri hakkında bilgiler vermeye devam etmiştir. Pers İmparatorluğu'na karşı başlatılan İyon Ayaklanması'nda, ayaklanmaya yardım eden Atina ve Eretria şehir-devletlerinin işgal edilmesi Yunanistan'a birinci Pers saldırısının temel nedeni olduğu düşünülmektedir. Herodotos, altıncı kitabındaki anlatısına, Eretria'nın Pers ordusu tarafından başarılı şekilde ele geçirilmesiyle devam etmiştir. Eretria'nın ele geçirilmesinin ardından ordunun yeni hedefi Atina olmuş ve Pers ordusu Eretria kuşatmasından sonra zaman kaybetmeden yeni hedeflerine yönelmiştir. Marathon Ovası'nda karşı karşıya gelen Yunan-Pers birlikleri, beş günlük beklemenin ardından muharebe başlamış ve Pers ordusunun sayıca üstünlüğüne rağmen, kazanan Atina-Platea tarafı olmuştur. Altıncı kitap, Marathon Muharebesi'nde Yunanlıların zaferinin Pers ordusunun ve Dareios'un Asya'ya dönmesiyle son bulmuştur (Bkz Harita 3.5. ve 3.6.).

Yedinci kitap *Polymnia*, Mısır'da Pers İmparatorluğu'na karşı başlayan ayaklanma bilgisinin verilmesiyle başlamıştır. Büyük Kral Dareios'un hem başarısız olduğu Yunanistan

seferinin intikamını almak maksadıyla ikinci bir sefer düzenlemek için, hem de Mısır'daki ayaklanmanın bastırılması amacıyla o zamana kadar görülmüş en büyük Pers ordusunu toplama kararı almış ancak her ikisini de gerçekleştiremeden ölmüştür. Büyük Dareios'un ölümünün ardından tahta oğlu Serhas çıkmış, böylelikle, üçüncü kitapta başlayan Dareios Dönemi yedinci kitapta son bulmuştur. Serhas dönemi ise yedinci kitapta başlamış ve *Tarih*'in sonuna kadar, yani dokuzuncu kitaba kadar sürmüştür. Herodotos'un eserinin odak noktasının altıncı kitapta değiştiğinden yukarıda bahsedilmişti, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu kitaplar tamamen Pers-Yunan savaşlarına odaklanıldığı ve Herodotos'un anlatısının yeni merkezinden çok daha az uzaklaştığının gözlemlendiği ikinci anlatı merkezi olmuştur. Yedinci kitapta, Serhas tahta çıkışının ardından öncelikle Mısır ayaklanmasını bastırmış ve ardından babasının yarım kalan intikamını alabilmek için, Yunan topraklarını istila etmek maksadıyla o zamana kadar görülmüş en büyük orduyu toplamıştır. Herodotos Serhas'ın ordusunun tüm detaylarını; Kara ordusu, deniz ordusu, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere gelen destekleri ve tüm bu ordunun insan ve teçhizat olarak toplam sayılarını aktarmıştır. Pers ordusunun ardından Yunan şehir-devletlerinin istila girişimine karşı hazırlıklarını aktaran Herodotos, aynı zamanda Pers İmparatorluğu'na karşı savaşmadan teslim olan şehirler hakkında da detaylı bilgiler vermiştir. Savaşın her iki tarafının hazırlıklarını detaylı şekilde aktaran Herodotos, yedinci kitabının son bölümüne Termopylae Muharebesi'ni aktararak başlamıştır. Pers ordusuna karşı sayıca az olan Sparta birlikleri Termopylae'de büyük bir savunma başarısı göstermiş olsalar da uzun süren girişimlerin neticesinde Pers ordusu muharebeyi kazanmayı başarmış ve yedinci kitap burada son bulmuştur (Bkz Harita 3.5. ve 3.6.).

Harita 3.6. Tarih'in VII. VIII. IX. Kitaplarının Kapsamı

Herodotos, sekizinci kitabı *Urania*'ya Pers ve Yunan taraflarının Artemision Savaşları'yla başlamış ve her iki tarafın da kayıplar verdiği mücadeleyle devam etmiştir. Ardından Pers ordusunun başarısız Delphoi istila girişimini aktaran Herodotos, bu bölümün ardından Salamis Deniz Muharebesi'nin hazırlık aşamalarını aktarmıştır. Herodotos, Salamis Muharebesi'nden önce Atina halkının büyük çoğunluğunun muharebe yerinin şehir dışında bir konumda belirlenmesiyle yerlerini terk ederek çevre şehirlere yerleştiklerini ve İmp. Serhas'ın savunmasız Atina'yı ele geçişi hakkında bilgi vermiştir. Atina'nın Perslerin eline geçmesinin ardından her iki tarafın Salamis Deniz Muharebesi'nin hazırlıklarını tamamlamalarını aktaran Herodotos, en önemli Pers-Yunan savaşlardan biri olan Salamis Deniz Muharebesi hakkında bilgiler vermeye başlamıştır. Herodotos'un aktardığına göre, Yunanlılar bir kez daha kendilerinden sayıca çok üstün Perslerle karşı karşıya gelmiş, Atinalı Gen. Themistokles cesur bir taktikle Pers donanmasını dar sınırlara çekmiş, bu sınırı çevreleyen donanması ile topyekûn saldırı başlatmış, bu saldırının sonucunda Yunanlılar zafere ulaşan taraf olmuştur. Savaş sonucunda ağır bir yenilgi alan İmp. Serhas, ordusunun bir bölümünü Gen. Mardonios'un emrinde Yunan topraklarında bırakarak, Avrupa sınırını bir daha geçmemek üzere Anadolu'ya çekilmiştir. Sekizinci kitap Salamis Deniz Muharebesi'nin sonuçlarını, kahramanlıklarını ve savaş sonrası yeni hazırlıklarının aktarılmasıyla son bulmuştur.

Dokuzuncu ve son kitap *Kalliope*, Gen. Mardonios'un, ilk istilanın ardından geçen dokuz aydan sonra hala kimsenin bulunmadığı Atina'ya yerleşmesiyle başlamıştır. Gen. Mardonios, İmp. Serhas'a iyi haberler yollayabilmek için emrindeki ordusuyla beraber önce diplomasi aracını kullanarak tüm Yunan topraklarını ele geçirmeye çalışmış, diplomasiden beklediği sonucu alamayınca Atina'nın yardımına koşan Spartalılarla savaşma kararı almıştır. Bu noktada, Pers-Yunan savaşlarının sonuncuları olan Platea ve Mykale Muharebeleri aynı gün gerçekleşmiştir. Herodotos bu muharebeler için her iki tarafın nasıl hazırlıklar yaptıklarını ve ardından muharebelerin nasıl geliştiğini aktarmıştır. Yunanlıların Perslere karşı sayıca az olmalarına rağmen, bir kez daha başarılı savaş taktikleri sayesinde zafere ulaşmalarıyla sonuçlanan Platea Muharebesi'nin sonucunda, Gen. Mardonios öldürülmüş ve bu savaş Pers İmparatorluğu'nun Avrupa'da gerçekleştirdiği son savaş olmuştur. Platea Muharebesi'nin gerçekleştiği gün, Yunan topraklarından çekilen Perslerin peşlerine düşen başka Yunanlı birlikler bugünkü Aydın ilinde bulunan Mykale'de Perslere sürpriz bir saldırı düzenlemişler, Mykale Muharebesi olarak bilinen bu çarpışmada Persler Anadolu üzerinde

de ağır bir yenilgi almışlar ve muharebeyi kazanan Yunanlılar savaş ödülleri alarak kendi topraklarına dönmüşlerdir. Mykale'nin ardından İmparator Serhas'ın Sardis'te kişisel meseleleriyle ilgilenmesini ve son olarak savaş sonrası Yunanistan'da toparlanma dönemini aktaran *Tarih* burada son bulmuştur. Görüldüğü üzere Herodotos *Tarih*'te iki amacı gerçekleştirmeye çalışmıştır. Önce tam altı kitap boyunca düşmanın kim olduğunu, nasıl büyüdüğünü, hangi toprakları kapsadığını ve savaşlar başladığında ulaşmış oldukları toplam gücü aktaran Herodotos, daha sonra savaşların nasıl geliştiğini aktarmıştır. Öte yandan eserinde ismi geçen her şehir, halk, yönetici, coğrafya, kültür, gelenek, inanç, kahraman ve düşman hakkında bilgiler vererek *Tarih*'in giriş bölümünde belirttiği eserin ikinci amacını da gerçekleştirmiştir.

3.3. Herodotos'un Tarihçiliği

Tarih yazımının (Historiyografi), M.Ö. 5. Yüzyılda bizzat Herodotos tarafından icat edildiği kabul edilmektedir. Herodotos *Tarih* ile sadece tarih yazımını icat etmemiş, aynı zamanda bilimsel yöntemin başlamasında da büyük bir açılım sağlamıştır (Croix G. E., 1977: 130). Croce'a göre tarih, felsefe gibi belirli bir başlangıca sahip değildir. Herodotos'tan, logographoslardan, Hesiodos ve Homeros'tan önce tarih zaten vardı, çünkü insanların yaptıkları eylemleri anlatmamış olmaları imkansızdır. Herodotos'un ve logographosların yazdıkları dinler, mitler, soy araştırmaları, efsaneler, masallar ve kozmogoni (evrendoğum) birleşimi ile yazılmış şiir dışı, tarihsel ve metafiziksel eserlerdir (Croce, 1921: 181-182). Doğa üstü güçler ile “varlık” kavramını açıklamaya çalışan Antik Yunan efsanelerine karşın, olayları akıl ve mantık yolu ile ele almaya çalışan Herodotos, kendisinden sonra gelen Thukydides ve Polybius'un fikirlerini etkilemiş ve tarih yazımındaki nedensellik anlayışının yaratıcısı olarak kabul edilmiştir (Mohammed, 2016: 9). Herodotos'un yarattığı açılımın önemi henüz M.Ö. 2. Yüzyılda Romalı devlet adamı, hatip ve filozof Marcus Tullius Cicero tarafından anlaşılmış ve Cicero'nun *De Legibus (Yasalar Üzerine)* adlı eserinde, Herodotos “Tarih Yazarlarının Babası” sıfatına layık görülmüştür. Herodotos'tan önce tarih, epik destansı bir anlatımla belgelenir, ele alınan olayların nedeni tanrılar arası çekişmelerde şiirsel bir anlatım ile açıklanırdı. Herodotos epik, destansı ve şiirsel anlatımdan görece daha uzak, metotlu anlatıma bağlı, kendi içerisinde kategorize edilmiş, birden çok kaynağa başvuru, Sokrates öncesi dönemin nedenselliğini benimseyen ve olayların arkasında yatan asıl nedenleri öğrenebileceği bir anlatım türü seçmiştir. Bahsi geçen anlatım türü bugün ‘tarihsel anlatım tekniği’ olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu tekniğe yakın bir teknik kullandığı

bilinen ilk yazar olması sebebi ile Herodotos “Tarihin Babası” olarak anılmaya devam edilmektedir.

3.3.1. *Tarih*’in Kategorizasyonu, Teması ve Anlatım Teknikleri

Herodotos’un eseri orijinal olarak Ionia lehçesinde, 28 bölüm halinde yazılmıştır. Roma döneminde, Yunan mitolojisinin “Muses” olarak bilinen 9 İlham Perisinden esinlenilerek, her bir perinin adı bir kitaba verilmiş ve daha önceden de belirtildiği üzere *Tarih* dokuz kitap haline getirilmiştir. Herodotos, hikayelerini bölüm anlamına gelen “logoi” kelimesi ile sınıflandırmayı seçerken, Roma döneminde “Museslar” ile daha şiirsel, daha kurgusal ve daha estetik bir kategorizasyon seçilmiştir (Hartog, 1988: xvii). *Tarih*’in kim tarafından ve ne zaman 9 kitap haline getirildiği tam olarak bilinmese de bu düzenlemenin M.S. 3. Yüzyılda, Roma İmparatorluğu’nda yapıldığı düşünülmektedir (Larcher, 1829: 526).⁶¹ Herodotos’un eserine bir isim vermediği bilinmektedir. Kitabın giriş bölümünde Herodotos’un, Ionia lehçesinde “araştırma veya araştırılarak elde edilen bilgi” anlamına gelen, feminin genitiv (dişil iyelik eki) alan, tekil “histories” kelimesini kullanmasından yola çıkarak eseri *The Histories* olarak adlandırılmıştır (Demir, 2012: 316).

Dokuz kitaptan oluşan *Tarih*’in ana teması Pers-Yunan savaşlarıdır. Eser üç zaman bölümüne ayrılarak incelenebilir: (1) Eserin ilk dört kitabından oluşan birinci zaman dilimi, Pers İmparatorluğu’nun doğuşundan, Anadolu üzerinde kısmi bir Pers hakimiyetinin kurulmasına kadar giden dönemde yaşanan seferler ve siyasi çekişmeleri kapsamaktadır. (2) Beşinci kitaptan sekizinci kitabın sonuna kadar süren bölümü kapsayan ikinci zaman dilimi, Anadolu üzerinde kurulan kısmi Pers hakimiyetinin etkisiyle, yeni sefer güzergahı olarak seçilen İyonya toprakları ile çekişmelerin anlatıldığı bölümdür. Çoğunlukla Perslerin galibiyeti ile sonuçlanan bu mücadeleler, Yunanların Perslere karşı kazandıkları büyük Marathon Savaşı ile son bulmuştur. (3) Üçüncü zaman dilimi dokuzuncu ve son kitap olan *Kalliopé*’yi kapsamaktadır. Bu bölümde Yunanlıların Perslerden aldıkları şehirlerde yaşadıkları siyasi mücadeleleri ve Pers İmp. Serhas’ın Yunanistan anakarasından geri

⁶¹ *Tarih* dokuz kitap haline getirilmeden önce, Herodotos’un araştırma yaptığı ülkeler üzerine yazdığı notları, ayrı ayrı bölümler halinde sunulmuştur. M.S. 234-305 yıllarında yaşamış olan düşünür Porphyrius, Herodotos’un eserinden bahsederken “sırası ile Mısır ile ilgili ikinci kitap” olarak aktardığı bilgi, henüz dokuz kitap haline getirilmemiş olan bölümleri işaret etmektedir. Porphyrius’tan sonra yaşamış olan düşünürler, Herodotos’un eserinden “Historia” olarak bahsetmektedir ve bu ayrımı yapmayan, bilinen son düşünür Porphyrius olmuştur. Bu sebeple 9 kitap haline getirilmesinin tarihi, Porphyrius’un yaşadığı dönem baz alınarak hesaplanmıştır.

çekilerek Pers İmparatorluğu'nun iç işleri ve kendi özel hayatına yoğunlaşmasını aktarılmıştır. Herodotos bu üç dönemi okuyucusuna aktarırken, aynı zamanda bu dönemlerde yaşanan önemli siyasi gelişmeleri, önemli kişileri, şehirleri, mimari yapıları, bahsi geçen bölgenin yerel halkını, geleneklerini, uğraşlarını ve yönetim biçimlerini de aktarmıştır.

Herodotos, eserine Helenler ve Barbarlar arasındaki çatışmaların kökenini anlatarak başlamıştır. Ancak onun anlatısında kendisinden önceki yazarlarla kıyaslandığında belirgin bir farklılık göze çarpmaktadır. Örneğin, Truva Savaşı hikâyesini anlatan Herodotos, Paris'in Helen'i nasıl kaçırdığını anlatırken, o güne kadar anlatılan tüm efsanevi öykülerdeki tanrısal müdahaleleri es geçmiş ve olayı daha insani boyutu ile ele almıştır (Lefkowitz, 2009: 354). Herodotos'un, tanrıların olaylara müdahale etmediğini ancak evrenin işleyişi ile ilgili tanrısal öğretileri tamamen reddetmediği düşünülmektedir. İnsan doğası konusunda ise görece kötümser bir bakış açısına sahip olan Herodotos'a göre, insanlar bir gün mutlaka yanılır ve gerçek bilgilere hiçbir zaman erişemez, bu bilgilere ancak tanrılar erişebilir.⁶² Herodotos *Tarih*'in yazılma amacını giriş bölümünde şu şekilde aktarmıştır (Herodot, 2017: 7): “*Bu kitap, Halikarnassoslu Herodotos'un günümüz toplumuna ve gelecek kuşaklara sunduğu araştırmasıdır. Gerek insanoğlunun kahramanlıkları gerekse Helenlerin ve barbarların çıkardıkları büyük işler ve harikalar zamanla unutulmasın, şanlı yıllar boyu yürüsün; özellikle de birbirleriyle yaptıkları sonu gelmez savaşların sebepleri hatırlansın diye yazılmıştır.*”

Antik Çağ yazarlarının eserlerinin önsözlerinde, çalışmalarının konusunu spesifik olarak belirttikleri daha önce de görülmüştür. Örneğin Thukydides çalışma konusunun Peloponez Savaşları ile sınırlı olduğunu belirtir. Ancak Herodotos çalışma konusunu Helen-Pers Savaşları ile sınırlamamıştır. Onun aktardığı şey daha geniş ve daha dardır. Daha

⁶² Örneğin Herodotos'un hikayesine göre, “Helen işgaline başlayan ilk barbar, Kroisos”, gücünün zirvesine ulaştığı bir dönemde, Atinalı Solon ile konuşma fırsatı bulmuş ve ona “mutlulukta herkesi geride bırakan insan kimdir?” diye sormuştur. Solon bu soruya cevap olarak, Kroisos'un namına kıyasla “sıradan” kalacak iki adamın ismini vermiştir. Duruma öfkelenen Kroisos, neden kendisini, Büyük Kroisos'u en mutlu kişi olarak görmediğini sormuş, Solon ise bu soruya, henüz başına neler gelebileceğinin bilinmediğini, “mutlulukta herkesi geride bırakan insan” olabilmesi için hayatının mutlu bir şekilde son bulması gerektiğini söylemiştir. Herodotos bu diyalogun ardından, Kroisos'un talihinin terse döndüğünü, Kroisos'un önce çok sevdiği oğlunun ölümüne, ardından ise büyük krallığını kaybedişine şahit olduğunu aktarmıştır (Hdt. I. 30-34.). Bu hikâyeyi diğerlerinden ayıran özelliği, Solon'un Anadolu seyahatlerine çıktığı tarih ile, Kroisos'un hükümdarlık dönemlerinin zamansal olarak uyuşmamasıdır (Lefkowitz, 2009: 355). Herodotos çok iyi bilinen bir kral olan Kroisos'u ve çok iyi bilinen bir hukukçu ve filozof olan Solon'u aynı hikâyede buluşturmuş ve muhtemelen kendi kurgusu ile yazdığı hikâyenin sonunda, okuyucusuna insan talihinin bilinemez olduğunu ve onlara hazırlanan sonların bilinemeyeceğini anlatmaya çalışmıştır.

geniştir; eserinde ‘büyük işlerden’ (örneğin mimari başarılar ve anıtlar) bahsedecektir. Daha dardır; çünkü savaş onun araştırmasında tek başına bir araştırma konusu (cause) olacak kadar derin ele alınmamıştır (Bakker ve Wess, 2002: 4).

Herodotos’un eserinde tarihsel süreç üç düzeyde aktarılmıştır: Olgular, bu olgularla ilgili gelenekler ve bu geleneklerin yorumlanması. Herodotos geçmişle ilgili gerçekleri aktaranların algılarını şekillendirmek ve gelecek nesiller için korumaya değer gördüğü bilgileri tespit edip bu bilgileri kalıcı olarak kayıt altına alabileceği bir yazımı biçimi icat etmiştir (Lateiner, 1989: 13). Onun tarihsel yöntemi, Logos (anlatı), Opsi (görme), Historia (araştırma) ve Gnome (düşünce ve yargı) olmak üzere dört unsurlu olarak ilerlemekte ve bu dört unsur ‘tanıkların tarafsız sorgusu’ olarak tanımlanmaktadır (Martin W. K., 2009: 20-21). Herodotos tarihin büyük çoğunluklar bir kanıt meselesi olduğunu görmüş, bu sebeple ‘tarafsız sorgusu’ için ulaşabileceği tüm kaynaklara erişmeye çalışmıştır. Örneğin Mısır ve Nil hakkında bilgiler verdiği II. Kitabında, bilgi edindiği üç kaynağı şu şekilde aktarmıştır: (1) (Hdt. II. 99.) “*Şimdiye kadar kendi araştırmalarımı, kendi yargılarımı ve kendi gözümle gördüklerimi anlattım. Şimdi de bana Mısırlıların anlatmış olduğu gibi aktaracağım.*” (2) (Hdt. II. 142.) “*Buraya kadar anlattıklarım Mısırlıların ve Mısırlı rahiplerden dinlediklerimdir.*” (3) (Hdt. II. 147.) “*Mısır kaynaklarından aldıklarımı anlattım. Bir de bu ülke üzerine başkalarından edinilebilen ve Mısırlıların da doğrudur dedikleri ayrıntılar var ki, şimdi de onları vereceğim ve bunlara kendi birkaç gözlemimi de katacağım.*” Herodotos eserine devletlere ve halklara dayalı bir anlatı ile başlamış, seyahatlerini ve araştırmalarını aktarmış ve bunları bir araya getirebileceği rasyonel bir seçim ile birleştirmiştir. Herodotos’un eserini bir bütün şema halinde mi tasarladı yoksa küçük şemalar ile tasarlayıp daha sonra bu şemaları mı genişletti sorusunun cevabında bir görüş birliği yoktur.

Topraklar, halklar, mitler ve inançları akla uygun bir anlatı ile aktaran ancak bu anlatının tarihsel izlerini sürmekte çok da başarılı olamayan Herodotos, yine de dönemin çağdaş tarihçilerinden ve logographoslardan daha başarılı bir kategorizasyon seçerek hem konular hem de kaynakların organizasyonu açısından edebi ve bilimsel anlamda farklı bir tutumla kendi araştırma alanını yaratmıştır (Lateiner, 1989: 7-8). Organizasyon ve kategorizasyon konusunda Herodotos’un planı, M.Ö. 479 yılında başlayan Pers istilalarından başlayarak, Perslerin Yunan topraklarından püskürtülmesine kadar süren dönemi anlatmaktadır. Pers-Yunan çatışmaları onun anlatısının ana yoludur ancak Herodotos’un elde ettiği ve aktardığı bilgiler bu ana yoldan çok daha geniştir. Herodotos, anlatı yolunun bu genişliğinden

ötürü (ana konudan sapma, uzunluk, konu bakımından değişen sayısız ara notlar ve eklemeler) ‘kontROLSÜZ bir hikâye anlatma iştahına’ sahip olduğu gerekçesiyle Antik Çağ’dan modern döneme kadar uzun süre eleştirilmiştir (Rosier, 2002: 82-83). Ancak Herodotos’un anlatısı ‘kontROLSÜZ bir hikâye anlatma iştahından’ daha fazlası olarak yorumlanabilir. *Tarih*’in bütüncül anlamda bu şekilde yazılması planlanmış olabilir. Herodotos’a göre öyledir de; İskit topraklarında zorlu kış koşulları ve hayvanlar hakkında bilgiler veren Herodotos, ardından Elis’den bahseder ve anlatısına başlamadan önce “-bu ara sözler, tabi ki konumun içindedir” (Hdt. IV. 30.) notunu düşer. Herodotos, ana konudan bağımsız görünen ancak ileriki kuşakların araştırmak isteyeceği bilgilere de yer vermiştir. Herodotos’a göre, konudan bağımsız bilgileri atlamak o bilgilerin unutulmasının önünün açmak anlamına geliyordu. Bu sebeple ana konudan bağımsız görünen bilgileri ana konunun çevresinde birleştirmiş ve bu bilgilerin unutulmasının önüne geçerek eser planının bir parçası haline getirmiştir (Rosier, 2002: 82-83).

Herodotos’un eserinde nedensellik, “bir nedene dayandırmak (cause)” manasına gelen bir kelime olarak eserin tamamında hiç kullanılmamış, ancak 22 defa “-in nedeni (reason why)”, 22 defa “-in sebep olduğu (charge, fault, blame)” ve 1 defa “-un sebep olduğu düşünülen (alleged reason)” anlamlarına gelen kelimeler kullanılmıştır (Immerwahr, 1956: 244). Bu kelimelerin tamamı bireylere bağlı olarak, olayların sorumluları veya suçlularını belirtme anlamında kullanılmıştır. Immerwahr’a (1956: 247) göre Herodotos, okuyucusuna ve kendisinden sonra gelecek olan tarihçilere, bireysel eylemlerin sorumlularını ve bu sorumlularının sebep olduğu sonuçların başka eylemlerden ayrı tutulması gerektiğini işaret etmiştir. Kurulmuş olan bu bağıntı, nedensellik olgusunun çağcıl modelinden farklı değildir. Neden-sonuç ilişkisini işaret eden kelimeler, Herodotos’un nedensellik ilkesini kullanımının tek göstergesi değildir. Herodotos’un eserinin giriş bölümünde, bu eseri neden yazdığını aktardığı notunda araştırılarak elde edilen bilgi anlamına gelen ‘historie’ kelimesini kullanması, olayların altında yatan gerçek nedenleri aradığını ve onun sadece bir rivayetçi olmadığını vurgusu olarak yorumlanmaktadır. Kendisinden önce yazılan tüm eserlerde, yaşanan olaylar tanrıların çevresinde kurgulanmış olmasına rağmen, Herodotos’un eserinde olaylar insanların etrafında ve insanların merkezde bulunduğu sorgulanabilir bir anlatımla gerçekleşmiştir. Bunlara ek olarak Herodotos, kitabının girişinde, “büyük işler ve harikalar zamanla unutulmasın”, “birbirleriyle yaptıkları sonu gelmez savaşların sebepleri hatırlansın” diye yazdığını aktararak, okuyucusunu geçmişte yapılmış savaşların ve büyük

işlerin altında yatan nedenleri göstermeye çalışmıştır. Sıralanan faktörler, Herodotos'un nedensellik ilkesinin tarihsel gelişimine açık katkıları olarak yorumlanmaktadır.⁶³

Herodotos, eserinde sıkça 'dairesele kompozisyon' (ring-composition) yöntemini kullanmıştır. Bu yöntemde yazar, ele aldığı ana konunun dışına sıkça çıkarak, bu konu içerisinde yer alan bir yan konuyu anlatının merkezine alır ve en sonunda tekrar ana konuya dönerek anlatısını tamamlar. Özellikle *Tarih*'in ikinci ve üçüncü kitaplarında dairesele kompozisyon sıkça görülmektedir (Hughes-Warrington, 2015: 150).⁶⁴ Herodotos'un kullandığı bir başka kompozisyon çeşidi alınlık yöntemidir. Alınlık tekniği Herodotos'un yaşadığı dönemden eski bir geçmişi olan heykel, tiyatro ve öykülerde kullanılan bir tekniktir. Herodotos bu teknikle, olguları kronolojik olarak sıralarken, giriş ve sonuç bölümleriyle anlatısının hazırlığını yapmış, ardından alınlık bölümü ile anlatısının doruk noktasına ulaşmıştır (Myres, 1953: 62). Bir diğer kompozisyon türü, Herodotos'un VII. VIII. ve IX. kitaplarının tamamını kapsar. Herodotos, üç kitabına yayılan Pers-Yunan Savaşlarını beş aşamalı bir öykü haline getirerek anlatır, öyküleri anlatırken Pers veya Yunan taraflarında ihanet eden veya kahramanlık gösteren kişi-şehirleri özellikle belirtir ve ileride ihanetinin cezasını veya kahramanlığının ödülleriyle söyler. Herodotos Pers-Yunan savaşlarını şu beş aşamada aktarmıştır: (1) Serhas'ın tahta geçmesi ve Pers İmparatorluğu'nu savaşa sokma kararı alması (Hdt. VII. 1-19), (2) Serhas'ın niyetini anlayan Yunan şehir-devletlerinin hazırlıklara başlayarak ittifak ve yardım arayışlarına başlaması (Hdt. VII. 132-195), (3) Leonidas'ın Termopylae Savaşı yenilgisi (Hdt. VII. 196-239) ve Artemision Deniz Muharebesi (Hdt. VII. 1-25), (4) Salamis Deniz Muharebesi (Hdt. 40-144), (5) Salamis Muharebesi'nin öncesi ve sonrası ile bağlantılar kurularak anlatılan Platea (Hdt. IX. 1-89) ve Mykale Savaşları (Hdt. IX. 90-113). Çok geniş kapsamlı ve son derece çeşitli içeriklere sahip bu edebi kompozisyonun başlangıcı, ortası ve sonu vardır ve her ne kadar komplike görülsede tüm öykü birbiri ile bağlantılı bir şekilde ilerlemiştir (Myres, 1953: 63-64). Herodotos, *Tarih*'in yazılma amacı ile örtüşen bir ilerlemeyle, kahramanlıkları ve Pers-Yunan savaşlarının nedenini aktarmış, 'eklemeler' ismini verdiği bölümlerle kitabın bir diğer amacı

⁶³Herodotos'un teolojiye kazandırdığı nedensellik yöntemi için ayrıca bkz.; ELLIS, Anthony (ed.) (2015). *God In History: Reading And Rewriting Herodotean Theology From Plutarch To The Renaissance. Newcastle Upon Tyne: Histos Supplement 4*, Newcastle University.

⁶⁴Örneğin, ikinci kitabın ilk paragrafında, Pers İmparatoru II. Kambises'in tahta çıkmasından ve Mısır'ı yeni sefer alanı olarak seçmesinden bahsederken, konudan saparak Mısır'ın coğrafyası ve etnolojisi hakkında bilgiler vermeye başlar, bu bilgileri aktardıktan sonra II. Kambises'i anlatışa geri döner ve hikayesini tamamlar.

olan ‘insan türünün yaptığı harikalar’ hakkında da geniş bilgiler vermiştir.

Tarih’te belirli bir anlatı şablonu vardır ve bu şablonda Herodotos olayların içerisine küçük dersler eklemekten çekinmemiş, anlatısında yer verdiği anekdotlarla analizlerini güçlendirmiştir. Örneğin, Herodotos’un aktardığına göre, ünlü Atinalı devlet adamı Solon’un, insan mutluluğunun garantisi olmadığını ve onun ne yaşanacağı bilinemez geleceğe bağlı olduğunu Lidya kralı Kroisos’a anlatması üzerine, Kroisos önce öfkelenmiş ardından ise söylenenleri umursamamıştır. Daha sonra önce en değer verdiği kişiyi, oğlunu kaybeden Kroisos, ardından Pers hükümdarı Kiros’a karşı büyük bir yenilgiye uğrayıp esir hayatı yaşayarak ölmüş ve Solon’un söylediklerini anımsayarak insan mutluluğunun gelecekte değişebileceğini acı bir şekilde öğrenmiştir.

Herodotos eserinde kimi zaman gerçekçi bulmadığı hikayeleri aktarmamış, kimi zaman bazı hikayeleri aktarırken kendisine gerçekçi gelmediğini vurgulayarak hikayelerin gerçekliğini okuyucunun takdirine bırakmıştır: “... *Kambyses ordusunun geçeceği çöle gönderdi. Doğruya en yakın olan anlatı budur; bir de pek inanılır olmayanı var, ama madem ki anlatılır, onu da söyleyeyim.*” (Hdt. III. 9.), “*Bir de Polykrates’i, Mısır dönüşü yendiklerini söyleyenler vardır, ama bu düşünce bana yanlış görünüyor, çünkü tyrana karşı duracak kadar güçlü olsalardı, gidip Lakedaimonlulardan yardım istemezlerdi.*” (Hdt. III. 45.), “... *ama nasıl oldu da Yunanlılara ulaşabildi, bunu tam olarak açıklayamam. Hala da biraz şaşkınlıkla kendi kendime soruyorum: Acaba bu anlatılan doğru mudur? Diye.*” (Hdt. VII. 8.). Benzer şekilde, IV. Kitabın 10, 11 ve 12. Bölümlerinde, “*İşte Pontos Euxeinos Yunanlılarının anlattıkları da bunlardır (ve şunu da eklerler ki, bu, analarının Skythes yararına uydurduğu bir şeyden ibarettir).*” (Hdt. IV. 10), “*Bir anlatı daha var. Ben bunu tutuyorum, o da şu.*” (Hdt. IV. 11), “... *Bu da üçüncü bir anlatıdır, Yunanlılar da, barbarlar da böyle anlatırlar.*” (Hdt. IV. 12.)” anlatılarını art arda veren Herodotos, bu ve buna benzer birçok örnekte kanıtlarını dengelemeye yönelik girişimlerle görgü tanıklarının tamamının önemli olduğunu ve tüm kanıtları test edip incelemenin gerekli olduğunu kavradığı için “ilk eleştirel tarihçi” olarak da görülmektedir (How ve Wells, 1912: 33-34).

Herodotos eserinin girişinde “*Bu, Halikarnassos’lu Herodotos’un kamuya sunduğu araştırmadır*” sözlerini kullanırken, araştırma, sorgulama, sorgu anlamlarına gelen “İstorias Apodesis” kelimesini kullanır, İngilizce çevirilerinde sorgulama, araştırma anlamına gelen “inquiry” kelimesinin karşılığı olan bu kelimeyi kullanması başlı başına bir inceleme

konusudur. Sorgulama, araştırma anlamına gelen kelimeyi kullanan ilk yazar Herodotos olmamış ancak sorgulama kavramını insan geçmişini inceleme anlamında kullanan ilk isim Herodotos olmuştur (Griffin, 2007: 32). Platon, araştırma/sorgulama kelimesini yalnızca genel anlamıyla kullanmış, Aristoteles “doğayı araştırma, hayvanları araştırma, olayları sorgulama” benzeri kelimeleri sıkça kullanmış ve *Poetika* isimli eserinde ise histories kelimesini tarih (history) anlamında kullanan ilk kişi olmuştur. Ksenofon veya Thukydides ise yaptıkları araştırmaları bu kelimelerle ifade etmemişlerdir (Griffin, 2007: 32-33).

Herodotos, bugünkü anlamıyla “tarih” kelimesinin yaygınlaşarak kullanılmasının yanı sıra, aynı zamanda düzyazı biçiminde yazdığı eseriyle tarih araştırmalarının yaygınlaşmasını ve ilk sınırlarının çizilmesinin de önünü açmıştır. Sorgulama/araştırma işi Herodotos’un eserinin doğasının ayrılmaz bir parçası ve çağdaş tarih yazarlarının eserlerinde veya daha önceki etnografya-coğrafya yazarlarında görülmemiş bir yaklaşımdır. Bununla birlikte, Herodotos’un bu yaklaşımını diğer türlerin çağdaş araştırmacılarında nispeten görmek mümkündür. Bu bakımdan Herodotos’un da içerisinde bulunduğu dönem araştırmacılarının metodoloji benzeri bir endişelerinin bulunduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan, Herodotos’un kendi tarihçilik yolu ve metodunu başkalarıyla fikir alışverişinde bulunarak, döneminin öne çıkan entelektüel tartışmalarıyla sürekli meşgul olduğu bir sosyal ilgiyle, eski ve yeniye birleştirerek oluşturduğunu söylemek mümkündür. Griffin’e göre (2007: 33), Herodotos’un entelektüel çevrelerden etkilenecek geliştirdiği düşünülen tarihçilik metodu, onun kendi sesinin gücünü ve kişisel başarısının büyüklüğünü gölgelememiş, muhakkak bir kaynağı olması gereken bu yaklaşımda önemli olan eski ve yeni arasındaki birbirinden bağımsız parçaları birleştirerek bu yeni yaklaşımın ortaya çıkarılması olmuştur.

Herodotos tarihçilik, düzyazı ve yabancı kültürleri aktarma gibi alanların hiçbirinin ilk örneklerini vermemiştir. Yunan toplumunda mitler, efsaneler ve soyağacı çalışmaları benzeri eserler geçmişin öğrenildiği kaynaklar olarak görülmüşlerdir. Bu bakımdan Homeros ve diğer nazım tarzına sahip şairler de büyük efsaneleri anlattıkları için tarihçi olarak görülmüş, Hesiodos’un *Catalogue of Women* isimli eseri mitlere duyulan büyük saygınlığın kökenlerinde yer almıştır. M.Ö. 6. yüzyılın sonlarından itibaren düzyazı örnekleri verilmeye başlanmış, Miletoslu Hekataios nazım türündeki tarih efsanelerini düzyazı türüne çeviren ilk isim olmuştur. Soyağacı çalışmalarında Hekataios, Acusilaus ve Ferekidis gibi yazarların eserleri Herodotos henüz kariyerine başlamadan önce yayılmaya başlamıştır. Yabancı halklar ve gelenekleri hakkında yazan ilk yazar da Herodotos değildir, Hekataios *Circuit of the World*

isimli eserinde Akdeniz ve Karadeniz çevresinde saat yönünde bir yolculuk yaparak önem taşıyan yerleri, mesafeleri, farklılıkları ve mit geçmişlerini aktarmıştır. Benzer şekilde Skylax, Theophrastus, Hanno, Dionysios gibi isimlerin de günümüze ulaşan eserleri mevcuttur (Griffin, 2007: 33-35). Herodotos'un coğrafya, mit, soyağacı çalışmaları, seyahat edilen yerlerdeki eserler hakkında bilgiler verme vb. alanlarda eserler veren isimlerle bağlantısının olup olmadığı bilinmemektedir. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere Herodotos bu isimlere eserinde yer vermemiştir. Ancak Herodotos aynı zamanda tüm bu alanlara eserinde yer vermiştir; coğrafya çalışmaları yapmış, mitler, efsaneler hakkında bilgiler vermiş, soyağacı çalışmaları yapmış, seyahat ettiği şehirlerin yapıtlarını aktarırken heykellere ayrı bir önem vermiş ve tüm bunları yaparken aynı zamanda bilgi verdiği alanları bunlarla sınırlı tutmayarak savaşlar, krallar, gelenekler, yollar, yemek-giyim gibi konularda kültürel değişimler, inanç karşılaştırma ve benzetmeleri gibi çok daha fazla alanda farklı bilgiler aktarmıştır. Herodotos'un önemi bu alanlarda ilk eserleri vermiş olması değil, tüm alanlara bütüncül bir anlatım içerisinde yer vermiş olmasıdır. Kategorizasyon konusunda kimi zaman yukarıda yer verilen farklı anlatım tekniklerinden faydalanan Herodotos, kimi zaman spesifik konulara özel başlıklar açmıştır. Bu bakımdan Herodotos'un eserine bütüncül yaklaşım, onun tüm bu konularda verdiği bilgilerin anlaşılabilmesi için ayrı bir önem taşımaktadır.

Konuşmak Herodotos'un eserinin hâkim anlatımdır ve eserde açıkça belirtilmiş olmasa da yazılı ve sözlü kaynaklar arasında bir ayrım yapılmamıştır. Herodotos'un yaşadığı dönemde çok sayıda yazılı kaynak olmasına rağmen, bilgilerin aktarım yolu genel anlamda sözlü aktarım olmuştur. Bu bakımda Herodotos'un eserinde başka yazarlarla ortak noktaların bulunması, Herodotos'un o yazarın ismini vermeden bilgilerini kullandığı anlamına da gelmemektedir; her iki yazar da aynı kaynaktan aynı bilgileri elde etmiş olabilirler (Griffin, 2007: 36). Yukarıda da belirtildiği üzere, Herodotos kendi döneminin yeniliklerine açıktı ve M.Ö. 5. Yüzyıl ortalarında Atina, dinamik ve demokratik bir şehir-devleti olarak kültürel patlama yaşamıştır. Siyasi konuşmalar, bürokratik işlemler, askeri-sivil konseyler, felsefi sohbetler, öğrenilmiş hikayeler, inanç araştırmaları, gündelik eğlence ve eğitim masalları, farklı türlerdeki masallardaki geniş şiir bilgileri ve daha birçok alanda Atina gerçek anlamda bir kültür merkezi haline gelmiştir. Bu alanların tamamının örneklerini Herodotos'un eserinde görmek mümkündür. Antik Çağ eserlerinin değerini, güvenilirliğini, bilimselliğini ve öncüllüğünü kanıtlamak için gerekli olan şeyler şu şekilde sıralanabilir: yazarın kişiliğini yansıtabilmesi, öyküleme bilimi, rasyonellik, kronoloji, etimoloji, olasılıkların

değerlendirilmesi, görgü tanıklarına başvurma, sözlü duyumlara başvurma, kaynak araştırmaları ve farklı argümanlara yer verme (Griffin, 2007: 36-38). Herodotos bu metodolojik unsurların tamamını eserinde büyük bir derinlik ve genişlikle yer vererek özellikle bilimsellik anlamında öncüllerinin çok daha ötesine geçmeyi başarmış ve bu yöntemle kendisinden sonra gelen tarihçilere izleri oldukça belirgin bir yol çizmiştir. Elbette Herodotos'tan önce yaşamış isimlerin her biri ayrı ayrı birer inceleme konusudur ve kendi alanlarıyla büyük işler başarmışlardır. Herodotos'un başarısı, tüm bu başarılı işlerin daha iyi versiyonlarından bir kombinasyon oluşturarak her bir alana ayrı bir derinlik ekleyebilmesidir. Herodotos'un kendisinden sonraki yüzlerce yıllık döneme bıraktığı mirası bu kopyalama kombinasyonun uzun bir süre boyunca bir kez daha kopyalanamaması olmuştur. Zira, Roma dönemine kadar yöntem, biçim, anlatım anlamlarında Herodotos'un izleri görülmüş ancak aynı genişlikte aynı derinlik bulunamayınca "taklit" eserler olarak adlandırılmışlardır.

3.3.2. Herodotos'un Başvurduğu Kaynaklar ve Etkilendiği Yazarlar

Herodotos'un yaşadığı dönemde nesir, nispeten yeni bir anlatım türü olarak ortaya çıkmış, yüzyıllar boyunca anlatıma hâkim olan tür nazım olmuştur. Nazım, farklı türlerin tamamında hâkim olan anlatım türü olarak uzunca bir süre kullanılmıştır: Öyküsel ve öğretici destanlar, bireysel ve koro halinde lirikler, ilahiler, içki şarkıları, kahinler ve atletleri öven epinikonlar. Arkaik dünyadaki şairler genellikle izole figürler olmamışlardır, bunun yerine kentin yaşamıyla yakından ilgilenen, öğretmek ve ikna etmek için nazımı kullanan figürler olarak görülmüşlerdir (Marincola, 2006: 13). Herakleitos ve Ksenofon gibi yazarların özellikle Homeros ve Hesiodos'u inceleyerek Yunan geleneklerini şiir aracılığıyla eleştirmeye başlamalarının ardından, şairlerin öncelikle bir öğretmen olduğu düşüncesi varsayılmaya başlamıştır. Herodotos, düz yazının ilk örneklerinin ortaya çıktığı dönemlerde, İyon şehirlerinin temelleri üzerine yazdığı destanlarıyla kendi döneminde ünlenmiş olan amcası Panyassis yardımıyla tarihsel nazım tekniğini öğrenmiştir. Nesir biçiminin yaygınlaşmaya başlamasıyla, nesiri nazımdan ayırma gereği duyulmuş ve farklı bir biçim olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu noktada Herodotos Yunan geleneğinin ilk büyük düzyazı yazarı olarak kabul edilmektedir (Marincola, 2006: 13). Yine de Herodotos'un eserinde nazım kullanan yazarların etkileri açıkça görülmektedir: Şehirlerin kuruluşu gibi eski olayları ve Pers savaşları gibi yeni olayları aktaran sayısız şiirin etkileri bunlardan bazılarıdır.

Herodotos'tan önce onlarca hikâye anlatıcı/öykücü/hikayeci⁶⁵ şair yaşamıştır. Herodotos, bu şairlerin ustası olarak bilinen Homeros'un şiirsel hikâye anlatıcı yorumundan büyük ölçüde etkilenmiştir. *İlyada*, Herodotos'u ve ondan sonraki neredeyse her tarihçiyi savaş destanı yazma konusunda etkilemiştir. *Odyseia* ise Herodotos'u dolaylı yoldan, tarihçinin seyahat ve keşfe olan ilgisini, bilgi toplama, zanaatkarlık ve her türden harikaları keşfetme konusunda etkilemiştir (Marincola, 2006: 13-14). Herodotos'un Homeros ile arasındaki fark, Homeros'un aksine Herodotos'un sık sık "ben" demesi, anlatısının içerisine yol gösterici olarak kendini göstermesi, tavsiyeler vermesi ve bazı konularda kendi görüşünü açıkça söylemiş olmasıdır. Bir diğer fark Homeros'un anlatısında yer alan kahramanların, yazardan ve dinleyicilerden çok önce yaşamış gibi aktarılması ve Homeros'un kendisini olayların "anlık" aktarıcısı olarak betimlemiş olmasıdır. Herodotos bu konuda daha karmaşık bir yol izler, o daha çok kendisini hikayelerin kaybolmasının önüne geçen bir aracı olarak göstermiş, neredeyse tüm ana kaynakların merkezine kendisi ulaşmış gibi aktarmış, kendisinden önceki tarihçi veya anlatıcıların isimlerini silerek odağı kendisinde toplamış ve anlattığı hikayeleri ilk defa kendisi anlatıyor gibi işlemiştir. Marincola'ya göre Herodotos'un bunu yapma sebebi, geçmişin diğer tarihçilerle ilgili değil, doğrudan kendisiyle ilgili olduğuna inanmasından kaynaklanmaktadır (Marincola, 2006: 15). Herodotos, Homeros'un aksine anlatısına ilahi bir bilgelik katmamıştır. Bu onun eserini nazımdan ayıran en önemli farklardan biri olmuştur. Şiirsel anlatımın kaynağı tanrılar veya ilham perileri olarak resmedilmiştir; oysaki Herodotos'un eserinin kaynağının bilgi aldığı insanlar olduğu açıkça gösterilmiştir. Herodotos'un okuyucusu, onun sürekli olarak kaynaklarına müdahale ettiğini, aktarmış olduğu bilginin okuyucudan önce Herodotos tarafından sorgulanmış olduğu hissine kapılmaktadır.

Homeros ve Hesiodos gibi şairlerin dinleyicileri, şiirlere konu olan kahramanların uzun zaman önce yaşamış olduklarını ayırt edememişlerdir çünkü kahramanlar ve dinleyiciler arasında aşılamaz bir uçurum resmedilmiştir. Eski zamanların kahramanları büyük eylemlerin öznesi, kusursuzun tanımı ve görkemli işlerin adamları olarak tasvir edilmişlerdir. Herodotos'un eserinin konusu daha yakın geçmişi konu alır ve kendisinden önceki büyük anlatıcıların büyük kahramanlıkları hiçbir zaman aynı büyüklükte gösterilmemiş, adeta eskilerin anlatımı *Tarih*'te üstü kapalı olarak reddedilmiştir. Bu bakımdan Herodotos'un geçmiş ve şimdiki zaman kavramlarını Homeros ya da Hesiodos gibi isimlerden örnek

⁶⁵ İng. storyteller

aldığını söylemek mümkün değildir. Ancak Pindar, Bakkhylides ve Simonides gibi Antik Çağ şairlerinin eserlerinin öznelere çağdaş insanlar ve olaylardır. Özellikle Pindar'ın eserlerinde, şair başarılı bir atleti övmekten önce onun atalarını sıraladığı görülmüştür. Bu bakımdan Herodotos'un bu konuda bahsi geçen yazarlardan etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir (Marincola, 2006: 16-17).

Nazımda gerçek ve yalan birbirleriyle iç içedir. Abartı, gerçek dışı bilgiler, imkansızlıklar, olasılıksızlar, nazımın bir parçasıdır. Anlatıcı ve dinleyici çoğu zaman gerçeği ve yalanı ayırt edebilmiştir ancak yine de ayırt edilemeyecek bilgiler bu hikayelerin içerisinde yer alarak yayılmaya devam etmiştir. Herodotos, gerçek ve yalan arasındaki farkın ayırt edilmesi, yalanların yayılmaması, tarihçi ve dinleyicinin yalnızca gerçeğe odaklanması anlamlarında çok büyük bir açılım yapmıştır. O, gerçek olmadığına inandığı bilgileri yalanlamış veya yalanlanmasını okuyucunun takdirine bırakmıştır. Herodotos birden fazla kaynaktan, birden fazla versiyonu olan hikayelerin hepsine eserinde yer vermeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra resmi kaynaklara ulaşmaya çalışmış, dünya kültürünün ve dünyanın güzellik merkezinin Yunan topraklarının dışında da yer alabileceğini göstermiş, abartılardan ve dalkavuklukları ayırt ederek doğru hikayeleri okuyucularına aktarmaya çalışmıştır. Kimi logographoslar, hikayeciler, gezginler ve diğer tarihçilerde de bu durumun örnekleri görülsede bütüncül anlamda bunların tamamını hedefleyen öncül başka bir isim yoktur.

Peki Herodotos ne ölçüde yanıltmış, ne ölçüde yanlış bilgiler aktarmış ve hangi abartılara inanmıştır? *Tarih*'te gerçekliği mümkün olmayan birçok bilgi ve hikâye mevcuttur. Her ne kadar Herodotos hikayeleri kendi mantık süzgecinden geçirmeye çalışmış olsa da bunun tam anlamıyla başaramamıştır. Bu noktada en büyük başarısızlığı ise görmüş olamayacağı, muhtemelen başka birinden duyduğu kimi abartılı hikayeleri kendisi görmüş gibi aktarmış olmasıdır. Herodotos, yaşadığı ve gezdiği coğrafyalardan uzak bölgelerin “harikalarını” kabul etme noktasında kimi zaman kendi standartlarını düşürdüğü görülmüştür. Batı Afrika'da yüzen altın tozlarının bulunma ihtimaline ver vermesi (Hdt. IV. 195.), “*Yaradılış en güzel yemişlerini yeryüzünün iki ucuna vermiş* (Hdt. III. 106.)” ifadesini kullanması, uçan yılanlar ve kuyruğu iki metre olan koyunlardan bahsetmesi bu konuda verilebilecek bazı örneklerdir. Bunun haricinde, Herodotos, “tarihsel” anlamda hiçbir değeri olmayan sadece eğlenceli veya ders verici olabilecek hikayelere eserinde çokça değinmiş, ayrıca bazı tarihsel karakterler hakkındaki uydurma hikayelere de eserinde yer vermiştir. *Tarih* içerisinde, bir diğer önemli sorun ise Herodotos'un eserinde doğru bir kronolojik

çerçeve yaratamamış olması ve kronolojik tutarsızlıklar nedeniyle tarihsel perspektifin sıkça çarpıtılmış olması sorunudur. Bunun en net örneği yukarıda aktarılan Kroisos-Solon anekdotudur. M.Ö. 640-560 yılları arasında yaşadığı düşünülen Solon'un, M.Ö. 560 yılında tahta çıkan ve henüz gücünün zirvesine ulaşmamış olan Kroisos ile bahsi geçen diyalogu kurmuş olması mümkün görülmemektedir.

Herodotos, kendisinden önceki yazarların yaptığı hataları göstermek için verdiği birkaç isim dışında bu konuda çok tutucudur. Bu sebeple kimlerden referans aldığı ve kimlerden etkilendiğini kestirmek oldukça güç olmuştur. Tarihçiler, eserinden çıkarımlar ve Herodotos'un sınırlı sayıda bahsini ettiği isimleri birleştirerek Hekataios, Homeros, Hesiodos, Musaios, Bakis, Aristelas, Olen, Arkhilokhos, Solon, Pindaros, Simonides, Sappho, Anakreon, Phrynikhos, Aisopos, Lysistratos, Aiskhylos ve Alkaios'un Herodotos'u etkilediğini ileri sürmüşlerdir (Sina Eti, 1994: 11-13). Herodotos, eserinde arkeolojik kaynaklardan savaş anıtları, tapınaklar, kral ve rahip listeleri, tapınak kehanet kayıtları kullanmıştır (Sina Eti, 1994: 9-13). Yazılı kaynaklara ulaşamadığı durumlarda 'duyuyorum' ve 'işitiyorum' kelimelerini kullanarak sözlü kaynaklara başvurduğu anlaşılan Herodotos'un, eserinin büyük çoğunluğunun sözlü kaynaklardan oluştuğu genel kabul görmektedir. Bunun nedeni, Herodotos sözlü aktarım ile ulaşamayacağı ve yazılı kaynaklara başvurmak zorunda kaldığı düşünülen bilgileri dahi onları duymuş gibi aktarmış olmasıdır. Williams'a göre (2006: 200): Herodotos'un görmediği şeylerle ilgili duyduklarına olan itimadı tamdır ve bu durumlarda "*mneme anthrôpôn*"⁶⁶ yani insan hafızasına başvurma yöntemini kullanmaktan çekinmemiştir. Herodotos, arkeolojik ve sözlü kaynakların yanı sıra, yazılı kaynaklara da başvurmuştur. Perslerin Kral Yolu üzerindeki satraplarının sayıları (V. 52-53) ve Pers ordusuna ilişkin verdiği detayların ancak yazılı kaynaklar aracılığıyla ulaşılabilecek bilgiler olduğu düşünülmektedir (How ve Wells, 1912: 27). Eserin etnografik unsurları çokça barındırmasından dolayı, sık sık tarihten ziyade etnografik bir eser olarak yorumlanan *Tarih*, aksi yönde eleştirilere rağmen, içerisindeki etnografik unsurlarla bir tarih çalışması değil, içerisindeki etnografik unsurlara rağmen bir tarih çalışması olarak kabul edilmektedir (Martin W. K., 2009: 18-19).

⁶⁶ "Yazı-öncesi kültürlerde insanı, kabaca söylersek, bulabileceği en yaşlı kişinin hatırladıklarına başvurmaya sevk eden bir pratiktir bu (Williams, 2006: 200-201)."

Herodotos, arkaik çalışmalardan birçok anlamda farklıdır. Onun farklılığı tarih bilimine yakın bir farklılık olarak yorumlanmaktadır. Herodotos'tan önce yaşamış olan hikayeciler ve tarihçiler kanıtlarla ilgilenmemiş, doğru olduğunu düşündüklerini söylemekle yetinmişlerdir. Herodotos, kendisinden önceki yazarlardan farklı bir yol izlemiş, bu yolu izlerken etkilendiği yazarlardan farklı bir yaklaşım kullanmıştır. Örneğin, Homeros Truva hikayesinde Helen'in Truva'ya geldiğini söylerken bunu hiçbir kaynağa ve isme dayandırmamıştır. Homeros yanlış olduğunu düşündüğü bilgileri doğrusuyla değiştirmek istediğinde "yalan söylüyorlar, doğrusu bu" gibi bir yaklaşımla yine kaynak vermeden, doğru olduğuna inandığı şeyi söylemekle yetinmiştir. Yine birçok tarihçi, hikayeci ve yazar hikayelerini anlatırken ana öyküye değinmeden, eklemek istediklerini söylemekle yetinmişlerdir. Bunun sebebi, hikyeye konu olan olayın zaten herkesçe bilindiğini düşünmeleridir. Herodotos, tıpkı Hesiodos ve Stesichorus gibi Truva hikayesinde Homeros'un yanıldığını, Helen'in Truva'ya hiçbir zaman gelmediğini söylemiştir (Marincola, 2006: 21-22). Ancak Herodotos'u Hesiodos ve Stesichorus'tan farklı kılan nokta, bu iddiasını Mısırlı rahiplere (II. 118.), Mısırlı yerel kaynaklara (II. 116.) dayandırması ve Truva Savaşı'nın sadece Helen ile çözülebilecek olması durumunda farklı bir hikâyenin ortaya çıkabileceğini iddia etmesidir (II. 120.). Bir diğer rnek, Bakkhylides'in eserinde Kroisos'un ateşte yakılacakken Zeus tarafından Apollon aracılığıyla kurtarıldığı yazılırken, Herodotos Kroisos'un ateş yakıldıktan hemen sonra Kiros tarafından affedildiği ve ateşin söndürülmesi emrinin verildiğini söyler ve ardından şu sözleri ekler: *"Ama bütün uğraşmalara rağmen ateş sndrlemiyordu. O zaman, diyor Lydia hikayeleri, Kyros'un davranışındaki değişikliği fark eden ve herkesin ateşi söndürmeye çabaladığını, ama başaramadığını gören Kroisos yüksek sesle Apollon'u yardıma çağırmaya başladı, ona sunmuş olduğu güzel sunular yüzü suyu hürmetine bugün kendisine yardım etmesini, tehlikeden kurtarmasını yalvarıyordu. Ve böylece gözleri yaşlar içinde tanrıya yakarırken, durgun havasında hiçbir esinti olmayan açık ufuktan bir bulut koptu, bulut yarıldı, sel gibi yağmur indi ve ateşi söndürdü. (I. 87.)."* Bakkhylides ve Herodotos anlatılarındaki temel fark, Bakkhylides kesin bir şekilde Kroisos'un yardımına Apollon'un yetiştiğini söylerken, Herodotos'un "O zaman, diyor Lydia hikayeleri..." cümlesiyle bu hikâyeyi Lidyalılardan duyduğunu ileri sürmüştür.

Herodotos'un anlatılara ve gerçeğe ulaşma istediğine verilebilecek en güzel örnek Nil Nehri'nin neden ve nasıl taşıdığını ele aldığı bölümdür. Herodotos Nil'in neden taşıdığına dair 3 farklı görüşten ve ardından kendi görüşünden bahsedeceğini, bunlardan ikisinin saçma olduğunu ancak yine de bu görüşlere yer vereceğini söyleyerek anlatısına başlamıştır.⁶⁷ İlk görüşe göre Nil'in taşma nedeni rüzgarlardır (II. 20.), ikinci görüşe göre Nil Okeanos isimli bir gölden çıkar ve Okeanos tüm yeryüzünü çevreler Nil bu sebeple taşmaktadır (II. 21.), üçüncü görüşe Nil'in takip ettiği rotadaki karların erimesi ve yağmurdan dolayı taşma gerçekleşmektedir (II. 22.). Herodotos, bu görüşlerin eleştirilerini yapar ve ardından kendisine göre Nil'in taşma nedeninin güneş hareketleri olduğunu açıklar (II. 24-25.). Neden bu örnek Herodotos'un yaklaşımını anlamak için önemlidir? Çünkü, Herodotos "*Üçüncü açıklamaya gelince, öbürlerinden çok daha iyi görünürse de o da onlar kadar saçmadır*" demesine rağmen bu görüşü okuyucularına aktarmıştır ve Nil'in taşma nedeni Herodotos'un saçma bulduğu bu üçüncü açıklamadır. Herodotos'tan önce ve sonra yaşamış çoğu tarihçi yanlış olduğunu düşündükleri bilgileri aktarma gereği duymamışlardır. Herodotos'un farklı görüş ve kaynaklara yer verme yaklaşımı, özellikle öncülleri ile arasındaki en belirgin ve önemli fark olarak öne çıkmaktadır.

Herodotos'un tarihçiliğine yapılan eleştirelin geçmişi, modern tarih biliminin kuruluşunun çok daha öncesine dayanmaktadır. Perslerle ilgili bilgilerinde gösterdiği saygılı tutum ve Yunan toplumunun önde gelen isimlerinden bazılarını eleştirmesi nedeniyle Plutarch tarafından "barbar sevici" ve "yalanların babası" olarak suçlanan Herodotos, sonraki yüzyıllarda onlarca farklı konuda eleştirilmiş ve antik dönemde elde ettiği şanını uzun süre kaybetmiştir. 16. Yüzyılda Herodotos'un tarihçiliğini savunan Henri Estienne kısa süreliğine Herodotos'un eski şöhretine kavuşmasına katkıda bulunsa da 18. Yüzyılda J. B. Bonnaud, 19. Yüzyılda ise A. H. Sayce ile başlayan yeni akım tarih düşünceleriyle Herodotos yeniden eleştirilmiştir (Evans J. S., 1999: 528-529). Günümüzde, Herodotos'un eserine karşı en sert eleştiriler Detlev Fehling ve O. Kimball Armayor tarafından yazılmıştır. Sayce, Herodotos'un Babil'e gidip gitmediği konusunun şüpheli olduğunu iddia etmiş, Fehling, Herodotos'u kaynak uydurmakla suçlamış, Armayor ise Moeris Gölü ve labirentler hakkında yazdıklarının Homeros'tan aşırma olduğunu iddia etmiştir (Evans J. S., Egypt: Ancient, 1999: 529). Bu eleştirilerden bazıları araştırmalar sonucunda geçerliliklerini kaybetmiştir. Sayce'in,

⁶⁷ Hdt. II. 20.: "*Bununla beraber, Nil sularının neden taşıdığını açıklamaya kalkışan bazı akli evvel Yunanlılar da çıkmıştır; üç kuram ileri sürülür ki, bunların ikisi bence anılmaya bile değmez; sadece bulunsun diye yazacağım.*"

Herodotos'un Babil'e gitmediği iddiası, Robert Koldewey'in 1899-1913 yıllarında Babil'de yaptığı kazı çalışmaları ile geçersiz kılınmış ve Herodotos'un verdiği bilgilerde bazı abartılar olsa da genel itibari ile doğru bilgiler verdiği ortaya çıkarılmıştır. Herodotos'un Mısır hakkında verdiği bilgilerin Homeros'tan aldığı yönünde Armayor tarafından yapılan eleştiriler kısmen şüphelidir: Herodotos'un Mısır'ı ziyaret ettiği yapılan araştırmalar neticesinde kesinleşmiş olsa da Homeros'tan alıntı yapıp yapmadığı kesin olarak bilinmemektedir (Evans J. S., 1999: 529).

Herodotos'un ilgi duyduğu merak, kendisinden önceki yazarların ilgisinden farklıdır. Nazım türünde eserler veren isimler için merak halihazırda var olan bir efsaneye olan güçlü öğrenmeden ibaretken, Herodotos'un merak ettiği şey bilinmeyenler olmuştur (Marincola, 2006: 20-24). Nazım Yunan efsanelerine, tanrılarına, kahramanlarına odaklanırken, Herodotos evrensel bağlamda şehirler, kültürler, savaşlar, inançlar, kahramanlar, efsaneler, yapılar, armağanlar, törenler, coğrafi yapılar, gelenekler gibi birbirinden farklı alanlarda, diğer bir deyişle her türden bilgiye merak duymuş ve araştırmasını bu merak dürtüsüyle genişletmiştir. Herodotos, birbirinden farklı türden bilgiler arasında benzerlik-farklılık anlamında bir bağlam kurmaya çalışmıştır. Bu bakımdan *Tarih*, kimilerine göre bilgi yığılmasından ibaretken, Herodotos tarafından kurulmaya çalışılmış bağlamı görmeye çalışan kimi tarihçiler için benzersiz bir eserdir. Marincola'ya göre (2006: 24), Herodotos öncül şairlerden derinden etkilenmiş, onların mirasını (nazımda işlenen konulara sahip çıkarak) korumaya çalışmış ve aynı zamanda bu mirasın normlarıyla çakışacak bilgileri vermekten çekinmeyerek, kusurlu gördüğü gerçekleri okuyucusuna göstererek yeni bir öğrenme ve anlama yöntemi başlatmıştır.

3.3.3. Herodotos Tarihçiliğinin Etkisi

Herodotos'un günümüz literatüründeki yeri tartışmalı bir konudur. Kimi tarihçilere göre Herodotos yaşadığı döneminin geleneklerini aktarmış olan sade bir isim, kimi tarihçilere göre ise tarih biliminin kurucu düşünürüdür (Immerwahr, 1956: 41) Herodotos'un, halkın rivayet ettiği hikayelere eserinde sıkça yer vermesi, uçan yılanlar, iki metre kuyruğu olan koyunlardan bahsetmesi, bazı hikayelerinin kahinlerin öngörülerine üzerine kurgulanmış olması ve henüz varlığı kanıtlanamamış olan mekanlardan bahsetmiş olması, *Tarih*'in bilimselliğini, hatta gerçekliğini sorgulanabilir hale getirmiştir. Bilimsellikten uzak tüm bu etkenlere rağmen, *Tarih*'te olaylar daha önce benzeri görülmemiş şekilde neden-sonuç ilişkisi ile ele

alınarak eserin bilimselliği konusunda kapının tamamen kapanması engellenmiştir. M.Ö. 490 ve 480-479 yıllarında Helenlerin elde ettiği zaferlerden etkilenecek, halkların geçmişlerini kayıt altına alarak ortaya çıkarmak isteyen Herodotos, yakın ve uzak kültürler ile onları şekillendiren nedenlerin incelenmesi eğilimi ile unutkanlık ile deformasyona uğrayan bilgileri korumak, taraflı anlatımlardan uzak durmak ve yanlış bilgiler ile oluşan efsanelerin önüne geçmek istemiştir (Lateiner, 1989: 7). Herodotos'un yaşadığı dönemin hâkim anlatı türü, nazım biçiminde, Antik Çağ mitlerinin gölgesinde gelişen efsanevi anlatım olmuştur. Böyle bir dönemde, Herodotos'un anlatısının modern dönem tarih anlayışıyla birebir örtüşmesini beklemek gerçekçi değildir. Burada asıl beklenti Herodotos'un gerçeklerden vazgeçmeden, sanatını icra edebilmesi için gereken talepleri karşılayabilmesidir. Bu noktada Herodotos önemli ve güncel konularda en doğru bilgiye ulaşabilmek için büyük bir titizlik ile çalışmıştır. Onun, doğruları yazan bir tarihçi olarak daha inandırıcı ve daha hatırlanabilir bir isim olacağını bilerek, bu bilinçle eserini yazdığı düşünülmektedir.

Yaşadığı Yüzyıla Etkisi: Herodotos ölümünün ardından uzun yıllar unutulmamayı başarmıştır. Onun ünü sadece modern döneme özgü değildir. Herodotos'un ölüm tarihinden iki yüzyıl sonra M.Ö 2. Yüzyılda Halikarnas'ta isminin yazdığı heykellerin yapılmış olduğu bilinmektedir. Peki Herodotos'un eseri yaşadığı dönemin ardından okunmaya devam etti mi? Bunu ancak edebi karşılaştırmalar yaparak öğrenebiliriz ancak Yunan toplumunda okuryazarlığın artmasından çok sonra da sözlü olarak Herodotos'un eserinin yayıldığını ve papirüsler yoluyla bilgilerinin aktarıldığını söylemek mümkündür (Hornblower, 2007: 306). Herodotos'un edebi etkisi M.Ö. 5. Yüzyıldan itibaren Sofokles ile başlamıştır. Herodotos'un eserinin bir pasajında, Dareios Yediler Meclisinin bir üyesi olan İntaphernes'i kendisine karşı ayaklanma gerçekleştireceği şüphesiyle tüm akrabalarıyla beraber öldürme kararı alır, İntaphernes'in karısı saray kapısından ayrılmaz ve Dareios ona acıyarak istediği bir kişi öldürmeyeceğini bildirir, kadın eşi ve çocuklarının da bulunduğu kişiler arasından soyunun devam etmesi için erkek kardeşini seçer (III. 119.). Bu pasajda geçen hikâyeden bahseden bilinen ilk kişi Herodotos'tur ve Sofokles'in de bu öyküden etkilendiği düşünülmektedir. Herodotos'un Sofokles üzerinde ilk etkisinin bu pasaj olduğu düşünülmekte ancak bununla sınırlı olmadığı da bilinmektedir. Sofokles'in *Elektra* (M.Ö. 414) isimli eserindeki Helen hikayesi ve *Helen* (M.Ö. 412) isimli eserindeki olay örgüsü Herodotos'un anlatımıyla doğrudan paralel olarak ilerlemiştir. Herodotos'un Tauris halkı hakkında verdiği bilgiler (IV. 103.) Sofokles'in *Phigeneia Among The Taurians* isimli eserine de ilham kaynağı olmuştur

(Hornblower, 2007: 307). Aristofanes ise Herodotos'un Halikarnas kraliçesi Artemisia'nın savaş kahramanlıkları (VIII. 87-88.) hakkında verdiği bilgilerden etkilenmiş ve Sofokles'in aksine bu bilgilerin kaynağının Herodotos olduğunu gizlememiştir.

Herodotos'un Atinalı tarihçi Thukydides üzerinde etkisi oldukça derin ve yaygın olmuştur. Thukydides'in eseri Herodotos'un eserinin bittiği noktadan başlar, yani bir bakıma Thukydides *Tarih*'in devamını üstlenmiştir. Thukydides yalnızca eserinin teması anlamında Herodotos'tan etkilenmemiş, aynı zamanda kimi zaman onun üslubunu kimi zaman ise onunla özdeşleşmiş kelimeleri kullanarak hem anlatım hem de biçimde Herodotos izlerini göstermiştir (Hornblower, 2007: 308). Thukydides'in *Peloponez Savaşları* isimli eserinin giriş bölümünde, Peloponez savaşının Pers savaşlarının da dahil edildiği önceki tüm savaşlardan daha önemli olduğunu ifade etmesi ve “çoğu insanın gerçeği aramak yerine en kolay bulunabilen bilgileri yaydığını” ifade etmesi şüphesiz kendisi ve Herodotos arasında belirli bir fark koymak istediğinin ve isim vermemiş olsa da doğrudan Herodotos'u hedef alarak eleştirdiğinin göstergesi olarak görülmektedir. Ancak bu durum aynı zamanda Thukydides'in Herodotos'un eserini yakından takip etmiş olduğunu ve eserini yazarken Herodotos'un kabul görmüş otoritesiyle yarışa gireceğini de göstermektedir. Thukydides'in ‘en önemli savaş’ ifadeleri de tutarlı değildir çünkü Thukydides Termopylae Savaşı'nı Pylos Savaşı ile karşılaştırmadan önce “büyük ve küçük savaşları karşılaştırdığı için” okuyucusundan özür diler, bu durum Thukydides'in de Pers-Yunan savaşlarını özel bir yere konumlandığını göstermektedir (Hornblower, 2007: 308).⁶⁸ Pers-Yunan savaşlarının sebebinin kökenine inmeye çalışan Herodotos, iki toplum arasındaki sürtüşmelerin kadın kaçırma olaylarıyla başladığını söylerken, Thukydides bundan hiç bahsetmez ancak Herodotos'un anlatısının devamında kadın kaçırma olaylarından sonra başlayan Truva Savaşı ile devam eder. Bu da Herodotos'un anlatısını reddetmediği, yalnızca anlatının mite uzanan boyutunu atladığını göstermektedir (Wecowski, 2016: 23-24).⁶⁹

⁶⁸ Herodotos'un Thukydides üzerinde etkisi için ayrıca bkz.: Węcowski, M. (2008). ‘Friends or foes? Herodotus in Thucydides’ Preface’. J. Pigoń (ed.), *The Children of Herodotus: Greek and Roman Historiography and Related Genres*. Newcastle upon Tyne, 34–57.

⁶⁹ Thukydides'in eserinde Herodotos alt metinleri için ayrıca bakınız; Tim Rood, (1999). ‘Thucydides’ Persian Wars’. C. S. Kraus (ed.), Leiden: *The Limits of Historiography: Genre and Narrative in Ancient Historical Texts*, 141-68.

Herodotos, Pers-Yunan savaşlarında Yunan tarafı hakkında yeterince bilgi vermediği konusunda uzunca süre eleştirilmiştir ancak güncel çalışmalar bu suçlamaların yanlış olduğunu göstermiştir. Herodotos'un ölümüne yakın bir dönemde Atina ve Sparta Peloponez Savaşı'nın hazırlıklarına çoktan başlamış ve bu iki taraf arasındaki gerilim onlarca yıldır süregelmiştir. Atina'nın emperyalist politikaları ve Yunan şehir-devletlerinde oturan 'tehdit' algısı, karşı tarafta Sparta'nın önderlik edeceği bir koalisyonun oluşmasına neden olmuştur. Herodotos, Pers-Yunan savaşlarında Pers İmparatorluğu'nun emperyalist hedeflerini ve bu hedeflerin getireceği yıkımları vurgularken, aynı zamanda Yunan dünyasına bir mesaj vermeye çalışmıştır. Bunu yaparken Sparta'nın Peloponez'de yer alan komşularıyla ilişkilerini, erken dönem Atina ve Sparta'nın Doğu ile ilişkilerini ve Atina-Sparta ilişkilerine de değinmiştir. Wecowski, Herodotos'un Yunan topraklarında Atina-Sparta taraflarının siyasi ve askeri konumlarının izlerini sürdüğünü, köklerini, mekanizmalarını ve geleneklerini anlamaya çalıştığını, bu iki Yunan süper gücünün dış politikalarını, ortak değerlerini araştırdığı ileri sürmüştür (Wecowski, 2016: 19-23). Herodotos'un amacı bir dönem Doğu'nun despotlarıyla karşı karşıya gelen Yunan halkının geçmişten ders almasını sağlamak, politik-ahlaki dersler vermek, yükselen iki büyük gücün Yunan çıkarları için bir araya gelerek başardıklarını aktarmak, bu iki gücün aynı aşamalardan geçerek büyüdüğünü göstermek, yasalara olan bağlılıkları sayesinde neler başarabildiklerini ve elbette Atina'nın yayılmaya olan hevesi karşısında Sparta'nın barışı korumaktan nasıl vazgeçtiğini göstermektir (Wecowski, 2016: 20-22). Thukydides'in anlatısının Herodotos ile bağlandığı nokta tam da bu bölümdür. Thukydides, Herodotos'un okuyucusuna kitabının ayrı bölümlerinde gösterdiği bu bilgileri toplamış, detaylandırmış ve daha sistematik hale getirmiştir. Bu bilgileri Herodotos'un 'hikayeleri' gibi anlatmamış, gerçekliğine emin olduğu 'tarih' olarak ele almıştır. *Tarih*'te yer alan bazı bilgileri tekrarlarsa da Herodotos'un izlerini kapatmayı başarmıştır. Herodotos'u konu olarak bu şekilde takip eden Thukydides, biçim, anlatı, hikâye alanlarında da Herodotos'tan etkilenmiş, yalnızca anlatısını Herodotos gibi geniş tutmak yerine daha spesifik bir olaya yoğunlaşarak daha derin bir çalışma sunmuştur. Hornblower'a göre (2007: 308), Thukydides Herodotos'un olayları ele alış yöntemlerini ve bakış açılarını onaylamamış olabilir, ancak istediği zaman Herodotos'u ne kadar iyi taklit edebileceğini de göstermiştir.⁷⁰ Wecowski'ye (2016: 32-33) göreyse Thukydides, Herodotos'un okuyucusunu kazanmaya çalışmamış, her ne kadar ondan etkilenmiş olsa da

⁷⁰ Herodotos ve Thukydides arasındaki ilişkinin geniş değerlendirmesi için ayrıca bkz.: Foster, E. ve D. Lateiner (eds.), (2012) *Thucydides and Herodotus*. Oxford: Oxford University Press.

onun üzerini çizerek kendi dinleyici kitlesini yaratmaya çalışmış ve bunu başarmıştır.

F. Jacoby (2007: 309), Herodotos'un kendi yüzyılındaki en büyük etkisinin uzun ve geniş bir geleceği olan yerel tarihçiliği yaratması olarak değerlendirmiştir. Herodotos sonrası dönemde, kayıp tarihçilerden kalan fragmanların derlendiği, Yunan şehirlerinin ve adalarının tarihçelerini ele alan üç yüzden fazla tarihçi ortaya çıkmıştır (Hornblower, 2007: 309). Herodotos öncesi dönemde, Herodotos'un tarihçiliğine benzer yerel tarihçilik izlerinin bulunmaması sebebiyle bu tarihçilik türünün Herodotos ile ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekleyen en önemli varsayım, yerel tarihçilerin Herodotos'un eserinde Batı ile ilgili olarak yarım bıraktığı bilgilerin tamamlanması motivasyonu ile hareket ettikleri düşüncesidir. Bu bakımdan ilk yerel tarihçilerin ele aldığı konuların Herodotos'un eserinde eksik bıraktığı bölümler olması bu varsayımın en büyük kanıtı olmuştur (Hornblower, 2007: 309).

Ölümünden Sonraki Yüzyıla Etkisi: Herodotos'un ölümünün ardındaki süreçte onun izlerini sürmek, yaşadığı döneme kıyasla daha kolay olmuştur. Herodotos'un çağdaşı olan yukarıdaki yazarların neredeyse hiçbiri onun ismini kullanmamıştır, ancak ölümünden sonraki süreçte bu durum değişmiş ve kimi yazarların belirli sözler ve alıntılar yaparak Herodotos'un ismini verdikleri görülmüştür. Bu durum genelde Herodotos'un eleştirildiği durumlarda ortaya çıkmıştır. Jacoby bu durumu şöyle yorumlar: *“polemik söz konusu olduğunda kaynak bellidir, ödünç alma durumunda ise anonim”* (Hornblower, 2007: 310). Örneğin, tarihçi Ctesias, Herodotos'u yalancı olmakla suçlamış ancak Pers tarihi çalışmalarında onun verdiği bilgilerin büyük çoğunluğunu doğru varsayarak ele almıştır. Aristoteles, Herodotos'u aşağılayarak onun bir mitolog olduğunu savunmuş ancak *Constitution of the Athenians* isimli eserinde Herodotos'un verdiği bilgileri kullanmıştır. Callisthenes, Herodotos'un ismini vermeden *Tarih*'te yer alan Milet'in düşüşü pasajını olduğu gibi kopyalamıştır. Ksenofon konu, dil, materyal organizasyonu bakımından Herodotos'u model olarak almış, ahlaki ve övgüye değer davranışları vurgulaması açısından Herodotos'un izinden gitmiştir (Hornblower, 2007: 311). Ksenofon'un ünlü eseri *Anabasis*, Herodotos'un eserinde yukarıda bahsi geçen Solon-Kiros konuşmasının (I. 29-33.) üzerine kurgulanmıştır. İskender Dönemi öncesinde Herodotos'un tarihçiliğinden etkilenen son isimler Diodorus Siculus ve Ephoros olmuştur. Siculus'un *Bibliotheca Historike* isimli eserinin günümüze ulaşan fragmanlarının Pers savaşları ve öncesini kapsayan bölümlerinde bolca Herodotos malzemeleri görülmüştür. Ephoros ise bir pasajda Herodotos ile çatışan

bilgiler aktarmış ve ardından Herodotos'u eleştirmek istemediğini söyleyerek özür dilemiştir (Hornblower, 2007: 312).

İskender'in Anadolu üzerine büyük seferleri yeni toprakların birleşmesini ve Helen halkı için eski uygarlıkların birbirleriyle olan ilişkisine merakı arttırmıştır. Böyle bir durumda, halkların kökenleri ve birbirleriyle ilişkilerini öğrenmek için Herodotos kusursuz bir kaynak olmuştur. İnsanlar geçmişi ve yaşadıkları dönemi yorumlamak, etnografya çalışmalarına göz atmak ve birlik duygusu oluşturmak için Herodotos'a başvurmuşlardır. İskender Dönemi tarihçilerinden Amiral Nearchos'un çalışmaları günümüze ulaşmasa da Flavius Arrianus'un Nearchos alıntılarında anlaşılan onun Herodotos'un Mısır ve Hindistan hakkında yazdıklarından çokça faydalanmış olduğudur. Bu dönemde de Hekataios ve Siculus gibi tarihçilerin yaptığı gibi Herodotos'tan sıkça intihal yapıldığı görülmüştür. Bu dönemde Herodotos'un eserinden yapılan intihallerin amacı, İskender İmparatorluğu'nu yüceltmek için politik kökenler ve hedefler belirlemek olmuştur (Hornblower, 2007: 314). Kardiyalı tarihçi Hieronymus, Herodotos'un etnografik çalışmalarından esinlenmiş, bunu yaparken "özgürlüklerini koruduklarını düşündükleri gelenekleri tanımak faydalı olacaktır" cümlesine eserinin giriş cümlesinde yer vererek Yunan halklarının özgürlüklerinin bastırılması noktasında temkinli olunması gerektiğini tembihlemiştir (Fraser, 1972: 504). Megasthenes, Manetho ve Berossos gibi diğer İskender Dönemi tarihçilerinin de Herodotos'un eserinin Mısır ve Babil bölümlerinden etkilendikleri düşünülmektedir. Örneğin Manetho, Herodotos'un Mısır hakkında verdiği bilgileri incelemiş ve Herodotos'un "cehaletinden dolayı birçok hata yaptığını" aktarmıştır (Fraser, 1972: 506) Diodorus, Strabon ve Arrian gibi tarihçilerin eserlerinde sıkça atıf yaptıkları Megasthenes'in Herodotos'tan etkilendiği ve onun aktardığı bilgileri kullandığı bilinmektedir. Polybius, politik ve askeri tarihçilik anlamında Herodotos'un en önemli üç halefinden biri olmuştur. Polybius'un eserlerinden günümüze kalan parçalarında Herodotos'un ismi yer almamıştır. Ancak onun eserlerinin büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamış, bu sebeple eserlerinde Herodotos'a atıf yapıp yapmadığı bilinmemektedir. Polybius coğrafya eserinde, "eski yazarların üzerinden geçtiğini" aktarmış ve aynı şeyi tarihçiler için de yaptığı gözlemlenmiştir. Herodotos'un eseri Polybius döneminde de hem coğrafya hem de tarih anlamında değerli bir kaynak olarak kabul edildiği görülmektedir. Polybius, eserinde Herodotos'un değindiği coğrafi konuları ele almış ve onun izleri, metotları ve benzer içerikleri kendi eserinde işlemiştir.

Roma Tarihçiliğine Etkisi: Roma tarihçiliğinin Halikarnaslı Dionysios ve Livy (Titus Livius) dönemlerinde (M.Ö. 60- M.S. 10) Herodotos eserlerde tartışılabilen, eleştirilebilen ve eserlerde kolayca kullanılabilen bir klasik konumuna ulaşmıştır. Bu dönem tarihçileri, kendi bağımsız tarihçiliklerini kanıtlayabilmek için Herodotos'un eserini aptalca, Herodotos'u yalancı olmakla itham etmek zorunda değillerdi (Gabba, 1991: 112). Dionysios, edebi incelemelerinde Herodotos'a gösterdiği saygının yanı sıra, *Roman Antiquities* isimli eserinde Herodotos'un eserine ciddiyetle yaklaşmış ve Herodotos'un Etrüsklerin Lidya kökenli oldukları fikrini reddetmiştir (Gabba, 1991: 113). Livy ise Herodotos'un eserinde yer alan öyküleri başka öyküleriyle birleştirmesiyle dikkat çekmiştir. Livy Milet-Corinth arasındaki takas (Hdt. III. 154, V. 92.), Zopyrus hikayesi ve Babil'in ele geçirilmesi (III. 153-160.) gibi öyküleri doğrudan *Tarih*'ten almıştır. Livy'den bir asır sonra Tacitus anayasaları demokrasi, oligarşi, monarşi başlıklarıyla karşılaştırmış bunu yaparken Herodotos'un eserinde geçen bilgilerden ve Pers topraklarında demokrasi tartışmasının geçtiği ilk pasajı kullanmıştır (Hornblower, 2007: 315). Roma İmparatorluğu'nun önemli tarihçilerinden Pausanias, *Guide to Ancient Greece* isimli eserinde Herodotos'u sık sık taklit etmiş, en az 82 defa onun ismini vermeden eserini ve materyallerini kopyalamıştır (Hornblower, 2007: 316).

M.S. 2. Yüzyıldan kalma üç Yunan eseri Herodotos ile doğrudan ve kesin bir şekilde ilişkilidir. Bu üç eserin sahiplerinden ikisi Flavius Arrianus ve Samsatlı Lukianos olmuştur. Herodotos'un kendi tarzının genişletilmiş virtüözlerini üreten yazarlar, parodiler, pastişler ve Herodotos'un işlediği konuları, Herodotos tarzıyla ele almaya çalışılan esprili ama ciddi biçimde ele almaya çalıştıkları eserler üretmişlerdir. (Hornblower, 2007: 316). Özellikle Lukianos Herodotos'un üretmediği bir tür olan mizahi çalışmalar yapmış olsa da onun tarzını ve tekniğini çok iyi taklit etmiş, Arrianus ise hem tarz, metot anlamında hem de eserlerini işlediği konular anlamında Herodotos hikayelerini kullanmış adeta Herodotos'un eser incelemesini yapmıştır. 2. Yüzyılda Herodotos ile doğrudan ilişkili olan üçüncü yazar ise Plutarch olmuştur. *On the Malice of Herodotus* (Herodotos'un Kötülüğü Üzerine) isimli eserin başlığı tek başına çok fazla şey ifade etmektedir. Plutarch yurtsever olarak adlandırılabilir bir yaklaşımla, Boethia ve Corinth vatandaşlarını "Herodotos'un suçlamalarından" ve "ataları ve gerçek için" kurtarmaya çalışmıştır. Herodotos Pers savaşlarında Boethialıları açıkça hain olarak yansıtmış, Plutarch ise 500 yıl sonra bu suçlamalara karşı çıkmıştır. 500 yıl sonra böyle bir savunma yapmanın amacı nedir? Hornblower'a göre (2007: 316), bu sorunun cevabı Yunan topraklarında yüzlerce yıl süren

“Pers Savaşları geleneklerinin” devam ediyor olmasıdır. Perslerle girişilen savaşlar Yunan halklarının her savaş döneminde hatırlamak ve gururlanmak istediği, şiirler ve hikayelerle bu ruhun diri tutulmaya çalışıldığı bir gelenek haline gelmiştir. Bu sebeple Pers savaşlarını en ince ayrıntısına kadar ele alan Herodotos’un yeri hem halk hem de tarihçiler için önemli bir konumda kalmıştır. Plutarch ise doğduğu topraklara 500 yıl önce yöneltmiş suçlamaları temizlemek istemiş, bunu yaparken Herodotos’u yalancılıkla suçlamış ve kendi kanıtlarını sunmuştur.

3.3.4. Herodotos ve Siyasi Tarihçilik

Herodotos’un eseri binlerce yıl siyasetin sistematik analizinden ziyade toplumların tuhaf veya alışılmadık geleneklerini yansıtan bir klasik olarak yorumlanmıştır. Bu görüşe göre, Herodotos siyaset hakkında derin bir anlayış ve kavrayışı olmayan sade bir hikâye anlatıcısıdır. Bu görüşü destekleyen örnek yorumlardan biri, Herodotos’un Atina’da demokrasinin kuruluşunda büyük önem arz eden devlet adamı Kleisthenes’in kabile reformlarını, Sicilya tiranı olan dedesi Kleisthenes’i örnek alarak yaptığını söylemesi ve bu konuda hiçbir detaya girmeden bu bilgilerle yetinmiş olmasına dayanmaktadır (Hdt. V. 66-67.). Bu ve buna benzer pasajlardan hareketle, Herodotos’un siyasal ve anayasal konular hakkında ayırt edici bir bilgisi olmadığı iddia edilmiştir. Ancak son 30 yıllık süreçte, Herodotos’un siyasi anlayışına yönelik bu olumsuz görüşler değişmiş, Herodotos, M.Ö. 5. yy. sonlarının entelektüel ortam ve siyasi polemiklere hâkim bir tarihçi olarak yorumlanmaya başlanmıştır. Dahası, Herodotos yalnızca etkileyici hikayeler anlatan bir anlatıcı değil, aynı zamanda tematik ve sözlü kalıpları iyi seçerek döneminin siyasi meselelerine ilişkin görüşlerini ifade eden yetenekli bir anlatıcı olarak görülmeye başlanmıştır. Politik görüş ve siyasi tarih anlamında Atinalı tarihçi ve siyasi analist Thukydides ile karşılaştırıldığında oldukça yetersiz olduğu düşünülen Herodotos, artık daha geniş bir anlayışa, mevcut standartlara göre daha tatmin edici bir görüşe sahip ve Thukydides’ten daha politik bir tarihçi olarak görülmeye başlanmıştır (Forsdyke, 2007: 224-225). Değişen konumunun ardından yapılan yeni bilimsel çalışmalarla, Herodotos’un eseri, sadece Yunan topraklarında yaşayan halkların tarihsel gelişimini anlatan bir eser olarak görülmemiş, aynı zamanda M.Ö. 5. Yy. dünyasının değerlerini, inançlarını, ideolojilerini anlayabilmek için değerli bir kaynak olarak yeniden konumlanmıştır.

Antik Çağ siyasetine dair yeni yaklaşımların en temel sorusu, siyasetin ve dolayısıyla siyasi tarihin konusunun ne olduğudur. Akademisyenler, siyaseti çeşitli devletlerin askeri tarihi ve anayasal gelişimlerinden oluşan bir yapı olarak görmek yerine, sosyal pratikler ve normların bütünlüğünün bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. Bu nedenle cinsiyet çalışmaları, kadınlara yönelik tutumlar, dini inançlar, törenler ve sosyal yaşamın diğer alanları artık toplumlarda iktidarın dinamiklerini anlamının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir (Forsdyke, 2007: 225).⁷¹ Siyasetin bu yeni ve daha geniş yaklaşımıyla beraber Herodotos'un Yunan ve Yunan olmayan toplulukların geleneklerini incelediği eseri daha büyük bir önem kazanmış, bahsettiği toplulukların siyaset kültürü ve tarihiyle ilişkilendirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu noktada François Hartog'un *Herodotos'un Aynası* isimli çalışması *Tarih*'e bakış açısının değişmesi anlamında dönüm noktası olmuş, Herodotos çalışmaları büyük bir ivme kazanarak yeni ve farklı yaklaşımları kapsayan çalışmaların yayınlanmasının önünü açmıştır.⁷²

Tarih'in etnografik bölümlerine olan ilginin yeniden artmasıyla, Yunan toplumunun belli kesimlerinin (aileler veya polis toplulukları) kendileriyle ilgili olan bilgileri (özellikle olumlu olanları) tarihlerinin bir parçası olarak kabul etmeye başlamışlardır. Sosyal hafıza çalışmaları, 5. yüzyıl Yunan toplumu gibi sözlü geleneğin geliştiği toplumlarda, grupların çağdaş ihtiyaçlarını karşılamak için tarihe başvurdıklarını ortaya koymuştur. Grup ihtiyaçları açısından önemli olan, sosyal ve politik düzenin gerekçelendirilmesi ve sosyal ve politik normların kamuoyunca onaylanmasıdır. Gruplar zaman içerisinde değiştikçe, geçmişlerine bakışlarını da değiştirirler; grubun yeni değişimleriyle uyumsuz unsurlar vurgulanmamış veya kaldırılmış, yeni değişimleriyle uyumlu olanlar vurgulanmış hatta yenileri icat edilmiştir (Forsdyke, 2007: 226). Tarih biliminin kapsamının genişlemesinin yarattığı etkinin yanı sıra, sosyal hafızanın doğasına ilişkin bu kavrayışlar da Herodotos'un eserine bakış açısından da yeni perspektiflerin gelişmesinin önünü açmış, Herodotos'un anlatısı arkaik ve erken dönem geleneklerini aktaran bir eser olmaktan ziyade M.Ö. 5. yüzyıl Yunan toplumunun ideolojik düşüncelerine yoğunlaşan bir eser olarak algılanmaya başlanmasını sağlamıştır. Örneğin, Herodotos'un arkaik dönem Sparta ve Atina tarihiyle ilgili aktardığı bilgiler, bu rakip şehir-devletlerinin geçmişlerini farklı kimliklerle ifade etme yoluyla, zaman zaman Yunan

⁷¹ Bu dönüşümün temelinde antropolojik, siyaset teorileri ve sosyolojideki gelişmeler yatmaktadır. Bu gelişmelere genel bir bakış için bkz.: Burke, P. (1992) *History and Social Theory* Cambridge: Cambridge University Press.

⁷² HARTOG, F. (1997). *Herodotos'un Aynası*. E. Özcan (çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

dünyasındaki iktidar iddialarını haklı çıkarmak için kullanılmıştır (Forsdyke, 2007: 226). Herodotos'un hanedanlık kayıtlarının haricinde polis kayıtları ve popüler kaynaklara başvurmuş olması bu iddiaların güçlendirilmesi için faydalı olmuştur. Elbette bu durum yalnızca eserin dışarıdan yönlendirmeleriyle sınırlı değildir, aynı zamanda Herodotos'un kendisi de aktardığı hikayeler aracılığıyla belli yönlendirmelerde bulunmuştur. Kendi düşüncelerini, bakış açısını ve siyasal düşüncelerini aktarmak için farklı hikayeler ve yorumlar aktarmış olan Herodotos, tarihsel nesirin edebi tekniklerini kullanarak okuyucularında ve dinleyicilerinde belirli etkiler yaratmaya çalışmıştır; farklı tarihsel olaylar arasında bağlantılar kurma, anahtar terimlerin tekrarlanması, ortak temaların kullanımı ve benzer olaylar üzerine vurgular bu tekniklerden bazılarıdır (Forsdyke, 2007: 227-228). Son dönemlerde bu tekniklerin incelenmesi, tekrar ve vurguların anlaşılmasının ardından Herodotos'un eserinin politik mesajlar verdiği, eserin temalarının ve dilinin kendi döneminin entelektüel yansımalarını taşıdığı anlaşılabilmektedir. Bu tekniklerin saptanmasının ardından yapılan yeni değerlendirmelerde Thukydides'in *Peloponez Savaşları*'nda siyasi mesajları ve analizleri, *Tarih* ile karşılaştırıldığı zaman belli paralellikler göstermiş, Herodotos'un da teori ve çağdaş siyasi tartışmalara büyük anlamda hâkim olduğu anlaşılmıştır. Herodotos, Thukydides'in eseri kadar didaktik bir eser yazmamış olsa da kullandığı kavramlar, temalar, çağdaş siyasi tartışmaların argümanları, geçmişle yaşadığı dönem arasındaki siyasi benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmasıyla okuyucusunu güncel siyasi sorunları düşünmeye teşvik etmiş ve erken dönem klasik Yunan dünyasının siyasi tarihi hakkında geniş bilgiler vermiştir.

Tarih, 'Tarih'in İçeriği (3.2.)' başlığında da detaylıca anlatıldığı üzere Pers İmparatorluğu'nun Yunan topraklarının Sparta ve Atina sınırlarına kadar genişlemesinin ardından bu iki grup arasındaki çatışmayı ele almaktadır. Herodotos, Yunanlar ve Perslerin nasıl karşı karşıya geldiğini ve Yunanların bu savaşı neden ve nasıl kazandığını aktarmaya çalışmıştır. Bunu açıklarken, emperyalist hedefler, siyasal özgürlüğün değeri, coğrafya, iklim ve siyasal kültürün de dahil olduğu kültür kavramlarının üzerine yoğunlaşan Herodotos, bu kilit noktaların önemini ve savaşı nasıl şekillendirdiğinin geniş bir sunumunu yapmıştır. Herodotos Pers-Yunan savaşlarının en temeline inmeye çalıştığı ve ulaşabildiği en eski çatışmaların tespitini yaparak başladığı anlatısını olabildiğince eksiksiz ve doğru kurgulamaya çalışmıştır. Burada eleştirilen nokta, yukarıda da aktarıldığı üzere, Herodotos'un bitmez bilmez hikâye anlatma açlığı olmuştur. Eser sadece Pers-Yunan savaşları tarihini kapsamamış, bu noktada anlatının uzandığı her isim, şehir, coğrafya, gelenek

ve kültür alanlarında dallanarak sürmüştür. Örneğin, Mısır'ın ele geçirilmesi Pers-Yunan savaşlarında Pers İmparatorluğu'nun gücünün artması anlamında elbette önemli bir genişleme olmuştur ancak II. Kitabın tamamının Mısır tarihi, coğrafyası, kültürü, yapıları, gelenekleri vb. konularını kapsaması ana anlatı açısından sağlıklı olmadığı yönünde yorumlanmamıştır. Yine yukarıda savunması yapıldığı üzere, Herodotos eserinin giriş bölümünde Pers-Yunan çatışmalarını araştıracağını belirtmesinin yanı sıra şehirler, yapılar, gelenekler gibi farklı alanlar hakkında bilgiler vereceğini de aktarmış ve eserin yazılma amaçlarından birini de bu konu olarak belirlemiştir. *Tarih*, Pers-Yunan çatışmalarının doğuşu, sınırların genişlemesi ve son olarak kaçınılmaz savaşın siyasi gelişmelerini öğrenmek için hem kendi dönemi açısından benzersiz bir kaynak hem de günümüz tarih yazımında bu çatışmaların modern tarih bilimindeki yerini belirleyen temel eser olma başarısına sahip olmuştur. Herodotos'un Pers-Yunan çekişmelerini aktardığı dönem, Atina'nın Yunan dünyasının çoğunluğuna hükmettiği, karşısında sadece Sparta'nın durabildiği ve bu iki devletin kendileriyle birlikte tüm Yunan dünyasını çatışmaya sürükledikleri bir dönem olması ayrıca dikkat çekicidir. Bu noktada, birçok araştırmacıya göre Herodotos Pers emperyalizm modelini İmp. Serhas ağzından anlatırken (Hdt. VII. 11.), yaşadığı döneme hâkim olan Atina emperyalizmine siyasi mesajlar ve uyarılar vermeye çalışmıştır. Kurt Raaflaub (1987: 227), Herodotos'un Pers emperyalizmi hakkında verdiği bilgiler ve yaptığı değerlendirmelerin, Thukydides'in Atina emperyalizmi hakkında verdiği bilgiler ve yaptığı değerlendirmelere birebir yansıdığına dair kanıtlar sunmuştur. Herodotos'un siyasal anlamda düşünceleri ve Yunan toplumuna vermek istediği mesajlar ise ayrıca 4. Bölümde ele alınacaktır.

M.Ö. 5. Yy. Yunan dünyasında siyasi düşünceleri ışığında, Herodotos Pers-Yunan savaşlarının kazananın neden Yunanlar olduğunu, siyasi özgürlük ile askeri güç arasındaki ilişkide görmüştür. 4. Bölümde de görüleceği üzere, Herodotos Yunanlıların Perslere karşı elde ettiği zaferi özgür ve açık siyasi sistemlere bağlamış, bire karşı bin olan Pers güçlerinin yenilmesinin nedenini, uğruna savaşılan şeyin özgürlükleri olmaması olarak yorumlamıştır (Hdt VII. 101.). Raaflaub (1987: 312), Herodotos'un siyasal özgürlük ve askeri güç arasındaki bağları vurgulayarak, Pers savaşları sonrası dönemde Pan-Hellenik birliğin ve kimliğin korunmasını amaçladığını iddia etmiştir. Pers despotizmi ve Yunan özgürlük mücadelesi arasındaki zıtlık, sadece Pan-Hellenik düzeyde değil, aynı zamanda polisler arası düzeyde de rol oynamıştır. Bunun sebebi çeşitli Yunan şehir-devletlerinin Pers mücadelesinde üstlendikleri roller aracılığıyla edindikleri siyasi kimliklerini diğer polislerle karşı gelmek için

kullanmış olmalarıdır. Özellikle Atina, Sparta oligarşisinin aksine, kendi demokratik sistemlerinin doğrulamak için Pers savaşlarından yararlanmıştır. Herodotos ise Atina'nın demokratik ideolojisinin bu yönünü desteklemeyi eserinde en açık şekilde yansıtmaktan çekinmemiştir; *“Atina bu felaketten büyümüş olarak çıkıyordu; özgürlüğün ve eşitliğin değerli şeyler olduğu, bir kez için değil, her zaman için ne kadar doğrudur! Tyranlar yönetimindeki Atina, askerlik bakımından, komşu ulusların hiç birisine üstün değildi; tyranlarından kurtulunca çok öne geçti; bu da şunu gösterir ki, bir efendinin buyruğu altında, yurttaşlar istekli davranmazlar, çünkü bir efendi için çalışmaktadırlar, oysa özgür oldukları zaman, artık kendi öz çıkarları haline gelmiş olan şeyi canla başla savunurlar.* (Hdt. V. 78.).” Herodotos'un anlatısının bu bölümünde Yunan ve özellikle Atina siyasi ideolojileri hakkında son derece bilgili olduğu gözlemlenmiştir. 4. Bölümde de yer verilecek olan bu ve buna benzer pasajlardan anlaşılacağı üzere, Herodotos, siyasi özgürlüğün değerinin ideolojik inşasını yansıtmada Thukydides ve demokratik yönetimle ilgili eleştirilerde bulunan diğer tarihçi ve yazarlardan eksik değil, aksine demokratik yönetimleri eleştirme anlamında daha ileride bir tarihçi olarak ön plana çıkmaktadır (Forsdyke, 2007: 233). Herodotos, döneminin siyasi koşulları hakkında değerlendirme ve eleştirilerini tek bir pasaj aracılığıyla sistematik olarak yapmamış olsa da bu değerleri ve eleştirileri yapmaktan da kaçınmadığını, eserinin genel temasında ve pasajların ayrıntılarında göstermiştir.

Herodotos'un anlatısında geçmişi korumasının ve bunları kendi dönemine uyarlamasının belki de en iyi örneği, arkaik dönem Yunan tiran portreleridir. Herodotos, “Pers topraklarında demokrasi tartışması” olarak bilinen ünlü pasajında (III. 80.), tiranlık yönetimlerinin olumsuz özelliklerini tek tek sıralamıştır. Bu pasajda, Herodotos tiranları M.Ö. 5. Yy. Yunan siyasi düşüncesi ve ideolojisinin ürünleri olarak yansıtmıştır. Yine de Herodotos'un tiranlara ilişkin bakış açısının bireysel isimler anlamında değiştiği ve yasalara uyan profillerin tamamen kötü olarak yansıtmadığı gözlemlenmiştir. Bu noktada ortaya çıkan belirsizliğin iki farklı açıklaması mevcuttur (Lateiner, 1989: 163-186): (1) Herodotos'un Yunan tiranlarıyla ilgili olarak aktardığı hikayelerin yalnızca siyasi özgürlüğün değerinin anlaşılması için tasarlanmadığı, aynı zamanda Herodotos'un bu hikayeleri sözlü olarak aktardığı toplumlarda çeşitli etnik, ahlaki ve felsefi amaçlara da hizmet ettiği düşünülmektedir. Örneğin Sisamlı tiran Polykrates'in büyük başarılarla başlayan ve trajik bir sonla biten öyküsü, refahın tek bir yerde uzun süre kalmayacağının tarihsel ve felsefi örnekleme olarak değerlendirilmektedir (Lateiner, 1989, 163-175). (2) Geçmişle ilgili

gelenekler büyük ölçüde onları ileten toplumun çağdaş ihtiyaçları tarafından şekillendirilirken, Herodotos bu yeniden şekillendirmede geçmişin tüm özelliklerinin tamamen kaybolmadığını göstermeyi amaçlanmıştır. Bu yaklaşımın Herodotos'un eserindeki en kusursuz örneği, Atina tiranı Peisistratos'un kaybettiği iktidarını nasıl ikinci defa ele geçirdiğini aktardığı öyküsünde görülmektedir (Hdt. I. 60-61.) Öyküye göre, Atina'da iktidarı kaybeden Peisistratos, Phya adında iri ve çok güzel bir kadının sırtına zırh geçirerek bir arabaya bindirmiş ve görkemli görünmesi için neler yapmasını öğreterek Atina'ya götürmüştür. Phya, kente arabasıyla görkemli bir giriş yaparken, onun önünde koşan adamlar *"Atinalılar, Peisistratos'u bağrınıza basınız, Athene kendisi getiriyor onu akropolüne; çünkü bütün insanlar arasında en beğendiği odur!"* diye bağırmaya başlamışlar. Atina halkı bu kadının bir tanrıça olduğuna kuşkusuz inanarak ona tapmaya başlamış ve duyduklarını tüm Atina'ya yaymışlardır. Yaşananların ardından şehre gelen Peisistratos kalabalığın coşku, sevinç ve sevgi gösterileriyle tiranlığı yeniden ele geçirmiştir. Modern tarihçiler uzun süre bu hikâyeyi Herodotos'un tiranların iktidarı ele geçirmek için vatandaşları nasıl kandırdıklarını göstermek için aktardığını düşünmüşlerdir. 1987 yılında Robert Connor, Herodotos'un bu öyküyü aktarmadaki amacının anlaşılmadığını iddia ederek yeni bir yorum getirmiştir. Connor (Forsdyke, 2007: 236-237), antropologlar tarafından geliştirilen sosyal drama modellerini örnek alarak, Herodotos'un bu öyküde vermek istediği mesajın Peisistratos'un halkı aldatmak için bir kadını Athena gibi giydirmesi değil, sembolik terimlerle Atinalıların Peisistratos'u Phya gibi bir konuma koyarak onu tekrardan lider olarak kabullenmelerinin anlatımıdır. Arkaik dönem Atina'sında tiranlığın kabulünün oldukça normal olduğunun biliniyor olması Connor'un açıklamasını çok daha mantıklı hale getirmektedir. Herodotos bu anlatıda arkaik siyasetin bir özelliğini aktarırken aynı zamanda kendi siyasi değerleri ve koşulları açısından anlamlı olacak şekilde yeniden yorumlamıştır.⁷³

Herodotos, Perslerin Yunan topraklarına kadarki büyümelerini tamamlamalarının ardından, Yunan topraklarını işgal girişiminin, Pers geleneklerinin bir zorunluluğu olduğunu okuyucusuna detaylı bir siyasal geçmiş anlatısı ve analiziyle aktarmıştır. Lateiner, Pers-Yunan savaşlarının siyasi gelişmeler ışığında aktarılırken, Herodotos'un ayrıca eserinde yer verdiği özel diyaloglar, konsey konuşmaları, hükümdarların rüyaları ve felsefi öykülerinin tarihsel düşünceye yapılmış eşi görülmemiş bir katkı olarak yorumlamıştır. Bu katkı, her

⁷³ Connor, W. R. (1987), Tribes, Festivals and Processions: Civic Ceremonial and Political Manipulation in Archaic Greece, *JHS* 107. 40-50.

türden yönetim biçiminin siyasi tarihi, politikayı, her türden iç ve dış baskıyı kendi çıkarları doğrultusunda kullandıklarının gözlemlerini de içermektedir (Lateiner, 1989: 210). Bunun haricinde bir ulusun hayatta kalmasının çoğu kez ulusal karaktere ve bazen de bireylerin ellerinde olduğunun gösterilmesi de Herodotos'un kazandırdığı yeni yaklaşımlardan biri olmuştur. Herodotos aracılığıyla Yunan düşünce dünyası kısır ahlak anlayışını aşmış ve kendini kısmen de olsa efsane ve destanın geçmiş algısına uyguladığı güçlü etkiden ve tarihin yanlış dinamiklerinden kurtarmıştır. Lateiner'a göre eserin ana temasının kusursuz işleyişinin yanı sıra yukarıda ve 4. Bölümde detaylıca işlenen siyasal mesajların verildiği pasajlar, geçmişle örneklenen hikayelerde topluma verdiği mesajlar, tarih algısının her yanında bulunan mitolojik öğelerin temizlenmesi, her türden yönetimde bulunan hataların vurgulanması gibi yeni yaklaşımlarıyla, her ne kadar eksik yanları olsa da bugünkü dünyanın bildiği siyasi tarih Herodotos tarafından icat edilmiştir (Lateiner, 1989: 210).

Tarih'in ortaya çıkışından itibaren, Yunan demokrasi kurumlarının ve anayasasının tarihçesinin ayrıntılarını detaylandırarak aktarmadığı için, siyasi ideolojileri ve siyasi tarihi aktarma konularında başarısız ilan edilen ve eleştirilen Herodotos, modern dönem çalışmalarında siyasete ve siyasi tarihe dair geniş ve derin bir anlayışa sahip olduğu için takdir edilmeye başlanmıştır. Önceki dönemlerin tarihçileri, Herodotos'un devlet kurumları ve anayasaları hakkında ayrıntılı bir tartışma yapmadığı için (Kleisthenes örneğinde olduğu gibi) onun eserini siyasal mesajlardan ve siyasi tarihten uzak bir konuma yerleştirirken, günümüz tarihçileri antik dönem siyasetinin yalnızca modern devletin kurumsal perspektifinden anlaşılamayacağını düşünerek, *Tarih*'i yeniden yorumlamışlar ve Thukydides'in *Peloponez Savaşları*'nın ötesinde bir siyasal düşünce ve siyasal tarih eseri olarak yeniden konumlandırmışlardır.

'Tarih, Siyasi Tarih ve Türkiye'de Siyasi Tarih Kavramı (1.8.)' başlığında Türkiye'nin önemli görülen bazı siyasi tarihçilerinin siyasi tarih tanımlamaları göz önüne alındığında temel olarak diplomasi tarihi ve politika tarihinin siyasi tarih kapsamına girdiği, dış ilişkileri anlayabilmek için iç siyasette yaşanan gelişmelerin de bilinmesi gerektiğini, bu bilgiler ışığında da milletlerin birbirleriyle ilişkilerinin yorumlanması olarak değerlendirildiği görülmektedir. Herodotos, Pers İmparatorluğu'nun bilinen en eski bilgilerine ulaşarak, kuruluş öncesi, kuruluş, gelişme, farklı hükümdarların Pers siyasetine kattıkları yenilikler, sınırlarda büyüme, bu büyümenin Pers hükümdarlık kültüründeki yeri, Pers siyasetinin dinamikleri, elde edilen toprakların analizleri, savaşlar, barışlar, antik diplomasi vb. onlarca

farklı açıdan Pers İmparatorluğu'nu ele almış, savaşın gelip çattığı günde Pers İmparatorluğu'nun mevcut kapasitesinin büyüklüğünü detaylıca aktarmıştır. Ardından savaşlarda yaşanan gelişmeleri detaylıca aktaran Herodotos, Pers İmparatorluğu'nun sefere giriştiği Yunan topraklarında savaş döneminde yaşanan gelişmeleri, savaşa yön veren fikirleri ve kişileri ele almış ve savaşın sonuçlarına yer vererek eserini sonlandırmıştır.

Tarih'in tamamen bir siyasi tarih eseri olarak ele alınmasını engelleyen bazı hususların da var olduğu ileri sürülebilir. Örneğin, Herodotos, Pers İmparatorluğu'nun gelişim sürecini detaylıca ele alırken, Yunan şehir-devletlerinin tarihsel gelişim süreçlerini okuyucusunun bildiğini varsayarak çok yüzeysel ele almıştır. Ayrıca, Herodotos eserinin yazılma amacını yalnızca Pers-Yunan Savaşlarıyla sınırlamamış olsa da sıklıkla ana konudan uzaklaşmıştır. Ancak bu eserin siyasi tarih anlamında ele alınabileceğinin de güçlü kanıtları yukarıda, eser işleyiş planı ve temalarının anlatıldığı bölümlerde sıralandığı üzere azımsanmayacak ölçüdedir. Bu bağlamda, yakın dönem çalışmalar ışığında, son 30 yılda siyasi tarihin bağlamı, konusu, içeriği, diğer bilimlerle ilişkisi gibi alanlarda yaşanan gelişmeler de göz önüne alındığı zaman, Herodotos'un siyasi tarihçiliğinin Thukydides'ten daha derin ve daha kapsamlı olduğu görülmekte, siyasi tarihçiliğin ilk örneğinin Thukydides değil Herodotos tarafından verildiği anlaşılmaktadır.

4. BÖLÜM

4. HERODOTUS, *TARİH* VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

4.1. Herodotos'un Eserinde Uluslararası İlişkiler Kavramları

4.1.1. *Tarih*'in Realist Teori Açısından Değerlendirilmesi

Siyasi realizmin (political realism) yeniden yorumlanmaya başladığı yakın dönemlerde, siyaset alanında yazılmış eserlerin yeniden incelenmesi ve siyasi realizmin tarihsel konumlandırmasının önemi artmıştır. Geuss'un sözleriyle, realizm son dönemlerde Thukydides, Hobbes ve Machiavelli gibi isimlere uzanan bir tarihsel açılıma girmiştir. Bu açılım sosyal, politik, ekonomik vb. kurumların belirli bir zamanda ve belirli bir toplumda fiilen işleyiş şeklini ve ilk etapta insanları bu kurumlara yönlendiren gerekçenin ne olduğunu tespit etmek üzerine planlanmıştır (Geuss, 2008: 9). Günümüz realizmi, siyasetin teorik açıklamalarla sınırlı olması gerektiğini reddederek, eylem odaklı olması gerektiğini ve bunu yapabilmek için siyasetin tarihsel olarak konumlandırılmış olması gerektiğini vurgulamaktadır. Tam da bu noktada ortaya çıkan realizmin tarihsel konumlandırmasının gerekliliği konusunda, pek çok Realist teorisyen, bu teorinin tarihsel arayışını ve ilk izlerini Thukydides'in *Peloponez Savaşları* isimli eserinde bulmuşlar; öncüllerinden biçim, anlatım teknikleri, ele alınan konu, kategorizasyon ve üslup açısından oldukça farklı ve ileri seviyede görünen bu eserin realizmin ilk örneği olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak özellikle son 30 yıllık süreçte tarihin ve siyasi tarihin yeniden yorumlanmasıyla önemi ve değeri artan Herodotos'un eseri *Tarih*, bu gelişmeler doğrultusunda siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, diplomasi tarihi, politika tarihi vb. disiplinler açısından da yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu yeniden yorumlanma sürecinde, Herodotos'un realist görüş ve realist tarihçilik izlerini taşıdığı gözlemlenmiş, *Tarih*'in *Peloponez Savaşları*'ndan önce yazılmış olmasından yola çıkılarak, realizmin ilk temsilcisinin Thukydides değil Herodotos olduğu ileri sürülebilir.

Realizm bugün iki farklı formda ancak çoğu zaman iç içe geçmiş geleneklere sahiptir: (1) Machiavelli, Hobbes ve Nietzsche'ye uzanan tüm politik gerçekliği anlamak için güce odaklanan anlayış; (2) güç politikalarından ziyade mutlakıyetçi etik, ideolojik keskinlik ve ütöpik planların siyasi düzeni tehdit etmesine yol açabilecek gücün sınırsız kullanımına

odaklanan yumuşak realizm. İlk defa John Rawls'ın ortaya attığı Adalet Teorisi'nin ideal etik politik boyutu, siyasetin yalnızca değerlerle ilgili olmadığını, insanın sosyal dünyasının da siyasetin önemli bir bölümünü kapsadığı iddia etmiştir. Böyle bir yaklaşım, etiği siyasetten ayrılabilir bir araştırma nesnesi olarak, belirli tarihsel bağlamlardan ayrı olarak anlaşılabilir ve siyasi gerçeklerin herhangi bir değerlendirmesinden önce gerekli ön çalışma konusu olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, ancak nasıl davranmamız gerektiğine dair ideal bir teoriye ulaşıldıktan sonra politik alanlara uygulanabilir ve ancak o zaman herhangi bir tarihsel durumun ampirik ayrıntılarıyla dikkate alınabilirdi. Bu ideal kuramın yeni gerçekçi alternatifi, araştırmayı siyasetin kurucu unsurları etrafında yeniden şekillendirmeye çalışmış, bu bağlamda siyasal aktörlerin ahlaki psikolojileri, siyasi çatışmaların hem değerler hem de çıkarlar açısından ele alınması, bu çatışmalara aracılık eden kurumlar ve siyasi alanların ayırt edici özelliklerine odaklanmayı hedeflemiştir (Schlosser, 2014: 242-243). Bu doğrultuda yeni realist görüş, çağdaş siyaset dünyasının tarihsel gerçekliğine dayanan bir siyaset teorisi ortaya çıkarmış, bu teoride “neyin ne işe yaradığı” sorusuna cevap bulabilmek için nedensel koşullar, motivasyonlar ve başarıları değerlendirebilmek için bağlamsal temeller tespit edilmeye çalışılmıştır.

İdeal teorinin gerçekçi yaklaşımının merkezinde tarihsel sorgulama yer almaktadır. Tarihsel sorgulama siyasi aktörlerin güdülerini, inançlarını ve arzularını belirli bir bağlama oturtma işlevi görmektedir ve siyasi gerçeklik anlayışı, siyasi aktörlerin konumlandırılmasına bağlıdır. Bu noktada Raymond Geuss ve Bernard Williams gibi realistler, tarihe bağlılığı, siyaset felsefesi yapması, insan güdülerini yelpazelerinin genişliği, ön yargısız yaklaşımları, iyimserliği reddederek “doğası gereği insan çıkarlarına göre şekillendirilmiş” biçiminde bir bakışa sahip ve eylem odaklı olmasından dolayı tarihsel sorgulamanın ilk örneğinin Thukydides tarafından verildiğini ileri sürmüşlerdir (Schlosser, 2014: 243). Thukydides'in eseri realizmin tarihsel sorgulamasına uygun bir izlenim sunuyor olsa da, Herodotos da tarihin gerçek alanında verdiği verilerdeki açıklığı ve tarihsel araştırmanın geliştirilmesi için daha zengin kaynak sunması açısından realist teoriye yaklaşmaktadır. Parry, Thukydides'in araştırmasının şeffaflığı, nesnelliği, kaynakları konularında isteksizliğine dikkat çekerken, Herodotos'un daha nesnel, daha şeffaf ve kaynaklarını paylaşma konusunda daha istekli olduğunu vurgulamıştır (Parry, 1972: 48). Collingwood ise Herodotos'u ilgilendiren şeyin olayların kendisi olduğunu ancak Thukydides'i ilgilendirenin ise bunların meydana gelişindeki kanıtlar olduğunu aktarmıştır (Collingwood, 1996: 51).

Örneğin, Thukydides bir adanın yerlilerinin kim olduğunu saptamak için mezarlardan çıkan başlıkları ve gömülme şekilleri ile ilgili duyduklarını baz alarak sonuca varırken, Herodotos aynı adanın yerlilerinin kim olduğunu öğrenmek için birden fazla kaynağa başvurmuştur (Hdt. I. 171.): “*Karia’lılar, anakaraya adalardan gelmişlerdir. Eskiden Leleg adı altında adalarda otururlardı ve Minos uyruğundaydılar; bana anlatılanlara pek uymamakla beraber, vergi vermezlermiş, yalnız, Minos vergi istediği zaman, ona gemilerde çalışacak adamlar gönderirlermiş.*”, “*Girit’lilerin Karia’lılar için anlattıkları budur; ama Karia’lıların kendileri bunu kabul etmezler; onlar anakaranın yerlisi olduklarını ve hep şimdiki adlarını taşıdıklarını söylerler.*” Herodotos’un eserinde elde edebildiği tüm kanıtlara başvurmuş, bunları derlemiş, kimi zaman kendisine doğru gelmediğini belirtmesine rağmen bu bilgileri aktarmıştır. Bu anlatım yeni gerçekçilik yaklaşımın “aşağıdan yukarıya” incelemesiyle birebir örtüşmektedir. Elde edilen kanıtlar ve bunlara dayalı çıkarımlarda bulunarak, okuyucuyu yönlendirmeden sadece “kanıtlara” dayanan anlatım türü Herodotos’un eserinde geniş yer verdiği usullerden biri olmuştur.

Bir diğer husus, Herodotos’un araştırma kaynaklarının açık ve kendisinin izlerinin bulunduğu noktaların oldukça net olmasıdır. Herodotos anlatısında kendi gözlemlediği bilgileri eklerken, o anlatıda gözlemleri yapanın kendisi olduğunu birinci tekil şahıs kullanarak belirtmiştir. Kendisinden önceki dönemde yaşanan gelişmeleri farklı kaynaklara başvurarak aktarırken, kendi döneminde yaşanan değişimleri ve o anki durumu not etmiştir. Herodotos, araştırmasındaki siyasal gelişmelerin yorumlanmasını açık tutmuş, okuyucusunun doğru yorumu kendisinin bulmasını istemiştir. Herodotos, “Kim? Kime?” sorularının yanıtlarını aramış ve araştırması bu soruların cevaplarıyla detaylandırmıştır. Thukydides için tarih, gücün hareketlerini izleme anlamını taşımış savaş, çatışma vb. sebeplerden kaynaklanan tarihsel süreçleri kendi anlatısıyla örtüştürmüştür (Parry, 1972: 51). Herodotos, olayları kendisi ve anlatısıyla sınırlamadan tarihsel süreçleri sıralamış ve ele alınan konunun aslının keşfedilmesine odaklanmıştır. Herodotos, neyin gerçek olduğunu okuyucusuna dayatmamış, bu sorumluluğu okuyucunun inisiyatifine bırakmış ve elde ettiği bulguları sunmuştur. Bahsi geçen konulara ilişkin Herodotos’un eserinden alıntı yaparak birkaç örnek sıralanabilir:

“Her birinin kendine göre ileri sürdüğü inancılar bunlardır. Okuyucu bunlardan hangisi kendisine daha inanılır gibi gelirse, onu kabul etsin. (V. 45.)”

“Kolkhis’liler, besbelli, Mısırlıdırlar; bunu ben başkalarından işitmeden önce kendim anlamıştım. Bir kez bunu aklıma koyduktan sonra, başkalarından da sorup soruşturdum; (II. 104.).”

“Oradan nereye gitmiş? Mısırlılar bunu bana söylemediler. Bana anlattıkları bu olayları kimisi, biz kendimiz sorup soruşturarak öğrendik derlerken, kimisi de, bunlar burada oldu, onun için iyi biliriz demişlerdir. Mısırlı rahiplerin anlattıkları bunlardır. Helene için anlatılanlara ben şu düşünceleri ekleyeceğim: (II. 119-120.).”

“...o da bir piramit yaptırmaktan geri kalmadı, ama onunki Kheops’unki kadar büyük olmadı (ikisini kendimiz ölçtük; bunda yeraltı odaları ve öbüründe olduğu gibi, Nil sularını aktaran kanal yoktu). (II. 127.).”

“Oranın yerlileri bana pek meraklı bir şey söylediler, kendi gözlerimle de gördüm. Bu savaşta her iki yandan düşen savaşçıların kemikleri, birer yığın halinde duruyordu. (Kendim gördüm, bir yanda Pers’lerin, öbür yanda Mısırlıların ayrı ayrı, savaş gününde olduğu gibi) (III. 12.).”

“Gerçeğin gücü, bana epeyce düşman kazandırabilecek cinsten bir yargıyı burada açıklamaya zorluyor beni, ama ben doğruyu ortaya çıkaracağımı sandığım yerde kendimi susmaya zorlayamam. (VII. 139.).”

“Hala da biraz şaşkınlıkla kendi kendime soruyorum: Acaba bu anlatılan doğru mudur, diye. Şimdi diyorlar ki, Aphetai’de denize dalmış ve Artemision’a varıncaya kadar sudan çıkmamış; (VIII. 8.).”

“Bunların Skyth soyundan olduklarını söyleyenler de vardır. (I. 201.).”

Herodotos’un “aşağıdan yukarıya” yaklaşımı, araştırma konularını ele alış biçimiyle yeni gerçekçi bakış açısının izlerini taşımaktadır. Olayların temelinde yatan sebepler, siyasi gelişmeler, aktörlerin içinde bulundukları psikolojik ve sosyolojik durum, geleneklere bağlılık ve geleneklerle karar verme durumları (o dönem için gelenekler toplumların yasalarına yakın bir anlam taşımaktadır) gibi etkenlerle şekillenen bir harita sunulduğu

gözlemlenmiştir. Herodotos görme, duyma, ölçme ve karşılaştırma yollarıyla ilerlettiği araştırmalarında, “açıklayarak değil, göstererek” eserini adım adım detaylandırmıştır (Schlosser, 2014: 246). Herodotos, farklı insan topluluklarına değinerek, kurduğu köprülerle araştırmasının sosyal yüzeyini göstermiş ve anlatısını kendi bakış açısı, değerlendirmesi, gelenekleriyle sınırlamaktan kaçınmıştır. Eserinde bir bilgi haritası yaratan Herodotos, çevresindeki kültürlere, medeniyetlere, geleneklere odaklanan yaklaşımıyla ve bu konularda verdiği bilgileri sözlü, yazılı kanıtlara dayandırarak son tahlilde birden fazla kanıt arasında karşılaştırma veya doğruluğunun kesinliği açısından değerlendirme yaparak ilerlemiştir.

Perslerin gelenek ve görenekleriyle ilgili gözlemlediği ve doğruluğuna emin olduğu bilgileri sıralayan Herodotos (I. 131-140.), daha sonra emin olmadığı bilgileri sıralayarak ikisi arasında bir doğruluk ayrımı yapmıştır: “...*Bu anlattıklarımı kesinlikle söylüyorum, zira bunlar üzerine açık ve kesin bilgiler aldım.* (I. 140.)”

“*Lydia’lılar tapınağın çevresinde adet olan dinsel törenleri tamamladıkları zaman onlara ne demiş bilmiyorum, ama şunu biliyorum ki, Kroisos, onu da gerçek bir kehanet olarak tutmuştur.* (I. 49.)”

“*Gene bu rahiplere inanmak gerekirse, ki ben inanmıyorum, tanrı kendisi gelir, tapındaki yatağa yatar...* (I. 182.)”

“*Kimileri, bugün Sparta’da yürürlükte olan yasayı da ona Pythia’nın vermiş olduğunu söylerler. Ama Lakedaimon’lulara göre, Lykurgos bu yasayı, yeğeni Sparta kralı Leobotes’in valisi olarak bulunduğu Girit’ten getirmiştir.* (I. 65.)”

Bu ve benzeri örneklerle Herodotos’un eserinde sıkça rastlamak mümkündür. “Tarih’in İçeriği” isimli başlıkta (3.2.1. no.lu) başlıkta bu hususa ilişkin detaylar yer aktarılmıştır. Bu noktada, Herodotos’un gerçekçi bakışının asıl dikkat edilmesi ve odaklanması gereken noktası daha büyük resimdir. Herodotos eserinin girişinde diğer birkaç amacının haricinde, Pers-Yunan savaşlarının nedenlerini araştıracağını belirtir ve eserin realist değerlendirmesini en açık biçimi bu resimde görülmüştür. Herodotos, yukarıda bahsedildiği üzere Pers İmparatorluğu’nun doğuşundan itibaren ele alarak, hikayesini Med İmparatorluğu’ndan başlatır. Günümüzde de Ahameniş İmparatorluğu’nun kurucusu sayılan Kiros’un hikayesini, tahta çıkışını, savaşlarını, elde ettiği toprakları sıralamış olan Herodotos daha sonra Serhas’a kadar uzanan süreçte siyasal gelişmeler ve gücün dağılması/artması

noktasında tüm gelişmeleri aktarmıştır. O, Büyük Pers-Yunan savaşlarında yer alan Pers tarafını, elde ettiği güçler, topraklar, yetkiler, bölgeler, askeri güç, maddi güç, vergiler, gelirler, giderler, gelenek görenekler, yasalar, sosyolojik tespitler, temel aktör olan liderler, bu liderlerin çocukluklarından tahta çıkışlarına kadar geçen süreçteki psikolojik kırılma noktaları, danışmanlar, hesaplama hataları, insani duyguların sebep olduğu hatalar ve daha çokça uzatılabilecek bir liste halinde sıralamıştır. Düşmanın sınırlarını çizmiş, sorun ve gelişmelerin temellerine inmiş, amaçları ve çıkarlarını göstermiştir. Kısacası tarihsel sürecin realist yorumunda yer alan her sınıra değinmiş, o sınırları detaylandırmış, kaynaklarını çeşitlendirmiş ve okuyucusuna sunmuştur. Bunu yaptıktan sonra, Yunan tarafının “okuyucu tarafından bilinen özelliklerini” atlayarak savaş sürecine odaklanmıştır. Okuyucusu tarafından bilindiğini düşündüğü özellikler; şehirlerin sınırları, yöneticiler, gelenek görenekler, yasalar, inançlar diğer bir deyişle parçası olduğu toplumun genel özellikleri olmuştur. Bu noktada Yunanlıların savaş durumuna odaklanan Herodotos, alınan kararları, gelişmeleri etkileyen aktör ve faktörleri detaylıca aktarmış, kahramanları ve hainleri sıralamıştır. Savaşın gelişimini gemi sayılarından, asker sayılarına hatta yiyecek içecek ve ulaşım araçlarına kadar aktarmış olan Herodotos savaş esnasında yaşanan kahramanlıklar ve kırılma noktalarını okuyucusuna göstermiş ve son olarak savaş sonrası durumun haritasını çizmiştir. Bu açıdan bakıldığında, spesifik konuların dışında, büyük resimde Herodotos’un Pers-Yunan savaşlarını sebepler, hedefler, çıkarlar, güçler, taraflar, sınırlar açısından, realist bakışı kapsayan her noktada özenle çizdiği bir tablo görülmektedir. Thukydides’in aksine, Herodotos eserini sadece çıkarlar ve sonuçlar ile sınırlamamış, aynı zamanda her anlamda zeminden tepeye kadar detaylandırarak olayların arkasındaki gerçek nedenleri göstermeye çalışmıştır. Yeni gerçekçi yaklaşım, gerçeklerin sıralanmasından ibaret değildir. Aynı zamanda bu gerçeklerin yorumlanmasını da gerektirmektedir. Herodotos bu noktada da gereken yorumlamaları, yukarıda bahsedilen kırılma noktalarıyla okuyucusuna sunmuştur.

“Naxos, adaların en zenginiydi ve o çağlara doğru, Miletos da en parlak zamanlarını yaşıyordu, İonia’nın incisiydi; daha önce iki insan kuşağı boyunca, öbür kentlerin hepsinden daha çok, devrim afetlerinin acısını çekmişti; bundan Paros’luların yardımları sayesinde kurtulmuşlardı; çünkü Miletos’lular, bütün Yunanlılar arasında, yurtlarında dirliği sağlasınlar diye onları seçmişlerdir. (V. 28.)”

“Ama Atinalılar yetiştikten sonra saldırı iki kat bir atılganlığa dönüştü; ve uzun sürdü; sonunda Atinalılar cesaretleri ve inatçılıkları sayesinde duvarı aşp bir gedik açmayı başardılar ve Yunanlılar dalgalar halinde bu gedikten içeriye aktılar. (IX. 70.)”

Herodotos, Yunanlıların Pers şehirlerini yağmalaması ve kutsal yerleri yakıp yıkmalarını Dareios’un Atina üzerine düzenleyeceği seferin temel nedenlerinden biri olarak aktarmıştır. *“... ”Ey Zeus! Bırak beni Atinalılara hadlerini bildireyim.” Bunu demiş, sonra adamlarından birisine emir vermiş, kendisine her yemek getirdiklerinde üç sefer, “Ey kral, Atinalıları unutma!” diye hatırlatılsın demiş. (V. 105.)” “Böylece Atina ile Aigina arasındaki savaş başlamış oldu. Bu arada Pers kralı, kendi niyetlerini güdüyordu; uşak, hiç sektirmeden Atinalıları unutmamasını hatırlatıyor... (VI. 94.)”*

Dareios’un bu intikam isteği kendisi öldükten sonra da oğlu Serhas ile devam etmiş ve Yunanistan üzerine sefer hazırlığı kaldığı yerden devam etmiştir. *“Efendimiz, Pers ’lere bu kadar kötülük etmiş olan Yunanlılara hadleri bildirilmesin olmaz. Önce şu elinin altındaki işi bitirsen ve Mısır ’ın kör küstahlığı nı kırdıktan sonra ordularını Atina ’ya karşı seferber etsen olmaz mı? Bütün insanlar arasında adın yiğit olarak anılır ve bir gün ordularını senin topraklarına sürmeye kalkabilecek olanlar da akıllarım başlarına devşirmek zorunda kalırlar.” Bu söylev bir öç alma çağrısıydı... (VII. 5.)”*

“Avrupa ’nın içine bir ordu sokmak istiyorum, Atinalıları tepelemek için, evet, Pers ’lere ve babama yaptıklarının cezasını çecekler. Siz de gördünüz, Dareios bu adamların üzerine yürümek için hazırlanıyordu. Dareios yok artık; o öç almak için yanıp tutuşuyordu : onun öcünü almak şimdi bana düşüyor, bütün Pers ’lerin öcünü, Atina ’yı alıp yakana kadar durmadan savaşacağım. Önce onlar ve haksız olarak babama ve bana karşı saldırıya geçtiler. Bizim kölelerimizden biri olan Miletos ’lu Aristagoras ile bir olup Sardes ’e saldırdılar; kutsal ormanı ve tapınağı yaktılar; sonra Datis ile Artaphrenes ’in yönettikleri sefer sırasında, topraklarına çıktığımız zaman bize yapmadıkları kalmadı. (VII. 8.b.)”

“Pers ’ler girdiler, Sardes ’de yakılmış olan kutsal yapıların öcünü almak için tapınakları soydular ve yaktılar, Dareios ’un buyruğu gereği, halkı köle yaptılar. (VI. 101.)”

“Büyük Kral Hystaspes oğlu Dareios, Sardes ’e yaptıkları saldırıdan ötürü, Atinalılara zaten kinlenmişti, Marathon savaşının haberleri gelince bu kin korkunç bir öfkeye dönüştü ve Hellas ’a ” karşı silahlı bir saldırıya geçmek üzere daha büyük bir isteğe kapıldı. (VII. 1.)”

“Ve şüphesiz tanrı, insanların başına gelecek olan felaketleri böyle korkunç bir şekilde haber vermiş oluyordu. Çünkü Hystaspes oğlu Dareios, sonra Dareios oğlu Kserkses ve Kserkses oğlu Artakserkses zamanlarında, yani peş peşe üç kuşak süresince Yunanistan’ın başına öyle belalar yağdırmıştır ki, Dareios’dan önceki yirmi kuşak boyunca bu kadari görülmemiştir; bu belaların bir bölümü Pers’ler yüzündendir, öbür bölümü de sitelerin başında iktidar için çatışan adamların yüzündendir. (VI. 98.)”

“Gerçeğin gücü, bana epeyce düşman kazandırabilecek cinsten bir yargıyı burada açıklamaya zorluyor beni, ama ben doğruyu ortaya çıkaracağımı sandığım yerde kendimi susmaya zorlayamam. Eğer Atinalılar, korkunç istiladan korkuya düşerek, yurtlarını bırakıp gitselerdi, ya da bırakıp gitmek yerine, gene orada kalmak uğruna Kserkses’e [Serhas] teslim olsalardı, denizlerde kralın karşısına kimse çıkamazdı. (VII. 139.)”

Herodotos’un araştırmasında sunduğu bilgi ve kanıtlar, bir demokrasi propagandası olarak değerlendirilemezse de Asya ve Avrupa topraklarında hakimiyet süren tiranlıkların kusurlarını tek tek sıralamış olması, yasaların önemi ve değerini vurgulayarak Yunan toplumuna bir mesaj vermek istediği yönünde yorumlanmıştır. Anlatıma bütüncül bir bakış, Herodotos’un yasaları tanımayan her iktidar ve yönetimin mutlaka toplum yararına olmayacak işler yapacağını garanti etmiştir. Burada demokrasiye bir sempati olduğunu söylemek yanlış değildir, ancak Herodotos için kusursuz yönetimin demokrasi olduğunu söylemek de doğru değildir. Herodotos, okuyucusuna geçmişten kendi dönemine kadar yaşamış onlarca tirandan bahseder, geçmiş ve çağdaş sorunları ve kusurları dile getirir, bu konuda kanıtlar sunar, demokrasi tartışmasında Otanes’in monarşiyi eleştirdiği her noktayı örneklendirir ve özgürlüğü için savaşan insanları kahraman, yasaları uygulayan yöneticileri doğru insan olarak tanıtır. Monarşi ile yönetilen topraklarda dahi, yasaları uygulayan yöneticiler, iyi ve doğru yönetimin örneği olarak resmedilmiştir.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, Herodotos realist teorinin tarihsel başlangıç noktası olarak gösterilmesi için Thukydides’ten eksik kalmamıştır. Hatta kimi bağlamlarda Thukydides’in önüne geçmiştir. Anlatısının her bölümünde güç değişimleri, gücün yayılması, otorite eksiklikleri gibi konulara değinmiş olan Herodotos, büyük resimde eserinin iki açıdan değerlendirilmesiyle realist teoriye yaklaşmıştır. Bunlardan İlki Pers-Yunan savaşlarını ele alış biçimiyle “aşağıdan yukarıya” ele aldığı araştırma konusunu her ayrıntısıyla, kaynaklarını çeşitlendirerek ve sadece bulgularını öne sürmüş olmasıdır. İkinciye bu anlatının temel

hatlarından sapmadan, anlatısında okuyucusunu manipüle etmeden, eserin içerisine dahil olmasıyla, hikayelerinde yönetimlerin kusurlarını eksiksiz dile getirmesi ve yasaların ne kadar değerli/önemli olduğunu vurgulayarak bu iki noktayı birleştirmesidir.

4.1.2. Tarih'te Emperyalizm

Herodotos, Pers emperyalizmi veya daha geniş anlamda Pers ideolojisi için en net kaynak değildir. Sancisi-Weerdenburg'a (2002: 584) göre Pers ideolojisi veya dış politikasını anlayabilmek için temel kaynaklar Pers yazıtları olmalıdır ve Herodotos'un Pers anlatısının merkezi bu yazıtlar değildir. Herodotos'un eseri daha çok Yunan dünyasından Pers dünyasına bir bakıştır ve merkezi Yunan dünyasıdır. Pers siyasi düşüncesinin veya Pers dış politikasının yeniden inşası Yunan kaynaklarına güvenerek yazılmamalıdır ve her ne kadar Herodotos'un eserinde Dareios'un tahta çıkışı, kraliyet yolunun tanımı ve Serhas'ın ordusuna dair bilgilerde kraliyet kaynaklarının kullanıldığı düşünülse de büyük resimde temel kaynaklar yazılı Pers kaynakları değildir (Sancisi-Weerdenburg, 2002: 584). Ancak Herodotos'un eserinin yedinci kitabının ilk bölümünden itibaren başlayan ve kısaca Yunanistan seferinin tartışıldığı konsey olarak betimlenebilecek bölüm, Immerwahr tarafından Pers savaşlarının, ideolojisinin ve dış politikasının eksiksiz tanımı ve bu bakımdan tüm eserin kısa bir özeti olarak tanımlanmıştır (Harrison, 2015: 10-11). Bu pasaj Pers ideolojisinin veya Pers emperyalizminin Herodotos'un eserindeki en net yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Yunanistan seferinin nedenlerinin konuşulduğu konseyde öne çıkan ve konuşmanın içerisinde yer alan üç karakter vardır. Dareios'un kardeşinin oğlu olan Gen. Mardonios, Serhas'ın amcası Artabanos ve İmp. Serhas. Pasaj üç farklı karakter üzerine kurulmuştur: Savaş yanlısı Mardonios, savaşa girmeden önce her şeyin iyice düşünülüp hesaplanması ve gerekirse vazgeçilmesi gerektiğini söyleyen Artabanos ve bu iki ismin söylediklerinden etkilenerek karar verecek olan Serhas. Serhas tahta çıktıktan sonra Yunanistan seferi için aceleci davranmamış ve öncelikle Mısır'da başlayan ayaklanmayı bastırmak istemiştir. İlk izlenimlerde Serhas'ın Gen. Mardonios'un şahsi duygularıyla yönlendirildiği ve manipüle edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Herodotos, Mardonios'un Serhas'ı savaşa ikna etmek için şu sözleri sarf ettiğini aktarmıştır (VII. 5.): “... *“Efendimiz, Pers'lere bu kadar kötülük etmiş olan Yunanlılara hadleri bildirilmesin olmaz. Önce şu elinin altındaki işi bitirsen ve Mısır'ın kör küstahlığını kırdıktan sonra ordularını Atina'ya karşı seferber etsen olmaz mı? Bütün insanlar arasında adın yiğit olarak anılır ve bir gün ordularını senin topraklarına sürmeye*

*kalkabilecek olanlar da akıllarını başlarına devşirmek zorunda kalırlar.” Bu söylev bir öğ alma çağrısıydı; ayrıca Avrupa’nın hiçbir yerle ölçülemeyecek güzelliğini, ağaçlarının cinslerini, çeşitlerini, toprağın bereketini anlatmaktan da geri kalmıyor, böyle bir hazinenin, bütün ölümlüler arasında yalnız Büyük Kral’a layık olduğunu ekliyordu.” “Bunları söylüyordu, çünkü savaşı ve serüveni seven bir kimseydi ve çünkü Yunanistan’a satrap olmak istiyordu. Bir zaman sonra bu tasarıları gerçekleştirdi ve Kserkses’i savaş düşüncesine yatırdı. Ayrıca Kserkses’i inandırmak için rastlantılar da kendisine yararlı olmuştu... (VII. 6.).” Bahsi geçen rastlantılar Yunanlılar tarafından varlıkları tehdit edilen kralların Serhas’ı savaşa sokmaya çalışması ve Yunan topraklarından kutsal mekanlara yalan kehanetler eklediği için sürülen bir orakl⁷⁴ derleyicisinin (aynısını Serhas’a da yapmıştır) Serhas’a sadece olumlu kehanetleri bildirmesidir (VII. 6.). Bu pasajda Mardonios tarafından ileri sürülen savaş nedenleri tespit edilebilmektedir. (1) Serhas’ın kendisinden önceki krallardan devraldığı mirası devam ettirmesi ve kendisinden öncekilerin yaptığı gibi adını zaferlerle yükseltmesi birinci neden olarak görülmüştür. (2) “*Ordularını senin üzerine sürmeye kalkabilecek olanlar da akıllarını başlarına devşirmek zorunda kalırlar*” bu pasajında İyon Ayaklanmasına ve Dareios’un başarısız Yunanistan seferlerine gönderme yapılmıştır. Mardonios elde edilecek zaferle Perslerin Anadolu ve Avrupa’da hakimiyetini pekiştirebileceklerini ileri sürmüştür. (3) Elde edilecek değerli bölgelerin Pers İmparatorluğu’nun topraklarına katılarak güçlenmesi hedeflenmiştir. Nihayetinde, Mardonios’un kişisel hırsları için Serhas’ı savaşa sürükleme isteği başarılı olmuş, Serhas önce Mısır’daki ayaklanmayı bastırması ve ardından Perslerin ileri gelenlerini topladığı konseyde neden Yunanistan’a sefer düzenleyeceğini, neler kazanabileceklerini ve neleri öngördüğünü açıklayarak konseye katılanların da kendi görüşlerini açıklamasını istemiştir (VII. 7-8.). VII. kitabın 8. Bölümünde a-b-c-d pasajları olarak verilen Serhas’ın konuşmaları, Pers İmparatorluğu’nun ideolojisi ve emperyalist hedeflerinin okunabileceği temel pasajlardır.*

Serhas öncelikle Mardonios’un söylediklerinin de etkisiyle bu seferin Yunan topraklarında yaşayanların hangi davranışlarını cezalandırmak için yapılacağını sıralar (Harrison, 2015: 12): Perslere ve babası Dareios’a yaptıklarının cezasını çektirmek, Atina’dan öcünü alarak onurlarında açılan yaraları kapatmak, Dareios’a haksız ve ilk saldırıyı yapanları cezalandırmak, Sardes’e saldırarak kutsal orman ve tapınakları yakmak ve Datis ve

⁷⁴ Antik çağda Anadolu ve Yunan topraklarında yaşamış medyum yetenekleri bulunan kahinlere ve bunların sezgi (vahiy, revelation) yoluyla bildirdikleri ilâhî yanıtı verilen ad.

Artaphrenes'in gerçekleştirdikleri sefer sırasında topraklarından çıktıkları zaman uygunsuz davranışların hesabını sormak (VII. 8.). Yunan topraklarını hangi suçlardan dolayı cezalandıracağını sıralayan Serhas, ardından yine Mardonios'un sarf ettiği sözlerden etkilenecek bu seferin başarılı olması halinde Pers İmparatorluğu'nun neler kazanabileceğini sıralar: Var olan topraklar kadar geniş, hatta daha çeşitli ürünler veren bölgelerin kazanılması, Pers İmparatorluğu'nun önünde durabilecek hiçbir gücün kalmayacak olması ve bu zaferin ardından diğer ulusların *"hatta düşman[1] olmayanları da aynı boyunduruğa vurmuş olaca[k]"* (VII. 8.) olması.

Herodotos'un Pers İmparatorluğu'nun emperyalist ideolojisini Serhas'ın ağzından vurguladığı bölümlerde, yayılmanın Pers geleneklerine ve hedeflerine dayandırıldığı görülmektedir. Emperyalizmin geleneğe dayanan bölümü, her Pers imparatorunun üstlendiği genişleme mirasıdır. Tahta çıkan her kral, var olan toprakları genişleterek kendisinden sonraki krala öyle devretmeli ve bu tahta çıkan her ismin yapması gereken asli görev olarak görülmektedir. Serhas, tahta çıktığı andan itibaren, kendisinden öncekilerin gerisinde kalmak istemediğini ve yeni bir sefer yolu aradığını aktarır: *"...Kyros'un, Kambyzes'in ve babam Dareios'un başarmış oldukları işleri, egemenliğimiz altına aldıkları ulusları hepiniz biliyorsunuz, ayrıca hatırlatmanın gereği yok. Ben de krallık tahtını onlardan devraldığım günden beri, bu görevde benden öncekilerden geri kalmamanın ve Pers egemenliğini aynı ölçüde genişletmenin yollarını aramaktan başka bir şey düşünmüyorum ve düşüne taşına kazanılacak yeni bir zafer, alınacak bir toprak buldum, bu toprak şimdi elimizde olan kadar geniş, onun kadar bereketli, hatta daha çeşitli ürünler veren bir topraktır ve ayrıca öcümüzü almış ve onurumuzda açılan yarayı kapatmış olacağız.* (VII. 8.a.)."

Serhas ardından yukarıda belirtildiği gibi savaşa Yunanlıların hangi hatalarını cezalandırmak için gireceğini aktarmış ve son olarak bu savaşın kazançlarını açıklamıştır: *"İşte ben de bunlardan ötürü savaşmak istiyorum. Şimdi bir de böyle bir seferin sağlayacağı kazançları düşünelim: Eğer bu ulusu ve Phrygia'lı Pelops'un bölgesini dize getirirsek, Pers'lerin gözleri önünde artık tanrısal gök kubbeden başka sınır kalmayacaktır. Evet, güneş artık sınırları bizimle bir olan başka toprak görmeyecektir. Sizin yardımınızla, Avrupa içerisinde yapacağım basit bir gezinti ile bütün toprakları bir tek ülke halinde birleştireceğim. Zira bana dediklerine göre durum şöyle: Bir kez bu dediğim ulusları ortadan kaldırdıktan sonra, artık savaşabilecek bir tek site, ölümlüler arasında bizimle savaşta boy ölçüştürebilecek bir tek ulus kalmıyor. Böylece düşmanlarımızın boynuna kölelik*

boyunduruğunu vurmakla herkesi, hatta düşmanımız olmayanları da aynı boyunduruğa vurmuş olacağız. (VII. 8.c.).” Görüldüğü üzere bu savaş Persler ve Serhas için sadece bir öl alma savaşı olarak resmedilmemiştir. Savaşın kazanılması durumunda, Pers İmparatorluğu’nun önünde durabilecek hiçbir ulusun kalmayacağı, Pers topraklarının son sınırının gök kubbe olacağı, düşman olmayan ulusların bile Perslerden uzak durmak zorunda kalacağı büyüklükte bir imparatorluk sınırı hedeflenmiştir.

Perslerin tüm anakaralara yayılma hedefi, Herodotos’un eserinde kralların rüyalarının aktarıldığı pasajlarda da görülmüş, Herodotos okuyucusunu Serhas’ın hedefine önceki bölümlerde hazırlamıştır. Herodotos’un aktarımına göre: (1) Med İmparatoru Astyages, kızını, kendisini tahtından edecek Pers İmparatorluğu’nun kurucusu, torunu Kiros’un annesini rüyasında görmüştür: “Bir kızı oldu, Mandane adını verdi; rüyasında gördü, kız işiyordu, o kadar bol ki, bütün kenti, sonra baştan başa bütün Asya’yı sel götürüyordu (I. 107.)”, “Mandane, Kambyes’in çatısı altında yaşıyordu. Bu evliliğin birinci yılında Astyages bir rüya daha gördü; kızın döl yatağından bir asma sürüyordu, asmanın çubukları bütün Asya’nın üstünü kaplıyordu. (I. 108.)” (2) Kiros, rüyasında kan bağı olmayan Dareios’u bir kanadı Asya’da bir kanadı Avrupa’da olarak görmüştür: “Kiros’a öyle geldi ki, uykusunda Hystaspes’in büyük oğlunu görmektedir, iki omzunda iki kanat, birinin gölgesi Asya’ya, öbürünün gölgesi Avrupa’ya uzanıyor. (I. 209.).” (3) Kambyes rüyasında kardeşi Smerdis’in başının gökyüzüne değdiğini görmüştür (III. 30.). (4) Serhas rüyasında Pers-Yunan savaşlarının tüm dünyayı sardığını görmüştür, “Kserkses savaş hazırlıklarına başlamıştı, uykusunda üçüncü bir rüya daha gördü; Mag’lar bunu savaşın bütün dünyayı kaplayacağı ve bütün insanların ona köle olacağı yolunda yorumladılar. Rüya şöyleydi: Kserkses’in başında taze zeytin dalından bir taç vardı, daldan çıkan çiçekler bütün dünyayı kaplıyordu; sonra başındaki taç giderek yok oluyordu. (VII. 19.).” Herodotos’un kaleme aldığı bu pasajlar birlikte değerlendirildiğinde Pers İmparatorluğu’nun ve imparatorlarının dönemin emperyal güçleri olarak ele aldığı ya da en azından bu minvalde yorumladığı görülmektedir.

Harrison (2015: 20), Herodotos’un Persleri eserin en başından beri kralından, halkına kadar yayılmacı karakterler olarak resmettiğine dikkat çekmiştir (I. 46., I. 89., I. 185., I. 190.). Herodotos, Atina’nın Perslere teslim olmayarak savaşa girmeleri sayesinde Pers-Yunan savaşlarının kazananın Yunan tarafı olduğunu, aksi durumda tıpkı Serhas’ın söylediği gibi, karşılıklarına hiç kimsenin çıkamayacağını vurgulamıştır: “Gerçeğin gücü, bana epeyce düşman kazandırabilecek cinsten bir yargıyı burada açıklamaya zorluyor beni, ama ben doğruyu

ortaya çıkaracağımı sandığım yerde kendimi susmaya zorlayamam. Eğer Atinalılar, korkunç istiladan korkuya düşerek, yurtlarını bırakıp gitselerdi, ya da bırakıp gitmek yerine, gene orada kalmak uğruna Kserkses'e teslim olsalardı, denizlerde kralın karşısına kimse çıkamazdı. Denizde kimse Kserkses'e karşı duramayınca da karada şu olurdu: Diyelim ki Korinthos'da, İsthmos'a arka arkaya duvarlar örüp Peloponez'i ayırdılar; gene bir şey çıkmaz: Lakedaimon'un, kendi başlarının derdine düşen müttefikleri, ona ihanet etmek zorunda kalacaklardı, çünkü Barbar donanması bütün kentlerini teker teker düşürecek; Lakedaimon'lular tek başlarına kalacaklardı ve kendi başlarına kalınca da, yiğitlik mucizeleri yaratacak ve kahramanca öleceklerdi, ellerinden başka bir şey gelmeyecekti. Ya bu böyle olacak ya da önceden, Med'lere boyun eğmiş olan öbür Yunanlıların verdikleri örneğe uyarak, onlar da Kserkses ile anlaşmaya gideceklerdi. Böylece her iki halde de Yunanistan Pers'lerin boyunduruğu altına düşecekti; zira Pers kralı denizleri elinde tuttuktan sonra, İsthmos'u kesmek için örülen duvarlar ne işe yarayacaktı, bunu bir türlü anlayamamışındır. Onun için Yunanistan'ı Atinalılar kurtardılar, denildiği zaman doğrunun ötesine geçilmiş olmaz; çünkü onlar ne tarafı tutarlarsa terazinin kolu o tarafa yatacaktı ve Yunanistan'ın varlığını sürdürmesine ve özgür kalmasına karar vererek, Med'lere kapılanmamış olan bütün öbür Yunan uluslarını uyuşukluktan kurtarıp uyaranlar ve Büyük Kral'ı geri atanlar -elbette ki tanrılardan sonra- onlardır. Hatta Delphoi'den gelen korkunç orakl bile, yüreklerine o kadar korku saldı ki halde, Yunanistan'ı bırakıp gitmelerine yetmedi; tutukları mevzilerde kaldılar, yurtlarını ellerinden almaya gelecek olanı korkmadan beklediler. (VII. 139.)” Görüldüğü üzere, Herodotos Pers emperyalist hedeflerini, geleneklerini ve politikalarını eserinin farklı bölümlerinin farklı pasajları altında vurgulamıştır. Herodotos, Pers tarihinde yer alan yayılma geleneğini ve bu geleneğin tarihini tüm eserinde aktarmış, “rüya” anlatılarını kullanarak bu yayılmanın Yunan topraklarını da kapsadığını, diğer bir deyişle önceki rüyaların gerçekleşmesinin ardından yeni hedefin Yunan toprakları olduğunu vurgulamıştır. Herodotos emperyalist politika kültürünü iyi okumuş, farklı pasajlarda farklı yöntemlerle emperyalizm vurgusu yapmıştır. Yedinci kitabın 139. pasajında yer alan Atina övgüsü ise Herodotos'un Atina hayranlığının en net örneği olarak yorumlanmış ve ayrıca Pers savaşlarının ardından başlayan 40 yıllık Atina emperyalizminin Herodotos tarafından ahlaki açıdan (büyük ölçüde olmasa da belirgin bir etkide) onaylanması olarak yorumlanmıştır (Straus, 1979: 116-118).

4.1.3. Tarih'te Hegemonya

Hatırlanacağı üzere Sönmezoğlu (1987: 77) hegemonyayı “bir devletler topluluğu içerisinde bir devletin diğerlerine önderlik etmesi” biçiminde tanımlamıştır. Herodotos, hegemonya terimini birkaç farklı anlamda kullanmıştır, bunlardan ilki “liderlik etme” anlamına gelmektedir ve Herodotos’un hegemonya kelimesini bu anlamda kullandığı örnek VIII. Kitabın 3. Pasajında yer almıştır: “Sicilya’ya adam gönderilmeden önce, donanmayı yönetme işinin Atinalılara bırakılması söz konusu olmuştu. Ama müttefiklerin dayatması karşısında Atinalılar vazgeçmişlerdi, zira Yunanistan’ın kurtuluşunu her şeyden üstün tutuyorlardı.” Bu pasajda çevirisi “donanmayı yönetme işi” olarak aktarılan cümlede hegemonya kelimesi (tês hegemoniês) kullanılmış ve diğer örneklerin aksine Atina’nın komutayı almasını değil, komutaya liderlik etmesi anlamını taşımıştır (Wilkinson, 2008: 123).

Herodotos’un hegemonya kelimesini kullandığı ikinci anlam “komuta etme, yönetme” anlamlarına gelmektedir. Bu anlamı taşıyan Yunanca kelime “hêgemoniên” şu örnekte görülmüştür: “...bir de koalisyonun başında, yüksek komutaya yarı yarıya katılmaları sağlanmalıydı; aslında yüksek komuta, tümüyle onların hakkıydı; ama onlar bunu ikide bir oranında bölüşmeye razı oluyorlardı (VII. 148.)” Aynı anlama gelen bir diğer kelime “tên hêgemoniên” şu iki pasajda kullanılmıştır: “Şartlarım şudur: Barbarlara karşı Yunanlıların başı ben olacağım, yüksek yönetim bende olacak; yoksa ne kendim gelirim, ne de takviye gönderirim! (VII. 158.)”, “...Atinalılar, Pausanias’ın nobranlığını bahane ederek, Lakedaimonluların komutasından çıktılar (VIII. 3.). Bu bölümlerde yer alan hegemonya kelimeleri, Pers-Yunan savaşlarına önderlik etmek isteyen ulus veya liderlerin, o dönemde önemli bir konum olan savaş liderliğini ele alma isteklerini yansıtmıştır. Orduya veya birliklere liderlik etmek, savaş sonunda elde edilecek zaferin ardından büyük bir onur ve prestij sağlayan bir konum elde etmek anlamına gelmekteydi. Bazı Yunan şehir-devletleri, kendilerinden yardım isteyen Atinalı ve Spartalı elçilere savaşa katılmak için birinci şart olarak bu görevi istediklerini bildirmişlerdir. Hatta, kimi örneklerde savaşa katılmak istemeyen şehir-devletlerinin, bu görevi alamayacaklarını ve tekliflerinin reddedileceğini bilerek liderlik görevini istemiş, böylelikle teklifleri reddedilince savaşa katılmamak için istedikleri bahaneyi elde etmiş oldukları görülmüştür.⁷⁵

⁷⁵ Bkz.: Hdt. VII. 150

Herodotos, “egemenlik” anlamına gelen “hêgemoniê” kelimesini üç farklı pasajda kullanmıştır. “*Kroisos iki yıl acısının üstüne kapandı, oğlunun ölümüyle açılan boşluğun acısını çekiyordu. Sonra Kambyses oğlu Kyros’un Astyages’i bozguna uğratması ve Pers ulusunun kalabalıklaşması ona yasını unutturdu* (I. 46.)”⁷⁶. Bu pasajda Herodotos Med İmparatorluğu egemenliğinin yok edilmesinden söz etmiş ve bu anlamı “hêgemoniê” kelimesini kullanarak aktarmıştır (Wilkinson, 2008: 124). Herodotos’un hegemonyayı (*tên hêgemoniên*) egemenlik anlamında kullandığı ikinci örnek III. Kitabın 65. Pasajında geçmektedir: “*Kralların öcünü sürdüren tanrıların adlarını anarak sizlere ödevinizin ne olduğunu söylüyorum; bunu hepinize, ama özellikle aranızda bulunan Akhaimenid’lere söylüyorum; tahtın Med’lere geçmesine izin vermeyiniz.*”⁷⁷ Herodotos’un aktardığına göre, bu pasajda İmp. Kambyses, Pers ileri gelenlerine, Medlerin Pers egemenliğini ele geçirmesine izin vermemeleri için uyarmıştır. Egemenlik anlamına gelen *tên hêgemoniên* kelimesinin kullanıldığı son pasaj Herodotos’un, Serhas’ın meclis konuşmasını aktardığı pasajda yer almaktadır ve bu pasajda imparatorluğun Med egemenliğinden Pers egemenliğine geçişi anlamını taşımaktadır: “*...Yaşlılarımızdan öğrendiğimize göre, Med’ler Kyros’un eliyle Astyages’den alınan imparatorluğu bize bıraktıklarından bu yana hiç rahat yozu görmüş değiliz...* (VII. 8.a.)”⁷⁸ Görüldüğü üzere Tarih’te, hegemonya kelimesi liderlik etmek, orduyu yönetmek anlamlarının yanı sıra egemenlik anlamında da kullanılmıştır. Bu örneklerin tamamında, Perslerin egemenliklerini Medlerin elinden almalarını işaret eden Herodotos, Tarih’te egemenliklerini kazanan başka kimi örnekler yer alsa da bu örnekleri aktarırken hegemonya kelimesini kullanmamıştır. Buradan yola çıkarak, bahsi geçen egemenlik kelimesinin yalnızca hakimiyet anlamına gelmediği, aynı zamanda büyük bir gücün, büyük bir imparatorluk olan Med İmparatorluğu’ndan, büyük bir imparatorluk olarak ortaya çıkan Pers İmparatorluğu’na geçişini ve büyük toprak parçalarını yönetecek yeni hâkim gücü temsil ettiği düşünülebilir.

Herodotos’un Yunan toprakları için hegemonya anlayışı, bu topraklara öncülük edecek gücün kim olabileceği üzerine kurulmuştur. Bu, günümüzdeki hegemonya kavramının kullanımına yakın bir anlam taşımakta ancak kapsam olarak daha dar bir değerlendirme

⁷⁶ Rawlinson çevirisi (2013: 18): “*had destroyed the empire of Astyages, the son of Cyaxares...*”

⁷⁷ Rawlinson çevirisi (2013: 205): “*Therefore, in the name of the gods that watch over our royal house, I charge you all, and specially such of you as are Achaemenids, that ye do not tamely allow the kingdom to go back to the Medes.*”

⁷⁸ Rawlinson çevirisi (2013: 429): “*Never yet, as our old men assure me, has our race reposed itself, since the time when Cyrus overcame Astyages, and so we Persians wrested the sceptre from the Medes.*”

yapıldığı anlamına gelmektedir. Savaşlara, topraklara, koalisyonlara kimin liderlik edeceği ve bu liderliği kimin hak ettiği Herodotos'un araştırmasının bu bölümünün temel sorusu olmuştur. Nitekim Wickersham da (1994: 1) Herodotos'un hegemonya konusunda temel ilgisinin Serhas'a karşı girilen savaşta yüksek komuta/liderlik/hegemonya bayrağını kimin taşıyacağı olduğunu aktarmıştır. Eserin farklı bölümlerinin farklı pasajlarında, Herodotos'un değerlendirmesine göre, Yunan şehir-devletlerinin hegemon gücünün Sparta'nın elinde olduğu görülmüştür. Kiros, Yunan müttefikler aradığı zaman ilk önce Sparta'ya gelmiş, İyon Ayaklanmasını başlatmak isteyen Aristagoras öncelikle Sparta'dan yardım istemiş, bu bilgileri aktaran Herodotos anlatısında Sparta'nın Yunan şehir-devletlerinin hegemon gücü olduğunu belirtmekten çekinmemiştir: *“O gün bugün, ne zaman iki halk boy ölçüşse, savaşta üstünlük hep Lakedaimonlularda kalır. Ve şimdiden Peloponez'in büyük bölümü onların elindedir. (I. 68.)”* *“Şimdi gelelim gene Kroisos'a, o bu durumu öğrenince”⁷⁹ Sparta'ya elçiler göndermişti, bunlar armağanlarla beraber birlik olma önerileri de götürüyorlardı ve kullanacakları dil kendilerine iyice belletilmişti. Bakınız nasıl konuştular Sparta'ya varınca: Bizi buraya gönderen, Lydia'nın ve daha başka yerlerin kralı olan Kroisos'tur. Size şunları söylüyor: Lakedaimon'lular, diyor, tanrısız orakl, bana Yunan ülkesinde bir bağlaşma aramamı buyurdu; Yunanistan'ın başta gelen halkı olarak bana siz gösterildiniz; işte ben de orakle uyararak sizinle yalansız dolansız dost ve birlik olmak istediğimi bildiriyorum (I. 69.)”* Herodotos, Lidya kralının Sparta ile dostluk kurma girişiminin sebebi olarak Sparta'nın bölgenin en güçlü şehri olduğuna bağladığı açıkça görülmektedir. I. 68.'de Sparta'nın Peloponez'e hâkim olması ve girdiği her savaşı kazanması bir alıntıya başvurmadan doğrudan Herodotos'un kendi yorumu olarak aktarılmıştır. I. 69'da Kiros'un Sparta'yı *“Yunanistan'ın başta gelen halkı”* olarak gördüğü ise çeşitli hikayeler kullanılarak aktarılmıştır. Aristagoras, İyon Ayaklanmasını başlatmak için Sparta'ya, Kral Kleomenes'in karşısına geldiği zaman konuşmasına Sparta'nın Yunanlıların en önde gideni olduklarını söyleyerek başlamıştır (V. 49): *“Özgür İonia çocuklarının köle oluşları önce bizim başımıza gelmiş olan büyük bir hakaret ve eziyettir, bu bütün öbür Yunanlılardan çok size dokunur, çünkü ırkımızın en ileri durumunda olanları sizsiniz.”*

Sparta'nın yanında Pers savaşlarına liderlik edecek öteki ulusların kim olduğuna eserinde detaylı bir anlatımla yer vermiş olan Herodotos, ilk aşamada Sparta'nın liderliği nasıl

⁷⁹ Kiros'un, Lakedaimon'un her savaşta üstün geldiği ve Peloponez'in büyük bölümünü kontrol ettiğini öğrenmesine atıfta bulunulmuştur.

üstlendiğini aktarmamıştır. Herodotos'un belirttiğine göre (VII. 145), Perslerle yüzleşecek ilk Yunan şehir-devletleri Pers istilasının stratejisinin belirlemek ve ittifaklar kurmak için bir araya gelmişler, yapılan toplantıda Argos, Gelon, Korkyra ve Girit'ten yardım isteme kararı almışlardır. Bu doğrultuda, Spartalı elçiler Argos'tan yardım istemişler, ilk anda yardım etme taraftarı gibi görünen Argos, savaşın liderliğini Sparta ile paylaşma şartını koşmuş ve şartları kabul görmeyince yardım etmekten vazgeçmiştir. Herodotos bu gelişmeyi şu şekilde yorumlamıştır (VII. 150): *“Yunanlılar onlardan koalisyona girmelerini isterlerse, onlar da, kenarda kalmalarını sağlayacak bir bahane elde etmiş olmak için kendi isteklerini öne süreceklerdi; Lakedaimon'lular komutayı kendileriyle eşit olarak paylaşmayı asla kabul etmezlerdi, bunu iyi biliyorlardı.”*

Sparta'nın liderliğini istemeyen tek şehir Argos olmamış, Gelon'dan yardım istenildiği zaman, Argos'un tutumuna benzer bir tutum izledikleri görülmüştür. Elçiler Gelon'dan yardım istediklerinde, karşılarında geçmiş düşmanlıkların sıralandığını ve yardımın bazı şartlara bağlı olduğunu görmüşlerdir (VII. 158): *“Şartlarım şudur: Barbarlara karşı Yunanlıların başı ben olacağım, yüksek yönetim bende olacak; yoksa ne kendim gelirim, ne de takviye gönderirim.”* Herodotos'a göre (VII. 159) Gelon'un şartlarına elçiler tarafından şu cevap verilmiştir: *“Syagros bu sözler karşısında dayanamadı: “Ah! Dedi, Pelops oğlu Agamemnon, bir gün Spartalıların hegemonyalarını, bir Gelon'a ve Syrakusalılara kaptırdıklarını duyarsa pek üzülür! Hayır, bir daha böyle bir şeyi ağzına alma, komutayı sana bırakabileceğimiz düşüncesini aklından çıkar.”* Gelon, bu sözler karşısında öfkelenmiş ve şu yanıtı vermiştir: *“Siz eğer, hegemonyanıza bu kadar bağlı iseniz, ben de sizden daha çok bağlıyım, çünkü ben çok daha güçlü bir ordunun ve çok daha büyük bir donanmanın şefiyim. Ama mademki bizim önerimizi bu kadar hırçın karşıladınız, biz de ilk koşullarımızı biraz yumuşatıyoruz. Karada siz komuta edin, denizde ben, ne dersiniz? (VII. 160.)”* Bu öneriye Spartalı elçinin yanında yer alan Atinalı karşı çıkmış, eğer Sparta hem deniz hem kara ordusunun liderliğini üstlenmemesi durumunda deniz birliklerini yönetme görevinin Atina'nın hakkı olduğunu aktarmış ve Gelon ile anlaşama yapılamadan görüşme son bulmuştur (VII. 161-163.).

Herodotos'un Atina hayranlığı (kimilerine göre dalkavukluğu) bilinen bir durumdur. Öyleyse bu bölümde akıllara gelen ilk soru, Herodotos'un Sparta'yı Atina'dan da güçlü görüp görmediğidir. Bu sorunun cevabı Aristagoras'ın İyon ayaklanma girişimi için destek arama hikayesinin devamında görülmüştür (V. 97): *“Lakedaimon'lu Kleomenes tarafından atılmış*

ve Sparta'dan kovulmuş olan Miletos'lu Aristagoras Atina'ya geldiği zaman, Atinalılar işte bu durumdaydılar; Atina bütün siteler içinde [Sparta'dan sonra] en güçlü olanıydı. (V. 97.)”⁸⁰ Görüldüğü üzere, kimi zaman kendi görüşlerini başkalarının ağzından alıntılarla veya bazı hikayelerin içerisindeki ayrıntılarla aktaran Herodotos, bu bölümde Sparta'nın Atina'dan (en azından o dönem) daha güçlü olduğunu doğrudan aktarmıştır.

Herodotos, Sparta'nın savaşın yüksek komutası görevini üstlendiğini VIII. Kitabın 2. Pasajında netleştirmiş, aynı zamanda Atina'nın neden yüksek komutayı da ele alamayacağını açıklamıştır (VIII. 2): “Artemision ‘burnunda toplanmış olan gemilerin toplam sayısı, elli kürekli gemiler dışında iki yüz yetmiş birdi. Yüksek komutayı üzerine almış olan amiral Sparta'dan gönderilmiş olan Eurykleides oğlu Eurybiades'di; çünkü, müttefikler eğer yüksek komutayı Lakonia'lı almazsa, başa Atinalıların geçmesini kabul etmeyeceklerini ve tasarlanan sefere katılmayarak dönüp gideceklerini bildirmişlerdi.” Atina'nın yüksek komutada yer almadığını kesin olarak belirten pasaj, Atinalıların bir başka şehir vatandaşlarıyla kimin nerede savaşacağı konusunda girdikleri tartışmanın kararını Lakedaimon'a bıraktıkları bölümde görülmüştür (IX. 27): “Lakedaimon'lular, biz sizin dediğinizi yapmaya hazırız; bizi düşmanın karşısında en yararlı olabileceğimiz yere siz koyun; nerede olursa olsun görevimizi yaparız; dediğinizi yapacağımıza inanabilirsiniz, şimdi gereken emri veriniz.” Wickersham (1994: 3-18), Tarih'te savaş hazırlıklarının hali hazırda yeterince detaylı aktarılmış olması ve hegemon güç olmanın savaş sonucuna etki etmemesi sebeplerinden dolayı, Herodotos'un Sparta'nın hegemon güç oluşunun ardında yatan sebepleri, komuta liderliğine nasıl seçildiğini ve hangi şehirlerden destek aldığını vurgulamadığını ileri sürmüştür. Ancak elbette Herodotos Sparta'nın hegemon gücünü tartışmaya bile açılmayacak bir kesinlikte vurgularken, Atina'nın da ne kadar önemli bir güç olduğunun altını çizmiş ve Atina olmasa Serhas'ın durdurulamaz olduğunu belirtmiştir (VII. 139): “Gerçeğin gücü, bana epeyce düşman kazandırabilecek cinsten bir yargıyı burada açıklamaya zorluyor beni, ama ben doğruyu ortaya çıkaracağımı sandığım yerde kendimi susmaya zorlayamam. Eğer Atinalılar, korkunç istiladan korkuya düşerek, yurtlarını bırakıp gitselerdi, ya da bırakıp gitmek yerine, gene orada kalmak uğruna Kserkses'e teslim olsalardı, denizlerde kralın karşısına kimse çıkamazdı...”, “Onun için Yunanistan'ı Atinalılar

⁸⁰ Ökmen'in çevirisinde yer almayan [Sparta'dan sonra] ifadesi orijinal metinde yer almaktadır. Rawlinson çevirisi (2013: 361): “The Athenians had come to this decision, and were already in bad odour with the Persians, when Aristagoras the Milesian, dismissed from Sparta by Cleomenes the Lacedaemonian, arrived at Athens. He knew that, after Sparta, Athens was the most powerful of the Grecian states.”

kurtardılar, denildiği zaman doğrunun ötesine geçilmiş olmaz; çünkü onlar ne tarafı tutarlarsa terazinin kolu o tarafa yatacaktı; ve Yunanistan'ın varlığını sürdürmesine ve özgür kalmasına karar vererek, Med'lere kapılanmamış olan bütün öbür Yunan uluslarını uyuşukluktan kurtarıp uyanlar ve Büyük Kral'ı geri atanlar -elbette ki tanrılardan sonra-onlardır.” Herodotos, Sparta'nın Atina'ya liderlik etmesinin çok uzun sürmediğini ve ilerleyen zamanlarda Atina'nın bir bahane bularak Sparta'nın komutasından çıktığını belirtmiştir (VII. 3): “Pers geri atılıp saldırıya geçildikten sonra, Atinalılar, Pausanias'ın nobranlığını bahane ederek, Lakedaimonluların komutasından çıktılar. Ama bu sonradan olmuştur.”

Sonuç olarak, tüm bu pasajlardan çıkarılabilecek bazı tespitler şöyle sıralanabilir. (1) Herodotos'un anlatımında hegemonya kavramının o dönemde ne kadar önemli olduğu görülmüştür. Şehir-devletlerinin kendilerini daha üstün gördükleri diğer şehirlerin komutası altına girmek istemedikleri, bunun için tarihsel bir anlatı sundukları ve anlatılar doğrultusunda liderliğin onların hakları olduğunu vurguladıkları görülmüştür. Bunun en iyi örneği Gelon olmuş, önce Sparta'nın komutasına girmek istemeyen Gelon şartları kabul görmeyince en azından denizlerde lider olmak istemiş, ancak bu istek Herodotos'un deniz gücünden övgülerle bahsettiği Atina tarafından kabul edilmemiştir. Öyleyse, birden fazla anlama gelen hegemonya kavramının, savaşa liderlik anlamını taşıdığı örneklerde, yalnızca savaşı yönetmek değil bundan çok daha fazla anlam taşıdığı görülmüştür. Bu durumda hegemonyanın, şehirlerin güçlerini ölçüştürdükleri, stratejiden ziyade total güce odaklı bir kavram olarak kullanıldığı görülmüştür. (2) Herodotos'un Sparta gücünü vurgularken Atina gücünü es geçmemesi ve küçük bir notla Atina'nın Sparta liderliğinden sonraki zamanlarda çıktığını vurgulaması dikkat çekmektedir. Pers savaşları M.Ö. 499-449 yıllarında yaşanırken bu savaşların ortasında doğmuş olan Herodotos, Sparta'nın gücünü hafife almamış, mümkün olan her pasajda Sparta'nın yasalarını övmüş, savaşçıların kusursuzluğundan bahsetmiştir. Ancak Herodotos Sparta'nın öncülüğüne şahit olurken, aynı zamanda Delian Birliği ile başlayıp M.Ö. 454 yılında Atina İmparatorluğu olarak ortaya çıkan devasa emperyal güce de bizzat şahit olmuştur. Herodotos bu sebeple, Sparta'nın o dönemin (M.Ö. 499-449) hegemon gücü olduğunu inkâr etmemiş ancak Atina İmparatorluğu'nun Peloponez Savaşı'na kadar sürdürdüğü genişlemesini ve komşuları için oluşturduğu büyük tehdit gücünün arka planını da ihmal etmemiştir. Peloponez Savaşı'nda Atina İmparatorluğu'nun Sparta'ya yenilgisini göremeden öldüğü düşünülen Herodotos, bu savaşın sonucunu görebilmiş olsaydı belki de

eserinde Sparta hegemon gücünün tarihsel arka planına daha geniş yer verebilirdi. (3) Herodotos, egemenlik anlamına gelen hegemonya kelimesini yalnızca Pers İmparatorluğu'nun Med İmparatorluğu'ndan elde ettiği egemenliği vurgulamak için kullanmıştır. Onlarca egemenlik kazanılması/kaybedilmesi hikayesi aktaran Herodotos'un yalnızca bu örneklerde hegemonya kelimesini kullanması, bahsi geçen egemenliği Asya'nın egemenliği olarak gördüğü yönünde yorumlanabilir.

4.2. Herodotos'un Eserinde Siyaset ve Toplum

4.2.1. Tarih'te Eşitlik ve Yasalar

Özgürlük nedir? İnsan için edinmeye değer bir kazanım mıdır? Öyleyse, neden? Eğer öyleyse, özgürlüğün kazanılması için gerekenler nelerdir? Batı geleneğinde bu soruları yanıtlamaya yönelik bilinen ilk sürekli girişime Herodotos'un eseri *Tarih*'te rastlanmıştır (McWilliams, 2013: 218). Herodotos'a göre özgürlük, insanın seçim yapabilme kapasitesiyle ilgilidir. Seçim yapabilme kapasitesiyse, seçme yeteneğinin doğasını ve sınırlarını anlayabilme özgürlüğünü ifade etmektedir. Herodotos'a göre, onun "insani şeyler" olarak adlandırdığı durumlarla uzlaşabildiğimiz ölçüde özgür oluruz. Ona göre, insan yaşamında talih, kader ve zorunluluklardan bağımsız olarak vuku bulan durumlarda, bize sunulan seçeneklerin kapsamını ve sınırlarını akıllıca ve genişçe düşünerek verdiğimiz kararları seçme kapasitemiz bizim özgürlüğümüzdür (McWilliams, 2013: 217-218).

Daha çok askeri strateji bağlamında iyi seçimler yapmanın önemine vurgu yapan ve yöneticilere sunulan mantıklı fikirlerin reddedilmesiyle başlarına gelen felaketlere eserinde yer veren Herodotos, ayrıca eskilerin geleneklerine bağlı kalarak özgür seçim yapma hakkını kendi elleriyle kısıtlayan halkların, özgürlüklerini nasıl ve hangi noktada kaybettiklerini, en nihayetinde nasıl köleleştiklerinin öykülerine de eserinde yer vermiştir. Bu öykülerde genelde iki tip karakter görülmektedir. Birincisi, halkının tarihindeki büyük başarılarıyla övünerek bu başarıları örnek gösteren, hırslı ve rasyonel olmayan 'açgözlü' taraf. İkincisi, etraflica düşünülmeyen alınmış kararlar neticesinde geçmişte elde edilen başarısızlıkların altını çizen, rasyonel ve daha temkinli bir 'bilge' taraf. Bu iki tarafın kralın isteği ile toplanmış bir mecliste fikirlerini beyan ettikleri aktarılmış ve genellikle açgözlü tarafın savaş isteği kararı

onaylanmıştır.⁸¹ Öykünün devamında, seferler galibiyetlerle başlasa dahi en nihayetinde muhakkak seferden önceki genel durumdan daha kötü bir sonuç elde edildiği gözlemlenmiştir. Örneğin, Perslerin Mısır seferinde, Mısır yöneticileri çok yönlü düşünme yeteneğinden uzak, öngörülebilir ve basmakalıp düşünceleri nedeniyle kolayca manipüle edilerek alt edilmiş ve köle olmaya mahkûm olmuşlardır. Veya Mısırlılardan daha özgün stratejiler uygulayarak savaşı kazanan Persler, atalarının bilgeliklerine sığınmama, alışılmadık sorular sorma ve teorik düşünme konularında Perslerden daha gelişmiş olan Yunanlılar karşısına geldiklerinde aynı esnekliği gösterememişler ve savaşı kaybetmişlerdir. Doğru ve özgür seçim yapma konusunda gösterdikleri esneklik sayesinde savaşı kazanan Yunanlılar, başka bir halkın kölesi olmak yerine bağımsız ve özgür yaşamlarına devam etmişlerdir.

Herodotos’a göre Yunanlıların siyasi bağımsızlıklarını güvence altına almaları, özgürlüğün tam anlamıyla gerçekleşmiş olmasını temsil etmiştir. Çünkü pek çok şeyin kavranamayacağı bir dünyada bile insanlar kendilerini yönetenleri ve yönetim yollarını seçme gücünü ellerinde bulundurlar. İnsanlar, diğer insanlara hükmetme, kendi yönetimlerine karar verme, yönetilip yönetilmeme kararını verme, çeşitli yönetim biçimlerini araştırma ve tüm bu konularda bilgi sahibi olma güçlerine sahiptir (McWilliams, 2013: 218). Bu doğrultuda, insanlar ellerindeki tüm seçenekleri sorgulayabilirse ve nasıl yönetileceklerine karar verme yeteneklerini koruyabilirlerse mevcut olabilecek en iyi yönetim şeklini seçebilirler.

Herodotos’un eşitlik üzerine düşünceleri ile devam etmeden önce, onun yaşadığı dönemde yurttaşlara verilen eşitlik haklarından bahsetmek gerekmektedir. M.Ö. 5. Yüzyılda ortaya çıkan Atina demokrasisi (M.Ö. 508 olarak kabul edilir) Makedon yenilgisine kadar yaklaşık olarak 200 yıl sürmüş ve tüm bu süreçte ağır şekilde eleştirilmiştir. Demos (halk) ve -kratos (güç, egemenlik) kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkan “Demos-kratia”, Demos’un iktidarını temsil eden bir kelime olarak, Antik Yunan’da halkın veya çoğunluğun egemenliği, gücü ve iktidarı elinde bulundurması anlamlarında kullanılmıştır (Dinçkol, 2017: 753). Yalnızca vatandaş statüsündeki bir erkek ve kadının meşru evliliğinden doğan çocukların vatandaşlık statüsü kazanabildiği Antik Çağ demokrasilerinde, kadınların, yabancıların,

⁸¹ Örneğin İmp. Serhas’ın topladığı mecliste, Gen. Mardonios (kişisel hedefleri için savaşa girilmesini isteyen, manipülatif, savaş yanlısı) ve Serhas’ın amcası Artabanos’un (savaşlar ve yanlış kararlar görmüş olan bilgi kişilik, temkinli ve acele kararların sonucunu önceden kestirebilen sezgilere sahip) Yunanistan seferleri hakkında görüşlerini ileri sürdükleri toplantı (Hdt. VII. 1-12).

kölelerin ve yirmi yaşın altındaki erkeklerin siyasi hakları yoktur ve bu durum, örneğin 320.000 nüfuslu bir poliste yalnızca 20,000 kişinin halk meclisine katılabileceği anlamına gelmektedir (Parkinson, 1976: 159). Bir yönetim biçimi olarak demokrasinin uygulanma süreci, vatandaş statüsündekilerin sahip olduğu üç temel hakka dayanmaktadır: isonomia, (2) isegoria ve (3) isokratia. Vatandaşların kanunlar önünde eşit olduklarını temsil eden isonomia, demokrasi yönetimi henüz Atina'da ortaya çıkmadan önce, ilk defa Solon Kanunları'yla hayata geçirilmiştir (Ağaoğulları, 2009: 45). İsegoria, konuşma eşitliği hakkı anlamına gelmektedir ve siyasi muhakeme gücüne sahip olan meclis üyesi yurttaşların, düşüncelerini meclis üyelerine özgürce ifade edebilmelerini temsil etmektedir. İsonomia ve isegoria yani kanun önünde eşitlik ve eşit konuşma hakları Antik Çağ demokrasilerinde “*yasaların eşit koruması*” olarak ifade edilmiştir (Dinçkol, 2017: 756-757). Vatandaşlara verilen temel haklardan sonuncusu olan isokratia, eşit iktidar hakkı anlamına gelmektedir ve her yurttaşın eşit olarak siyasi iktidara katılma hakkına sahip olmasını temsil etmektedir. Bu üç hak, Atina'da düşüncelerin dile getirildiği agoralarda yasanın (isonomia), sözün (isegoria) ve gücün (isokratia) temsilini ve teminatını garanti altına almıştır.

Herodotos'un eserinde, Antik Çağ demokrasi yönetimlerinde yaşayan vatandaşlara tanınan bu üç temel hakkın önemini vurguladığı ve bu hakların kazanılmasını desteklediğini belirttiği bölümler yer almaktadır. Bu bölümler içerisinde, Herodotos'un eşitliğe verdiği öneme dair yorumunun da bulunduğu en net bölüm V. Kitapta yer almaktadır. Atina'nın tiranlık yönetiminden kurtulmasının ardından Boiotia'ya ve Khalkis'e karşı girdikleri mücadeleden nasıl galip çıktığını aktaran Herodotos, bu anlatısını şu sözlerle bitirir (Hdt. V. 78): “*Atina bu felaketten büyümüş olarak çıkıyordu; özgürlüğün ve eşitliğin⁸² değerli şeyler olduğu, bir kez için değil, her zaman için ne kadar doğrudur! Tyranlar yönetimindeki Atina, askerlik bakımından, komşu ulusların hiçbirisine üstün değildi; tyranlarından kurtulunca çok öne geçti; bu da şunu gösterir ki, bir efendinin buyruğu altında yurttaşlar istekli davranmazlar, çünkü bir efendi için çalışmaktadırlar, oysa özgür oldukları zaman, artık kendi öz çıkarları haline gelmiş olan şeyi canla başla savunurlar.*”⁸³ Herodotos, bu bölümde

⁸² Bu bölümde Herodotos 'isegoria' yani konuşma eşitliği hakkı anlamına gelen kelimeyi kullanmıştır. İngilizce çevirilerde Rawlinson (2013: 350) tarafından özgürlük (freedom), Henry Cary (1859: 334) tarafından ise hakların eşitliği (equality of rights) olarak çevrilmiştir.

⁸³ Rawlinson çevirisi (2013: 350): “*Thus did the Athenians increase in strength. And it is plain enough, not from this instance only, but from many everywhere, that freedom is an excellent thing since even the Athenians, who, while they continued under the rule of tyrants, were not a whit more valiant than any of their neighbours, no sooner shook off the yoke than they became decidedly the first of all. These things show that, while undergoing*

Atina'nın tiranlıktan kurtularak güçlenmesinin nedeninin, vatandaşlara verilen temel hakların temin edilmesine bağlamış, önce isegoria (konuşma eşitliği) ardından ise özgürlük kelimelerini seçerek, demokrasinin yasalarla sağladığı hakları elde eden vatandaşlar için önemini vurgulamıştır. Herodotos bu pasajda, ilk olarak yasaların sağladığı eşitlik haklarının her zaman önemli ve 'değerli/muhteşem' olduğunu belirtmiş, ardından özgür kalanların, özgürlüklerini elde eden Atina'nın bu tarihten sonra başlayan yükselişinin baş mimarını isegoria olduğunu işaret etmiştir. Eşitlik hakları, özgürlük, tiranlığın devrilmesi, bağımsızlık gibi kavramlar bu paragrafın tamamında olumlu anlamda kullanılmıştır. Bu konuyla ilgili çalışanlar, Herodotos'un bu parçada isegoria kelimesini kullanma amacının Atina hakkında olumlu görüşleri ve kendi politik duruşunun bir yansıması olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. Bu pasajın tartışmalı bölümüyse, Herodotos'un isegoria kelimesini hangi anlamda kullandığı meselesi olmuştur. İsegoria eşit konuşma veya ifade özgürlüğü hakkı anlamına gelmekteydi ve bunun Atina'nın başarılarıyla anlamlı bir ilişkisi olup olmadığı ilk bakışta anlaşılamamıştır. Ostwald'a göre (1969: 109), Herodotos demokratik bir terim olan isegoria kelimesini seçerek, demokrasinin geneline atıfta bulunmuş ve Atina'nın demokrasi sayesinde başarılar kazandığına vurgu yapmıştır. Jacoby ise, Herodotos'un sık sık bağlam dışı kelimeler kullandığını ve isegoria kelimesinin de bu bağlam dışı kelimelerden biri olarak, hiçbir anlam ifade etmediğini ileri sürmüştür (Jacoby, 2009: 209). Ancak Jacoby'nin bu iddiasına H. F. Bornitz karşı çıkmış ve isegoria kelimesinin bir anlam ifade etmeyen kelime değil, ana hikâye akışına yerleştirilen gerekli ve önemli bir ifade olduğu yorumunu yapmıştır (Nakategawa, 1988: 258). Herodotos'un, eserinde kanun önünde eşitlik anlamına gelen isonomia kelimesini dört ayrı yerde kullanıldığı görülmüştür.

(1) Pers topraklarında demokrasi tartışması olarak bilinen pasajda, Pers İmparatorluğu'nu hileyle ele geçiren Magleri öldüren Yediler Meclisi olarak bilinen grup, bundan sonra ne yapılması gerektiğini tartışmaya başlamış ve ilk söz alan Otañes, demokrasi fikrini şu sözlerle savunmuştur⁸⁴ (Hdt. III. 80.): “*Otañes, İran halkının kendi kendisini yönetmesini öneriyordu ve şu kanıtları ileri sürüyordu: “Ben, diyordu, içimizden birini ayırıp başa geçirmeyi doğru bulmuyorum; bu ne hoş bir şeydir ne de bir kurtuluş yoludur. Kambyses'in, çılgınlığı ve küstahlığı nerelere kadar götürdüğünü biliyorsunuz, Mag'ların*

oppression, they let themselves be beaten, since then they worked for a master; but so soon as they got their freedom, each man was eager to do the best he could for himself. So fared it now with the Athenians.”

⁸⁴ Tiranlık ve demokrasi başlıkları altında da verilecek olan bu pasajın tamamı bu alıntıda verilmiş ve bu pasajın tamamının sonraki başlıklarda tekrar edilmemesi amaçlanmıştır.

saygısızlıklarını da denediniz. Bir kimseye hiçbir hesap verme külfetine katlanmadan dilediğini yapmak imkanını veren monarşide sürekli bir denge kurulabilir mi? Bu kadar gücü kuvveti dünyanın en akli başında adamına verseniz, o bile sapıtır. Kendini beğenmişlik uğursuz bir şeydir, eldeki g   onu besler ve haset insanoğluna daha doğduğu andan pençesini geçirir. Bu iki kusur insanı canavar haline getirir; cinayetlerin yarısı kendini beğenmişlikten, öbür yarısı hasetten gelir. Ama ne? Diyeceksiniz, bir tyran kimseyi kıskanmaz,       onun her şeyi vardır. Oysa tam tersine, haset ve tyranlık i  içedir ve yurttaşın zararına işler; iyi insanları kıskanması için onların sadece var olmaları bile yeter, kentlerde kötülerden başkasını sevmez; iftira onun katında iyi bir şeydir. Ama en büyük tutarsızlık şuradadır: Saygı gösterirsiniz daha çoğunu ister, daha çoğunu gösterirsiniz, bu sefer de dalkavuk der. Daha acısını, daha kötüsünü de söyleyeyim: Atalardan kalma görenekleri, bozar; kadınların  rzına geçer, karar olmadan adam öldürür. – Buna karşılık halk idaresi, en başta adı güzel, İsonomi, yasalar karşısında eşitlik. İkincisi hükümdarın aşırılıkları bunda yok; yöneticiler kur’a ile seçilirler; yöneticiler sorumluluk taşırlar; her karar kamuya dayanır. Benim  nerim bu, monarşiyi bırakalım, halk yönetimine geçelim; zira, her iyilik halk yığınlarındadır.” Diğer bölümlerde de yer verilmiş olan Yediler Meclisi tartişması ile ilgili bu noktada bilinmesi gereken ilk şey, bu tartişmanın Herodotos’un eserinin haricinde hiçbir Yunan kaynağında ya da Pers arşivinde rastlanmamış olmasıdır. Bu sebeple, bu bölümde demokrasi, aristokrasi ve monarşi fikirlerini savunan üç kişinin Herodotos’un fikirlerini yansıttıkları düşünülmektedir (Nakategawa, 1988: 266-267). Herodotos, aynı yerde isonomia kelimesinin önüne “en şanlı isim (the most glorious name)” eklemesi yapmıştır.

(2) Yediler Meclisi görüşmelerinde Otanes’in ikinci defa söz aldığı pasajda isonomia kelimesi yer almıştır (III. 83): “Açıklanan    görüş buydu; geri kalan dört İranlı bu sonuncu görüşe eğildiler. İran’da politik eřitlik⁸⁵ kurmak isteyen Otanes baktı ki azınlıkta kalıyor şu sözleri söyledi: “Bu devrimin şefleri, içimizden birimiz kral olacak, öyle anlaşılıyor, ister kur’a ile seçilsin, ister bırakalım İran halkı kendisi se sin, isterseniz herhangi bir yoldan biz kendimiz seçelim; bu koşullar altında ben sizlere karşı adaylığımı koymayacağım.” Bu paragrafta isonomia kelimesi “yapmak, yaratmak, üretmek, meydana getirmek” fiilinin ardından kullanılmıştır.

⁸⁵ Yunanca orijinal metinde isonomia kelimesi kullanılmıştır.

(3) Sisam tiranının ölümünün ardından, yönetimi emanet ettiği Polykrates belli bir gelir karşılığında iktidardan vazgeçerek halka eşitlik vaat etmiş ve bu eşitlik isonomia kelimesi kullanılarak ifade edilmiştir (Hdt. III. 142.): “*Hepiniz biliyorsunuz, Polykrates’in tacı ve hükümdarlık asası bana verilmiştir; şimdi üzerinizde hüküm sürmek benim elimdedir. Ama elimde olsa bile başkalarında kınadığım şeyi kendim yapmak istemem. Polykrates’in kendisi gibi insanları köle olarak kullanması hoşuma gitmiyordu, başkalarının da kullanması hoşuna gitmez. İşte şimdi artık Polykrates yok; ben iktidarı halka bırakıyorum ve aranızda hak eşitliği⁸⁶ ilan ediyorum. Buna karşılık kendim için yalnız şunları istiyorum...*” Bu bölümde isonomia kelimesi bir yasadan ziyade siyasal eşitlik ilkesi olarak kullanılmıştır (Nakategawa, 1988: 267).

(4) İyon halkını Pers İmparatorluğu’na karşı ayaklandırmaya çalışan bir grubun, çevre şehirlerdeki tiranları şehirlerden uzaklaştırıp, isonomia ilkesini uygulamaya başlamaları ve bu şekilde halkın gözünü boyamaya çalışmalarının anlatıldığı bir öyküde de yine isonomia sözcüğü kullanılmıştır: “*Başta, Miletos’lular da isyana isteyerek katılınsınlar diye, sözde tyranlıktan çekilmiş ve Miletos’da demokratik bir hükümet kurmuştu; sonra da bu göz boyama devrimi İonia’nın her yanına yaymıştı.*” Bu paragrafta isonomia terimi, “Miletus’a isonomia verildi” biçiminde kullanılmıştır.

İsonomia kelimesinin yukarıdaki kullanımları ışığında yapılan değerlendirmelerde, Herodotos döneminde ve Herodotos’un gözünde isonomia ilkesinin ne anlam ifade ettiğine dair üç çıkarım yapılabilir (Nakategawa, 1988: 269): (1) İsonomia eşitlik demek değildir, ancak ona yakın anlamda bir isim ve ilkedir. İsonomia ilkesinin uygulanabilmesi için, bu ilkenin uygulanabileceği bir hükümet biçimi ya da kurum gereklidir. (2) İsonomia kelimesinin “en şanlı isim” ve onu uygulamak isteyen kişilere “kişilerin en doğrusu” yakıştırmalarının yapılması bu ilkenin halk tarafından arzulandığının bir göstergesidir. (3) *Tarih*’te isonomia ilkesinin geçtiği dördüncü paragrafta görüldüğü üzere, isonomia ilkelerinin uygulanabilmesi için gereken kanunlar ve kurumlar oluşturulabilir, ancak bu durum eşitlik ilkesinin uygulanabilmesini garanti etmez.

İsonomia ilkesinin kullanımlarından yapılan bu değerlendirmeler ışığında, Herodotos’un Atina’nın zaferini isegoria ilkesine yani eşit konuşma hakkına neden ve nasıl bağladığına ilişkin bir değerlendirmede bulunulabilir. Herodotos’un eserinden çıkarımlarla

⁸⁶ Yer verilen bu kavram için de yine isonomia kelimesi kullanılmıştır.

isonomia ilkesinin uygulanabilmesi için bu ilkeyi uygulayabilecek yönetim biçimleri ya da kurumların varlığının gerekliliği anlaşılmaktadır. “*Atina bu felaketten büyümüş olarak çıkıyordu; özgürlüğün ve eşitliğin [isegoria] değerli şeyler olduğu, bir kez için değil, her zaman için ne kadar doğrudur!*” (Hdt. V. 78.)” Bu paragrafta, Herodotos, mecliste ifade özgürlüğü hakkının, meclisin aktif hale getirilmesinin temel faktörü olduğunun bilincindedir. Atina halkı, kendilerine odaklanmak yerine, özgürlüklerine odaklanırlarsa, bu ilkenin getirebileceği ayrıcalıkları ve faydaları da kullanabileceklerdir. Herodotos, Atina’nın zaferler kazanmasının sebebi olarak doğrudan isegoria ilkesini göstermemiş, tiranlık baskısından kurtulmuş, tiranların başarısı ve iyiliği için değil kendi iyilikleri için hareket eden vatandaşların devletleri için daha çok çabaladıklarını vurgulamıştır. İsonomia ilkesinin en önemli özelliği, bir topluluk duygusu oluşturmastır: Şehirler tiranların mülkiyeti değil, her vatandaşın kendi mülkiyetidir ve tiranlık yönetiminden kurtulan Atina, bireysel ve toplumsal faydaya dayanan, refah sağlayabilecekleri yeni sistemleriyle başarıya ulaşmıştır (Nakategawa, 1988: 270). İsegoria hakkı ise ancak isonomia hakkının uygulanabilmesi için gereken yönetsel veya kurumsal sistemin ortaya çıktığı durumlarda uygulanabilirdi. Bazı şehir-devletlerinde isonomia hakkını ‘bahşeden’ ve istediği zaman geri alabilecek olan tiranlar görülmüş, ancak bu şehirlerde isonomia hakkının kurumsal ve yönetsel altyapısı kurulamadığı için bu ilke herhangi bir fayda sağlamamış veya bir anlam ifade etmemiştir. Ancak haklarına sahip çıkan ve hem yönetsel hem de kurumsal anlamda bu ilkenin alt yapısını sağlayan Atina şehir-devleti, isegoria ilkesinin sağlayabileceği faydaları kullanabilmiş ve başarılar sağlamıştır. Herodotos, isonomia ilkesinin ‘verildiği’ ve ‘kazanıldığı’ şehirlerden bahsetmiş ve bu şehirlerin isonomia hakkını elde etme biçimleri karşılaştırıldığı zaman yönetsel ve kurumsal alt yapının nasıl ve kim tarafından oluşturulduğu, bu hakkın ne kadar geçerli ve uygulanabilir olduğunun göstergesi olarak sunmuştur.

Atina’nın güçlenerek büyümesini, “isegoria” kelimesi üzerinden özgürlüklerini elde etmiş olmalarına bağlamış olan Herodotos, Atina’nın gücünün kaynağını özgür olmalarına yormuştur. Herodotos’un, Atina’nın gücünün özgürlüklerinden geldiğini düşündüğünün en net göstergesi, onların tiranlardan kurtulmalarına yardımcı olan Sparta’nın daha sonra bu yaptıkları yardımdan pişman olarak, Atina’da yeniden tiranlık sistemini uygulamaya çalıştıklarının aktarıldığı pasajda görülmüştür (V. 91): “...*Atinalıların çoğalmış olduklarını ve kendi uyrukları olmaya hevesli olmadıklarını gören Lakedaimon’lular, özgür bir Atina*

halkının kendileri karşısında bir ağırlık olarak meydana çıkacağını, oysa ki bir tyrana baş eğerlerse güçlerini yitireceklerini ve o zaman kendi uyrukları olabileceklerini hesapladılar; kafalarına bu düşünce yerleşince Peisistratid'lerin Hellespontos'da sığınmış oldukları Sigeion'da bulunan Peisistratos oğlu Hippias'a haber gönderdiler.” Herodotos’un yasaların önemine ve tiranlık sisteminin sınırlandırılmaz olmasının zararlarına vurgu yaptığı bir diğer bölüm III. Kitapta yer almıştır. Pers tiranı Kambyzes’in aklı başında bir yönetici olmadığına dair birden çok gönderme yapan Herodotos, onun yaptığı mantıksız işlerin bir bölümünü sıraladıktan sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: “Bütün bu yaptıklarına bakarak Kambyzes’in deli olduğuna hükmediyorum. Yoksa, kutsal şeyleri ve ulusal görenekleri alaya almazdı. Zira insanları en güzel yasaları seçmekte serbest bıraksalar, her biri döner dolaşır gene kendisinininkileri seçer; herkes kendi ülkesinde geçerli olan yasaların en güzel yasalar olduğuna o kadar inanır. Onun için, bir kimsenin aklı başında kaldığı sürece, saygı gösterilen şeyleri alaya alması olağan değildir.” “...Bu görenekler o kadar köklüdür ve Pindaros’un şu dizesi ne kadar doğrudur: “Yasa, dünyanın kraliçesi” (Hdt. III. 38.)”⁸⁷

Herodotos’un isonomia ve isegoria haklarına bakış açısına ilişkin yorumlar, yukarıda sıralanan pasajlar ışığında şu şekilde sıralanabilir: (1) Herodotos, yasalar önünde eşitlik ve konuşma hakkının var olduğu yönetimleri, yasalara bağlı olmayan, yetkileri sınırlandırılmamış tiranlık yönetimlerine tercih etmiştir. Bu çıkarım, “Tarih’te Tiranlık ve Monarşi Kavramları” (4.2.3.1. no.lu) başlığında yer alan bilgilere de başvurularak yapılmıştır. (2) Doğduğu topraklardan tiranlık emriyle sürülmüş, tiranın isteği üzerine amcası idam edilmiş, Halikarnas tiranlığının devrilmesine yardımcı olmuş olan Herodotos’un, konuşma özgürlüğü ve yasalar önünde eşitlik haklarını desteklemesi oldukça muhtemel bir varsayımdır. (3) Bir gezgin ve tarihçi olarak yüzlerce şehir gezerek anlatılarını biriktirmiş olan Herodotos’un, Olimpiyat Festivali’nde söz alarak adını duyurduğu düşünülmektedir. Büyük bir topluluk önünde elde ettiği bilgileri aktarma fırsatı bulmuş olan Herodotos, tiranlık soyundan gelmeyen kimselerin de kitleleri etkileyerek karar alma sürecinde yer alması gerektiğini (isonomia ve isegoria aracılığıyla) düşünmüş olmalıdır. (4) Tarih’in kronolojik anlatısı Pers-Yunan savaşlarının ötesine geçmemiş olsa da bu tarihten sonra Atina İmparatorluğu’nun emperyalist politikasının başarılarını görmüş olan Herodotos, Atina’yı öteki şehir-devletlerinden ayıran özellikleri (isonomia, isegoria) analiz etmiş ve bu özellikleri

⁸⁷ Bu söz, Platon’un aldığı bir parçası kalmış olan bir güftedendir (Herodotos, 1993: 564).:“Yasa, ölümlü ölümsüz bütün varlıkların kraliçesi, onları güçlü eliyle yönetir ve şiddetin kötülüğünü önlemesini bilir.”

vurgulamıştır. (5) Pers topraklarında demokrasi tartışması olarak bilinen pasajda yer alan konuşmaların Herodotos'un kendi fikirleri olduğu düşünülmektedir. Herodotos'un bu pasajda isonomia kelimesinden önce “en şanlı isim” vurgusunu yapmış olması, onun isonomia hakkına bakışının ne ölçüde olumlu olduğunun en net göstergelerinden biri olmuştur.

4.2.2. Tarih'te Özgürlük ve Kölelik

Antik Çağ'da özgürlük ve kölelik ne anlam ifade ediyordu? Her ikisinin de yasalar üzerine kurulmuş bir düzeni var mıdır? Özgürlük tek bir koşulda mı geçerlidir yoksa özgürlüğün sınırlarını belirleyen birbirinden farklı standartlar var mıydı? Özgürlük anlamına gelen Yunanca kelimenin kaç farklı anlamı vardır? Herodotos'un eserinde özgürlük ve kölelik kavramlarını incelemeden önce bu soruların cevaplanması gerekmektedir. Mogens Herman Hansen (2010: 1-9), Antik Çağ eser ve belgelerini inceleyerek, dönemin özgürlük (yunanca: eleutheria) kavramının dokuz farklı anlamının olduğunu saptamıştır. Buna göre 'eleutheria' kavramının anlamları şu şekilde sıralanabilir (Hansen, 2010: 1-9):

(1) 'Eleutheria' (özgür) olmanın en eski ve en yaygın anlamı doulos (köle) olmamaktır. Homeros'un şiirlerinde tasdik edilen tek anlam da budur. Antik Dönem'de eleutheria kelimesinin akla gelen ilk anlamının bu olduğu düşünülmektedir. Köle olan birey efendisinin mülküdür, özgür olan ise kendisinin efendisidir. 4. Yüzyılda yaşamış olan hatip Demosthenes, özgür ve köle arasındaki temel farkı “yalnızca birinin kırbaçlanabileceği” ile açıklamıştır. Eleutheria kelimesinin bu anlamı, siyasi özgürlük veya demokrasi kavramı değildir. Çünkü anayasası ne olursa olsun her Yunan polisinde köleler bulunmaktaydı. Ancak özgür ve köle kavramları arasındaki zıtlığın mecazi olarak siyasi söylemlerde kullanıldığı görülmüştür. Bu mecazi kullanım bizi eleutheria kavramının ikinci anlamına yönlendirir.

(2) Eleutheria kavramı statü söz konusu olduğunda doğuştan vatandaş olmak için gereken özgür bir soydan gelme anlamını taşımaktadır. Diğer bir deyişle, eleutheria kelimesinin ikinci anlamı doğuştan vatandaş olan özgür insanlar ile özgür yabancılar arasındaki farkı belirtmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda soydan gelen vatandaşlığı ifade etmek için eleutheria kelimesi, yurttaşlığı ifade etmek için 'eleutheros' kelimesi kullanılarak soydan gelen özgürler ve özgür yabancılar arasındaki ayrım yapılmıştır. Eleutheria kelimesinin ikinci anlamı demokratik bir değer ve bir demokratik eşitliği temsil etmektedir.

(3) Eleutheria, tiranlık ve demokrasi yönetimleri arasındaki farkın temel düzeyde ayırımını yapmak için de kullanılmıştır. Eleutheria kelimesinin üçüncü anlamı, tiranlık ile yönetilen şehirlerde, halkın mecazi anlamda köleleştirildiği düşüncesinden yola çıkılarak kullanılmıştır. Bu durumda, yalnızca yönetim biçimi demokrasi olması durumunda eleutheria ilkesi geçerli kılınmış ve yalnızca demokrasi yönetimi altındaki vatandaşlar için eleutheria sıfatı kullanılmıştır.

(4) Bazı Antik Dönem metinlerinde eleutheros kavramı, vatandaşları değil ‘fakir’ vatandaşları temsil etmek için kullanılmıştır. Bu kullanımlarda ayırım oligarşi-demokrasi karşıtlığını yansıtmaktadır. Örneğin Aristoteles’e göre anayasa, özgür ve yoksul vatandaşlarının çoğunluk oluşturabildiği bir polis sisteminde demokratik olabilirdi. Aksi durumda, zengin bir azınlığın yönetimi ele geçireceği ve yönetim biçiminin demokrasiden uzaklaşarak oligarşiye yaklaşacağı ileri sürülmüştür. Eleutheria kavramının üçüncü anlamında, demokratik özgürlüğün zıttı olarak kullanılan tiranlık yönetimi altında köleleşme anlamı, dördüncü kullanımda oligarşik yönetim altında köleleşme anlamında kullanılmıştır. Örneğin, Demosthenes, *Rodosların Özgürlüğü Üzerine Konuşmalar* isimli eserinde Sakız, Midilli ve Rodos gibi oligarşik yönetimlerin hâkim olduğu polislerin vatandaşlarını köle (douleia) olarak betimlemiştir.

(5) Atina’da yaşayan tüm vatandaşlar, demokratik kurumların işleyişinde söz sahibi kabul edilir ve bu vatandaşların kurumlardaki görevlerine katılımları beklenirdi. Vatandaşlar, mecliste oy kullanan seçmenler olarak değil, meclisteki hakimler olarak görülürdü. Sırayla yönetme ve yönetilme hakkı olarak tanımlanabilecek bu durum eleutheria kelimesi ile tanımlanmıştır ve yalnızca demokrasilerde bulunabilecek bir tür özgürlük olarak düşünülmüştür.

(6) Demokratik özgürlüğün en tartışmalı konusu, başkaları ve otoriteler tarafından baskı altında kalmadan, herkesin istediği gibi yaşayabilme hakkıdır. Bu durumda kişilerin eleutheria sınırının demokratik yasalarla kısıtlandığı düşünülmektedir. Bu özgürlüğün belirli bir yönü, ifade özgürlüğüyle ilgilidir. Bu durumda, ifade özgürlüğü ve konuşma hakkı kelimelerinin karşılıkları olan ‘parrhesia’ ve ‘isegoria’ kelimeleri sık sık eleutheria kelimesiyle bağlantılı olarak kullanılmıştır.

(7) Eleutheria, bir polisin yönetim biçimi ne olursa olsun, bağımsızlığını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu anlamda eleutheria başkalarının hakimiyetinde olmayan polislerin

otonomisini ifade etmek için kullanılmıştır. Eleutheria kelimesinin bu anlamı anayasadan ve demokrasiyi ilgilendiren iç egemenlikten farklı olarak polislerin dış ilişkileriyle ilgilidir. Yalnızca demokrasi ile yönetilen polislerde değil, aynı zamanda oligarşi ve monarşi ile yönetilen polislerin de bağımsızlığını ifade etmek için eleutheria kelimesi kullanılmıştır.

(8) Platon ve Ksenofon'un eserlerinde özgürlük, zaman zaman kendine hâkim olma (self-control) anlamına gelen özyönetim (self-government) şeklinde ifade edilmiştir. İnsanların, rasyonalite ile arzuları arasındaki mücadelelerinde, arzuların rasyonalitelerinin önüne geçmesi halinde arzularının kölesi olarak özgürlüklerini yitirdikleri düşünülür. Kişinin arzuladığını yapması durumunda, otokontrol olarak anlaşılan rasyonel özgürlük, demokratik özgürlüğün zıttı haline gelir. Bu bağlamda, rasyonel otokontrol anlamında eleutheria kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Platon ve Aristoteles otokontrol üzerine odaklandıkları çalışmalarında bunu bir eleutheria olarak değerlendirmemişler ve siyasi-demokratik özgürlükle hiçbir ilgisi olmadığını ifade etmişlerdir.

(9) Eleutheria kelimesinin dokuzuncu anlamı, boş zaman anlamına gelmektedir. Bu bağlamda özgürlük (eleutheria) boş zaman olarak tanımlanırken, iş (ascholia) fiziksel çalışma olarak tanımlanmıştır. Antik Yunan'da özgürlük anlamına gelen eleutheria kelimesinin kullanıldığı dokuz anlamdan yalnızca beşinde (2-6) demokratik anlamda özgürlükten söz etmek mümkündür.

Hansen'in ilk özgürlük ilkesi, bireyin özgür olması, köle olmaması durumudur. Antik dönemde özgür bir insan ve köle arasındaki ilk fark, özgür insanın efendisi yoktur, o kendisinin efendisidir, ancak köleler sahiplerinin mülkiyetindedirler. 4. Yüzyılda yaşamış olan hatip Demosthenes, özgür ve köle arasındaki temel farkı yalnızca birinin kırbaçlanabileceği ile açıklamıştır (Hansen, 2010: 2). Demosthenes'in ayrımını yaptığı özgür-köle insanların kırbaç üzerinden ayrımı Herodotos'un eserinde de görülmüştür. Herodotos'un aktardığına göre (IV. 3-4), Med topraklarından kendi vatanlarına dönen İskitler, kölelerin isyanıyla karşılaşınca onlarla kılıç-kalkan savaşmaya başlamışlardır. Daha sonra efendilerden birinin önerisiyle, oku mızrağı bırakan İskitler ellerine kırbaçlarını almışlar ve eski efendilerinin ellerinde kırbaçları gören köleler savaşmayı bırakarak kaçmaya başlamışlar. Bir diğer örnek ise, rüyasında tahtını torunu Büyük Kiros'a kaybedeceğini gören Med İmparatoru Astyages, Kiros'u henüz çocukken öldürme emri vermiş ancak Kiros öldürülmemiş ve bir köle ailenin yanında, Astyages'in haberi olmadan yaşamaya başlamışlardır. Bir gün soylu yaşlılarıyla oyun oynayan Kiros, oyunda kral seçilmiş ve herkese emirler vermeye

başlamıştır. Emirlerini dinlemeyen bir soylunun çocuğunu diğer çocuklara yakalatan Kiros kırbaç cezası emri vermiştir. Bu şekilde yakışıksız bir ceza alan çocuk doğru babasına, babası ise doğrudan krala gitmiş, Kral, durumu öğrenince Kiros'u ve onu himayesi altına alan aileyi huzuruna çağırmış ve Kiros'un "...Öbür çocuklar emirlerimi yerine getiriyorlardı, ama bu başıbozuk çıktı, ve o kadar ileri gitti ki, sonunda cezalandırdım. Eğer bundan ötürü ceza görmem gerekiyorsa işte emrindeyim" sözlerinden ve yaptığı davranışlardan şüphelenen Astyages bu sözleri ve davranışları bir kölenin yapamayacağı düşüncesinden yola çıkarak onun torunu Kiros olduğunu ve öldürülmemiş olduğunu anlamıştır (I. 114-116). Bu iki hikâyeden yola çıkarak, Herodotos'un köle ve özgür insanlara ilişkin düşüncelerine dair ilk izlenimler oluşturabilir. Herodotos'a göre, soylu veya özgür kişiler bir görevi veya sorumluluğu yerine getirmek için dünyaya gelirler (Kiros'un görevi Persleri kölelikten kurtarmaktır). Diğer kültürlerde yer alan öykülerde de bu düşüncenin izlerine rastlanmıştır; tahtın varisi olacak bir bebek doğar, öldürülmesi istenir ancak öldürülmeden kurtarılır ve daha sonra gerçek mirasçı olarak kabul edilerek kaderini gerçekleştirir (Penner, 2014: 3).

İyon Ayaklanması'nda Pers İmparatorluğu'na teslim olup olmama konusunda tereddüde düşen İyon şeflerinin toplandıkları mecliste Phokaia şefi Dionysios'un konuşmasında Hansen'in özgürlük ilkelerinin birinci anlamının bir diğer örneği karşımıza çıkar (VI. 11): "Evet, İonia'lı yurttaşlar, ustura ağzı üzerindeyiz; kıl payı farkla, özgür ya da köle olacağız ve üstelik kaçıp da yakalanmış köle durumuna gireceğiz. Şimdi eğer zahmeti göze alırsanız, şüphesiz zor bir an geçireceksiniz, ama sonra düşmanı yenecek ve özgür olacaksınız; yok işi gevşek tutar, düzeni bozarsanız, ayaklanmanın cezasını kraldan fazlasıyla çekersiniz." Herodotos bu konuşmada doğrudan 'özgür insanlar (freemen)' kelimesini kullanmıştır. Özgürlük ve kölelik arasındaki farkın önemini vurgulamak için ise 'ustura ağzı üzerindeyiz' metaforunu kullanmış ve aynı zamanda özgürlük ve kölelik kelimelerini iki defa kullanılarak dengelendiği tespit edilmiştir (Penner, 2014: 5).

Aynı zamanda sıkı çalışma ve doğru karar vermenin özgürlükle, pasiflik ve tembelliğin ise kölelikle bağdaştırıldığı örnekler de görülmüştür. Herodotos'un özgürlüğün 'karar verme' aşamasına bağlı olduğunu gösteren bu örneklerin haricinde dört farklı pasajda daha özgürlük ve karar verme arasında bağ kurduğu görülmüştür (Penner, 2014: 6-9). Darius'un başarısız İskit seferinin dönüşünde, bu topraklara geçebilmek için kurduğu köprüyü koruyan tiranların karar verme aşaması ikinci örnek olarak gösterilebilir (IV. 137): "Khersonessos kıyılarında yaşayanların tyranı olan Atinalı general Miltiades, Skyth'lerin

dediklerini yapıp İonia'yı özgürlüğüne kavuşturmak görüşünü savundu. Miletos'lu Histiaios'un düşüncesi bunun tersiydi; ona göre her biri kendi ülkesinde Dareios sayesinde tyran olarak kalabiliyordu, Dareios'un gücü kırılırsa ne kendisi Miletos'luların ne de öbürleri öbür ulusların başında kalabilirlerdi; bu sitelerin hepsi de tyranlığı kaldırıp demokrasi kurmak sevdasında idi. Histiaios fikrini söyler söylemez, hepsi de önce Miltiades'in görüşünü kabul etmiş olmalarına rağmen, dönüp bu düşünceye katıldılar.” Üçüncü örnek Pers İmp. Serhas'ın amcası Artabanos ile yaptığı konuşmada görülmüştür: “Ey kral, dedi Artabanos, mademki hiçbir şeyden çekinmiyorsun, bari şu öğüdümü dinle: Bu kadar karmaşık işler üzerinde lafı uzatmak doğru değil. Kambyses oğlu Kyros, bütün İonia'yı, Atina dışında, Pers'lere haraç vermek zorunda bıraktı. Sen bu İonia'ları ne yap yap, atalarının karşısına çıkarma; onlar olmadan elinizde biz düşmanı yenebiliriz. Eğer bizimle beraber gelirlerse, ya anayurtlarını köleleştirdikleri için insanların en haksızı olacaklar, ya da onların kurtuluşları için çalışacak ve insanların en haklıları olacaklardır. Şu eski söze de kulak ver: Nasıl başlayacağı bilinir, nasıl biteceği bilinmez (Hdt. VII. 51.).” Nihayetinde sefere İyonyalıları da dahil eden Serhas, bu seferden büyük bir bozgunla dönmüştür. Dördüncü örnek Lakedaimon elçilerinin, Atina'nın Perslerle güçlerini birleştirme planları olup olmadığını öğrenmek istedikleri paragrafta, Atina tarafından yapılan açıklamada görülmüştür. Bu bölümde Atinalılar Perslerle asla ortak olmayacaklarını, her şeyden önce Atina'nın önceliğinin özgürlük olduğunu, Perslerin tapınaklarını yerle bir ettiklerini, tüm Yunanlıların aynı soydan geldiğini ve Serhas ile hiçbir anlaşma yapılmayacağını bildirdikleri aktarılmıştır (VIII. 144.). Herodotos'un eserinde özgürlüğün karar verme aşamasına bağlı olduğu beşinci ve son örnek Platea'da kamp kurmuş olan Mardonios'un ne yapması gerektiğini Artabazos'a sorduğu bölümde görülmüştür (IX. 41): “Artabazos'a göre hiç vakit geçirmeden kampı buradan kaldırıp bütün orduyu Thebai surları arkasına çekmeliydiler, orada insanlar için yiyecek, hayvanlar için ot ve saman boldu, orada yerleşmeli ve rahat rahat diplomasi yolundan işlemeliydiler: Elllerinde bunca basılmış altın para, mücevher, hadsiz hesapsız dünyalık, yığınla gümüş eşya ve değerli kupa vardı; bunları esirgememeli, Yunanlılar, özellikle sitelerin yöneticileri arasında dağıtmalıydılar, sonuç pek çabuk görülecekti, özgürlükten vazgeçecekler, savaşı göze almayacaklardı. Bu görüş Thebai'lilerin görüşüne uyuyordu, zira bu general, Mardonios'dan daha kavrayışlıydı. Ama Mardonios, dik kafa kavrayışsızlığı içinde, kararlarında daha atılgan ve daha kabaydı: Orduları, ona göre Yunan ordusundan çok daha güçlüydü; olabildiği kadar çabuk savaşa girilmeliydi, toplanan kuvvetlerin daha da artmakta oluşunu eli kolu bağlı seyretmek olmazdı, Hegesistratos'u da

kurbanlarını da baştan atmalı, savaşa tutuşmak için yabancıların değil, Pers'lerin dinsel törelerine güvenilmeliydi.”

Herodotos'un özgürlük ve kölelik arasındaki ayrımına dair çokça örnek pasaj mevcuttur. Bunlar içerisinde Herodotos'un bu iki kavrama dair düşüncelerini saptayabileceğimiz birkaç örneğe daha yer verilebilir. Hydarnes isimli bir elçinin Spartalıları Serhas'ın yanında yer almalarını teklif etmeleri üzerine, Spartalılar şu cevabı vermiştir (VII. 135): *“Hydarnes, bize verdiğin öğüt bir noktada aksıyor: Sen ki bize öğüt veriyorsun, iki durumdan yalnız birini biliyorsun, öbüründen haberin yok; kölelik nedir, bunu biliyorsun, ama özgürlüğün ne olduğunu, tatlı mıdır, acı mıdır, hiç tatmadın, bilemezsin. Eğer bir gün tadarsan onu, mızrakla değil, baltayla savunmamızı öğütlersin bize.”* Hydarnes'e böyle karşılık verdiler.” Bu pasaj Herodotos'un özgürlük ve kölelik kavramlarına bakış açısının en net örneklerinden biri olarak gösterilmektedir. Herodotos'a göre köle olanlar özgürlüğün ne demek olduğunu anlayabilirlerse onu *“mızrakla değil baltayla savun[urlar]”*.

Hansen'in dokuz özgürlük tespitinden ikincisi olan özgür soydan gelen vatandaşlık ve yabancıların elde ettiği vatandaşlığa bağlı özgürlük ayrımına Herodotos'un eserinde doğrudan rastlanmamıştır (Penner, 2014: 13-14). Ancak yukarıda bahsi geçen Kiros öyküsü, bu özgürlük ayrımının bir benzeri olarak değerlendirilebilir. Herodotos'un aktardığına göre Kiros'un özgür ve soylu bir aile ile kan bağı bulunduğu için yaptığı davranışlar köle bir ailenin çocuğu olmadığının anlaşılmasına neden olmuştur (Hdt. I. 114-116.). Bir diğer örnek, Atina meclisinin, Pers İmp. Dareios'un Yunan topraklarına düzenlediği seferde hangi stratejinin izleneceğini kararlaştırdıkları pasajda görülmüştür. Atinalı generallerin mecliste ikiye bölündüğünü aktaran Herodotos, kimi generallerin savaşmak istemediklerini, kimilerinin ise özgürlüklerinin buna bağlı olduğu için savaşmak istediklerini aktarmıştır. Herodotos'un belirttiğine göre, her 10 kabileden seçilen bir generalin bulunduğu mecliste çoğunluk sağlanamayınca, 'savaş hâkimi' olarak bir general seçilmiş ve savaşma kararı bu generalin tercihine bırakılmıştır. Miltiades isimli bir meclis üyesi, savaş kararını verecek hâkime savaşmamaları halinde özgürlüklerini kaybedeceklerini aktarmış ve savaş hâkimi bu konuşmadan etkilenerek savaşa girme kararı almıştır (Hdt. VI. 109.). Penner (2014: 14-15), generallerin soydan gelen özgürlüğün değerini, haklarını ve ayrıcalıklarını bilen kişiler olduğunu ve savaş hâkiminin soydan gelen vatandaşlığa sahip olmaması durumunda, savaşmama kararı alınabileceğini aktarmıştır.

Hansen'in üçüncü Eleutheria ilkesi, tiranlık ve demokrasi yönetimleri arasındaki farkın, tiranlık yönetiminde yaşayanların köle, demokrasi yönetiminde yaşayanların özgür oldukları ayrımını yapmak için kullanılan anlamıdır. *Tarih* 'te özgürlüğün en sık kullanılan anlamlarından biri budur. Herodotos'un eserinde geniş yer verilen Serhas'ın Yunanistan seferi ve İyon Ayaklanmaları bölümlerinde, kimi şehir-devletlerin özgürlükleri için savaştıklarını, kimilerininse tiranlığı ve Pers egemenliğini kabul ederek köleliği seçtiklerinin vurgulandığı görülmüştür. Bunun yanı sıra, Herodotos, Atina şehir-devletinin Peisistratos oğlu Hippias yönetimi altındayken bu tiranlıktan nasıl kurtulduğunu anlattığı bölümde, eserinin neredeyse tamamında kullandığı nesnel anlatımdan uzaklaşmış ve üç defa birinci tekil zamirini kullanarak Atina'nın tiranlıktan kurtuluşunu "göstereceğim" ifadesini kullanmıştır. "*Sparta'dan çıkarılan Aristagoras Atina'ya gitti; Atinalılar tyranlarından şöyle kurtulmuşlardı...*", "*...Atinalılar onun ölümünden sonra da hiç yumuşamayan, hatta daha da ağırlaşan tyranlığı dört yıl daha çekmişlerdi.* (V. 55.)." Herodotos Atina'da tiranlık döneminin son dört yılının önceki dönemlerden de ağır geçtiğini belirtmiş ve ardından Sparta'nın yardımıyla bu tiranlığın nasıl devrildiğini anlatmaya başlamıştır (V. 55.-66.). Ardından Atina'nın komşularına karşı kazandığı zaferler (V. 77-79.) ve özgür olduktan sonra eskisinden nasıl daha güçlü olduklarının nedenleri sıralanmıştır (Hdt. 62-66). Herodotos'un bu bölümde bahsettiği özgürlük kavramı, yukarıda bahsedildiği üzere isonomia ve isegoria kelimeleriyle ifade edilmiştir. Herodotos'un sıkı çalışan ve özgürlükleri için savaşan halklara büyük bir saygı duyduğu neredeyse her kitapta görülmüş, özgürlük/kölelik demokrasi/tiranlık yol ayrımını belirleyecek kararların belirli pasajların içerisinde yer aldığı gözlemlenmiştir (Penner, 2014: 16-17). Köleliğe dayanamayacak halkların özgür topraklara göç etmeleri (I. 168-169.), tiranlıktan kaçmak için farklı önerilerin sunulduğu meclis konuşmaları (I. 170.), özgürlüğün tadına varanların daha sonra tiranlık altında yaşamak istememeleri (VI. 5) vb. örneklerin yer aldığı farklı pasajlarda da tiranlık/kölelik, demokrasi/özgürlük çağrışımlarının yapıldığı görülmüştür. Şehir-devletler, kabileler ya da İyonya kıyı şeridinden ziyade bütün Yunanistan anakarasının Pers tehdidi altında olduğunu düşünen Herodotos, Atina'nın Yunan topraklarının özgürlük kazanmalarındaki lider rolüne atıf yaptığı bölümde Yunanistan'ın nasıl özgür kaldığını ve yaklaşmakta olan tiranlık tehlikesinin nasıl alt edildiğini açıklamış, Atina'nın kararının Yunan toprakların tamamının kaderini belirlediği vurgusu yapılmıştır (VII. 139): "*...Eğer Atinalılar, korkunç istiladan korkuya düşerek, yurtlarını bırakıp gitselerdi, ya da bırakıp gitmek yerine, gene orada kalmak uğruna Kserkses'e teslim olsalardı, denizlerde kralın karşısına kimse çıkamazdı...*", "*...Böylece her iki halde de*

Yunanistan Pers'lerin boyunduruğu altına düşecekti...", "...Onun için Yunanistan'ı Atinalılar kurtardılar, denildiği zaman doğrunun ötesine geçilmiş olmaz; çünkü onlar ne tarafı tutarlarsa terazinin kolu o tarafa yatacağı; ve Yunanistan'ın varlığını sürdürmesine ve özgür kalmasına karar vererek, Med'lere kapılanmamış olan bütün öbür Yunan uluslarını uyşukluktan kurtarıp uyaranlar ve Büyük Kral'ı geri atanlar -elbette ki tanrılardan sonra-onlardır. Hatta Delphoi'den gelen korkunç orakl bile, yüreklerine o kadar korku saldığı halde, Yunanistan'ı bırakıp gitmelerine yetmedi; tutukları mevzilerde kaldılar; yurtlarını ellerinden almaya gelecek olanı korkmadan beklediler." Herodotos'un eserinde Hansen'in dördüncü eleutheria kavramı olan oligarşi-monarşi karşıtlığını vurgulayan anlamda örnekler yer almamıştır. Penner (2014: 19-21), bu konuda bazı örnekler sunsa da bunların anlamlı ilişkiler olduğunu savunmamıştır.

Hansen'in ele aldığı beşinci eleutheria kavramı sadece demokrasilerde bulunabilen, sırayla yönetme ve yönetilme hakkı (to rule and to be ruled) anlamında kullanılmaktadır. Bu kavramın, *Tarih*'te yer alan örneği Pers topraklarında demokrasi tartışması olarak bilinen diyalogun sonunda, Herodotos'un Otanos'un ağzıyla kurduğu cümlede görülmüştür. Otanos meclise sunduğu demokrasi fikrinin kabul edilmeyeceğini anlayınca ne yönetmek ne de yönetilmek istemediğini bildirmiştir (III. 83). Özgürlüğün yönetme ve yönetilme anlamı, Dareios'un Yunanistan seferi karşısında Atina'nın savaş konusunda nihai kararın verildiği meclis konuşmalarında da görülmüştür (VI. 109.). Son örnek ise Dareios'un İskit seferinin kaçış yolunda bulunan köprüyü koruyan tiranların konuşmalarında yer almıştır. Bu pasajda, Histaios, köprüyü yıkarak Dareios'u İskit topraklarında sıkıştırırlarsa ve Dareios yenilirse İyon topraklarının özgür kalacağını ancak özgür kalmaları durumunda halkların başlarında tiran istemeyeceklerini, varlıklarını, zenginliklerini ve güçlerini Dareios'a borçlu olduklarını söyleyerek tiranları köprüyü yıkmaktan vazgeçirmiştir (IV. 137.).

Özgürlüğün altıncı anlamı bireyin aklından geçenleri söyleyebilme hakkı olarak tanımlanabilir. Herodotos'un eserinde konuşma hakkının en net örneği, zaten büyük bir şehir-devleti olan Atina'nın, özgürlüğünü elde ettikten sonra daha çok büyüdüğünün ifade edildiği pasajda yer almıştır (V. 78). Herodotos bu pasajda, yukarıda da bahsedildiği üzere özgürlüğü konuşma hakkı anlamına gelen isegoria kelimesiyle ifade etmiştir. Penner (2014: 24), bu örneğin haricinde Spartalı elçinin, Pers generale "*köleliğin ne olduğunu biliyorsun ancak özgürlüğün ne anlama geldiğini bilsen onu kılıçla değil baltayla savunmamızı isterdin* (VII. 135)" sözlerinde de özgür konuşma hakkının işaret edildiğini ileri sürmüştür.

Hansen, eleutheros kelimesinin yedinci anlamını, şehirlerin bağımsızlıklarını, otonomilerini ifade etmek için kullanılması olarak tespit etmiştir. Herodotos'un eserinde otonomi anlamına gelen farklı kullanımlar mevcuttur (Penner, 2014: 27-29). Meclis onayını almak ve şehirlerin özgürlüklerini kazanmaları *Tarih*'te yer alan otonomi örnekleri olarak gösterilebilirler. Meclis onayını alma *Tarih*'te üç defa yer almıştır (III. 2, V. 46, VI. 56-61). Bağımsızlık kazanan şehirler yalnızca demokrasilerde yer almamış, aynı zamanda tiranlık yönetimlerinde de görülmüştür. Örneğin, Kiros, Med tiranlığı altında köle olarak yaşayan Perslere özgürlük ve bağımsızlık kazandırmıştır (I. 126.). Bir diğer bağımsızlık kazanma örneği, Med topraklarında halk tarafından güvenilen Deiokes isimli bir kişinin, dürüstlüğü ve doğru kararlarla nam saldıktan sonra halk tarafından kral seçilmesi öyküsünde görülmüştür (I. 95-100). Eleutheros kelimesinin Hansen tarafından tespit edilen sekizinci ve dokuzuncu anlamları ise Herodotos'un eserinde yer almamıştır.

Herodotos'un eserinde eleutheros kelimesinin kullanıldığı pasajlardan yola çıkılarak, onun özgürlük anlayışı şu şekilde sıralanabilir: Herodotos, (1) Özgür veya soylu kimselerin kaderlerinde yer alan büyük işleri gerçekleştireceklerine inanmıştır. (2) Özgürlüğün, kazanılması için çaba harcanması gerektiğini vurgulamıştır. (3) Özellikle yasaların bağlayıcı olmadığı tiranlıklarda yaşayan kişilerin, tiranların köleleri olduklarını düşünmüştür. (4) Herodotos, isonomia, isegoria ve isokratia haklarının engellenmediği demokratik yönetimlerde yaşayan vatandaşların ve Sparta örneğinde olan biçimiyle demokrasiyle yönetilmeseler de yönetici sınıfının haklarının yasalarla sınırlandırıldığı devletlerde yaşayan vatandaşların özgür olduğunu düşünmüştür. (5) Mecliste konuşma hakkı özgürlüğünün sağladığı yeni fikirlerle Pers İmparatorluğu'nun alt edilmesi benzeri örneklerde görüldüğü üzere, özgürlüğün ulusların kaderini belirmesinde rol alabileceğini göstermeye çalışmıştır. (6) Dareios'un İskit topraklarından kaçış yolu olan köprünün yıkılması durumunda, tiranlıkları kaybedeceklerini, dolayısıyla Yunan topraklarının özgür olacaklarını düşünen tiranların güçlerini kaybetmemek için köprüyü korumaları ve Herodotos'un "*Şu anlatacağım şekilde yeniden tyranlığa döndükleri zamanlarda, boydan boya hepsi özgürdüler...*" sözleriyle aktarmaya başladığı Med topraklarında, adil davranıp halkın gözünü boyayarak tiranlığı yeniden getiren Deiokes öykülerinde görüleceği üzere, özgürlüğün ve köleliğin bir kişinin veya grubun kararına bağlı olabileceği gösterilmiştir.

4.2.3. Tarih'te Yönetim Biçimleri

Herodotos *Tarih*'te yönetimin iki biçimini tanımlamıştır. Bunlar: Atina tipi demokrasi ve Pers tipi monarşi/tiranlık modelleridir. Herodotos'un her iki yönetim biçiminin, bazen olumlu, bazen de olumsuz yönlerine değinmiş ancak her ne kadar tiranlığın güçlü yönlerine dikkat çekse de demokrasinin ya da daha özelde isegoria, isonomia ve isokratia haklarının doğruluğunu, güzelliğini desteklediği ve özellikle eserinde sıkça övgüler dizdiği Atina'nın yönetim şeklini onayladığı görülmüştür. Herodotos'a göre özgürlük, Atina anayasası ya da Atina'nın demokratik değerleri ile ilgili değil, tiranlığın ve eşitsizliğin bulunamaması durumuyla ilgilidir (Saxonhouse, 1996: 45). Örneğin, Herodotos birçok Yunan şehir-devletinin özgür olmadığını vurgularken, demokratik olmayan, anayasası bulunmayan ve Yunan şehir-devletleri benzeri bir yönetimi bulunan Sparta'yı da özgür kabul etmiştir (Martin B., 2011: 46). Herodotos için eşitlik, demokrasinin en önemli karakteri ve iyi yönetimin temel faktörlerinden biri olmuştur. Onun perspektifinde, demokraside tüm insanlar eşittir (teorik olarak) ve toplumun tepesinde tek bir yönetici yoktur, monarşilerdeyse tiran diğer insanlardan üstündür ve eylemlerinden sorumlu tutulamaz. Herodotos'a göre eşitsizlik üzerine kurulmuş bir düzeni, eşitlik üzerine kurmaya çalışmak veya eşitlik üzerine kurulmuş bir sistemi, eşitsizlik üzerine kurmaya çalışmak doğal düzene aykırıdır (Saxonhouse, 1996: 34). Herodotos'un bu düşüncesi V. Kitapta Sosikles isimli bir karakterin, Lakedaimonluların siteleri tiranlığa zorlanması üzerine sarf ettiğini iddia ettiği sözlerinde açığa çıkmıştır (V. 92): ““Ah,” dedi gökyüzü yere inecek, yeryüzü havaya çıkacak ve gökyüzüne hükmedecek, insanlar denizde yaşamaya zorlanacaklar, balıklar da insanlar gibi yaşayacaklar, çünkü siz Lakedaimonlular, güçler arasındaki eşitliği kırıp sitelere tyranlığı, yani haksız ve eli kanlı bir şeyi diriltmek istiyorsunuz.”

4.2.3.1. Tarih'te Tiranlık ve Monarşi Kavramları

Herodotos'un eserinde tiranlık yönetiminin ve tiranların ne şekilde işlendiğine değinmeden önce “tiran, tiranlık” kelimelerinin ne anlama geldiğini açıklamak gerekmektedir. Tiranlık, modern dönemde tamamen olumsuz anlamda kullanılan ve en yakın anlamda “zorbalık” olarak tanımlanabilecek bir kavramdır. Modern bilim insanları, Yunanistan'da tiranlık yönetimini iki döneme ayırmışlardır (Ferrill, 1978: 385): M.Ö. 400 tarihine kadar süren birinci dönem, Yunan şehir-devletlerinin ilerlemesinde gerekli bir aşama olarak yorumlanmıştır. Oligarşinin, doğumla kazandırdığı ayrıcalıklı haklardan dolayı ortaya

çıkan varlıklı ve varlıksız aileler arasındaki fark, birinci tiranlık döneminde ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemde, ikinci dönemin aksine tiranlık yönetimleri bencil ve despot yönetimler olmamıştır. Hanedanlık ittifakları, diplomatik ilişkiler, ulusal tapınaklar, farklı şehir-devletlerin bir araya geldiği olimpiyatlar ve festivallerin teşvik edilmesi, sanat, edebiyat alanında gelişmelere olumlu etkileri sayesinde, birinci tiranlık dönemi Helen kültürünün gelişmesinde ilerici bir adım olarak yorumlanmıştır. M.Ö. 400'den sonra başlayan ikinci tiranlık dönemi ise, tiranların bencil, halktan kopuk, kendi çıkar ve zevklerine bağlı, yasaları tanımayan gibi olumsuz anlamların tamamını, diğer bir deyişle bugünkü tiran kelimesinin algısını oluşturan dönem olmuştur. Herodotos'un tiran sözcüğünü kullanırken hangi anlamda ele aldığı, literatürde tartışmalı bir konudur. Kimi bilim insanlarına göre Herodotos, tiran kelimesini "hükümdar (ruler)" anlamında tarafsız bir şekilde kullanmış, kimilerine göre tiranlıkla ilgili düşüncelerinin olumsuz olduğunun kesinliğine dayanarak "despot, zalim" anlamında kullanmış, kimilerine göre her iki anlamdan bağımsız kullanmış, kimilerine göre ise her iki anlamı da barındırarak kullanmıştır (Ferrill, 1978: 386-388).

Herodotos, eserinde monarşilerde kullanılan kral ya da imparator gibi anlamlara gelen "basileus" kelimesi ve benzerlerini toplamda 860 defa kullanmıştır. Diğer yandan "monark (monarchos)" kelimesini 19 defa, görece daha az kullanmıştır. "Tiran (tyrannos)" kelimesini ise 128 defa, monark kelimesinden çok daha fazla, basileus kelimesinden çok daha az kullanmıştır (Ferrill, 1978: 387-388). Basileus kelimesinin kullanımının daha fazla olmasının nedeni, Herodotos'un Pers İmparatorluğu dahil olmak üzere Küçük Asya ve Doğu krallarını, aynı zamanda Yunan topraklarında babadan oğula geçen hükümdarlıkları tasvir etmek için kullanmış olmasıdır. Ferrill (1978: 387-388), Herodotos'un *Tarih*'te basileus ve tyrannos kavramlarının eş anlamda kullanılmış olduğu iddialarını şu tespiti ile reddetmiştir: Herodotos 860 basileus sözcüğünün sadece sekiz tanesini "zorba" hükümdarları tasvir etmek için kullanmış, bu sekiz "zorba" nitelemesinden dördünü doğrudan alıntı yaptığı pasajlarda aktarmıştır ve bu alıntılarının tamamında "tiran" sözcüğü zorba hükümdarları tasvir etmek için kullanılmıştır. Herodotos, doğrudan alıntılarda basileus olarak bahsettiği hükümdarlardan, alıntı yapmadığı cümlelerde "tiran" olarak bahsetmiştir. Bu bilgiler ışığında Herodotos'un eserinde tiranlık ve monarşi kavramlarını nasıl değerlendirdiği yeniden incelenebilir.

Zaman zaman tiranların başarılarına değinen Herodotos, ancak adil ve yasalara bağlı olabilen tiranlık düzeninin doğru bir yönetim olabileceğini göstermiştir. Örneğin Atina'ya üç defa hükmeden tiran Peisistratos'un birinci dönemini hiçbir şekilde yozlaşmış ya da sert

olarak tasvir etmemiş olan Herodotos, aksine Peisistratos'un tiranlık yönetimini olumlu anlamlar taşıyan şu ifadelerle betimlemiştir (I. 59): “*Peisistratos böylece Atina'ya hâkim oldu, ama devlet yönetimine ilişmedi, yasaları değiştirmede; kenti yürürlükteki yasalara göre yönetiyor ve bunları bilgiyle, incelikle uyguluyordu*” Herodotos, bu pasajda Atina tiranını önceki pasajlarda olumsuz anlamda betimlediği biçimden uzak bir tutumla, halkı kendi açgözlülüğü için kasıp kavuran zalim bir tiran gibi göstermemiş ve adil bir yönetim anlayışının benimsendiği örneklerde, tiranlığın (yasalara bağlı kaldığı sürece) mutlak kötülük olmadığını düşündüğünü de göstermiştir. Her ne kadar Herodotos, tiranlığı saf kötülüğün hâkim olduğu bir yönetim şekli olarak görmese de iktidarın sınırlarını ve kusurlarını açıkça belirtmiş ve Peisistratos'un yönetimi altında Atinalıların “ezildiğini” (held down) ifade etmiştir. Herodotos, bu kelimeyi seçerek, insanların özgür olmadığını belirtmiş ve devrilmiş bir tiranlıktan bahsederken olumsuz bir çağrışım yapmıştır. Herodotos aynı zaman tiranlıklarda konuşma özgürlüğünün kısıtlı olması ve insanların tiranları ile konuşurken gerçekleri anlatmaktan korktuğunu da (Kral Serhas'ın danışmanlarının gerçeği anlatacak olurlarsa öldürüleceklerinden korktukları örneğinde olduğu gibi) belirtmiştir.

How ve Wells (1912: 338) Herodotos'un tiranlığa bakışını “*tahammülü olmayan bir siyahlık*” (unrelieved blackness) olarak tanımlamışlardır. Herodotos'a göre tiranlık, bir kişinin keyfi kuralları, yasanın ve düzenin eksikliği, tiranların şişirilmiş gururlarını tatmin etmek için insanların canlarının ve onurlarının feda edilmesini temsil etmektedir (III. 80.). Samos tiranı Polykrates'in başarılarını göz ardı etmeden sıralayan, onun isminin her yerde bilinmesinin nedenlerini açıklayan Herodotos, bunu yaparken Polykrates'in suçlarını da başarılarının yazıldığı pasajlara eklemeyi unutmamıştır: Samos'ta birliği bozarak adayı kardeşleriyle birlikte ele geçirme, ele geçirilen Samos yöneticisi kardeşlerinin birini öldürüp diğerini sürgün etme, çocukları esir alarak aksi bir durumda yakılmaları emrini verme, zenginliğine rağmen paraya doymayan açgözlülüğü, tanrılardan ve dostlarından gelen uyarılara rağmen bildiği yapma (III. 39-60, III. 120-126). Herodotos'un Korinth tiranının suçlarını da Polykrates gibi sıraladığı görülmüştür (III. 48-53, V. 92). Herodotos Korinth tiranlığını adaletsiz, kana susamış ve kaynakların israf edildiği bir yönetim şekli olarak tasvir etmiştir (III. 48-53, V. 92.). Bir diğer örnekte Herodotos, hâkim oldukları topraklarda yaşayan halklar özgürlük isterken, İyon topraklarını özgür bırakabilecek tiranlar, önlerindeki tek engel olan Dareios'un İskit topraklarından kaçışı olan köprüyü kendi varlıklarını, güçlerini ve zenginliklerini kaybetmemek için yıkmadıklarını aktarmıştır (IV. 137). Atina tiranı

Kleisthenes'in kendi soyundan olmayanları aşağılamak için domuz, eşek gibi son adlar eklemesi, tiranlığı zorla ele geçirmesi, halk için şartları zorlaştırması da bir diğer örnek olarak gösterilebilir (I. 59-64, V. 55, 56, 62-65, 94-96). Herodotos, tiranları tamamen aynı özellikleri taşıyan karakterler olarak tasvir etmemiş ancak bazı ortak özelliklerini vurgulamıştır. Onun tasvirinde, tiranlar şu özelliklerin tamamını taşımasalar da bazılarını kesinlikle taşırlar: Şiddete başvuran, vahşi, şehvetli, insanları sakat bırakan, keyfine düşkün, canî, adaletsiz, mantıklı düşünceden uzak ve önemli kararları belirsiz işaretlerle veren (Gray, 1996: 387). Herodotos'un anlatısında, tiranların kimileri şiddet eğilimli olmasından çok manipülatif, kimileri sadece aşırı derecede merhametsiz, kimileri canavarca merhametsiz ve aynı düzeyde adaletsiz, kimileri tüm ailesini katledecek kadar paranoyaktır. Ancak bu tiranların hiçbiri birebir aynı özelliklere sahip olarak resmedilmemiş, hepsi birbirinden farklı olumsuz özelliklere sahip yöneticiler olarak gösterilmiştir (Gray, 1996: 387-388). Yukarıda yer verildiği üzere, Herodotos tiran/tiranlık kelimelerini monarşi yönetimlerinin tamamını kapsayacak şekilde geniş kullanmamıştır. Özellikle Pers İmparatorluğu'nu ifade ederken kral anlamında basileus kavramlarını kullanan Herodotos, tyrannos kelimesini basileus anlamından farklı olarak, "yönetici (ruler)" anlamında değil, "zorba, zulmeden" anlamında kullanmıştır.⁸⁸ Basileus ve tyrannos kavramları birbirleri yerine, eş anlamlı olarak kullanılmazken, *Tarih*'te yalnızca 19 defa kullanılan monarchos sözcüğü Doğu'nun veya Yunan topraklarının kral ya da tiranları yerine kullanılmıştır (Ferrill, 1978: 397).⁸⁹

Herodotos, Otanes'in konuşmasında (III. 82.) çizdiği tiranlık görüntüsünün (gururlu, küstah, kıskanç, uygunsuz davranışlar, geleneklerin ve kanunların çiğnenmesi, kadınlara yapılan şiddet ve ahlaksızca öldürme dürtüleri) izlerini eser boyunca takip etmiştir. O, kralların veya tiranların olumlu yönlerini işaret etse bile, Otanes'in konuşmasında yer alan olumsuz davranışlardan birkaçını, bahsi geçen tiranın da uyguladığını göstermiştir. Örneğin, Atina yönetimini ele geçiren Peisistratos'a dair ilk izlenimler olumlu olarak yansıtılmıştır (I. 59.): "*Peisistratos böylece Atina'ya hâkim oldu, ama devlet yönetimine ilişmedi, yasaları değiştirmede; kenti yürürlükteki yasalara göre yönetiyor ve bunları bilgiyle, incelikle uyguluyordu.*". Ardından, yine Peisistratos hakkında kimi olumsuz izlenimler başka bir pasajda aktarılmıştır (I. 64): "...ve işte Peisistratos böylece ve üçüncü kez Atina'da egemen

⁸⁸ Herodotos'un tiranlık hakkında düşünceleri için ayrıca bkz.: Ferrill, A. (1978). Herodotus on Tyranny. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 27(3), 385–398.

⁸⁹ (I. 55, III. 80. (1. 2. 3. 4. Monarchos sözcükleri), III. 82 (5.-9.), V. 61. (10-11.), V. 92. (12.), V. 46. (13.-14.), VI. 23-24. (15.-16.), VII. 154. (17.), VII. 165. (18.))

oldu. Bir sürü paralı asker topladı ve bir de, hem kendi ülkesinden, hem Strymon madenlerinden sağladığı gelirle tyran'lığını iyice pekiştirdi; hemen kaçacak yerde kendisine karşı savaşmış olan Atinalıların çocuklarını. Rehin olarak toplattı..." Bir diğer örnek Mısır kralı Amasis hakkında bilgilerin verildiği pasajlarda yer alır (II. 174): "Kendisini paralarını almakla suçlayanlara karşı direnir, onlar da onu tutar, en yakın orakl'in huzuruna çıkarırlardı. Orakl, kimi zaman suçlu çıkarır, kimi zaman da onurunu korurdu. Kral olduktan sonra ise ne yaptı, bakınız: Onu suçsuz çıkaran ve onurunu koruyan tanrıları hor görüyordu; tapınaklarının bakımı için para vermiyor, semtlerine uğramıyor, kurban kesmiyordu; bunlar önemsiz tanrıları, orakl'leri yalancıydı. Ama hırsızlık suçlamalarından yakasını kurtarmasına meydan vermemiş olanlara çok saygılı davranıyordu; onlar gerçek tanrılarıydılar ve orakl'lerine güvenilebilirdi." Herodotos'un, Pers kralı Kambyzes'in askeri başarıları ve Mısır'ı fethetmesi gibi büyük başarılarını aktarmasının ardından, onun geleneklere ve yasalara yaptığı saygısızlıklardan yola çıkarak delirmiş olduğunu iddia ettiği pasaj Gammie'ye göre (1986: 188-195) bu bağlamda ele alınacak bir diğer örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, Herodotos'un tiranlıkla ilgili olumsuz gözlemlerini zamandan ve mekândan bağımsız yaptığını söyleyebiliriz. Herodotos, sadece zaman ve mekân olarak kendisinden uzak olan Mısır, Pers ve Medya tiranlarının olumsuz davranışlarını yazmakla kalmamış, çizdiği zaman çizelgesi yaşadığı döneme yaklaştıkça, izlediği tutumdan vazgeçmemiştir. O, daha yakın tarihte (Pers savaşlarının başladığı tarihler) ve daha yakın mekanlarda (Yunan tiranları) yaşamış olan tiranlarla da ilgili olarak olumsuz düşüncelerini, Yunan şehir-devletlerinin yönetimini kendi elinde toplamak isteyen kişiler hakkındaki olumsuz bilgileri ve hatta yönetimi ele geçirmek gibi bir gayesi olmasa da askeri kanatta yer alan isimlerin güçlendikten sonra doğru yoldan saptıklarını (bu kişi Yunanistan savaş kahramanı Themistokles bile olsa (IX. 109-110)) göstermiştir.

Herodotos, Atina'nın tiranlık altında ezilmesinin ardından özgürlüklerini ellerine aldıkları zaman daha çok büyüdüğünü ifade etmesi, özgürlüğün elde edilmesi için çabalamanın gerektiğine vurgular yapması, bir tiranın emri altında savaşan kölelerin zafer için yeterince çabalamayacağını ancak özgür kişilerin köle olmamak için gerekirse "mızrakla değil baltayla" savaşabileceklerini ifade etmesi gibi örneklerle şüphesiz Pers-Yunan savaşlarının sonucuna bir göndermede bulunmuştur (Shrimpton, 1965: 5). Herodotos, Pers İmparatorluğu'nun sayıca ezici üstünlüğü ve maddi anlamda büyük avantajlarına rağmen Yunan şehir-devletlerinin bu savaşlardan galip gelmesinin sebebi özgürlüklerine olan

düşkünlükleri ve savaşın sonucunun her vatandaşı kişisel anlamda etkileyecek olmasına bağlamıştır.

Eserde bahsi en çok geçen tiranlar hakkında yazılanları kısaca değerlendirirsek, II. Kitapta “deli” Kambyes anlatılır, Herodotos onun deli olduğunu düşünmektedir; yasalara, geleneklere, halkına ve akrabalarına karşı cani bir adam olan Kambyes aynı zamanda öz kardeşini öldürmüş, kendi geleneklerini çiğnemiş, iki kız kardeşiyle zorla evlenmiş, soylu bir ailenin çocuğunu soğukkanlılıkla öldürmüştür (Hdt. III. 35-36.). Kambyes’in ardından Samos tiranı Polykrates’in hikayesi gelmektedir ve bu hikayedeki tiran deli olduğu düşünülen Kambyes’e yardımlar göndermiş, ihtiya ı olur diye kendi halkının çocuklarını zincirlemiş ve çocukları yakmakla tehdit etmiştir (Hdt. III. 44-45.). Ondan sonra ismi geçen tiran Periander karısını öldürmüş, kayınpederiyle savaşa girmiş bu savaşta oğlu ölünce intikam olarak en gözde ailelerin 300 çocuğunu alarak hadım ettirmek için Lidya’ya yollamıştır (Hdt. III. 48-53.). Smerdis ise Pers soylu kadınlarıyla yatarak kendi geleneklerine göre çok büyük bir suç işlemiştir (Hdt. III. 69.). İmparator Dareios, bizzat Herodotos tarafından büyük savaşçı onurunu hak ettiği söylenen büyük kral (Hdt. VI. 98.), Pers İmparatorluğu’nun en büyük ve en zengin günlerini başlatan kişidir. Ancak, büyük kralın da şu su ları işlediği görülmektedir: kendisine Pers topraklarını yönetme hakkını veren yediler meclisinin bir  yesi olan İntaphernes’i görevlilerini yaraladığı gerekçesiyle hapsedmiş, bir oğlunu bağışlayarak tüm ailesini katletmiş (Hdt. III. 118-119.), Pers satrapını ve valisini öldürtmüştür (Hdt. IV. 166., III. 126-129.). Aynı zamanda Dareios imparatorluğu hileyle kazanmıştır (Hdt. III. 85-87.),  l lere saygısızlık yaparak mezarın içinden hazine çıkarmaya çalışacak kadar a ğ zl d r (Hdt. I. 187.), bilgece tavsiyeleri çoğu zaman reddetmiş ve aceleci kararlar vermiş (Hdt. III. 71.), ele geçirdiği kimi yerlerde onurunun zedelendiği olursa canice kararlar vermiştir (III. 159.), keyfi olarak insanları öldürmüş (Hdt. IV. 84.), kendi askerlerinin yüzlerce hatta binlercesini kolayca harcamış (Hdt. III. 157., IV. 135.). Herodotos, I. Kitabında bir Pers vatandaşının tek bir suçtan dolayı kral tarafından dahi  ld r lemeyeceğini açıkça belirtmiştir (Hdt. I. 137.) ve Dareios kendi yasalarını defalarca çiğnemiş, Otanes’in tiran tanımına uyan birçok suçu işlemiştir.

Sonuc itibariyle Herodotos’un yönetimin keskin yasalarla sınırlı olamayacağı her yönetimde ihlallerin olabileceğini düşündüğünü, tiranlık kelimesini zorbalık anlamında kullandığını, yöneticilerin olumlu ve doğru davranışlarına rağmen çoğu zaman okuyucularında olumsuz izler bırakacak hikayeleri atlamadığını ve tiranlık yönetimine

tamamen karşı olduğunu söyleyebiliriz. Monarşi, tiranlık, imparatorluk veya tek yönetici, ismi ne olursa olsun yöneticiler yasalarla sınırlandırılmadığı sürece Herodotos için tamamen olumsuz bir yönetimdir. Aksi yönde savunmasını da şu şekilde açıklayabiliriz: Herodotos'un Sparta krallarının ayrıcalıklarına da özel olarak ayrı bir parantez açarak anlattığı pasajlarda dahi kralların yetkilerinin sınırları açıkça belirtilmektedir (VI. 56-60.) ve Sparta krallıkla yönetilse dahi yasalarına çok sadık olduğu, kralların dahi yasaları çiğneyemeyeceği, aksi durumda onların da yargılanabileceği belirtilir. Herodotos Sparta krallarından yasaları çiğneyen bir örnek vermekten de çekinmez ve bu örnekte ismi geçen Kleomenes'in en nihayetinde delirmesine yol açan öyküyü anlatır (Hdt. VI. 74-85.). Tarih'te Sparta'nın krallıkla yönetilmesine rağmen, öncesinde altı çizilerek yasalardan sapmadığını aktaran Herodotos, eseri boyunca Spartalıları savaşçı, doğrucu, yiğit, özgürlüklerine düşkün, cesur ve olumlu bir görüntü altında aktarır. Herodotos krallığa ya da monarşiye karşı değildi, ancak tiranlığa, daha doğrusu “zorba” anlamında kullandığı tiranlığa kesinlikle karşıdır. Onun için en doğru yönetim şeklinin ne olduğunu söylemek oldukça güçtür ancak en değerli şeyin yasalar olduğunu söylemekte hiçbir tereddüt bulunmamaktadır. Onun görüşü Pindaros'tan alıntı yaptığı şu dizelerde gizlidir “*Pindaros'un şu dizesi ne kadar doğrudur: “Yasa, dünyanın kraliçesi”* (Hdt. III. 38.).”

Yukarıda yer alan bilgiler doğrultusunda, Herodotos'un tiranlık ile ilgili düşünceleri şu şekilde sıralanabilir: (1) Her ne kadar Herodotos tiranlarla ilgili olumsuz düşüncelere sahip olsa da elinden geldiği kadar objektif olmaya çalışmış, bu bakımdan krallar ve tiranlar hakkında hem olumlu hem de olumsuz gözlemlerini aktarmaya çalıştığı görülmüştür. (2) Herodotos, tiranlık kavramının zaman içerisinde “hükümdar” anlamından “zorba” anlamına evrimini görmüş ve eserinde bu kavramı özenle kullanarak, halka zulmeden yöneticileri betimlemek için kullanmıştır. (3) Herodotos, kimi Doğu tiranları için olumlu gelişmeleri ardı adına sıralamış ve bu sıralama doğrultusunda kimi tiranların yönettikleri topraklara kattıkları büyük işlerin, onların “zorbalığından” daha büyük olduğunu göstermiştir (örneğin Dareios). Öte yandan, bu durum Yunan topraklarında yaşamış hiçbir tiranın öykülerinde aynı doğrultuda ilerlememiş, Yunan tiranlarının da olumlu işleri sıralanmış olsa da onların “zorbalıklarının” yöneticiliklerinin önüne geçtiği görülmüştür (Örneğin Peisistratos). Bu sebeple, Herodotos'un, Doğu'nun yaygın yönetim biçimi olan tiranlık ile yönetilmesini normal karşıladığı düşünülmektedir. Ancak özellikle “özgürlüğün ne demek olduğunu

bilen”⁹⁰ Yunan halklarının tiranlık ile yönetildiklerinde hep daha kötü sonuçlar aldıklarını vurguladığı ve bu topraklarda yer alan şehir-devletlerinin yasalara sadık olması gerektiğinin mesajını vermeye çalıştığı düşünülmektedir. (4) Herodotos’un aktardığı öykülerde verdiği mesajlardan yola çıkarak, Yunan tiranlıklarının yalnızca yasalarla sınırlandırıldıkları zaman faydalı olabileceklerini, ancak tiranların yönettiği şehirlerde yasaların içselleştirilmediği durumlarda, tiranların yasaları tanımak gibi bir zorunluluğu olmadığını vurgulandığı görülmüştür. Bu durumun örnekleri, yasaların içselleştiği ve yerleştiği Sparta’da hükümdarların yasaları tanımaması halinde bu görevden uzaklaştırıldıklarının aktarıldığı (VI. 74-85) ve Peisistratos’un birinci tiranlık döneminde yasalara bağlı, adil bir yönetimle Atina’nın gelişmesine yardımcı olurken, ikinci ve üçüncü tiranlık dönemlerinde yasaları tanımayarak halkı ezdiğinin ve yönetimde kalmaya devam ettiğinin aktarıldığı pasajlarda (I. 58-64) görülmüştür. (5) Herodotos, Pers meclisinde demokrasi tartışması olarak bilinen pasajda (III. 80) tiranlık sistemini eleştirdiğini iddia ettiği Otanes’in ağzından eser boyunca takip ettiği bir tiranlık eleştirisinde bulunmuştur. Otanes’in şu sözleri Herodotos’un tiranlığa bakış açısının kusursuz ifadesidir ve Herodotos eser boyunca bahsettiği tiranların olumsuz özelliklerinin eksiksiz listesidir (III.80) : *“Kambyses’in, çılgınlığı ve küstahlığı nerele kadar götürdüğünü biliyorsunuz, Mag’ların saygısızlıklarını da denediniz. Bir kimseye hiçbir hesap verme külfetine katlanmadan dilediğini yapmak imkanını veren monarşide sürekli bir denge kurulabilir mi? Bu kadar gücü kuvveti dünyanın en akli başında adamına verseniz, o bile sapıtır. Kendini beğenmişlik uğursuz bir şeydir, eldeki güç onu besler ve haset insanoğluna daha doğduğu andan pençesini geçirir. Bu iki kusur insanı canavar haline getirir; cinayetlerin yarısı kendini beğenmişlikten, öbür yarısı hasetten gelir. Ama ne ? diyeceksiniz, bir tyran kimseyi kıskanmaz, çünkü onun her şeyi vardır. Oysa tam tersine, haset ve tyranlık iç içedir ve yurttaşın zararına işler; iyi insanları kıskanması için onların sadece var olmaları bile yeter, kentlerde kötülerden başkasını sevmez; iftira onun katında iyi bir şeydir. Ama en büyük tutarsızlık şuradadır: Saygı gösterirsiniz daha çoğunu ister, daha çoğunu gösterirsiniz, bu sefer de dalkavuk der. Daha acısını, daha kötüsünü de söyleyeyim: Atalardan kalma görenekleri , bozar; kadınların ırzına geçer, karar olmadan adam öldürür.”*

⁹⁰ VII. 135: *“...kölelik nedir, bunu biliyorsun, ama özgürlüğün ne olduğunu, tatlı mıdır, acı mıdır, hiç tatmadın, bilemezsin. Eğer bir gün tadarsan onu, mızrakla değil, baltayla savunmamızı öğütlersin bize.”*

4.2.3.2. Tarih'te Demokrasi ve Sivil Güç Kavramları

Herodotos'un Atina siyasetine dair anlatılarının doğrudan Atina kaynaklarından alındığı düşünülmektedir. Burada temel sorun, Atina kaynaklarının güvenilirliği meselesidir. Jacoby, Herodotos'un Atina anlatılarının dayanağının doğrudan Atina polis kaynakları değil, bir grup aristokratik ailenin kaynakları olduğunu ileri sürmüştü ve bu iddia uzun süre kabul görerek, onun anlatılarına tam anlamıyla güvenilemeyeceğinin düşünülmesine neden olmuştur (Forsdyke, 2001: 330). Ancak daha sonra, Rosalind Thomas'ın Yunanistan sözlü geleneklerine dair büyük çalışmasıyla bu düşünce tersine dönmüştür. Thomas, Herodotos'un eserinde Atina'nın Peisistratos tiranlığından nasıl kurtulduğuna dair anlatısının sadece aristokratik ailelerin kaynaklarına dayanmadığını, polis kaynakları ve aile kaynaklarının da dahil olduğu çeşitli kaynaklara dayandığını ortaya çıkarmıştır (Forsdyke, 2001: 331). Dolayısıyla Herodotos'un eserinde Atina demokrasisine dair anlatılar, yalnızca Tarih özelinde değil, daha genel anlamda doğruluğu kanıtlanmış bilgiler olarak kabul edilmektedir.

Herodotos demokrasiyi nasıl değerlendiriyor? Hangi özelliklerini benimsiyor? Demokrasi yönetimini olumlu mu yoksa olumsuz çağrışımlarla mı kullanıyor? Demokrasi tanımı nedir? Bu soruların cevapları Tarih'in farklı bölümlerinde yer alan farklı pasajlarda yer almaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle demokrasiye atıfta bulunulan pasajlardan bahsedilecek ve ardından bu pasajlar yorumlanacaktır. Höffe (2007:121), Herodotos'un demokrasiyi Atina için sadece bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda Atina'nın kolektif kimliğini oluşturan unsurlarından biri olarak gördüğünü iddia etmiştir. Buna göre, Atina'nın kolektif kimliği şu unsurlar çevresinde oluşmuştur: (1) soy, (2) dil, (3) din, (4) yaşam biçimi, (5) bölge, (6) siyasi birlik. Demokrasi, Atina'nın siyasal birliğin sağlanabileceği yegâne yönetim biçimi olarak yorumlanmış, özellikle Atina tiranlığının 3. Döneminden itibaren, Atina'nın her anlamda geriye gittiği görülmüş, bu sebeple demokrasi yönetim biçimi her anlamda öne çıkmıştır. Herodotos, Pers tartışmasında (III. 80.) tiranlık yönetimini eleştiren Otanes'in, demokrasi ile ilgili şu söylemlerde bulunduğunu ileri sürmüştür: "... *Buna karşılık halk idaresi, en başta adı güzel, İsonomi, yasalar karşısında eşitlik. İkincisi hükümdarın aşırılıkları bunda yok; yöneticiler kur'a ile seçilirler; yöneticiler sorumluluk taşırlar; her karar kamuya dayanır. Benim önerim bu, monarşiyi bırakalım, halk yönetimine geçelim; zira, her iyilik halk yığınlarındadır.*" Yukarıda açıklandığı üzere, Herodotos, bu pasajda geçen isonomia kelimesiyle demokrasiye atıf yapmıştır. Yine yukarıda belirtildiği üzere Herodotos için yönetimin en önemli bölümü yasalar ve yasalara bağlılık konuları olmuştur. Herodotos,

bu pasajda Otanos'un ağızından demokrasinin faydalarını: yasalar önünde eşitlik, yöneticilerin aşırılıklarının bulunmaması, yöneticilerin sorumluluk hissetmesi ve kararların kamu yararına olması olarak sıralamıştır. Bir başka pasajda, Dareios sayesinde yönetimde kalan tiranların, güçlerini Dareios'a borçlu oldukları için onun İskit topraklarında öldürülmesinin önüne geçtikleri, Dareios'un kaçış köprüsünü korudukları aktarılmış, bu pasajda tiranlık kelimesi olumsuz anlamda kullanılırken, İyon şehirlerinin "demokrasi sevdasında" oldukları aktarılmıştır (IV. 137): "*Dareios'un gücü kırılırsa, ne kendisi Miletos'luların, ne de öbürleri öbür ulusların başında kalabilirlerdi; bu sitelerin hepsi de tyranlığı kaldırıp demokrasi kurmak sevdasındaydı.*" Herodotos'un, Alkmaionidler ailesinin Atina'ya ihanet ederek, onları barbarlara hedef olarak göstermiş oldukları iddialarına karşı çıkmış olduğu pasaj, onun demokrasi hakkında görüşlerinin yorumlanabileceği bir diğer bölüm olmuştur. Bu bölümde Herodotos, Alkmaionidler'in Atina'ya ihanet etmiş olamayacaklarını savunmuş ve onların tiranlıktan yeteri kadar bela görmüş olduklarını, tiranlıktan kurtulmak istediklerini, hatta Atina'nın özgürlüğünü borçlu olduğu kurtarıcı ailenin Alkmaionidler olduğunu aktarmıştır (VI. 121-124.). Alkmaionidler'in Atina demokrasisine ihanet etmemiş olmasını, bu ailenin saygın ve onurlu insanlardan oluşması sebebiyle mümkün olmayacağını aktaran Herodotos'un, önceki onlarca pasajda tiranlığa karşı çıkan ve özgürlüklerini savunan ulusları onur ve saygı ile bağdaştırdığı görülmüştür: "*Ama denilecek, belki de Atina demokrasisine karşı hınçlıydılar da bu yüzden yurtlarına ihanet etmeye kalkıştılar. Nasıl yani? Atina'da onlar kadar saygı gören, onlar kadar onurlu kimse yoktu ki.*" (VI. 124.). Herodotos, Atina'nın özgürlüğünü Alkmaionidler'e borçlu olmasının bir diğer nedenini, demokrasi yönetiminin yerleşmesi ve kabilelerin organizasyon işlerinin bu aileye borçlu olmalarıyla açıklamıştır (VI. 131.).

Herodotos'un, Peisistratos yönetimindeki Atina'nın "ezildiğini-bastırıldığını-sindirildiğini" (held down) ifade ettiği pasajda (I. 59), özellikle olumsuz anlamda bir sözcük kullandığı düşünülmektedir.⁹¹ Forsdyke (2001: 332-333), Herodotos'un tiranlık yönetiminin olumsuz çağrışımlarını canlandırmak, demokrasi ve tiranlık arasındaki zıtlığı göstermek, özgür demokratik toplumların gücünün aksine, tiranlık yönetimindeki halkların zayıflığını ortaya koymak için bu fiili kullandığını ileri sürmüştür. I. Kitapta yer alan bu pasajda

⁹¹ Held down (bastırmak, ezmek, baskılamak) olarak İngilizceye çevrilen κατέχεi kelimesinin olumsuz anlamda kullanıldığını başka bir örnekte görmek mümkündür. Herodotos, Atina'da demokrasinin kurulmasına yardım eden Spartalıların, daha sonradan yardım ettikleri için pişman olmalarını ve yeniden tiranlık yönetimi kurma isteklerini bir kez daha κατέχεi fiili ile ifade etmiştir (V. 91.) (Forsdyke, 2001: 334).

Peisistratos yönetimi Herodotos tarafından ilk defa ele alınmış ve bu yönetimin devrilmesiyle ilgili yorum V. Kitaba saklanmıştır (V. 78): “*Atina bu felaketten büyümüş olarak çıkıyordu; özgürlüğün ve eşitliğin değerli şeyler olduğu, bir kez için değil, her zaman için ne kadar doğrudur! Tyranlar yönetimindeki Atina, askerlik bakımından, komşu ulusların hiç birisine üstün değildi; tyranlarından kurtulunca çok öne geçti; bu da şunu gösterir ki, bir efendinin buyruğu altında, yurttaşlar istekli davranmazlar, çünkü bir efendi için çalışmaktadırlar, oysa özgür oldukları zaman, artık kendi öz çıkarları haline gelmiş olan şeyi canla başla savunurlar.*” Bu pasaj, Herodotos’un eserinde demokrasiye yönelik düşüncelerinin en açık şekilde ifade edildiği bölüm olarak görülmektedir. Herodotos bu pasajda, ne Otanés ağzından demokrasinin işlevlerini ve olumlu yanlarını sıralamış, ne de kendisinden önceki dönemlerde yaşanan gelişmelere atıfta bulunarak üstü kapalı mesajlar vermiştir. Doğrudan, I. Kitapta “ezildiği” ifade edilen Atina’nın “yükselişi” ve bu yükselişin nedeni açıklanmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, Herodotos Atina’nın tiranlıktan kurtulmasının ardından güçlenmesinin nedeninin vatandaşlara verilen temel hakların temin edilmesine bağlamış, önce isegoria (konuşma eşitliği) ardından özgürlük kelimelerini seçerek, demokrasinin yasalarla sağladığı hakları elde eden vatandaşlar için önemini vurgulamıştır.

Demokrasinin yerleşmesinin ardından yükselişe geçen Atina’nın Lakedaimonlular tarafından fark edildiğini ve Lakedaimon tarafından rakip olarak görülmeye başlandığını aktaran Herodotos, bu durumu şu ifadelerle açıklamış (V. 91): “*...Atinalıların çoğalmış olduklarını ve kendi uyrukları olmaya hevesli olmadıklarını gören Lakedaimon’lular, özgür bir Atina halkının kendileri karşısında bir ağırlık olarak meydana çıkacağını, oysa ki bir tyrana baş eğerlerse güçlerini yitireceklerini ve o zaman kendi uyrukları olabileceklerini hesapladılar...*” ve ardından Lakedaimonlular Atina’yı gücünden etmek için eski tiranlarını çağırarak demokrasiyi kaldırma planları yaptıklarını, ancak bu planın mecliste yapılan tartışmaların ardından hayata geçirilemediği aktarılmıştır. Herodotos, bir kez daha demokrasiye kavuşmuş olan Atina’nın gücünü yönetim biçimine bağlamış ve demokrasinin ortadan kaldırılarak, tiranlığın yeniden gelmesi durumunda Atina’nın gücünü kaybedeceğini ileri sürmüştür. Herodotos, Lakedaimon’un Atina’ya tiranlığı yeniden getirme planlarının yanlışlığını mecliste bir konuşmacı olan Korinthoslu Sosikles ağzından dile getirmiştir (V. 92): “*Ah, dedi, gökyüzü yere inecek, yeryüzü havaya çıkacak ve gökyüzüne hükmedecek, insanlar denizde yaşamaya zorlanacaklar, balıklar da insanlar gibi yaşayacaklar, çünkü siz Lakedaimon’lular, güçler arasındaki eşitliği kırıp sitelerde tyranlığı, yani haksız ve eli kanlı*

bir şeyi diriltmek istiyorsunuz. Eğer sitelerin tyranlar eliyle yönetilmesini uygun buluyorsanız, önce siz başınıza bir tyran geçiriniz, öbürlerine sonra sıra gelsin; ama hayır, siz onu kendiniz için istemiyorsunuz, aman Sparta'ya girmesin diye bakıyorsunuz, istediğiniz sadece onu müttefiklerinize zorla kabul ettirmektir. Eğer onu siz de bizim gibi denemiş olsaydınız, nasıl bir şey olduğunu bilir ve başka türlü konuşurdunuz.” Bir kez daha görüldüğü üzere, Herodotos Atina'nın gücünün demokrasiden geldiğini, daha doğru bir ifadeyle tiranların bulunmamasından kaynaklandığını düşünmüştür. Onun için özgürlük, zorba yönetimlerin olmadığı, yasalara bağlı, keyfi ceza ve uygulamaların bulunmadığı bir sistemde sağlanabilir. Böyle bir sistem içerisinde, V. 78'de ifade edildiği üzere, vatandaşlar özgür oldukları zaman, kendi öz çıkarları haline gelmiş olan şeyi canla başla savunur ve onun için mücadele ederler. Bu pasajın bir diğer önemi, Herodotos'un demokrasiye bakışının Atina merkezli olduğunun anlaşılmasını sağlamasıdır. Yine bu pasajdan yola çıkılarak, Herodotos'un başvurduğu kaynakların, aristokrat ailelerin kayıtlarıyla sınırlı olmadığı, aynı zamanda onun Atina'nın resmi kaynaklarına da başvurduğu ileri sürülmüştür (Forsdyke, 2001: 337-341)

Herodotos'un eserinde sivil güç kavramının değerlendirilmesi yine bu pasajlar üzerinden yapılmıştır. O, sivil gücün ortaya çıkabilmesi için vatandaşların kendi çıkarları için çabalayacakları bir sistem ile yönetilmeleri gerektiğini belirtmiştir (V. 78): *“Bir efendinin buyruğu altında, yurttaşlar istekli davranmazlar, çünkü bir efendi için çalışmaktadırlar, oysa özgür oldukları zaman, artık kendi öz çıkarları haline gelmiş olan şeyi canla başla savunurlar.”* Bu pasajda, Herodotos'un tiranlık yönetimi altında ezilmek, baskılanmak, bastırılmak anlamlarına gelen fiili kullanmış olması, vatandaşların özgürlüklerini kaybetmiş olmalarıyla bağdaştırılmış ve özgürlüklerini kaybeden vatandaşların efendileri için çalışmak/savaşmak konusunda yeterince istekli olmayacakları ifade edilmiştir (Forsdyke, 2001: 354). *Tarih*'te Pers yöneticilerinden korkan satraplar, valiler ya da komutanların yanlış kararlara sürüklendikleri, kimi halkların tiranın kararlarıyla yok oldukları görülmüş, ancak başta Atina olmak üzere Yunan şehir-devletlerinin kendi özgürlükleri ve öz çıkarlarını korumak için canla başla mücadele ettikleri ve bu motivasyon sayesinde öncelikle Pers-Yunan savaşlarını kazandıkları, ardından şehirlerin gelişerek büyüdüğü ve vatandaşların refaha kavuştukları aktarılmıştır.

Sivil güç kavramı bağlamında ele alınabilecek bir diğer pasaj, Serhas'ın Yunanistan seferi öncesinde Demaratos'a "Yunanlılar karşımda duracaklar mı?" sorusuna verilen yanıtta görülmüştür: *"Yunanistan yoksullukla süt kardeşidir; akıllı ve güçlü bir öğrenimin ürünü olan Erdem, ona zorla kabul ettirilmiş bir konuktur; kendisine onur sağlayan bu Erdem sayesinde ki yoksulluğa karşı kendisini savunabilmektedir; tyranlığa karşı da kendini böyle korur... önce şunu haber vereyim ki, senin Yunanistan'ı köle haline getirecek olan yasalarını asla kabul etmeyeceklerdir; bir de şunu söyleyeyim, hatta bütün Yunanistan senden yana çıksa, onlar gene de sana karşı savaşıacaklardır. Sayıları mı? Böyle durumlarda onlar sayıyı düşünmezler; bin kişi de kalsalar gene savaşa girerler; daha çok da olsalar, daha az da olsalar aynı şekilde dövüşürler (VII. 102.)."* Bu yanıt Serhas'ın verdiği karşılık alaycı olmuş ve özgür yurttaşların daha gevşek davranacaklarını ifade etmiştir: *"Eğer sivil milis sizde bütünü ile sahiden bu anlattığın gibi ise⁹²... Bin kişi, on bin, hadi elli bin diyelim, üstelik hepsi de özgür ve bir kişinin buyruğunda "değil, şu gördüğün kuvvetle başa çıkabilir mi?... Hatta belki, bizde olduğu gibi, bir tek adamın buyruğu altında olsalardı, doğaya karşın, daha büyük bir güç gösterebilirlerdi; o zaman sayıca az olsalar bile, kendilerinden daha çok sayıda düşmana karşı zorla ve kamçı altında yürütülebilirlerdi. Ama özgürlük onları gevşek davranmaya iter... (VII. 103.)."* Demaratos son defa söz almış ve Serhas'a yanıt olarak şu sözleri aktarmıştır: *"Özgürdürler, evet, ama her noktada değil; onların da bir efendisi vardır, o da yasadır, senin adamların senden ne kadar çekinirlerse onlar da yasadan öyle çekinirler. Çekinmek olmasa bile yasanın buyruğuna körü körüne boyun eğerler. (VII. 104.)."* Bu konuşmalar Tarih'te Yunanistan seferinin başladığı bölümlerden hemen önceki pasajlardır. Herodotos seferin hemen öncesinde Serhas'ın kendisine, ordusuna güvenini ve aynı zamanda özgür insanları küçümsediğini göstermiştir. Sivil milis olarak çevrilen bölümde de görüleceği üzere, Herodotos Yunanistan topraklarında yer alan vatandaşların yoksulluktan ve ölmekten çekinmeden kendileri için yararlı olacak olanı yapacaklarını ifade etmiştir. Dikkat çekici bir diğer nokta, Serhas'ın, Yunanistan'ın tek adamla yönetilmesi durumunda savaşı kazanma şanslarının daha yüksek olacağını düşündüğünü aktarmış olmasıdır. Tüm bu noktalar tek başına bir anlam ifade etmiyor gibi görünüyorsa da Serhas'ın bu savaştan ağır bir yenilgi ile dönmüş olması, Pers İmparatorluğu'nun bulunduğu anakaranın dışına, Avrupa'ya, yeni bir sefer düzenlenmemiş olması ve Herodotos'un tüm bu tarihsel gelişmeleri halihazırda biliyor oluşu açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Tüm bu konuşmalar içerisinde Serhas'ın

⁹² Rawlinson çevirisinde yurttaşların gücü anlamına gelen fellow-citizen ifadesi kullanılmıştır (2013, s. 465).

tüm öngörülerini yanlış çıkmış, özgür insanlar gevşek davranmamış, aksine kendi çıkarları için canla başla mücadele etmişler ve bu savaşın gidişatını belirleyen en önemli kararlar her zaman meclislerden (başlarında tiran olmadığı için) çıkmıştır. Serhas ise kendi emirlerinden vazgeçmemiş, danışmanlarının uyarılarını dinlememiş, ordusu sayıca üstün olmasına rağmen öz çıkarları olmadan köle olarak katıldıkları bu savaşlarda isteksizce savaşmış ve nihayetinde savaşlar Perslerin ağır yenilgileriyle son bulmuştur. Herodotos'un eserinde günümüzde kullanılan sivil güç kavramının benzeri bir kelime bulunmamasına rağmen, tiranlık yönetimleri altında sivil güçsüzlük/eksiklik olarak ifade edilen, demokrasi ile bağlantılı durumlarda ise başta özgürlükleri olmak üzere kendi öz çıkarlarını korumak isteyen ve bunu başarabilmek için birlik olarak hareket eden vatandaşların isteklikleri üzerinden dolayı yoldan bir sivil güç kavramının kullanıldığı görülmüştür.

Bu bölümler doğrultusunda, Herodotos'un demokrasi ve sivil güç konularında görüşlerine dair şu çıkarımlarda bulunulabilir: (1) Herodotos'un açık delillerle demokrasiyi desteklediği sonucuna varılamasa da onun yasalara verdiği değer açıkça görülmektedir. Herodotos'un anlatısında, Yunan şehir-devletlerinin özgür konuşma, temsil edilme ve yasalar önünde eşitlik haklarının meclislerde uygulanmasıyla Pers savaşlarının kırılma noktaları yaşandığı vurgulanmış ve Persler ağır yenilgiler almışlardır. Bunun haricinde Pers İmp. Serhas'ın yasaları tanımaması, gelenekleri yok sayması, mecliste öne sürülen fikirleri reddetmesi vb. "yasalarca sınırlanamayan" davranışlarından dolayı ordusu ağır yenilgiler almış, Herodotos İmp. Kambyzes'i yasaları ve gelenekleri çiğnemesi nedeniyle "deli" olarak tanımlamıştır. (2) Halikarnas tiranı tarafından sürgün edilen ve yine aynı tiran tarafından amcası katledilen Herodotos, yöneticilerin başına buyruk hareketlerinin sonuçlarını eser boyunca vurgulamış, bir tiran portresi çizmiş ve bahsi geçen her tiranın yasalarca sınırlanmadıkları zaman çizilen portrede yer aldığını göstermiştir. (3) Atina'ya sempatisi olduğu bilinen Herodotos, bu şehrin demokrasisini övmüş, demokrasiye bağlı yasalar doğrultusunda Atina vatandaşlarının elde ettiği hakların ve özgürlüklerin Atina'nın Yunan şehir-devletlerine liderliğinin önünü açtığına göndermelerde bulunmuştur. (4) Demokrasi ile yönetilmeyen Sparta örneğinden yola çıkarak, yöneticilerin yasalarla sınırlandırıldığı durumlarda, o şehrin yönetim biçimi demokrasi olmasa da adil ve özgür olabileceğini vurgulamıştır. (5) Herodotos, demokrasi veya yasalara bağlı krallıklarda, vatandaşların mücadele ettikleri sorunları benimsedikleri ve karşılıklarına çıkan sorunları (baskı, savaş, yasaların ihlali, şehrin büyümesi, genişleme, ekonomik kalkınma) kendi öz çıkarlarına

yapılmış bir saldırı olarak gördüklerini, dolayısıyla bu yönetimler altında sivil güce bağlı bir direncin oluştuğunu gözlemlemiş ve sivil gücün oluşması için halkın özgür olması (köle olmaması) gerektiği çıkarımlarında bulunmuştur. (6) Bir gezgin olarak Asya topraklarında demokrasi, zorbalık ve imparatorluk yönetimlerini görmüş olan Herodotos, ticaret, hayvancılık, tarım vb. farklı ekonomilere dayanan şehirleri ziyaret etmiş, dinlemiş olduğu tüm hikayeler ve edinmiş olduğu tüm bilgiler ışığında vatandaşların temel haklarının korunması gerektiğini, zorbalığa varan yönetimlerin değiştirilebileceğini, yasalara bağlı monarşilerde (Sparta örneği) düzenin ve adaletin sağlanabileceğini görmüştür. Tüm bu gözlemler ve bilgiler sonucunda, Herodotos'un hayranlığının Atina'ya yoğunlaşmış olması, diğer şehirlerden en büyük farkı demokrasiyle yönetilmesi olan Atina'yı öne çıkarmakta ve Herodotos için yasalara bağlılığın görüldüğü büyük bir şehrin, komşularına göre daha iyi konuma ulaşması ve topraklarını büyütmesi olumlu izlenimlerini kuvvetlenmesine neden olmaktadır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Herodotos'un hayatına ilişkin elimizdeki bilgiler kısıtlıdır ancak bu konu tamamen karanlık değildir. Herodotos'un çağdaşı veya yakın dönem yazarlarının Herodotos hakkında verdiği bilgiler, dönemin önemli olaylarının yer aldığı kroniklerle kıyaslanarak Herodotos'un hayatına ilişkin bir kronoloji bilgisi elde edilmiştir. Literatürümüzde, Herodotos'un hayatına ilişkin bilgiler için en çok başvurulanan kaynak Suda Sözlüğü'nde yer alan bilgilerdir ancak güncel çalışmalar Suda Sözlüğü'nde yer alan bilgilerin büyük çoğunluğunun yanlış olduğunu göstermektedir. Bu noktada Hicks, Lateiner, Dahlmann, Jacoby, Fornara, How ve Wells gibi akademisyen ve yazarlar Suda Sözlüğü'nde yer alan hatalı ve eksik bilgileri düzelterek ve tamamlayarak Herodotos'un hayatına ilişkin önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Antik Çağ tarihçilerinin hayatında onun politik görüşünü etkileyebilecek kırılmalar göz önüne alınmalı ve eserleri bu bilgiler ışığında değerlendirilmelidir. Örneğin, Herodotos'un Halikarnas tiranı tarafından sürgün edilmesi, amcasının aynı tiran tarafından idam edilmesi ve Herodotos'un Halikarnas'ta yaşanan tiranlık devriminde rol olması gibi etkenlerin bilinmesi, onun tiranlığa karşı tavrının anlaşılabilmesi için önemli ipuçları vermektedir. Bu doğrultuda, bahsi geçen akademisyen ve yazarlar Herodotos'un hayatına ilişkin ortaya koydukları önemli çalışmalara yer verilmiş, onun tarihçiliğine etki etmiş olabilecek, literatürde yer almayan bilgiler ve çıkarımlar ortaya konulmuş ve Herodotos'un hayatına ilişkin literatürümüzde yer alan boşluğa katkıda bulunulmuştur. Herodotos'un eserinin değeri, spesifik alanlarda yapılmış inceleme eserler doğrultusunda anlaşılmış ve Tarih disiplinler arası bir konuma yerleşmiştir. Bu nedenle çalışmada, Herodotos'un eseri uluslararası ilişkiler disiplininin sınırları içerisinde incelenmiş, bunun yanı sıra Tarih'in içeriğine dair geniş bir inceleme yapılmış ve farklı alanlarda yapılabilecek Tarih incelemelerinin eksikliğine dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Antik Çağ'dan Roma Dönemi'ne kadar büyük ilgi toplayarak ün kazanan Herodotos'un eseri *Tarih*, sonraki yüzyıllarda aynı ilgi ve ünü yakalayamamıştır. Ancak 18. Yüzyılda, Avrupa merkezli araştırmalarda yer alan kimi akademisyenler tarafından, hak ettiği değeri görmediği düşünülen *Tarih*, bir yeniden değerlendirilme sürecine tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmeler, 19. ve 20. Yüzyılda büyük bir ivme kazanmış, *Tarih* sosyal ve fen bilimleri akademisyenleri tarafından özenle mercek altına alınmıştır. Herodotos, eserini yalnızca kendi yaşadığı dönemle sınırlamamış, çalışmasını edinebildiği yüzlerce yıllık bilgilere yer vererek

genişletmiş ve çeşitlendirmiştir. Herodotos'un eserinde, Lidyalılar, Mısırlılar, Babilliler, İskitler, Persler, Medler, İyonyalılar, Atinalılar ve Spartalılar gibi dönemin önemli ve büyük ulusları hakkında geniş bilgiler yer almış ve bu sebeple *Tarih* bugün bu ulusların tarihleri için başvurulacak başlıca kaynaklardan biri olmuştur. Ancak Herodotos'un katkısı yalnızca tarih alanına olmamıştır. O, dönemin ticaret şehirleri, yöntemleri, usulleri, pazarlık yöntemleri, kullanılan paraları, bu paraların yapıldığı madenleri ve değerlerini, ticarete kullanılan ölçü birimleri, tarım ürünleri, taşımacılık yöntemleri gibi konularda tarihsel bilgiler vererek ekonomi bilimine; bilgi edindiği her doğal oluşum (dağlar, ovalar, denizler, nehirler vb.), her yapay oluşum (su kanalları, kanal taşımacılığı, yollar vb.), harita bilgisi benzeri anlamlarda coğrafya bilimine; gördüğü ve duyduğu tedavi yöntemlerini, hastalıklara geliştirilen yöntemleri aktararak tıp bilimine; Mısır'ın ve Perslerin kral listelerini sıralayarak kronoloji bilimine; farklı ulusların birbirlerine benzeyen dillerini sıralayarak ve diller arası benzerlik ve farklılıkları vurgulayarak filoloji bilimine; büyük yapıtlar, anıtlar, heykeller vb. insan yapımı oluşumlarla mimarlık bilimine; eserin neredeyse tamamında antropoloji ve etnografya bilimine ve daha birçok farklı bilim ve disipline katkıda bulunmuştur. Bunun haricinde, Herodotos'un eseri birçok spesifik bilginin yer aldığı, bilinen en eski kaynak olması nedeniyle de özel bir yere sahip olmuştur. Örneğin, Herodotos parayı icat edenlerin Lidyalılar olduğunu doğrulamış (I. 94: "Bizim bildiklerimiz içinde ilk olarak altın ve gümüş para basan ve kullanan ve ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girişenler bunlardır."), Tomris Hatun hakkında aktardığı bilgiler doğrultusunda (V. 204-214), bilinen ilk Türk kadın hükümdarın Tomris Hatun olarak kabul edilmesinin kaynağı olmuştur. Elbette *Tarih*, bahsi geçen bilim dallarının yanı sıra siyasi tarih, siyaset bilimi, diplomasi tarihi ve politika tarihi gibi uluslararası ilişkiler disiplinini ilgilendiren disiplinler açısından da değerli bir kaynak olmuş, özellikle son 30 yıllık süreçte tarih ve siyasi tarih alanlarının kapsamlarının genişlemesiyle bu alanlar için de çok değerli kaynaklardan biri haline gelmiştir.

Türkiye'de Herodotos çalışmaları ve araştırmaları oldukça kısıtlı ve yüzeysel kalmış, birkaç inceleme eser çevirileri ve *Tarih* çevirileri haricinde "Tarihin Babası Herodotos" söyleminin ötesine neredeyse geçilememiştir. Türkiye'deki Herodotos çalışmalarında bahsi geçen kısıtlı ve yüzeysel araştırmalar siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, siyasi tarih, diplomasi tarihi ve politika tarihi gibi alanların yanı sıra, "Tarihin Babası" olarak anıldığı daha geniş bir alan olan tarih bilimi açısından da yetersiz ve kısıtlı olduğu görülmüştür. Çağdaş çalışmalar ışığında, Herodotos'un eserinin tüm bu bilim dalları ve disiplinler için yeni

ve önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Herodotos'un eserini siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinleri açısından değerlendirilmeden önce tarih bilimi ve tarihçilik açısından değerlendirilmek ve Herodotos'un ortaya koyduğu açılımın anlaşılmasını sağlamak gerekmektedir. Bu açılımın anlaşılabilmesi için, Herodotos öncesi ve Herodotos sonrası dönemlerde tarihçilik incelenmeli, Herodotos'un kimlerden etkilendiği, kimleri etkilediği ve kendisinden sonra tarihçiliğin gelişim süreci aktarılmalıdır.

Herodotos'un kendisinden önce yaşamış şairlerden Homeros, Hesiodos, Bakis, Solon, Hekataios gibi önemli isimlerin şiirsel anlatımlarından, kullandıkları anlatım tekniklerinden, aktardıkları öykülerden etkilendiği ve bu şairlerle bazı noktalarda benzerlik gösterdiği görülmüştür. Herodotos, yine aynı yazarlardan biçim, üslup, yalınlık, nesir kullanımı, anlatım teknikleri, kaynak çeşitliliği, kaynakların organizasyonu ve kategorizasyonu, konu seçimi, konu işleyişi anlamlarında büyük bir farklılık göstermiş, bu farklılıklar Herodotos'un kendisinden önce yaşamış şairlerden, tarihçilik anlamında öne çıkmasını sağlamıştır. Herodotos anlatısını mütten ayırmış, birden çok kaynağa yer vererek bu kaynaklar arasında güven sıralaması yapmış, tarihi tanrısal öykülerden ve herkesçe bilinen hikayelerden ayırmış, ele aldığı problemin kaynağını öğrenmek için tarihsel bir araştırma yapmış, kaynak organizasyonunda büyük bir başarı sağlamış, anlatısında birden çok anlatım tekniği kullanmış, tarafsız bir anlatım sunmaya çalışmış, Yunan dünyasına yakın geçmişte yaşanan büyük savaşları göstermiş ve bu geçmişten ders almaları konusunda politik mesajlar vermiş, kendisinden önce yaşamış tarihçilerin aksine kanıtlarla ilgilenmiş, bilinmeyenleri merak etmiş ve kendisinden önceki kimi tarihçilerde görülen tüm bu özellikleri tek bir eserde toplayarak 'Tarihin Babası' sıfatına layık görülmüştür.

Herodotos'un tarihçiliğe etkisi, Roma İmparatorluğu Dönemi'ne kadar beş yüz yılı aşkın bir süre aktif şekilde devam etmiş ancak daha sonra bu bariz etkinin ve ünün yitirildiği gözlemlenmiştir. Herodotos'un ölümüyle başlayan *Tarih* eleştirileri, bazı eserlerde hakaret boyutuna ulaşmış ve bu eleştiri geleneği yüzlerce yıl devam etmiştir. Ancak, Herodotos'a getirilen eleştiriler ve hakaretlerin yanı sıra, onun eserinin taklitleri ve onun eserinde yer alan bilgileri Herodotos'u referans göstermeden kullanmaları yüzlerce yıl sürmüş, hatta Herodotos'a ağır eleştiriler getiren kimi tarihçiler de *Tarih*'te yer alan bazı bilgileri Herodotos'u referans göstermeden kullanmışlardır. Ksenofon, Thukydides, Polybius, Diodoros, Halikarnaslı Dionysios, Plutarkhos gibi önemli Yunan tarihçilerin ve Tacitus, Livius, Marcellinus gibi büyük Romalı tarihçilerin Herodotos'tan biçim, üslup, konu seçimi,

kaynak organizasyonu, araştırma yöntemi, kaynak seçimi gibi konuların en az birinden etkilendikleri görülmüştür. Bu tarihçiler içerisinde Thukydides'in Herodotos incelemelerinde özel bir yeri vardır. Herodotos, eserinde Pers-Yunan savaşlarını edinebildiği en eski kaynaklara ve hikayelere dayandırarak araştırmaya başlamış, bu savaşın taraflarını, sınırlarını, güç dengelerini, savaşın başlangıcını, gelişimine ve sonucunu detaylıca aktarmış, bunları yaparken savaş süresince yaşanan kritik gelişmeleri ve kararları aktarmıştır. Pers-Yunan savaşlarının yanı sıra, Pers İmparatorluğu'nun bu savaşın başlangıcındaki sınırlarına nasıl ulaştığını, hangi uluslarla hangi savaşları yaptığını ve en nihayetinde bu sınırlara nasıl ulaştığının bilgileri de aktarılmıştır. Yüzlerce yıl boyunca, Herodotos'un politik bir mesaj vermediği ve olayları sade bir şekilde aktardığı düşünülürken, yakın dönem çalışmaları bu söylemleri tersine çevirmiş ve Herodotos'un Yunan dünyasına birçok politik konu, gelişme ve kavram hakkında mesajlar verdiği, olayları aktarmakla kalmayıp bu olaylar hakkında görüşlerini eserinin farklı bölümlerinde ustaca işlediğini kanıtlamıştır. Bu doğrultuda, son 30 yıllık süreçte, Herodotos'un siyasi kavrayıştan uzak olduğu yönündeki düşünceler değişmiş; O M.Ö. 5. Yüzyılın entelektüel ortamına, siyasi polemiklerine hâkim bir tarihçi olarak görülmeye başlanmıştır. Herodotos etkileyici hikayeler anlatan sade bir anlatıcı değil, tematik ve sözlü kalıpları iyi seçerek döneminin siyasi meselelerine ilişkin görüşlerini ustaca ifade edebilen bir tarihçi konumuna yerleşmiştir. Bu noktada, politik görüş ve siyasi tarih anlamında Atinalı tarihçi ve siyasi analist Thukydides'e nazaran yetersiz olduğu düşünülen Herodotos'un, aslında yeterli siyasi görüşe ve politik bilgiye sahip bir tarihçi olduğu, hatta bu konularda Thukydides'ten daha geniş bilgilere sahip olduğu görüldüğü için Herodotos'un da ilk siyasi tarihçilerden biri olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Güncel bilimsel çalışmalar, Herodotos'un eserinin Yunan topraklarında yaşayan halkların tarihsel gelişimini anlatan bir eser olmanın ötesinde, M.Ö. 5. Yy. dünyasının değerlerini, inançlarını ve ideolojilerini anlayabilmek için değerli bir kaynak olduğunu kanıtlamıştır.

Tarih'in politik unsurlar açısından çokça malzeme barındırmasının fark edilmesinin ardından, Antik Dönem demokrasi, tiranlık, sivil güç, kanunlar, eşitlik, kölelik, özgürlük, diplomasi, öteki, hegemonya ve emperyalizm unsurlarının Herodotos tarafından ustaca işlendiği görülmüştür. Herodotos'un ideal yönetim biçiminin ne olduğu konusunda kesin çıkarımlarda bulunmak mümkün değildir. O, eserinde sık sık kanunların önemine ve yöneticilerin sınırlandırılmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Herodotos'un monarşi yönetimine tamamen karşı olmadığı, hatta Sparta hakkında övgü dolu pasajlar aktardığı

görülmüştür. Ancak en çok övgüde bulunduğu monarşi yönetimi olan Sparta'nın yasaları hakkında, eser boyunca görülmemiş ölçüde detaylar verdiği gözlemlenmiştir. Bu detaylar, Sparta yöneticilerinin yasalar karşısında ne ölçüde ve hangi alanlarda sınırlandırıldığını, yasalara uymayan yöneticilerin görevlerinden nasıl uzaklaştırıldığını hakkındadır. Sparta örneğinden yola çıkılarak, Herodotos'un yönetim biçiminden ziyade kanunların kapsayıcılığı ve sınırlandırma gücüne önem verdiği görülmüştür. Herodotos Atina demokrasisinin yasalarına ve vatandaşlara sağladığı haklara büyük önem vermiş, Atina hakkında verdiği siyasi mesajları bu yasaların ve hakların önemine vurgu yaptığı pasajlarda aktarmıştır. Onun ideal yönetimi, yöneticilerin keyfi kararlar vermediği, vatandaşlar üzerinde "tiranlık" (zorbalık) kurulmadığı, meclislerde sunulan doğru fikirlerin hayata geçirildiği, insanların yöneticilerin kötü fikirleri veya anlık öfkeleri nedeniyle öldürülmediği, konuşma ve temsil haklarının sağlandığı yönetimlerdir. Herodotos'un ideal yönetim kurgusu, yöneticilerin zorbalıklarının yasalarla sınırlandırılmış olduğu, meclisin fikirlerine değer verildiği monarşilerde veya aynı sınırlamaların geçerli olduğu demokrasilerde de görülmüştür.

Herodotos özgürlük ve kölelik kavramlarını, dönemin konuşma diline uygun bir şekilde birden çok anlamda kullanmıştır. Politik anlamda özgürlük kavramının Sparta ve Atina, kölelik kavramının tiranlığın hâkim olduğu Yunan şehir-devletleri ve Pers İmparatorluğu pasajlarında yer aldığı görülmüştür. Herodotos'un bu pasajlarda tiranlık yönetimi altında yaşayan kişileri kölelikle, yasalarla korunan vatandaşları (Sparta monarşisinde yaşayanlar da dahil olmak üzere) özgür olarak nitelendirdiği görülmüştür. Bu bağlamda Herodotos'un özgür/köle olma kavramlarının, onun ideal yönetim kurgusuyla paralel olduğu anlaşılmaktadır. Herodotos, özgür yaşayan halkların, olası tehditlere karşı bir araya gelerek kendi çıkarlarını koruduklarını vurgulamış, bu doğrultuda sivil güç kelimesini kullanmamış olsa da bu kavrama atıfta bulunmuştur.

Siyaset bilimi ve siyasi tarih literatürlerinde, uzun süre ilk realist tarihçilik örneğinin Thukydides'in eseri *Peloponez Savaşları*'nda görüldüğü ileri sürülmüştür. Yakın dönem çalışmaları, Herodotos'un güç değişimleri, gücün yayılması, otorite boşlukları konularına yaklaşımları ve tarihçilik bağlamında konuları "aşağıdan yukarıya" ele alarak ayrıntılar vermesi, kaynaklarını çeşitlendirmesi ve elde ettiği bulguları tarafsız biçimde okuyucusuna sunmaya çalışmasıyla ilk realist tarihçinin Herodotos olabileceği yönünde iddiaların güçlenmesine neden olmuştur. Henüz bu konuda literatürde kesin bir fikir birliği oluşmamış olsa da John Rawls'ın 'Adalet Teorisi' ile başlayan Antik Çağ tarihçiliğinin yeniden

değerlendirilme sürecinde yaşadığı kapsam genişlemesi ve yeni yaklaşımlar doğrultusunda, Herodotos'un ilk siyasi tarihçi ve ilk realist tarihçi olarak kabul edilişi konusunda hemfikir olunmasının çok da uzun sürmeyeceği anlaşılmakta, bu doğrultuda üretilen çalışmaların her geçen gün artacağı öngörülmektedir.

Herodotos, Pers ve Atina emperyalizmleri ve Yunan dünyasının hegemon gücü konularında önemli analizler ortaya koymuştur. Emperyalist geleneklere sahip Pers İmparatorluğu kültürüne eserinde genişçe yer veren Herodotos, Pers-Yunan savaşlarından güçlenerek, yeni bir oluşumla ortaya çıkan Atina İmparatorluğu'nun da emperyalist hedeflerini fark etmiş ve emperyalist politikanın Pers İmparatorluğu'na zararlarını vurgulayarak Yunan toplumuna bu konuda uyarılarda bulunmuştur. Pers-Yunan savaşlarını iki kültürün çatışması olarak gören Herodotos, bu savaşı aklın (Yunan birliği) ve gücün (Pers İmparatorluğu) çatışması olarak değerlendirmiş, en nihayetinde aklın bu savaşta nasıl üstün geldiğini detaylarıyla vurgulamıştır. *Tarih*'te Pers İmparatorluğu'nun Avrupa kıtasına yayılmasını engelleyen temel faktörlerin, dağınık birimler halinde yerleşmiş olan Yunan şehir-devletlerinin ortak düşmana karşı, özgürlükleri için birleşmeleri ve ordusunun gücüne güvenen İmp. Serhas'ın Yunan meclislerinde ortaya atılan doğru fikirler karşısında etkisiz kalması olduğu görülmüştür. Herodotos'un, emperyalist Pers geleneklerinin varisi olan İmp. Serhas'ın, özgürlükleri için bir araya gelen Yunan şehir-devletleri karşında ağır bir yenilgi alışını, Yunan hegemon güçlerinin etkisine vurgular yaparak açıkladığı görülmüştür. Antik Dönem'de birden çok anlama gelen hegemonya kelimesini hemen her anlamda kullanan Herodotos, bu kavramın politik anlamından uzak durmamış, Sparta ve Atina gibi hegemon güçlerin liderliklerini vurgulamış, öteki şehir-devletleri üzerindeki etkilerini belirtmiş, hegemon gücün Sparta'dan Atina'ya geçtiğine dair mesajlar vermiş ve Yunan şehir-devletlerine liderliğin ne kadar önemli ve arzulanan bir durum olduğunun altını çizmiştir.

Herodotos'un eserinin, tarih bilimi ve tarihçiliğin gelişimi için önemli ve değerli bir kaynak olduğu bilinmektedir. Herodotos, binlerce yıl boyunca okunan eseri aracılığıyla tarihçiliği yeni ve rekabetçi bir konuma taşımıştır. Onun kaynak organizasyonu, olayları ele alış biçimi, sorunların köklerindeki sebepleri araştırması, anlatım teknikleri, biçimsel metotları vb. konularda tarihçilikte yarattığı büyük açılım, farklı tarihçiler tarafından taklit edilerek geliştirilmiştir. Ancak Herodotos'un eserinin değeri yalnızca tarih bilimi açısından değerlendirilmemelidir. *Tarih*, birçok sosyal ve fen bilimleri disiplinlerini kapsayacak genişliktedir ve bu durum eserin disiplinlerarası bir konuma yerleşmesinin önünü açmıştır.

Bu disiplinlerden bazıları da siyasi tarih, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerdir. *Tarih* bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiği zaman, Herodotos'un ilk siyasi tarihçi ve ilk realist tarihçi olduğuna dair izler taşıdığı ileri sürülebilmektedir. Bunun haricinde, siyaset bilimi, siyasi tarih ve uluslararası ilişkiler disiplinlerini yakında ilgilendiren kavramların Herodotos tarafından dikkatle işlendiği görülmüştür. Bu bakımdan *Tarih*, yakın dönem çalışmalarında, uluslararası ilişkiler disiplininin kökenlerinin anlaşılabilmesi ve araştırılabilmesi için büyük öneme sahip, değerli bir kaynak olarak ele alınmalıdır.

6. KAYNAKLAR

- Acun, F. (2010). Tarihin İnşası Sürecinde Belge ve Kullanımı. *Cumhuriyet Döneminde Tarihçilik Sempozyumu* (91-100). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ağaoğulları, M. A. (2009). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağcan, M. A. (2014). Sosyal Bilimler Felsefesi ve Uluslararası İlişkiler Teorisi. E. Balta. (Editör), *Küresel Siyasete Giriş* içinde (77-106). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2003). Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII(1), 1-14.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akurgal, E. (2003). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınlar.
- Akyılmaz, B. (1995). Tarihi Gelişim İçinde ve Özellikle Montesquieu’de Kuvvetler Ayrılığı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 43-60.
- Akyılmaz, G. (2015). *Siyasi Tarih*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Alkan, N. (2017). Modern Tarihçiliğin Kurucusu ve Tarihte “Tanrı’nın İradesi’ni Arayan Tarihçi: Leopold Von Ranke”. A. Şimşek. (Editör), *Dünyada Tarihçilik* içinde (137-158). Ankara: Pegem Akademi.
- Alkan, N. (2019). Efsaneden Aydınlanmacı Geleneğe Tarih Düşüncesi. A. Şimşek. (Editör), *Tarih Nasıl Yazılır? İçinde* (1-14). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Allan, D. (1999). David Hume., K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I* içinde (567-568). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Arı, T. (2017). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika* (11. B.). Bursa: Alfa Akademi.
- Aydın, M. (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori Ve Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1), 71-114.
- Aysevener, K. (1992). Tarih ve Döngüsellik. *Felsefe Dünyası*(3), 81-89.
- Aysevener, K. (2001). Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*(41), 171-186.

- Aysevener, K. (2009). Atikçağ'dan Günümüze Tarih Tasarımları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(18), 3-19.
- Baharçiçek, A. (2008). Hükümet Dışı Örgütler (Ngo'S) ve Demokratikleşme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 297-308.
- Baines, J. (2011). Ancient Egypt. D. Woolf, A. Feldherr, ve G. Hardy. (Editörler), *The Oxford History Of Historical Writing: Volume I* içinde (53-75). Oxford University Press.
- Bakker, J. E., de Jong, J. I., ve Wess, V. H. (2002). *Brill's Companion To Herodotus*. Leiden-Boston-Köln: Brill.
- Barnes, H. E. (1963). *A History of Historical Writing* (2. B.). New York: Dover Publications..
- Behr, C. (1999). Ammianus Marcellinus. K. Boyd (Editör) *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I* (29-30). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Beloe, W. (1831). *Herodotus: Translated From The Greek With Notes*. Whitefish: Kessinger Publishing.
- Bıçak, A. (2013, Bahar). Tarih Düşüncesi. *Cogito*, 73, 36-60.
- Bowden, H. (1999). Thucydides. K. Boyd (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I* içinde (1193-1194). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Herodotus". *Encyclopedia Britannica*, 31 Eylül. 2019. 7 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.britannica.com/biography/Herodotus-Greek-historian> adresinden alındı.
- Bromley, M. (1999). Diodorus Siculus. K. Boyd., (Editör), *Encyclopedia of Historians and Historical Writing: Volume I* içinde (311-312). London Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Brown, C., ve Ainley, K. (2005). *Understanding International Relations*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York: Palgrave Macmillan.
- Bull, H. (2002). *The Anarchical Society*. New York: Palgrave.
- Burns, A. (1972). The Histories "Introduction". *The Histories* içinde (13). Harmondsworth: Penguin.
- Carr, E. H. (2002). *Tarih Nedir*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Cary, H. (1859). *Herodotus*. New York: Harper ve Brothers, Publishers.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Champdor, A. (1984). *Eski Mısır'ın Ölüler Kitabı*. (S. Tahsuğ, Çev.) İstanbul: RM Yayınları.
- Childe, V. G. (1971). *Doğu'nun Prehistoryası*. (Ş. A. Kansu, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Clifford, M. (2013, Bahar). Hegel ve Foucault: İnsansız Bir Tarihe Doğru. *Cogito*(73), 380-399.
- Clough, C. H. (1999). Niccolò Machiavelli. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume II* içinde (749-750). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Collingwood, R. G. (1996). *Tarih Tasarımı* (2. B.). (K. Dinçer, Çev.) Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2005). *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar*. (A. H. Aydoğan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Collins, R. (1999). Bede. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I* içinde (86-87). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Connell, W. J. (2012). Italian Renaissance Historical Narrative. R. Rabasa, M. Sato, T. Edoardo, D. Woolf, ve D. Woolf. (Editörler), *The Oxford History of Historical Writing: Volume III* içinde (347-363). Oxford, New York: Oxford University Press.
- Cooley, A. E. (2011). History and Inscriptions, Rome. A. Feldherr, G. Hardy, ve D. Woolf. (Editörler), *The Oxford History Of Historical Writing: Volume 1* içinde (244-264). New York: Oxford University Press Inc.
- Croce, B. (1921). *Theory & History of Historiography*. (D. Ainslie, Çev.) London: Printed At The Ballantyne Press.
- Croix, G. E. (1977). HERODOTUS. *Greece&Rome*, 24(2).
- Çakmak, H. (2014). *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Çaykent, Ö. (2017). Aydınlanma Tarih Yazıcılığı ve Edward Gibbon. A. Şimşek. (Editör), *Dünyada Tarihçilik* içinde (89-107). Ankara: Pegem Akademi.

- Çevik, M. (2014). *Tarih Felsefesi*. 16 Mart 2020 tarihinde <https://ws1.turcademy.com/ww/webviewer.php?doc=4379> adresinden alınmıştır.
- Çınar, Y. (2017). Uluslararası İlişkilerde Aydınlanma Faktörü. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 1-28.
- D'Hondt, J. (1994). *Hegel ve Hegelcilik*. (B. Işık, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dağ, A. E. (2009). *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Dahlmann, F. C. (1946). *The Life Of Herodotus Drawn Out From His Book*. (G. V. COX, Çev.) London: Esquire Bedell In The University Of Oxford.
- Demir, M. (2012). Herodotos ve Yabancı Kültürler: Mısır Örneği. *Tarih İncelemeri Dergisi*, 27(2).
- Demir, M. (2017). Antik Yunan Tarihçiliği: Herodotos ve Thukydides. A. Şimşek. (Editör), *Dünyada Tarihçilik* içinde (1-27). Ankara: Pegem Akademi.
- Devetak, R. (2013). Critical Theory. S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, T. Nardin, M. Paterson ve J. True. (Editörler), *Theories of International Relations* içinde (162-186). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Diakov, V., ve Kovalev, S. (2015). *İlkçağ Tarihi Cilt: 2: Roma*. (Ö. İnce, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Dinçkol, B. (2017). Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine – “Demos”tan “Populus Romanus”a. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23(3), 751-765.
- Donnelly, J. (2013). Realism. S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, T. Nardin, M. Paterson ve J. True. (Editörler), *Theories of International Relations* içinde (32-56). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Drake, R. (1999). Vico, Giambattista. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume II* içinde (1260-1261). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Durgun, F. (2017). Ortaçağ Avrupa'sında Tarihyazımı: Bede. A. Şimşek. (Editör) *Dünyada Tarihçilik* içinde (29-45). Ankara: Pegem Akademi.

- Durgun, F. (2019). Nesnellikten Postmodernizme Profesyonel Tarihyazımı. A. Şimşek. *Tarih Nasıl Yazılır? İçinde* (15-27). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eckerman, N. P. (1999). Dionysius of Halicarnassus. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I içinde* (312). London Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Eckerman, N. P. (1999). Livy. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I içinde* (730-731). London Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Eckerman, N. P. (1999). Tacitus. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I içinde* (1169-1170). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Elman, C. (2007). Realism. M. Griffiths. (Editör), *International Relations Theory for the Twenty-First Century içinde* (11-20). Oxon: Routledge.
- Encyclopaedia Britannica. (2008, Mart). *Dionysius of Halicarnassus*. 07 Şubat 2020 tarihinde <https://www.britannica.com/biography/Dionysius-of-Halicarnassus> adresinden alınmıştır.
- Encyclopedia (2020, Haziran) *Polybius*. 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.encyclopedia.com/people/history/historians-ancient-biographies/polybius> adresinden alınmıştır.
- Encyclopedia Britannica (2014, Eylül). *Hecataeus of Miletus*. 10. Aralık 2020 tarihinde <https://www.britannica.com/biography/Hecataeus-of-Miletus> adresinden alınmıştır.
- Ergin, Y. G. (2015). *Antik Yunan Sosyal Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Evans, G., ve Newnham, J. (2007). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. (H. A. Utku, Çev.) İstanbul: Gökkubbe.
- Evans, J. (1999). Plutarch. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I içinde* (927-928). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Evans, J. (1999). Xenophon. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia of Historians And Historical Writing: Volume I içinde* (1343-1344). London Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

- Evans, J. S. (1999). Egypt. Ancient. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia of Historians and Historical Writing: Volume I* içinde (349-351). London-Chicaho: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Fayda, M. (2011). *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 40). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı . 23 Ocak 2020 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/40/C40015822.pdf> adresinden alınmıştır.
- Ferrill, A. (1978). Herodotus on Tyranny. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 27(3), 385-398.
- Fırat, M. (2006). Dünyada Siyasi Tarih Disiplininin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. *Türkiye’de Siyasi Tarih’in Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*. 592, 9-22. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Fiorentino, W. (2017, Temmuz), Bede. *Ancient History Encyclopedia*. 10 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.ancient.eu/Bede/> adresinden alınmıştır.
- Fornara, C. W. (1971). Evidence for the Date of Herodotus’ Publication. *The Journal of Hellenic Studies*(91), 25-34.
- Fornara, C. W. (1983). *Archaic Times to the end of the Peloponnesian War* (2. Baskı b.). R. K. Sherk (Editör), Cambridge: Cambridge University Press.
- Forsdyke, S. (2001). Athenian Democratic Ideology and Herodotus’ “Histories”. *The American Journal of Philology*, 122(3), 329-358.
- Forsdyke, S. (2007). Herodotus, political history and political thought. C. Dewald, ve J. Marincola. (Editörler), *The Cambridge Companion to Herodotus* içinde (224-256). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fraser, P. M. (1972). *Ptolemaic Alexandria*. Oxford: Oxford University Press.
- Fraser, P. M. (1996). *The Cities of Alexander the Great*. Oxford: Oxford University Press.
- Friedell, E. (1999). *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi*. (N. Aça, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Frolov, I. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. (A. Çalışlar, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gabba, E. (1991). *Dionysius and the History of Archaic Rome*. Los Angeles- London: University of California Press.

- Gammie, J. G. (1986). Herodotus on Kings and Tyrants: Objective Historiography or Conventional Portraiture? *Journal of Near Eastern Studies*, 45(3), 171-195.
- Genç, Ö. (2017). Rönesans Döneminde Avrupa Tarihyazımı ve Niccolo Machiavelli. A. Şimşek. (Editör), *Dünyada Tarihçilik* içinde (75-88). Ankara: Pegem Akademi.
- Geuss, R. (2008). *Philosophy and Real Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Ghosh, P. (1999). Gibbon, Edward. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I* içinde (461-463). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Goldhill, S. (2002). The Invention of Prose. *Greece & Rome New Surveys In The Classics* (No. 32), 11. 02 2019, 14 tarihinde alınmıştır.
- Goldstein, J. S., ve Pevehouse, J. C. (2015). *Uluslararası İlişkiler*. (H. Özdemir, Çev.) Ankara: BigBang Yayınları.
- Goody, J. (2011). *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*. (K. Değirmenci, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayınevi.
- Gökberk, M. (1997). *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökberk, Ü. (1997). Kant ile Herder'in Tarih Anlayışlarını Yeniden Okurken. M. Gökberk. (Editör), *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları* içinde (9-52). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Grant, M. (2005). *Greek And Roman Historians*. London, New York: Routledge.
- Gray, V. J. (1996). Herodotus and Images of Tyranny: The Tyrants of Corinth. *The American Journal of Philology*, 117(3), 361-389.
- Griffin, J. (2007). Herodotus and his prose predecessors. J. Marincola, ve C. Dewald (Editörler) *The Cambridge Companion to Herodotus* içinde (29-45). Cambridge: Cambridge University Press.
- Griffiths, M., Roach, S. C., ve Solomon, M. S. (2009). *Fifty Key Thinkers in International Relations*. Oxon: Routledge.
- Gudova, I. (2018). The Concept Of "Imperialism": The History Of The Development. *International E-Journal of Advances in Social Sciences*, 9(11), 489-495.

- Guilderson, H. L. (1999). Montesquieu. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I* içinde (832). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Güç, A. (2001). Konfüçyüs ve Konfüçyüsçülük. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 43-65.
- Güleç, C. (2014). Descartesçiliğe Karşı Vico: Yeni Bilim ve Tarih. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(4), 1-16.
- Harrison, T. (2015). Herodotus On The Character of Persian Imperialism (7.5-11). *History and Culture*, 9-48.
- Hartog, F. (1988). *The Mirror of Herodotus*. (J. Lloyd, Çev.) Los Angeles-London: University Of California Press.
- Hartog, F. (1997). *Herodotos'un Aynası*. (E. Özcan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Herodot. (2017). *Tarih*. (B. Uzunoğlu, Çev.) Ankara: Panama Yayıncılık.
- Herodotos. (1993). *Herodot Tarihi*. (M. Ökmen, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Herodotus. (2013). *The Histories*. (G. Rawlinson, Çev.) Idaho: Roman Roads Media.
- Hewitt, M. (1999). Thomas Carlyle. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I* içinde (178-179). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Hicks, E. L. (1901). *A Manual Of Greek Historical Inscriptions*. G. Hill (Editör), Oxford: Clarendon Press.
- Highsmith, Carol M, (fotoğrafçı) Main Reading Room. Portrait statue of Herodotus along the balustrade. Library of Congress Thomas Jefferson Building, Washington, D.C., 2007. Fotoğraf. 15 Kasım 2020 tarihinde <https://www.loc.gov/item/2007684411/> adresinden alındı.
- Hoover, F. (1999). Hegel. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical* içinde (524-525). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Hornblower, S. (2007). Herodotus' Influence in Antiquity. C. Dewald, ve J. Marincola. (Editörler), *The Cambridge Companion To Herodotus* içinde (306-318). Cambridge: Cambridge University Press.

- How, W., ve Wells, J. (1912). *A Commentary on Herodotus* (Cilt 1). Oxford: Clarendon Press.
- Höffe, O. (2007). *Democracy In An Age Of Globalisation*. (M. Ludwig, Çev.) Springer. 15 Kasım 2020 tarihinde <https://www.springer.com/gp/book/9781402056604> adresinden alınmıştır.
- Hughes-Warrington, M. (2015). *Fifty Key Thinkers On History*. LONDON-NEW YORK: Routledge.
- Hülagü, F. (2014). Marksizm ve Eleştirel Teoriler. E. Balta. (Editör), *Küresel Siyasete Giriş* (175-202). İstanbul: İletişim Yayınları .
- Iggers, G. G. (2000). *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*. (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Immerwahr, R. H. (1956). Aspects of Historical Causation in Herodotus. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 87.
- Işık, S. (2018). Akideden Mite: Antikite’den 20. Yüzyıla İlerleme Kavramı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16-31.
- İbn Haldun. (2007). *Mukaddime*. Haz. Uludağ Süleyman, Cilt I, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnan, A. (1987). *Eski Mısır Tarih Ve Medeniyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jacoby, F. (2009). Herodotus and his Work. *The Classical Review*, 29(7), 207-210.
- John, B. (1974). *Supreme Fictions*. Montreal, London: McGill-Queen’s University Press.
- Kağnıcı, G. (2013, Bahar). Eski Mezopotamya’ da Bir İktidar ve Rıza Üretim Aracı Olarak Tarih yazımı. Ş. Öztürk, (Editör), *Cogito*(73), 305-329.
- Kar, S. (2014). Din, Aydınlanma Ve Eleştirisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(42), 173-192.
- Kaygusuz, Ö. (2014). Egemenlik ve Vestfalyan Düzen. E. Balta. (Editör), *Küresel Siyasete Giriş* içinde (25-47). İstanbul: İletişim Yayınları .
- Keyman, E. F. (2019). Uluslararası İlişkilere Giriş. E. F. Keyman, B. Koyuncu Lorasdağı, D. Vardar, ve B. Yüce Dural. (Editörler), *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (3-24). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kıymet, K. (2019). Hitit Metinlerinde Akad Çağı İle İlgili Kayıtlar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(66), 1-66. Doi:<https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.495966>

- Knafla, L. A. (1999). Jean K. Bodin. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I* içinde (100-101). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Knutsen, T. L. (1992). *A History of International Relations Theory: An Introduction*. Manchester, New York: Manchester University Press.
- Koç, Y. (2016). Tarih Niçin Yazılır? A. Şimşek, ve A. Şimşek. (Editör), *Tarih için Metodoloji* içinde (2-8). Ankara: Pegem Akademi.
- Konfüçyüs. (2011). *İdeal Bir İnsan ve Topluma Dair Konuşmalara*. (H. İlhan, Çev.) İstanbul: Sayfa Yayınları.
- Kramer, S. N. (1999). *Tarih Sümer’de Başlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kramer, S. N. (2002). *Sümerler: Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kürkçüler, O. M. (1964). *Siyasi Tarih*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2006). AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasal Tarih Anabilim Dalı Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu’nun Konuşması: *Türkiye’de Siyasal Tarih’in Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*. 592, 2-5. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Larcher, P. H. (1829). *Larcher’s Notes On Herodotus Vol. I*. London: John R. Priestley.
- Lateiner, D. (1989). *The Historical Method of Herodotus*. Toronto, Buffalo, London: University Of Toronto Press.
- Lefkowitz, M. (2009). Historiography and Myth. A. Tucker. (Editör), *A Companion to the Philosophy of History and Historiography* içinde (353-361). West Sussex: Blackwell Publishing .
- Levi, A. (1999). The Reformation. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume II* içinde (984-988). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

- Liebel-Weckowicz, H. (1999). J.G. Herder. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I* içinde (527-528). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Liebel-Weckowicz, H. (1999). Leopold von Ranke. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I* içinde (981-982). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Lifshitz, F. (2012). The Vicissitudes of Political Identity: Historical Narrative in the Barbarian Successor States of Western Europe. S. Foot, ve C. F. Robinson. (Editörler), *The Oxford History of History of Historical Writing: Volume II* içinde (368-390). Oxford: Oxford University Press.
- Linklater, A. (2013). The English School. S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, T. Nardin, M. Paterson ve J. True. (Editörler), *Theories of International Relations* içinde (88-112). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Liverani, M. (2011). Later Mesopotamia. D. Woolf, A. Feldherr, ve G. Hardy. (Editörler), *The Oxford History Of Historical Writing: Volume 1* içinde (29-52). Oxford: Oxford University Press.
- Lloyd, J. (2012, Kasım). Polybius. *Ancient History Encyclopedia*. 15 Aralık 2020 tarihinde <https://www.ancient.eu/Polybius/> adresinden alınmıştır.
- Lucian. (2014, Kasım). *The Works of Lucian of Samosata*. H. W. Fowler, ve F. Fowler. Editörler, 23 Ekim 2019 tarihinde: <https://ebooks.adelaide.edu.au/l/lucian/works/chapter20.html#nr37> adresinden alınmıştır.
- Macan, R. W. (2010). *Herodotus: The Seventh, Eighth, and Ninth Books: With Introduction, Text, Apparatus, Commentary, Appendices, Indices, Maps Volume 1, Part 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Macit, M. H., ve İplikçi, A. (2017). *Tarih Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Macmillan, J. (2007). Liberal internationalism. M. Griffiths. (Editör), *International Relations Theory for the Twenty-First Century* içinde (21-34). London, New York: Routledge.

- Marincola, J. (2006). Herodotus and the Poetry of the Past. C. Dewald, ve J. Marincola. (Editörler), *The Cambridge Companion to Herodotus* içinde (13-28). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mark, J. J. (2012, 01 18). *The Battle of Kadesh & the First Peace Treaty*. 09 Mart 2020 tarihinde <https://www.ancient.eu/article/78/the-battle-of-kadesh--the-first-peace-treaty/> adresinden alınmıştır.
- Martin, B. (2011). Herodotus, Politics and Athenian Democracy. *Xavier Journal of Politics*, 2(1), 46-52.
- Martin, W. K. (2009). *The Place Of Thucydides In Ancient Historiography*. Utah: Yüksek lisans tezi, Department of History The University of Utah.
- McWilliams, S. (2013). The Liberal Arts and the Arts of Liberty. *Perspectives on Political Science*, 42(4), 217-221.
- Meigss, R., ve Lewis, D. (1969). *A election Of Greek Historical Inscriptions To The End Of The Fifth Century B.C.* Oxford : Clarendon Press.
- Michalowski, P. (2011). Early Mesopotamia. D. Woolf, A. Feldherr, ve G. Hardy. (Editörler), *The Oxford History Of Historical Writing: Volume 1* içinde (5-28). Oxford: Oxford University Press.
- Mohammed, A. (2016, Temmuz). Antik Yunan'da Tarihsel Nedensellik. *Asia Minor Studies*, 4(8).
- Mure, W. (1853). *A Critical History Of The Language And Literature Of Ancient Greece Vol. IV*. London: Longman Brown Green and Longmans.
- Mutlu, A. (2011). *Ploutarkhos'un Mythos'a Yaklaşımı: Paralel Yaşamlar Ve Theseus-Romulus Üzerine Çözümleme*. Ankara, Yüksek Lisans Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Myres, J. L. (1953). *Herodotus, Father of History*. New York: Oxford University Press.
- Nakategawa, Y. (1988). Isegoria in Herodotus. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 37(3), 257-275.
- Ortaylı, İ. (2011). *Tarih Yazıcılık Üzerine*. Ankara: Cedit Neşriyat.

- Osborne, R. (2011). Greek Inscriptions as Historical Writing. A. Feldherr, G. Hardy, ve D. Woolf. (Editörler), *The Oxford History Of Historical Writing: Volume I* içinde (97-121). Oxford: Oxford University Press.
- Ostwald, M. (1969). *Nomos and the Beginnings of the Athenian Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Ozan, E. (2014). Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Akademik Bakış*, 7(14), 197-214.
- Öz, Ş. (2008). Marksist Tarih Felsefesine Giriş. *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (12), 21-37.
- Özkan Duvan, A. (2019). Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke Ve Montesquieu. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 35-60.
- Özkan, F. (2019). Uluslararası İlişkilere Disiplinlerarası Yaklaşım: Tarih ve Teori Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16(61), 5-22.
- Özlem, D. (2007). Sunuş. *Yeni Bilim* içinde (13-16). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özlem, D. (2008). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi* (5. B.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özlem, D. (2012). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Özlük, E. (2009). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 237-260.
- Parkinson, N. (1976). *Siyasal Düşüncenin Evrimi*. (M. Harmancı, Çev.) Ankara: Remzi Kitabevi.
- Parry, A. (1972). Thucydides' Historical Perspective. A. Parry. (Editör), *Studies in Fifth Century Thought and Literature* içinde (47-62). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pauly – Wissowa Real-Encyclopädie by Jacoby, F. (1915, 11). Herodotus and His Work. *The Classical Review*, Vol. 29, No. 7 içinde (207-210).
- Potter, D. S. (2011). The Greek Historians of Imperial Roma. A. Feldherr, G. Hardy, ve D. Woolf. (Editörler), *The Oxford History Of Historical Writing: Volume I* içinde (316-345). Oxford: Oxford University Press.

- Raaflaub, K. A. (1987). Herodotus, Political Thought and the Meaning of History. *Arethusa*, 20(1/2), 221-248.
- Roberts, J. T. (2011). *Herodotus: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Rosier, W. (2002). The Histories And Writing. E. J. Barker, I. J. De Jong, ve H. V. Wees. (Editörler), *Brill's Companion to Herodotus* içinde (79-96). Leiden: Brill Academic Publishers.
- Samons II., L. (2004). *What's Wrong with Democracy?* Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Sancisi-Weerdenburg, H. (2002). The Personality Of Xerxes, King Of Kings. E. J. Bakker, I. F. De Jong, ve H. van Wees. (Editörler), *Brill's Companion to Herodotus* içinde (579-590). Leiden: Brill.
- Sander, O. (2012). *Siyasi Tarih* (23. B., Cilt I.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sansone, D. (1985). The Date of Herodotus' Publication. *Illinois Classical Studies*(10), 1-9.
- Sarıca, M. (1983). *Siyasal Tarih*. İstanbul: AR Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş.
- Saxonhouse, A. (1996). Herodotus, Democracy and Equality. *Athenian Democracy: Modern Mythmakers and Ancient Theorists* içinde (31-57). Notre Dame: University of Notre Dame.
- Schlosser, J. A. (2014). Herodotean Realism. *Political Theory*, 42(3), 239-261.
- Sena, C. (t.y.). *Meşhur Filozoflar*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Shepherd, W. R., (1923). *Historical Atlas*. New York: Henry Holt and Company
- Shrimpton, G. S. (1965). *The Political Ideas Of The Historian Herodotus*. British Columbia: The University Of British Columbia, Department of Classics, MA Thesis.
- Siculus, D. (2006). *Greek History 480 – 431 b.c. the Alternative Version Books 11–12.37.1* (Cilt 12). (P. Green, Çev.) Austin: University Of Texas Press. 10 02, 2019 tarihinde alınmıştır.
- Sina Eti, A. (1994). *Herodotos, Strabon ve Pausanias'ta Geçen İonia Kent-Devletleri*. Ankara: Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

- Sina, A. (2007a). İlk Çağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri; I-Lampskoslu Kharon. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(41), 113-130.
- Sina, A. (2007b). İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: II-Lydia'lı Ksanthos. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(42), 155-180.
- Sina, A. (2008). İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: III-Miletoslu Hekataios. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27(44), 113-166.
- Sina, A. (2010). Artakserkses. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(48), 137-166.
- Sivas, H., Kortanoğlu, E., Elam, N., Pınar, H., Altun, S., Bingöl, S., ve Koylu, Z. (2013). *Genel Uygarlık Tarihi*. T. Sivas, (Editör), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Smith, W. (1849). *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology* (Cilt 2). London: J. Walton. 12 Şubat 2019 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=wJ4YAAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false adresinden alınmıştır.
- Society for the Diffusion of Useful Knowledge. (1842). *Penny Cyclopaedia of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge*, 23-24. Ciltler. Wisconsin, Madison University: C. Knight.
- Sönmezoglu, F. (1987). *Ansiklopedik Politika Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stowasser, B. (1984). Ibn Khaldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 39 (01).
- Straus, J. A. (1979). Herodotus and Athens : The Evidence of the Encomium. *L'antiquité classique*, 40(1), 112-118.
- Suidas. (T.Y). Hêrodotos. *Suda On Line: Byzantine Lexicography*. 06 Ekim 2019 tarihinde <https://www.cs.uky.edu/~raphael/sol/sol-entries/eta/536> adresinden alınmıştır.
- Syon, G. d. (1999). Voltaire. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume II* içinde (1270-1272). London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Şahin, E. (2010). *Platon ve Fârâbî'de Aristokrasi* (Cilt 51). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

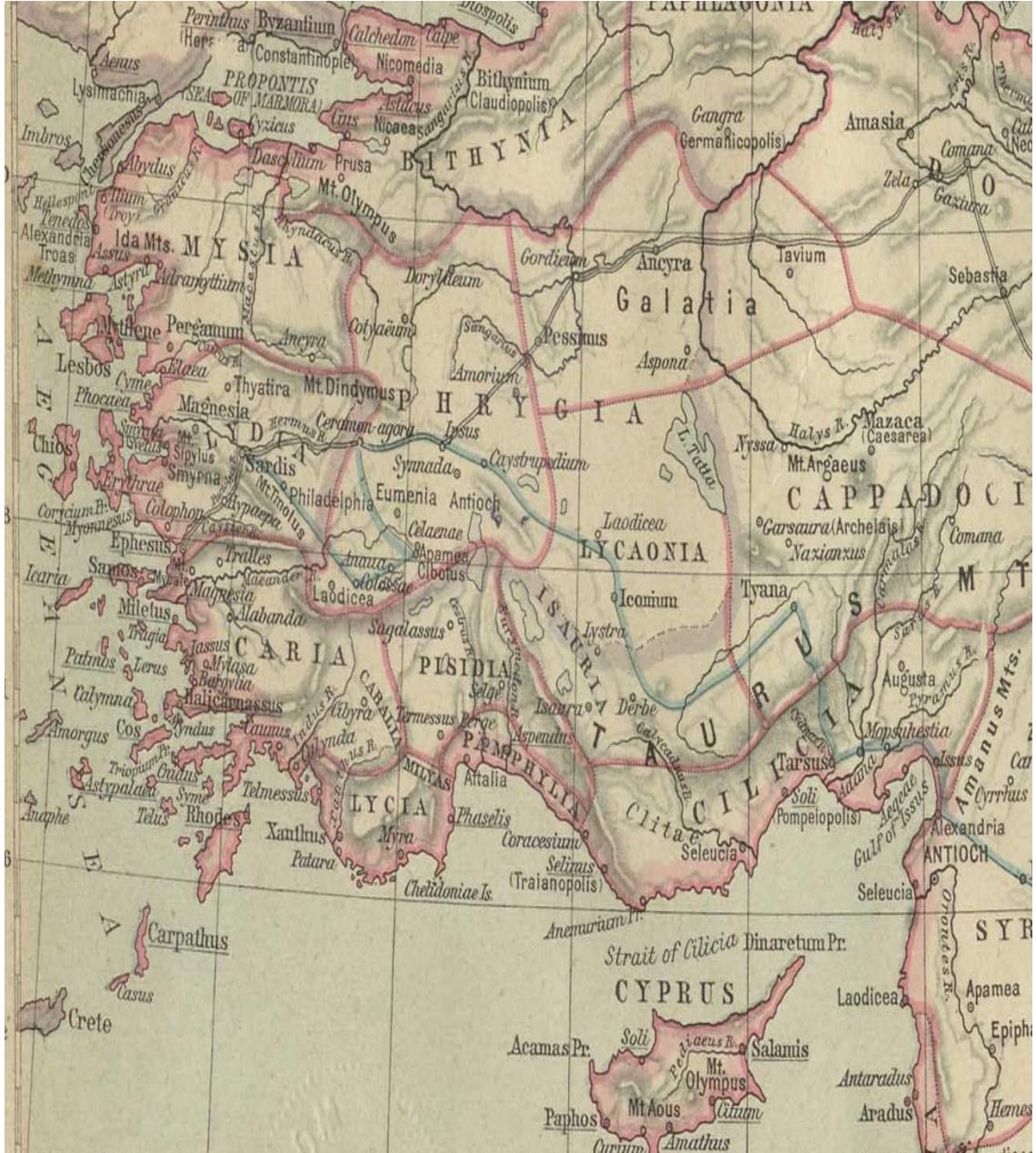
- Şanbey, C. Z. (1960). Leopold von Ranke Tarihçilere Yol Gösteren Bir Tarih Üstadı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 273-289.
- Şenel, A. (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi* (4. B.). Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Şirin, İ. (2019). Genel Tarih anlayışları. A. Şimşek. (Editör), *Tarih Nasıl Yazılır? İçinde* (49-67). 2019: Türk Tarih Kurumu .
- Talbot, M. (2017). İngiliz Whig Tarihçiliği ve Thomas Carlyle. A. Şimşek. (Editör), *Dünyada Tarihçilik içinde* (125-136). Ankara: Pegem Akademi.
- Tanilli, S. (1994). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası IV*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tanilli, S. (1994). *Yüzyılların Gerçeği Ve Mirası: İnsanlık Tarihine Giriş* (Cilt 1: İlkçağ). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2006). İsimlendirme Sorunu. *Türkiye’de Siyasi Tarih’in Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*. 592, 75-82. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- The Columbia Encyclopedia, 6. E. (2020, Haziran). *Diodorus Siculus*. 27 Kasım 2020 tarihinde <https://www.encyclopedia.com/reference/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/diodorus-siculus> adresinden alınmıştır.
- Thomas, R. (2007). The Intellectual Milieu Of Herodotus. C. Dewald, ve J. Marincola. (Editörler), *The Cambridge Companion to Herodotus* içinde (60-75). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tikveş, Ö. (1969). Eski Yunan’da Devlet Anlayışı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 35(1), 164-207.
- Tozan, M. (Mayıs 2011). Halikarnassoslu Dionysios: Yaşamı, Eserleri ve Tarihçiliği. A. Özgiray, ve M. Erdoğan. (Editörler), 2. *Uluslararası Bodrum Sempozyumu* içinde, (551-560). Muğla
- Tuğlacı, P. (1972). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük* (Cilt 3). İstanbul: Pars Yayınları.
- Tuğtan, M. A. (2014). Güç, Anarşi ve Realizm. E. Balta. (Editör), *Küresel Siyasete Giriş* içinde (111-132). İstanbul: İletişim Yayınları .

- Tuplin, C. J. (2020, Nisan). Xenophon. *Encyclopedia Britannica*. 16 Haziran 2020 tarihinde <https://www.britannica.com/biography/Xenophon> adresinden alınmıştır.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014)* (10 b.). İstanbul: Der Yayınları.
- Unwin, N. C. (2017). *Caria and Crete in Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Üçok, C. (1951). *Siyasi Tarih Dersleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu .
- Ülman, H. (2006). Türkiye’de Siyasi Tarih Yazıcılığı ve Siyasi Tarihçilerimiz. *Türkiye’de Siyasi Tarih’in Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*. 592, 23-30. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Vann, R. T. (2020, Ocak). Historiography. *Encyclopedia Britannica*. 27 Ocak 2020 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/historiography> adresinden alınmıştır.
- Viotti, P. R., ve Kauppi, M. V. (2012). *International Relations Theory* (5 b.). Glenview: Pearson Education.
- Walbank, F. W. (2020, Nisan). Polybius. *Encyclopædia Britannica*. 29 Eylül 2020 tarihinde <https://www.britannica.com/biography/Polybius> adresinden alınmıştır.
- Wallerstein, I. (2018). *Dünya-Sistemleri Analizi* (3. B.). (E. Abadoğlu, ve N. Ersoy, Çev.) İstanbul: BGST Yayınları.
- Wecowski, M. (2016). Herodotus in Thucydides: A Hypothesis. J. Priestley, ve V. Zali. (Editörler), *Brill’s Companion to the Reception of Herodotus in Antiquity and Beyond* içinde (17-33). Leiden, Boston: Brill.
- White, H. (2013). Tarihsel Olay. Ş. Öztürk, (Editör), *Cogito, Tarihyazıcılığı*(73), 61-86.
- Wickersham, J. M. (1994). *Hegemony and Greek Historians*. Maryland: Rowman ve Littlefield.
- Wilkinson, D. (2008). Hêgemonia: Hegemony, Classical And Modern. *Journal of World-Systems Research*,, 14(2), 119-141.
- Williams, B. (2006). *Hakikat ve Hakikatlılık*. (E. Demirel, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wright, C. E. *Fontes Harleiani: A Study of the Sources of the Harleian Collection of Manuscripts preserved in the Department of Manuscripts in the British Museum*, Londra 1972.

- Wyatt, D. J. (1999). Kong-Zl. K. Boyd. (Editör), *Encyclopedia Of Historians And Historical Writing: Volume I* içinde (655-656). London Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Yarlıgaş, O. (2008). *Ksenophon'un Anabasis'inde Söylevlerin Yeri*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Yavuz, S. (2013). İlm-i Umran'ın Konusu ve Yöntemi Üzerine Bir Literatür Analizi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0 (40), 319-347.
- Yayla, A. (2004). *Siyasi Düşünce Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.
- Yıldız, M. (2010). İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 25-55.
- Yılmaz, K. (2013). Postmodernist Tarih Yaklaşımı: Postmodernizmin Tarih Eğitimi İçin Doğurguları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (34), 197-209.
- Yurdakul, Ç. (2019). Marx'ın Tarih Anlayışı: Tarihsel Materyalizm. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(3), 1-19.
- Yücel, N. Y. (2013). *Giambattista Vico Ve Çağımızda Yöntem Anlayışları*. Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.
- Zaretsky, E. (2013). What Is Political History? The Question Of The Public And The Private. *Reviews in American History*, 41(3), 557-562.

7. EKLER

Ek-1. Antik Karia Yerleşimi.

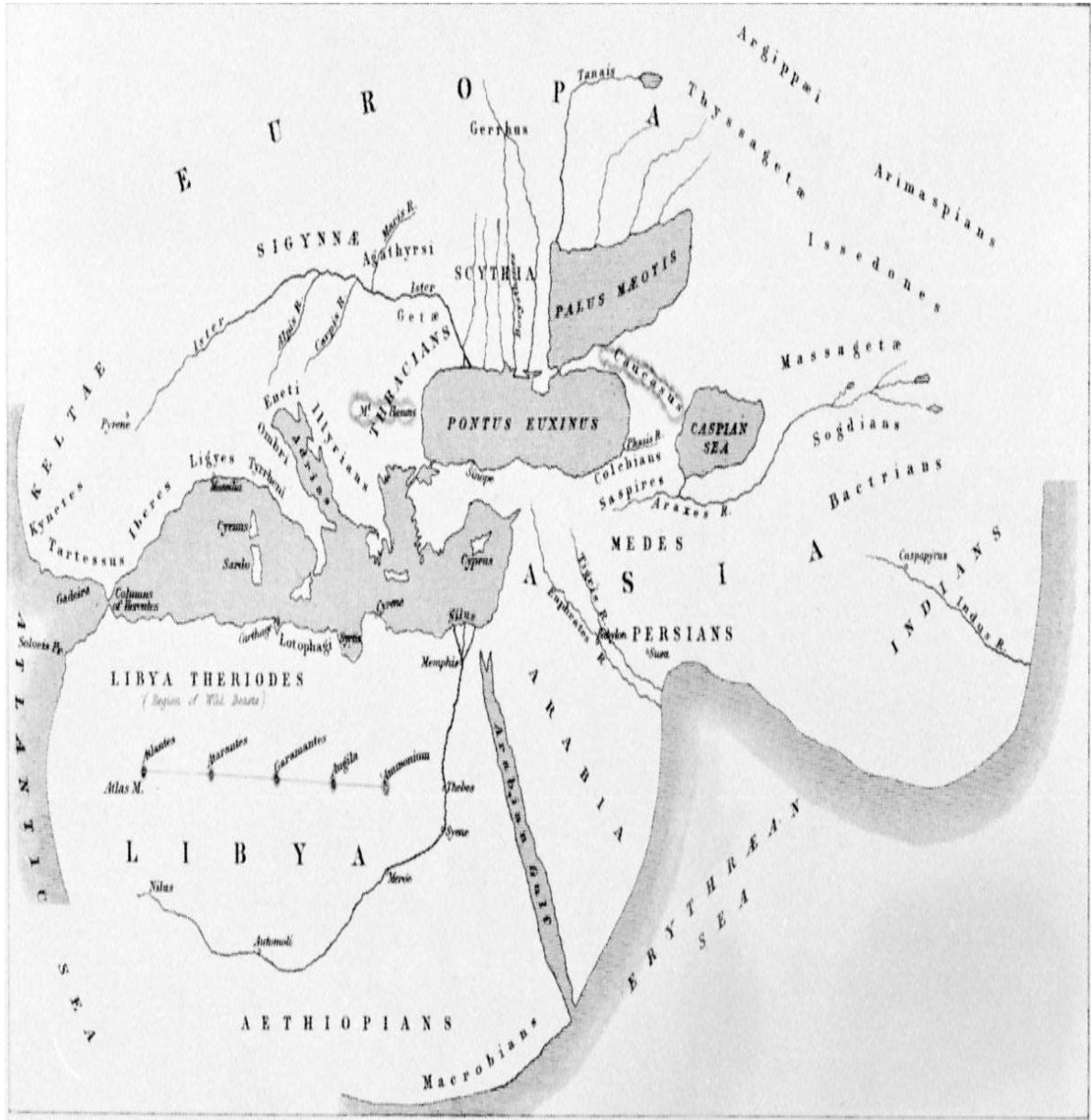
Kaynak: Shepherd, W. R, (1923). Historical Atlas. New York: Henry Holt and Company.

Ek-2. Herodotos Bst.

Kaynak: Encyclopædia Britannica. 20 Ocak 2021 tarihinde <https://www.britannica.com/biography/Herodotus-Greek-historian#/media/1/263507/95808> adresinden alınmıştır.

Ek-3. Herodotos'un Dünya Haritası.

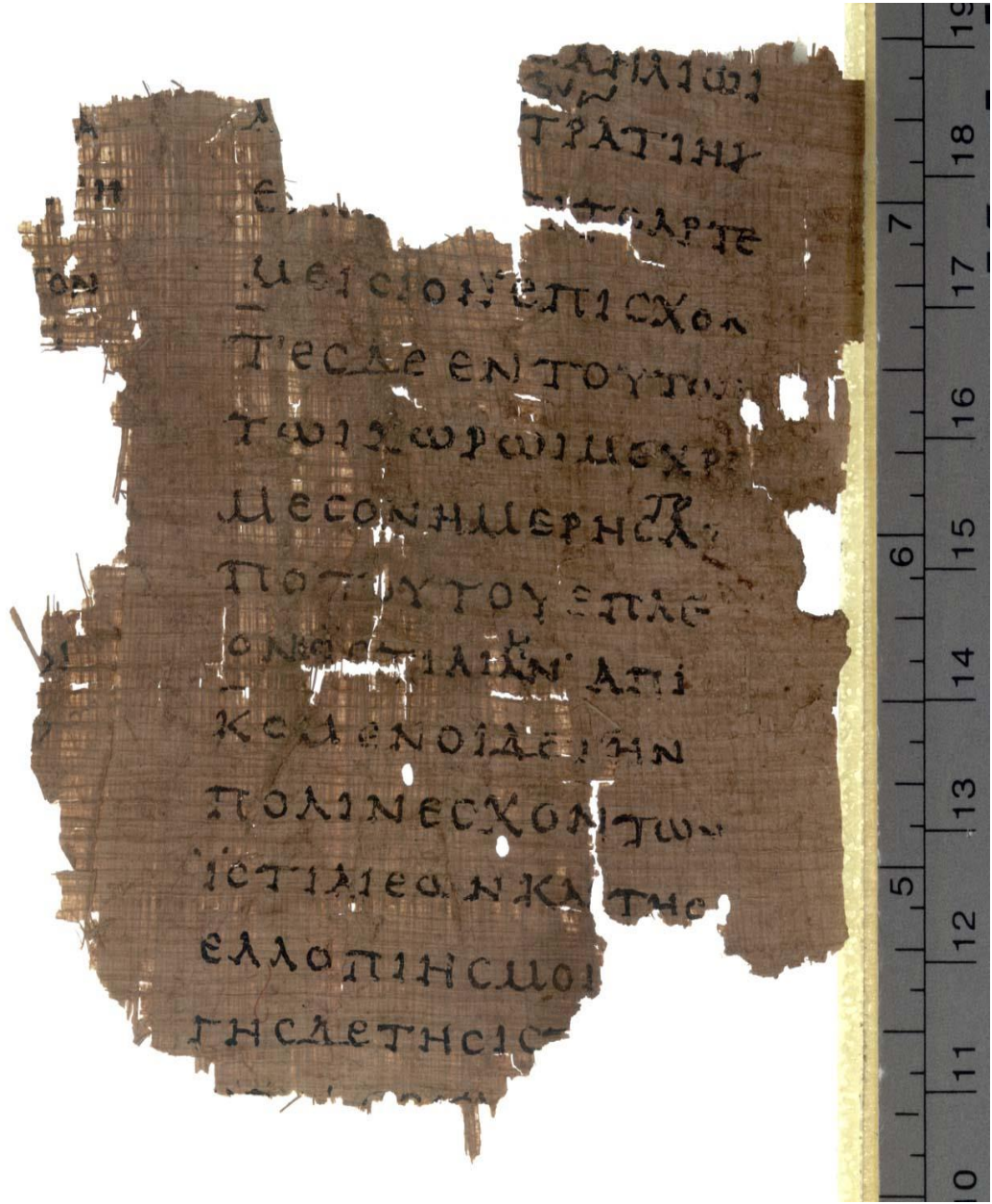
Kaynak: Encyclopædia Britannica. 22 Ocak 2021 tarihinde <https://www.britannica.com/biography/Herodotus-Greek-historian#/media/1/263507/2196> adresinden alınmıştır.

Ek-4. Herodotos Portresi.

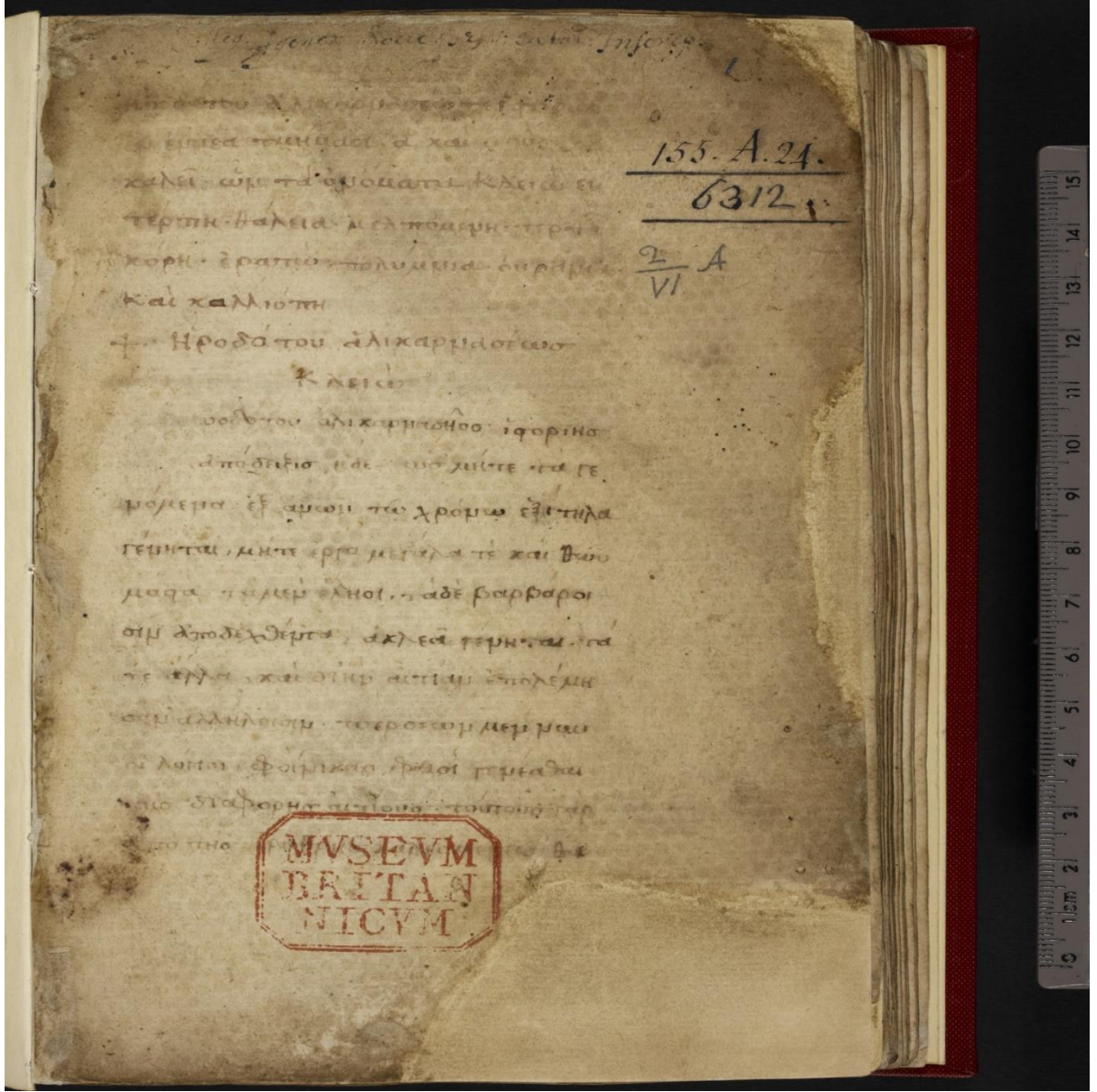
Kaynak: Highsmith, C. M., fotoğrafçı. (2007). Main Reading Room. Portrait statue of Herodotus along the balustrade. Library of Congress Thomas Jefferson Building, Washington, D.C. Washington D.C, 2007. [Fotoğraf].20 Ocak 2021 tarihinde <https://www.loc.gov/item/2007684411/> adresinden alınmıştır.

Ek-5. Herodotos'un Eseri *Tarih*'in Fragmanı.

Kaynak: Wikipedia. 23 Ocak 2021 tarihinde https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5c/POxy_v0017_n2099_a_01_hires.jpg adresinden alınmıştır.

Ek-6. Tarih'in 1449 Yılından Önce Basıldığı Düşünülen, Britanya Kütüphanesi'nde Yer Alan Yunanca Kopyası.

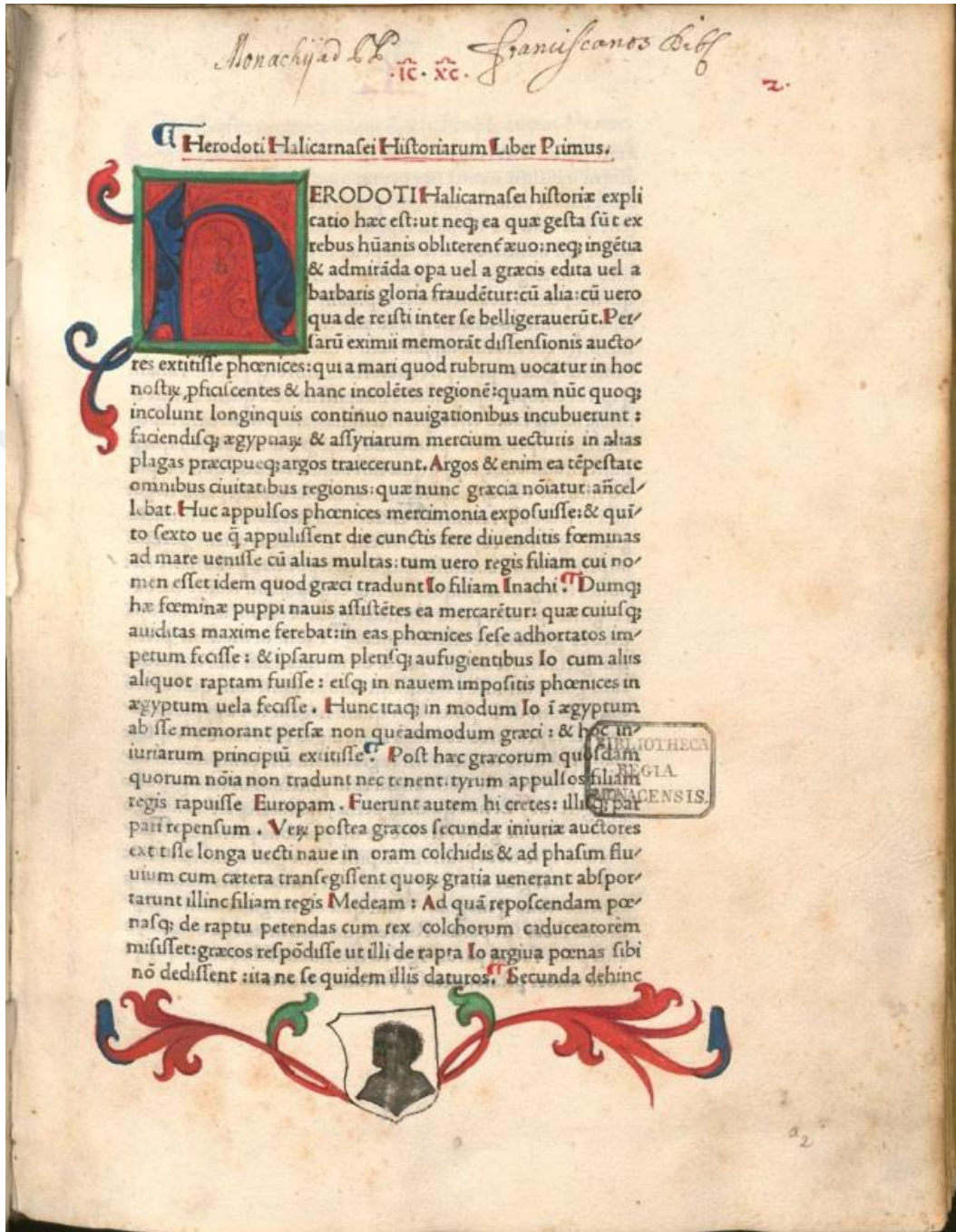
Kaynak: Britanya Kütüphanesi. 23 Nisan 2021 tarihinde <https://www.bl.uk/collection-items/the-first-book-of-herodotus-histories> adresinden alınmıştır.

Ek-7. Tarih'in yayınlanmış ilk Fransızca çevirisi (1510).

Kaynak: Camille Sourget Kütüphanesi. 23 Nisan 2021 tarihinde <https://camillesourget.com/en-607-rare-books-first-edition-precious-books-herodotus-herodote-herodoti-halicarnassei-thyrii-historie-parentis--the-first-french-edition-of-.html> adresinden alındı.

Ek-8. Tarih'in Lorenzo Valla tarafından Latinceye çevrilmesinin ardından basılan ilk kopyası (1474).

Kaynak: Bayerische Staatsbibliothek (Bavyera Eyalet Kütüphanesi). 22 Nisan 2021 tarihinde <https://www.historyofinformation.com/detail.php?id=4103> adresinden alındı.